

Приватне життя феномена

Євген Гуцало

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

де складається захоплений панегірик людським звичкам і вдачі

Не мудруючи і не лукавлячи, скажемо, що все минає на землі. Вік людський? Вік наш — як година: зоглянутись не встигнеш, як уже збіг, наче вода в лотоки. Молодість людська? Та неспроста, ні, напевне, мовиться, що нове ситечко на кілочку, а як пристариться — садять квочку. Здоров'я людське? Здоров'я, дароване матір'ю, виходить пудами, а входить золотниками, ото ж, і поміркуйте на скупому дозвіллі, чи багато з отих золотників можна зметувати пудів!

Як ото дехто тримається за капшук чи калитку з грішми — немов чорт за грішну душу! Але гроші випурхують із рук, либонь, ще проворніше, ніж виривається з пальців казкова жар-птиця, зловлена вві сні. Та не всі покладаються на минущу силу грошей, знаходиться багато таких, що змалечку й до старості дбають про знання, досвід, розум, бо й сила перед розумом никне, бо й маетки-статки не дорівнюються в ціні до золотого слова. Але ж бо, на жаль, із людським віком і розум минає.

А що не зникає, що саме? Адже кожен так хапається за минущу хвилину, намагається втримати, а вони линуть одна за одною невидними сонячними променями, линуть беззвучно, безслідно. Адже кожен намагається приборкати минущу хвилину, і на людській пам'яті хіба не знаходились одержимці, що хотіли її зупинити! Що хотіли її зупинити й поставити так, як стоїть явір у лузі, що хотіли, аби з навечно зупиненою хвилиною стояло й сонце в небі, й усе життя стояло в своїй найпрекраснішій миті.

Людина, либонь, здатна досягнути всього, чого лиш зажагне. Захоче — добром засіє землю, з щедрого засіву зросте щастя, а щастя вродить волю. А вже хтось другий, ненависник добра та волі, напустить такого туману, утне такого мелуна, так перебере міри, що й справді біле здається чорним, а чорне ввижається білим. А вже хтось третій, кому неправда змалечку поперек горла кісткою стає, не вірячи в те, що слон годен літати, сповнюється духу високого і клепле направо й наліво правдою, мов кувалдою, сипле в очі й поза очі щирими словами, мов срібняками,— й таки домагається того, що біле всіма сприймається за біле і чорне за чорне, що знову ж таки всі прагнуть добром засівати землю, аби зростало щастя, аби щастя родило красною волею.

Та найбільший жаль жалить серце тому, що — надбавши землі, худоби, грошей, машин, одягу, харчів — з плином життя свого плавкого, мов вода, людина десь на схилі віку має все втратити, все за вітром пустити, між пальців: і землю, й худобу, і гроші, й машини, й одяг, і харчі. Та чи є хитромудрий спосіб, щоб утримати, не віддати, бо воно ж своє, кривне?! Спосіб, либонь, один-однісінький, усім справіку відомий, та цим способом, либонь, ніхто й не скористався ніколи. А може, й скористався, тільки ми не відаємо? Спробуй знай! А криється він у тому, щоб затримати минущу хвилину, а як затримаєш минущу хвилину — тоді життя твоє стане вічне, ніколи вже не обірветься, а

відтак життю своєму належатимуть небеса з сонцем та зорями, і землі з хлібом та квітами, і пристрасті солодкі й гіркі...

А якщо вже з химерної і жорстокої примхи природи не судилось людині вічне буття, а коли вже людина з неминучою фатальністю смертна, конечно, то чому б не спробувати якомога більше продовжити життя, чому б не спробувати до довгого чи короткого мотузка людського віку, дарованого долею, доточити бодай маленьку ріпичку, бодай пучечку, бодай дрібнесеньке чортійщо? Бо кому ж ото кортить у кутку прями на тонку, бо нікому не захочеться радіти хлібу, як зубів не стане, бо чи кому буде велика радість із того, що над ним земля пером і йому легко лежитьсЯ!

Все має свій корінь-причину. Так само свій корінь-причину мають вдача людська і звички людські: вони зросли з бажання зупинити хвилину, доточити своє життя, домогтись якщо не безсмертя, то бодай довголіття. Авжеж, насамперед із бажання якомога вигідніше, зручніше й солодше звікувати свій вік, але в глибокому й темному підґрунті — з бажання опанувати якомога більшу кількість днів, місяців і років. І від цієї нав'язливої турботи, що передається від батька-матері, що не полишає і вві сні, й прищепились у людини звички, якими вона послуговується при цій

нав'язливій турботі, тому-то в неї й виробилась не одна вдача на одну людину, а сотня вдач на сотню різних людей. І, будучи загнаним у кут таким сподіваним чи несподіваним багатством вдач і звичок, котрі, як відомо, і визначають людську долю, автор — перш ніж явити вам феномен свого подальшого красномовства — хоче скласти коротеньку величальну цим свідомим і підсвідомим виявам людського духу.

Величальна ця — весела й гірка, щира й лукава, скупа на почуття і водночас велемовна. І хай вона прозвучить добротворцям, які добром город городять, бо знають, що добро пушить, а лиху сушить. І правдолюбцям, які знають, що правда кривду переважить, які й на рідного батька правду кажуть. І ратоборцям, в яких кров — не водиця, проливати не годиться, та все ж таки їм море по коліна, їм або рибку з'їсти, або на дно сісти. І мудрецам, які знають, де вовк, а де лисиця, які вдатні навіть свого вуха вкусити, які вік живуть і вік учаться, а дурними однаково помирають.

Величальна ця — насамперед, либонь, працелюбам великим, яких ніколи не переведеться на нашій землі. З діда прадіда знають, що труд чоловіка годує, вони, здається, не головами, а руками думають, і всяку їхню думку помацати можна, бо вона то спеченим хлібом називається, то вишитою сорочкою, то дубовим сокирищем до сокири. Ніколи задніх не пасучи, а тільки перед ведучи, вони знають, що краще тепер, ніж у четвер, а тому цілують жінку сьогодні, коли кортить, а не завтра, коли хотіння мовчить; не шукають обсмаленого вовка по промтоварних магазинах і з-під чужої поли не виманюють, а ловлять вовка самі й смалять так, що смалятиною по чужих селах пахне; вони знають, що якогось діла не зумієш, поки не впрієш, а тому, буває, ручаї поту з них цебенять усеньке життя, розливаються струмками, далі річками, потім Дніпром,— і гай-гай скільки зібралось його в Чорному морі! Ці великі працелюби знайдуть скрізь муки на свої руки, на будь-який труд налягають, мов на вільхову довбню, і неспроста кажуть про них, що відпочинуть лиш тоді, коли помруть, бо для них

і смерті немає як смерті, то лиш відпочинок... а відпочинок — хіба ж то не замаскована хитромудро праця?!

А ще величальна ця — чесним та совісливим, які заради свого доброго імені здатні багатство пустити за вітром, у вогні горіти, у воді тонути. Бо самою долею їм так судилось, щоб оберігати й шанувати найдорожчий спадок, який їм од предків дістався, а саме — честь і совість, а цей спадок вони ж бо мають залишити дітям своїм, нащадкам далеким, аби ніколи не переводилися серед народу, аби прикрашали його так, як сині волошки та сокирки прикрашають житній сніп.

Авжеж, людська вдача не обмежується тими, яким уже проспівано величальну, бо де ж це видано, щоб на лузі людського життя зросло тільки дві чи три квітки, навіть якщо вони дуже гарні й пахучі! Проте, поміркувавши та зваживши свої симпатії та антипатії, не станемо, напевне, славити гонор, який і через гріб плюне, який за своїм великим носом нічогісінько не бачить. Не станемо славити й отих, кому не болить чужий біль, хто замотає, зав'яже — й нікому не скаже, у кого душа темнісінька всередині, мов чорний комин. І не станемо стелити добірне зерно захоплених слів перед тими, хто в будь-якому злі неперевершений майстер, хто вдався такий із біса вредний, що при його народженні і півень не співав, хто любить у чужій церкві паламарювати. Цур і пек тим, що в ноги кланяються, а за п'яти кусають, а ще тим лихим та худим, кого ліпше за три милі обійти, хто вміє славно вкрати — і ще й гарну побрехеньку скласти. Нехай сховаються собі на подзвіння оті, що вроджуються там, де їх не сіють, що за дурною головою таких мозолів на ногах натирають, котрих ніякими мазями не виведеш. І хай Кузьма вбрикне отих, що, може, й косили б, якби за ними косу носили, хто б і заліз у глек по чуже молоко, та голова не влазить, хто шукає вчорашнього дня, а про завтрашній не думає.

Гай-гай, хто тільки заслуговує на величальну — й не на отаку, як ото співає поросля в тину, а на таку, що від неї ряст сходить і верба розвивається... Гай-гай, хто тільки геть не вартий величальної, а якщо вартий, то лише голосами болотяних солов'їв годилося б її виводити...

Отже, усе минає, і ця плинність життя завдає людині найдужчого клопоту. Оця минуність буття й породила вдачі й звички, норови й характери, котрі декому вважаються мало не золотими ключиками, якими можна відімкнути шкатулки, де сховано безсмертя. Й так приміряються тими ключиками, й сьак приспособлюються, бо ж безсмертя — то ж начебто і є зупинена мить, заповітна мрія кожного, хто приходить на цю землю. Хто приходить і б'ється в пошуках істини: навіщо появився тут? у чому призначення нового існування? що є нетлінним у тобі, тлінному?

загине твій дух по твоїй кончині, як і тіло, чи житиме? а якщо житиме, то чи не можна вже сьогодні подбати про вигідніші умови для духу?

Скільки сумнівів, скільки терпкого болю в загадках — і хоч би паршивенький натяк на розгадку, щоб можна було вхопитися за той натяк, як за ниточку!

Вік живи — і вік розгадуй себе, таємницю зерна і пташиного співу, ніжності і тонких порухів душі, добра і зла. Може, в оцьому нескінченному розгадуванні, яким

страждали вчора, страждають сьогодні, страждатимуть завтра, і криється бодай крихта відповіді?

Хто знає, хто відає...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

де розповідається про успіх роману "Позичений чоловік"

Роман Хоми Прищепи "Позичений чоловік" справив враження вибуху атомної бомби.

Розказують, коли лінотипіст набирав книжку в друкарні, то сміявся так, наче батька його рідного лупцювала ватага п'яних жевжиків. Руки лінотипіста скакали на клавішах, мовби в гречку стрибали та з гречки вистрибували, щоки трусились, наче крупорушка, а з очей сіялись іскри, схожі на шмалькі приски електрозварки. Не відаючи причини (а лінотипіст за реготом і слова мовити не міг), стали реготати в друкарні складальники та верстальники, і з кожною хвилиною — все заразливіше, бо сміх — це напасть, пошесть, наслання. Надривали животи й легені, задихались і захлинались, плакали, і, звісно, всі цехи мали зупинитись, бо про яку роботу може йти мова, коли навіть ветерани виробництва й передовики належать не собі, а безпричинному реготу. Вірус цього безпричинного реготу, розказують, через одчинену квартиру потрапив на міську вулицю, на цей вірус умить захворів постовий регулювальник, що чергував на перехресті доріг. Спершу він ще якимось боровся з раптовим захворюванням, та переогодом губи йому стали сіпатись, брови дригоніти, груди здиматись, як опара,— й ось уже постовий регулювальник зареготав на перехресті. А що водії таксі, трамваїв, тролейбусів та іншого транспорту ще не здибалися з таким чудом, то, зупиняючись і сигналячи, стали реготати й собі. Сміх їхній передався пасажирам, перехожим на вулицях, долинув у школи, інститути, технікуми!.. Сміялись продавці й покупці в магазинах, кіоскери "Союздруку", робітники за верстатами на заводах. Не обминув сміх ні кондитерську фабрику, ні майстерню по ремонту радіоприймачів і телевізорів, ні районні відділення міліції. Якийсь командировочний на прийомі в "Дорресторантресті" так сміявся, що його вхопив інфаркт, і коли потерпілого везли в лікарню, то, звісно, в кареті "швидкої допомоги" сміялись лікар, санітар і шофер. Навпаки, інший командировочний (ім'я забулось, на жаль, хоча й гідне зостатись в анналах історії) так реготав у дієтичній їдальні, що вмить вилікувався від за давненої виразки шлунка. Реготали в пологових будинках — завдяки сміхові породіллі народжували немовлят хутко, наче лузали кедрові горішки. А якась молодиця з Подолу народила четверо хлопчаків-близнюків, ото сміху було, нянечка потім казала: "Якби не реготала, то, може, одне чи двоє знайшлося б, а то знай заливається — ось вони легенько й повилущувались, наче зі стручка квасолі". На захисті дисертації, подекують, один пошукувач високого кандидатського звання став сміятися саме тоді, коли мав дякувати шановним опонентам за принципову увагу до його скромної праці. Члени вченої ради при таємному голосуванні одноголосно завалили молодого вченого, проте сміх, передавшись і їм, був такий сильний, що повів гуртом до ресторану, де вже було замовлено вечерю на пошанування невдатливого

кандидата, й тут вони веселились до півночі, проголошуючи тости за жерців науки, себто за самих себе.

З якихось дивних причин цей гомеричний сміх не хлюпнув тоді за межі столиці, а якби хлюпнув? А якби зареготала Наддніпрянина й Слобожанщина, Полісся і Поділля, Буковина й Волинь? А також великі наші міста — Харків, Донецьк, Львів? Та якби до їхньої спілки пристала Одеса, яка й так ніколи не перестає сміятися, є нагода чи немає нагоди? З Одеси сміх, що не визнає віз і кордонів, перекинувся б до болгарського Габрова, звідти до великих європейських столиць, далі через моря й океани гайнув би на далекі континенти... й засміялася б уся Земля!

Хтось годен уявити, як сміється Земля? Могли б вийти ріки з берегів, прокинутись вулкани, що задрімали ще в доісторичну епоху, спалахнути бурі, циклони, тайфуни, подужчали б землетруси, порушилася б екологічна рівновага на суші й на воді,— і, гляди, планета відхилилася б від своєї орбіти, й тоді вже ніхто не зміг би передбачити всіх можливих катаклізмів, був би геть безсилий запобігти їм.

Отож, як бачимо, добре, що той славнозвісний сміх, од которого здригнулась була наша столиця в один із прекрасних днів останньої чверті двадцятого століття, у тяжких конвульсіях так і сконав на її околицях...

Про "Позиченого чоловіка" говорили ще до виходу в світ. Болільники на стадіонах забували про футбол, про витончені фінти Олега Блохіна, а тільки й теревенили про славнозвісного старшого куди пошлють із колгоспу "Барвінок". Майстри помазка, бритви і ножиць у перукарнях забували подеколи намити своїх клієнтів, коли голили, або ж, навпаки, забували поголити клієнтів, коли вже намилили,— вони в запалі переказували один одному про химерні пригоди Хоми Прищепи в яблунівської спекулянтки Одарки Дармограїхи. Любителі жартів, дотепів, каламбурів умить позабували свої вже прибиті міллю, давно зготовлені ескпрошти, а послуговувались ескпромтами героя роману. На одному підприємстві — з багатими дореволюційними й пореволюційними традиціями — навіть створено комісію по організації клубу "Позичений чоловік" для пенсіонерів і престарілих, що прагнуть заслуженого затишку не біля своєї жінки, а біля чужої. Проте дуже швидко ця комісія припинила свою роботу, бо членами клубу раптом забажали стати не так пенсіонери й престарілі, як молоді ініціативні виробничники, котрим, звісно, ще рано було мріяти про заслужений відпочинок біля чужої, а не своєї жінки.

Надрукована книжка про химерника із Яблунівки так і не потрапила на прилавки магазинів — роман розлетівся ще по дорозі до книгарень. Не кожному бестселеру судилась така доля, навіть якщо той бестселер виходив із-під пера й грамотнішого письменника, ніж Хома Прищепи, навіть якщо той бестселер народився в тиші кабінету, а не в простій селянській хаті, або в комірчині, а то й на артільному корівнику.

Визнання роману стало планетарним і подеколи набирало патологічних форм. Так, наприклад, чи то з Сінгапура, чи то з Гонконгу до нашої країни було занесено моду на майки із зображенням на грудях Хоми Прищепи. Зарубіжні гангстери від легкої

промисловості — до чого тільки вдасися задля живої копійки! — штампували парсуну яблунівського колгоспника такою, якою вона любилася всім у романі: грибок маслючок, який крізь землю пройшов і червону шапочку знайшов. На деяких майках біля Хоми Прищепи можна впізнати рідну жінку Мартоху, на інших — неймовірно звабливу спокусницю-спекулянтку Одарку Дармограїху. Не дивно, що яблунівську ловкачку ідеалізували, адже в світі капіталу і визиску люблять звеличувати всяких пройдисвітів. А ще, розповідають, у торговельному обігу користувались попитом майки, що навіть бувалу уяву вражали малюнком: Одарка і Мартоха стоять у саду, намагаючись перемогти у фантастичному герці, і їхні пишні місяці сяють так, наче неонові реклами на нічному Бродвеї. Ці майки викликали в зарубіжних любителів усякої екзотики і деградованих хіпі страшенний ажіотаж і, звісно, до Києва чи до Яблунівки потрапити не могли.

В Копенгагені ще за життя Хоми Прищепи споруджено пам'ятник: колгоспник із артілі "Барвінок" веде на налігачі породисту телицю, що дивиться на захоплених датчан очима покійного бухгалтера Петра Зосимовича Варава.

З'явилась численна література про Хому Прищепу, його життя і творчість. Особливо старались усякі писачи фрейдистського толку, що ввели в літературознавчий обіг терміни "комплекс Хоми" і "феномен колгоспника Прищепи". Вони дописались до того, що назвали роман "Позичений чоловік" першим абсурдним твором не просто в сучасній українській літературі, а за "залізною завісою". Спекуючи на чистій любові Хоми до телиці, за яку його позичено ловкачці Одарці Дармограїсі, вони крізь свої чорні окуляри зуміли побачити в романі не просто любовний трикутник, як те здатен помітити неупереджений критик (Хома плюс рідна жінка Мартоха плюс пройдисвітка Одарка Дармограїха), а навіть чотирикутник (Хома плюс Мартоха плюс Одарка плюс телиця)!

Вітчизняна промисловість не захотіла відставати від закордонної. Шкіргалантерея налагодила випуск спортивних сумок, що називалися "хомками" і "прищепками". Набули популярності сувенірні значки: Хома Прищепка, схожий на біблійного Каїна, протикає вилами-трійчатами купу гною. У вечірніх барах на Хрещатику в Києві подавали коктейль, що називався "позичений чоловік": бармен змішував у фужері на довгій тонкій ніжці двадцять п'ять грамів горілки "Екстра" з двадцятьма п'ятьма грамами горілки "Московської", доливав двадцять п'ять грамів горілки "Столичної", потім ще двадцять п'ять грамів горілки "Петрівської" — й топив у цій пекельній суміші ціленький жовток із курячого яйця.

Між деякими чоловіками-гульвісами були в ходу жаргонні вирази: "Як мені вже набридла моя рідна Мартоха", "Одвести душу в Одарки Дармограїхи", "Бігати за телицею".

А що на Україні, як відомо, є багато сіл, котрі поймаються Яблунівками, то деякий час у повітрі пахло військовим порохом. Так, пахло порохом війни, бо кожне село вважало, що в романі "Позичений чоловік" ідеться саме про його жителів, про їхні вікопомні пригоди, а тому кожна Яблунівка на базарах, у поїздах і навіть на нарадах

заявляла, що Хома Прищепа — їхній, що Одарка Дармограїха — їхня, тільки, може, називається Ганною чи Василюю, а червона телиця із зірочкою на лобі тим паче їхня! На щастя, ці суперечки за Хому Прищепу не переросли у виснажливу кровопролитну війну, бо ж матерям та ветеранам іще не забулась друга світова, яка накоїла такого лиха у світі.

На чорному книжковому ринку за роман брали такі гроші, за які сміливо можна купити породисту телицю.

В небачених розмірах зросли державні запаси паперової макулатури. Якщо раніше "Королеву Марго" можна було придбати за двадцять кілограмів макулатури, так тепер уже навіть дві королеви Марго не могли впоратися з одним "Позиченим чоловіком", доводилось підпрягатися зі своєю макулатурою ще третій королеві... Роман переклали на всі мови світу. Книжку читали й перечитували навіть ті племена й народності, котрі не мали не тільки своєї писемності, а й взагалі були неграмотні. Сліпі в усіх країнах теж дістали своє унікальне видання твору. Нарешті, з оригіналу роман перекладено на мову есперанто — цей титанічний подвиг став до снаги видатній експерантистці нашого часу Надії Миколаївні Андріановій-Гордієнко... Текст роману вчені розписали по перфокартах для спеціального електронного обладнання, встановленого на радянському космічному апараті, запущеному від Землі в безмежні простори галактики. Космічний апарат, долаючи мільйони світлових років, мав нести позаземним цивілізаціям геній старшого куди пошлють із яблунівського колгоспу "Барвінок", мав до скарбниці мистецтва позаземних цивілізацій щедро додати монументальні, колоритні образи героїв роману — й голови колгоспу Михайла Григоровича Дима, і бойового побратима Дмитра Волосюка, і буфетниці Насті, і яблунівських

дідів Бенері та Гапличка, і листоноші Федора Горбатюка, й директора школи Діодора Дормидонтовича Кастальського...

Бум наростає, як наростає смертельна снігова лавина в горах.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ,

де мовиться про чорну заздрість, яка подеколи точить людську душу

Спершу роман "Позичений чоловік" видався мені анахронізмом. Доісторичним мамонтом, що несподівано появився серед колгоспної худоби, яка перебуває на прив'язному утриманні, споживає комбікорми, знає електродоїння, забувши про зелену волю весняних лугів і теплі пальці доярок на чутливому вимені. А цей мамонт заблукав у корівнику з безмежних просторів, од нього пахло полиновим вітром, гіркотою чебреців, віяло духом боліт, било густим дурманом пущі. Захоплюються писаниною Хоми Прищепи тільки сноби, гадалось мені. Оті, хто вчора верещав од захвату, вихваляючи нейлон, капрон, кримплен, оперу "Ісус— суперзірка". Тепер їм подавай не синтетичну ікру, а справжню червону, зодягни їх у полотно і в льон, встроми в руки сумку з натуральної шкіри, осели в хатині під солом'яною стріхою і з допотопним умеблюванням і тицьни в зуби натуральне читиво, пойменоване "Позиченим чоловіком". Та в наш час поголовної грамотності і двірник, і сантехнік, і золотар напишуть

змістовніше, якщо візьмуться вивертати свої життєві пригоди без хитрощів та прикрас. А хіба ж то література, коли ген на отому рядку бракує лаку, з іншого рядка дьоготь чорний так і капає, а годилося б додати трохи сиропу, а оту фразу не завадило б пофарбувати цвинтарним сребрином, щоб блищала... А чи можна Хому Прищепу назвати стилістом? Лишенько, та не було ще в нашому красному письменстві такого стиліста — й не буде. Порожня бочка голосніше дзвенить, ніж автор "Позиченого чоловіка", а він говорив, балакав, казав, та не зав'язав, але ж, як відомо, сорока теж любить нарозказувати торбу й трошки, та толку мало.

В душі я глузував із Хоми Прищепи, велемовно пойменованого Гомером із Яблунівки, кепкував із Мартохи та з її невиліковної хвороби позичати сусідам пучку солі, віхтик соломи чи віник-драпак, сміявся з потопу та інших епізодів роману — довгих, мов поділ старорежимної баби. Іронізував я також із несамовитих прихильників роману, з того всесвітнього ажіотажу, який зчинився навколо цієї мистецької "перлини". Сподівався, що бум, викликаний романом, скоро вляжеться, погасне, як падуча зірка в небесах. Проте бум наростає, і мою душу стала підточувати заздрість.

Адже Хома Прищепка не мав за плечима ні вищої освіти, ні ерудиції. Він не читав ні Геродота, ні Страбона. В руках не тримав писань Фрейда і Сартра. Поп-музика і поп—живопис для нього білі плями. У своїй Яблунівці не міг бачити жодного фільму Фелліні. Очі його ніколи не розкошували на інкському золоті, яким вихвалялась американська виставка по великих містах Союзу. Ніколи не ручкався з Джоном Стейнбеком і не пив із ним ні коньяку, ні кави на прогулянковому катері "Товариш", який туди— сюди сновигав по Дніпру понурого осіннього вечора. Та що там згадувати про Джона Стейнбека, якщо він і в вічі ніколи не бачив Олексія Коломійця, людину внутрішньої невимовної вроди, відомого драматурга, п'єсою якого "Голубі олені" так захоплювалась рідна жінка Мартоха та багато інших яблунівців!

І нате — його роман лунає з космічного апарата для позаземних цивілізацій!

Я ніколи й нікому не заздрив — ні тим, кому і в будень свято чи кому чорт дітей колише, не брав прикладу з тих, що пишаються, мов корова в хомуті. Ніколи не ввижалось, що в чужих руках завше більший шматок, усе чуже не здавалося смачніше, не заздрив худорбі, а тут... А тут заздрість стала точити і вдень, і вночі. Авжеж, роман той — сіреньке казна-що, перев'язане шовковим бантиком, але хіба оте чортійщо я сам не зміг би зварганити за місяць— другий? Хіба оте химороддя з кованим носом я теж не зумів би спекти на розпеченій пательні свого натхнення?! Почувався так, наче мене ошукано й окрадено, і злодій той — яблунівський колгоспник Хома Прищепка, який украв і кінці в воду сховав. І з природи своєї такий вдався, що підкує дядька, підкує й татка, і перейняв уміння в Дармограїхи, яка вухом веде, а очима пряде.

Треба ж було зловити Хому Прищепу за злодійську руку, а я раптом дивився — й нічого не бачив. Гава-роззявляка! Бо чи вартий грибок маслючок усіх почестей, які впали на голову його? Моя фізіономія, яку штампували б на модних майках, на спортивних сумках, на целофанових кульках та на сувенірах, зажила б значно більшої слави, ніж рядова фізіономія рядового колгоспника. Зрештою, роман "Позичений

чоловік" міг бути закономірним етапом творчої еволюції людини, котра зустрічалася з Джоном Стейнбеком і пила з ним у помірних дозах коньяк та каву на прогулянковому катері "Товариш".

Заздрість пробудила найтемніші інстинкти, підняла на дні душі такий чорний мул, про який і говорити соромно. Почувався, наче був волом, а став козлом. Дружина допитувалась: "Ти не вчадів од газу?.. Десь не вдарився, що тобі вчорашній борщ вернувся?" Мені все марилося, що в цю хвилю лукавий Хома Прищепа, в далекій Яблунівці живучи і на колгоспному корівнику працюючи, своїми хитрими руками ось-ось знову обкраде мене, бо вже як пішов раз по кривій стежці, то так і водитиме його. Що саме намірився поцупити цей спритник не з лика в'язаний, я не відав, та, міркуючи логічно, припускав: коли присвоїв "Позиченого чоловіка", тепер намагатиметься присвоїти річ іще коштовнішу.

Якби знаття, що вкрадену в мене книжку він згодом видаватиме за свою, то я вчасно вдарив би по його злодійських руках, простягнутих від Яблунівки до Києва. Та чи зуміє той, хто колись хоч і зазнайомився з Джоном Стейнбеком, та все-таки подеколи буває ні нам, ні вам, ні добрим людям, бо не варт у такий мент і рожка табаки,— отож, чи зуміє той накрити мокрим рядном стару лисицю, яка хвостом і від собак захиститься?

Та коли я хочу, щоб моє ім'я стало відоме позаземним цивілізаціям, то мушу не сидіти склавши руки, бо пізно після літа йти в ліс по малину, а треба вже зараз крутитись, як сите порося крутиться, вже нині слід захиститись — і від великого питльованого калача слави нікому не поступитися своїм смачним шматочком.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ,

де змальовується зустріч із бойовим побратимом у Сухолужжі

Вже тримаючи кермо в руках і ведучи машину в густому потоці автомобільного транспорту, однаково не хотів зізнаватися самому собі, куди стелиться моя дорога. Київ zostався позаду, а за якусь годину-другу їзди проминув і Житомир. Цвіла весна, стояв місяць травень при вроді та при доброму здоров'ї. Чорноземні поля виткали зелені вруна озимини та ярини. По барвистих гобеленах луків мерехтіло живе срібло води. З лісів долинала старовинна народна музика у виконанні різноманітного весняного птаства. Сільські хати у вінках садів здавались чарівними квітами, вигаптуваними на полотняних рушниках. Царська корона сонця увінчувала благословенний світ.

Давкий клубок хвилювання, ставши в горлі, забивав дихання.

На придорожніх вказівних щитах майнули назви сіл: Білоконі, Велике Вербче, Гончарі... В селі Кривошії мусив зупинитись коло ставу й трохи посидіти в машині, щоб угамувався дріж у руках. І гадки не мав, що ця мандрівка даватиметься так трудно.

Липівка — охайне село, схоже на святкову полив'яну таріль, на якій уміла рука намалювала яблуневі сади, вулиці вишневі, білу школу в бджолиному рою дітей.

Малі Дубові Гряди розсілись на горбах, поміж яких снувалася річечка та синіли ставки, вщерть наповнені небом. На схилах куці вулички скидались на рубані вірші-драбинку Володимира Маяковського. Якби я був у доброму гуморі, то, може, й зумів би

на горбках у Малих Дубових Грядях прочитати щось на кшталт: "А вы ноктюрн сыграть смогли бы на флейте водосточных труб?"

Сухолужжя розляглося унизу на пласкій столовій долині, мовби на долоні циклопа. Навіть не маючи здібностей хіроманта, по борозенних зморшках-вулицях можна вгадати вчорашню, нинішню й завтрашню долю цього привільного села. Терпнучи від нападу хвилювання, мовби від оскомистого яблука-зеленухи, я спинив машину під гіркою тополею, схожою на граційний космічний корабель, готовий до старту.

Надумавши випити мінеральної води, зайшов до металево-скляного куба сухолузького кафе, що манило відчиненими дверима. Полиці буфета мало не тріщали від екзотичних напоїв із екзотичними етикетками: "Біле міцне", "Червоне міцне", "Сонцедар", "Сонце в бокалі". Білою вороною серед цієї строкатості вирізнялась пляшка французького коньяку "Наполеон".

Повільно п'ючи мінеральну воду, що скидалась на розплавлену лаву з камчатського вулкана Толбачик, я мимоволі приглядався до сусіднього столика. За сусіднім столиком розташувалось двоє чоловіків. Приковував увагу сивоголовий із голубиними крильми сивих вусів дідок, що мав сократівське опукле чоло. На зів'ялому, наче вруно в спеку, обличчі вражало двоє оченят його наївною, гострою синню весняного барвінку, що мав зрости на клаптику чорнозему в саду, та з дивного дива зацвів під гіллям тугих брів.

Орденські колодочки яскравіли на грудях старого.

— А так, а так,— згідливо відказував старий, погойдуючи кульбабиним пухом голови.

А відказував своєму співбесідникові, чиї гандрабаті руки літали над столом, немовби чайки дніпровські перед бурею. Одземкуватий, натоптуватий, наче кропив'яний мішечок, повний по самісінький гузир картоплею чи буряками, чоловік цей вражав гострими, як у змії, очима, що палахкотіли сатанинським блиском, та ще кострицею волосся на голові. Настовбурчене, воно стриміло в усі боки, як стримить безліч голок, застромлених кравчиною в подушечку.

— ...снаряд німецький в акурат біля човна впав, і спершу човен перевернувся, а тоді вже вода стовпом устала. Я опинився у річці під човном, хочу випірнути — аmunіція тягне донизу, а тут іще плечем у днище вдарився. Не загинати ж, правда? Викрутився, вивернувся, а вода кипить од снарядів і мін, кулемети січуть. Пекло! Думка вдарила: де ти, Гордію? Оглянувся — човни потрощені пливуть, убиті па хвилях гойдаються, дошки, тріски, дрантя... Вип'ємо, Гордію, бо при таких споминах закропитися кортить.

Вино в їхніх склянках заблищало на сонці — й скоро густе рубінове сяяння вина потекло живими струмками до жадібно розтулених ротів: здалось, наче вони споживають вогонь, од якого пашіють губи, розпалюються щоки, червоніють вуха.

— ...а ти, Гордію, вчепився дротяними пальцями за ящик. Ну, думаю, живий, раз тримаєшся. Давай тебе до берега буксувати з тим ящиком. Що гадалось? Гадалось: і вмирати разом, і рятуватись разом.

— Спасибі, Дмитре, що непритомного не кинув у біді. А якби кинув, то жінка не дочекалася б. А якби кинув, то мав би я тільки сина Федора, довоєнного, а дочку Ганну,

вже післявоєнну, я б не мав і не знав. А діти — втіха моя.

— І внуків не було б.

— Од Федора, либонь, були б.

— А не спроворив би Ганну— ото переживань скільки!.. Поплач, Гордію, трохи полегшає...

Сльози, мов чиста роса, замерехтіли під повіками старого.

— Дмитре, а про синових внуків я б теж не знав, якби тоді не порятувався з Дніпра!

— Авжеж! І внуки ніколи б не бавилися зі своїм дідом. Тільки легенди чули б про нього, а хіба легенда замінить живу людину?

— Легенди, кажеш, Дмитре? Від кого наслухалися б легенд?

— Од мене!

— Та наче я не ходив серед героїв! То які легенди?

— Чи я такий дурний, аж носом баньки дму, що не вигадав би? І ще з більшою охотою повірили б, ніж у справжню.

— Спасибі тобі, Дмитре. Порятував од смерті в Дніпрі, а тут і безсмертя мені не пошкодував би.

— Я маю щедрю вдачу, Гордію, не скупий, що за шматок кишки піде сім верст пішки.

І як вогонь кидається на суху соломі, так вони кинулися в обійми. Зрештою рятівник, схожий на кропив'яний мішечок, повний бульби чи буряків, одірвався від грудей старого і, схлипнувши, сказав тремтким, немов комишина, голосом, у якому бринів гострий біль:

— А пригадаєш, Гордію, як у перервах між смертельними боями ти мріяв про онуків?

— Таке не забувається, Дмитре.

— Як у перерві між боями ти мріяв про нинішній щасливий день?

Шпаркий морозець залізною тертушкою деронув мене по спині, чесонув потилицю. Здогад пронизав свідомість: "Бойовий побратим! Таж оцей рятівник, що має зміїні оченята-шильця, що обіймає залізними гандрабатими руками,— не хто інший, як Дмитро Волосюк, якого Хома Прищепя в своєму химерному романі звеличує як авантюриста і пройдисвіта, котрий втирається у довір'я до ветеранів війни і наживає моральний капітал на спілкуванні з ними. Значить, і досі не зминув із кривої дороги. Значить, отут, у Сухолужжі, втерся в довір'я до цього сивого, мов голуб, орденоносного Гордія і видає себе за рятівника! Весь світ прочитав "Позиченого чоловіка", ніхто не попадеться на хитромудрі вудочки тилового пацюка, який і не нюхав фронтового пороху, то невже в Сухолужжі, від якого до Яблунівки рукою подати, знаменитий роман не знаний і не читаний?"

Наче розбитий тягарем споминів про страхітливі злочини фашистів у минулій війні, мовби розчавлений болем невимовних втрат, бойовий побратим обхопив обценьками долонь порубане зморшками чоло й завмер за столом гранітною брилою. Цю брилу при певній фантазії можна б назвати скульптурною композицією, що в простій, дохідливій

формі виражає відчай і жах істоти, якій раптом відкрилась уся глибина трагічності людського існування. Мастак! Удаючись до лексики Хоми Прищепи, хіба не скажеш, що такий — хоч як, то викпиться, що такий — біля носа витиметься, а в руки не даватиметься.

Накульгуючи й тягнучи ліву ногу, наче плугом землю орючи, Гордій подався до буфета по пляшку. Не бажаючи бути свідком лицемірного ошуканства (навіть не свідком, а мало не співучасником), я покvapливо підійшов до героя форсування Дніпра.

— Даруйте,— мовив якомога чемніше,— ви давно знайомі з Дмитром Волосюком?

Ветеран війни саянув на мене світлом опуклого сократівського чола.

— З фронту.

— Воювали разом?—поспитав я з притиском.

— О, ковтнули горя,— відказав старий, розплачуючись із буфетницею за пляшку вина.

— І Дмитро Волосюк порятував од смерті вас?

— Таке не забувається.— Й сльоза чистою росиною заіскрилась на віях.— Проклята війна...

— Вже третій день п'ють отут,— буркнула чорна, мов із комина, буфетниця.

— А ви знаєте, з ким п'єте?—пильно вглядався я в барвінковий цвіт його очей.

— З бойовим побратимом чому б і не випити, пенсії не жалко.— Й, підкрутивши пальцями кінчики молочних вусів, поспитав: — Може, й ти на якому фронті воював разом із ним?

— Не доводилось.

— Шкода, що не доводилося, з таким бойовим побратимом не пропав би і в пеклі.

"Чортівня! Чи не здаюся я зараз оцьому ветеранові минулої війни отим дурнем, що сів у вагани ще й плаває? Бо інакше б не чіплявся, мов голомозий до стриженого чи мов смалений до обпатраного. А чи варто йому казати всю щирю правду про отого шахрая і ловкача, котрий он заснув, як гранітна брила, за столом непробудним гранітним сном? Може, хай застається ошуканим та обманутим, бо цей обман—такий солодкий та хмільний? Адже кортить поворошити фронтові спомини, згадати молодість... бо то ж він дорогу для кожного згадує молодість, що випала на лихоліття!"

— Маю семеро внуків,— п'яною усмішкою цвів ветеран війни.

— Побачили б зараз ваші внуки свого дідуня,— знову буркнула буфетниця.

— Полюбили мого бойового побратима, як батьків рідних не люблять.

Мені здалось, що все це відбувається не насправді, а вві сні. Мовби вві сні ожили сторінки роману "Позичений чоловік", написаного яблунівським колгоспником Хомою Прищепою, і з живих його сторінок отут, у невигаданому Сухолужжі, посходили живі люди. Небувалої творчої снаги цей характерник, цей грибок маслючок, цей старший куди пошлють, якщо герої його вільно з книжки йдуть у життя, а з життя так само вільно йдуть у книжку! І чи я сам отут, у цих місцях, які сховає Хома Прищепка і які оспівав у своєму романі, сьогодні чи завтра почуватимусь не сам собою, а одним із героїв його титанічної творчої уяви, котрій до снаги такі метаморфози?.. Вже й

міркувати став подеколи на той штиб, який властивий Хомі та його персонажам і який сприймається як несмак і анахронізм серед рафінованої інтелігентної публіки, чие генеалогічне древо зросло у Халявинцях чи Псярівці, у Кочережному чи Вовковиях. Чи не пора отямитись і, поки не пізно, гайнути до Києва?

Згорблений, наче крученого в'юна ковтнувши, я почвалав до виходу з кафе.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ,

де розповідається про зустріч із ординцями й козаками на колгоспній землі

Сухолужжя нагорнуло вздовж дороги — хвилями високих покосів — цвіту яблуневого та грушевого, вишневого та черешневого. Кущі бузків цвіли фіолетовим, ліловим та білим полум'ям. Здавалось, наче довкола широко розлилась розпечена вулканічна лава та й захолола, а в цій барвистій магмі навічно застигли хати, люди, машини.

Опинившись у полі, на околиці Сухолужжя, я обернувся — село простиралося за моєю спиною, схоже на декоративну таріль, витворену геніальним народним майстром. Майстром, чиєму розумові чужі божевільні провалля і підсвідомі візії мефістофельської ясновидющості, а тільки властиве бажання гармонії, довершеності, доцільності.

Село Чудви скидалось на грандіозну мушлю доісторичної черепахи, де на скойках розмістилися садиби та колгоспні будівлі, а внизу сотався струмок. Я збавив хід машини, поглядаючи по узбіччю дороги, наче сподіваючись непередбаченого... Бо коли в Сухолужжі переді мною постав ексцентричний епізод, наче вичаруваний магією роману "Позичений чоловік", то невже в Чудвах я не можу сподіватись іще на більше чудо! Хоча б тому на більше чудо, що за Чудвами — й роман так підказував, і душа моя відчувала — вже мала бути ота всесвітньовідома тепер Яблунівка, до якої і слався мій путь.

Село Чудви, либонь, і вразило мою уяву так гостро, що нічогісінько чудного в цьому подільському селі я не помітив і на пучку.

Прослалося поле, зодягнене у весільну сукню озимини.

"До Яблунівки 3 км".

Серце моє повільно, як наповнений гелієм стратостат, опустилось у п'яти, і, ставши на якусь часинку безсердечним, я звідав страх. Од страху тіло стало легеньке, мов пух кульбаби, і якби я сидів не в машині, то вітрець підхопив би мою безтілесну кульбабку й поніс понад землею. І з асфальтованої дороги я звернув на путівець: треба переждати, щоб угамувалась душа, щоб охолонули нерви, бо зустріч із Хомою Прищепою здатна остаточно приголомшити, вбити.

Подолавши путівцем клин озимини, машина мовби пурхнула на луговий килим. Ген-ген за вербами та за вільхами голубіло дзеркало ставка. Висока трава помережана квітами, над якими перепурхували метелики. Дикі груші, старі й молоді, облиті молоком цвіту. І глід-жостір наче барвистими хмарками понакривався, так рясно розквітнув.

Порозчинявши навстіж дверцята, щоб вітерцем провіяло в салоні, я ступив на цей килим, де трава сягала за коліна. Тлумовисько весняних пахощів ударило в свідомість,

мов наркотичне зілля, і в голові стало просторіше й вільніше. Сила й воля повертались у тіло, наче я обернувся на міфічного Антея, котрий у єдності з рідною землею черпав непереможне завзяття...

Нагле двигтіння лугу, тупіт копит, злий посвист із грудей, надсадне дихання раптом пролунали за спиною. Ще не позбувшись сомнамбулічного стану, я обернувся... Коні летіли галопом, із їхніх ніздрів наче аж диміло парою, піна котилася з ошкірених зубів, очі палахкотіли ярим огнем. Хижа попригинавшись у сідлах, повбиравши голови в плечі, верхи на конях неслись, либонь, татари. Наче переборовши неможливі закони часу, якому не було й нема вороття, наче виламавшись із реліктової товщі минувшини, яка давно відшуміла, вони були зодягнені в гостроконусні шапки, обторочені хутром, лопотіли від швидкої їзди їхні барвисті шаровари... в руках занесено криві ятагани... жорстокі усмішки зміїлись на тонких устах... Звинувшись вужем, шовковий аркан спалахнув на сонці в переднього вершника — і вже за коротку мить обвився довкола моєї шиї. Не вірячи в таку чудернацьку явину (наслання якесь, мана, верзеться казна—що!), я спробував розімкнути міцну петлю пальцями...

— Ясир! Ясир!—закричали вершники гортанною мовою, наче орли заклекотіли, оточуючи мене зусібіч щільним кільцем.

Кінські гніді та чалі боки ходили ходором від шаленого бігу, чулось хоркання, іржання, надсадне сапання. Обличчя нападників — смагляві, тонкоброві, з приплюснутими носами, що роздimalись крильцятами напружених ніздрів,— виражали азарт і таку непідробну ширу ворожість до мене, а шовковий аркан так міцно стискував шию, що я злякався.

— Волоцюги! Хулігани! Розперезались, бо районна міліція далеко! — кричав я, задихаючись від гніву і від аркана на шиї.— Відпустіть — і я зараз сам поїду в район до начальника міліції самого товариша Венеційського!

— Ясир! Ясир! — горлали татари на конях.— Одвеземо в Бахчисарай! У Кафу! Гребтиме галерником на галері.

— Ви, холерники, я вам покажу галерника! Нащо мені ваша галера, коли маю "Волгу", хіба вам повилазило, ген стоїть під грушею.

— У рабство! — аж пінився, витріщаючись, мов дідько, отой клятий песиголовець, що тримав у лівій руці кінець аркана, а в правій татарську шаблю, що зблискувала водяною синню дамаської сталі.— Хай зогние в кайданах!

— Побешкетували, хлопці, й годі!—спробував я вдатись до розсудливого мирного тону.— Я іноді теж люблю пожартувати, бо в душі не бюрократ.

— А тепер додому, до Ногайського ханства! — скомандував їхній ватажок і смикнув за аркан так, що в мене очі полізли на лоба, як жабенята на слизьке.

— Сказилися! Подуріли! Яке Ногайське ханство! — хрипів я, ледь перебираючи ногами, щоб утратити за конем, що спритною ступою ступав у табуні. Вершники гомоніли між собою якоюсь чудною мовою, з якої не можна було втямити й словечка.

Невже вони, злої личини діти, й справді отак візьмуть мене у ясир і потягнуть у шовковій петлі до Ногайського ханства? А що, коли стався неприродний катаклізм і

якісь уламки минувшини, добре зберігшись, подекуди ожили, стали дійсністю — й ось я одним із перших громадян зіткнувся з усією жорстокістю цієї дійсності?

Маячня, та й годі, бо чому ж тоді реактивний літак летить у небесах? У пору татарських набігів на Україну реактивні літаки над зграями степових зайд не літали. Та й сталеві коні, себто трактори, тоді на колгоспних ланах не водились, бо до перших тракторних заводів було ще далеко, як і до колективізації.

До гаю темненького наближались, із якого спів солов'їний линув та багатоголосе зозулине віщування довгих літ (кому — цим зайдом чи мені?), як раптом стіна гаю немов провалилася зсередини і прямо на нас... поринув загін кінних вершників. Загін, може, був і малесенький зовсім, та появився з гаю так несподівано, мчав уперед так стрімко в грізному мовчанні, довгі шаблі над схиленими до кінських грив головами палахкотіли з такою смертельною одчайдушністю, що я відчув: ось і настав мій кінець на близьких підступах до благословенної Яблунівки. Страху не було, перед внутрішнім зором із калейдоскопічною швидкістю не проносились картини прожитого життя. Ось тільки в пам'яті монотонною струною бриніли чийсь поетичні рядки: "Не йди, кохана! Чуєш, зачекай! Прошу — любов'ю. Поглядом. Рукою. Моя душа — мов голуба ріка простелеться, щоб бігти за тобою". Губи тремтіли, мов осикові листочки, й шепотіли: "за тобою... за тобою... за тобою".

І враз я відчув, що зашморг на моїй шиї ослабнув, вільніше дихнулось, а шовковий аркан довжелезною змією згорнувся коло моїх ніг... Зграя степових посіпак щодуху тікала, не зважившись вступити в люту січу зі своїми ворогами, й татарські коні, стелячись животами по високій траві, аж вгинались під тілами вершників, котрими тепер правив страх та бажання врятувати свою шкуру. Зраділий від несподіваного порятунку, я дивився їм услід, а що очі сухі плакати не могли, то боляче пашіли, наче сіллю посилені.

Мої рятівники сиділи на червоних конях, мов улилі. Голені та круглі, мов кавуни, голови, довгі оселедці в'ються за вуха. У вишитих сорочках та в чумарочках, підперезані зеленими, вишневими та червоними шовковими поясами, інкрустовані сріблом піхви стримлять уздовж ніг, а блискучі шаблі грають у руках, наче з самого сонця куті. Збруя кінська цяцькована коштовними прикрасами — видно, не теперішня легка промисловість трудилась, виготовляючи ширпотреб для трудящих, а заморські майстри за срібло— злото.

— Визволили тебе від бусурманів, небораче,— озвався молодий красень, чия ліва щока була навскоси у якійсь битві порубцьована ударом ворожої шаблі.—Тепер ти вільний, як вільний степ наш український.

— Як сизий сокіл у піднебессі,— докинув його русявий побратим, що мав чорні в'юнкі вуса на довгообразому обличчі, оповитому вічною зажурою.

— Вільний як мисль,— додав їхній вірний товариш, побитий віспою і з такими пухкими губами-вареницями, що вони добру половину побитого віспою обличчя ховали від чужого ока.

— Хто ж ви такі, люди добрі, що порятували від бусурманів нечестивих?—поспитав

я, мимоволі переходячи на їхній велеречивий та патетичний стиль.— Кому шану маю скласти за порятунок?

— Ми вільні козаки в цьому степу вільному,— привітно відказав молодий красень, і голос його бринів малиновим дзвоном.— Бережемо край рідний від невірних, визволяємо з ярма турецького, з каторги бусурманської братів своїх із Великого Лугу та всяку сірому, таку, як ти.

— Спасибі ж вам, браття,— мовив я розчулено, схиляючись у поклони.

— Богові дякуй, небораче,— порадив русявий побратим, і вічна зажура на його обличчі поглибшала.— Чи ти, може, не християнин?

— Я... атеїст,— дерев'яним язиком пролепетав я.

— Хто? Атеїст?.. А це з боговірних чи з невірних? — Грім заgrimів у голосі побитого віспою вершника.— Ану признавайся, сучий сину, хвостом не крути.

— Тут, бачте, наукова основа... Закони такі.. Все по закону...

— Коли все по закону, то гаразд,— змилостивився побитий віспою.— Дивися ж, більше не потрапляй у вовчі лапи, бо вхопить тебе так, як ухопило kota вперек живота.

Й троє богатирів зареготали так гучно, що луна покотилася гаєм, ляснула раз і вдруге над дзеркалом ставка. Побитий віспою козак вихопив із-за широкого пояса дебелого кремінного пістоля, прицілився в небо, натиснув на гачок — і grimнув постріл, і запахло порохом. Я гадав, що вистрелив із пістоля заради козацького молодечтва, та через якусь хвилину, розітнувши з холодним посвистом повітря, біля нас упав на траву мертвий шуліка. Хижий птах лежав, розпростерши неживі крила, і його гачкуватий дзьоб застряв у землі.

— Отак, сіромо, буде з усіма нашими ворогами,— мовив стрілець. До річі, коли він говорив, то губи-варениці, ворущачись, затуляли не добру половину обличчя, як при мовчанні, а геть усе його чортячої роботи решето.— Прощавай, світ широкий —іще здибаємось.

Кортіло сказати, щоб не квапились, адже хочеться погомоніти про їхні морські походи на байдаках до берегів Туреччини, про долання ненажерливих дніпровських порогів, про звияжні пригоди в рідних степах. Та ще кортіло помилуватись їхніми козацькими стрілами, кремінною рушницею "яничаркою", яку порубцьований ворожою шаблею молодий красень, либонь, відняв у турка й приспособив собі за плечима; а також праглось бодай пальцем торкнутись до кинджалів, якими рясно, наче папушами тютюну, обнизано їхні пояси. Та чи смів я затримувати хоробрих звияжців? Тільки й поспитав у них із гіркою печаллю:

— А тепер, браття, куди вам долею судилось?

І вони, зацвівши маковими пелюстками облич, відказали:

— На славне Запорожжя!

— До Великого Лугу!

— На Хортицю!

— Чи не візьмете мене до гурту? — запитав я тихо, переборовши несміливість.

Та козаки не почули б, навіть якби я мовив із більшою відвагою, бо чвалом рушили з місця, і голос мій, мовби чаєчка, загинув під копитами їхніх коней. Вершники, припадаючи до розмаяних грив, полинули по строкатому килиму трав, ось поміж розквітлих диких груш майнули востаннє — і зникли. А я все дивився їм услід, наче хотів побачити їхню дорогу не тільки за деревами, а й далі, за обрієм, а й ще далі — за часом і простором, здається, і мимоволі снувалось: авжеж, степ та воля — козацька доля, авжеж, хліб та вода — то козацька їда, авжеж, на козаку нема знаку, нехай дівка одбуває, як сама те знає... Проси не проси їх, та однаково не взяли б із собою, бо хіба б я заради звання козацького та й стерпів би життя собацьке, бо хіба я зумів би жити не тим, що є, а тим, що буде, бо чи годен я із лиха стару обняти, коли молодій ніде відшукати?

Зоставляючи в блакитному небі емульсійний білий слід, знову пролетів реактивний літак. І коли він зник за обрієм, у вуха вдарив пронизливий турбінний рев... Що зі мною коїться? В якому я столітті і в якій епосі? Химерний сон із татарами й козаками закарбувався в моїй пам'яті чи явина?.. Від таких запитань мимоволі відчує себе нікчемним у затишку й опустить вуха, як лопух на дощ, і той доскоцький мудрагель, що має лоб на сім п'ядей, а що вже казати про мене, що буваю подеколи розумом такий міцний, як із клоччя батіг?!

Авжеж, це — сон, навіяний поїздкою, волею зелених полів, розквітлими садами.

Так вирішивши, я круто повернувся і рушив до машини. Як умить перечепився і впав, бо шовковий турецький аркан в'юнкою гадиною переплів мої ноги. З досади згадавши біса й чорта, бісенят і чортенят, я гидливо зняв чужинецькі пута, що навіть пахли не по-нашому, і вже намірився викинути, як в останню хвилю передумав. Аркан покладу в багажник, знадобиться. Е-е, тепер таких по коопераціях і вдень із вогнем не знайдеш, тоненький та міцний, тепер би на ньому знак якості поставили. Що то на вільну людину готувався, а не на якусь там телицю норовисту чи корову тілисту!

Опинившись нарешті у машині, міцно позачиняв дверцята. В машині я не боявся ні татарів, ні їхнього шовкового аркана. Може, й правді стався якийсь катаклізм із такою філософською категорією як час, а тому татари й потрапили із сивої давнини в нашу космічну епоху? Від учених усього можна сподіватись, коли вони візьмуться свої досліді ставити й експериментувати... Гаразд, треба набрати у рот води й мовчати до пори. Бо розкажеш — не повірять, глузуватимуть, а кому охота бути осміяним!

РОЗДІЛ ШОСТИЙ,

де розказано про першу вікопомну зустріч із Хомою та породистою коровою

Ось, нарешті, благословенна Яблунівка...

Неспроста, звісно, Яблунівку названо саме так — яблуневі сади шумовинням біло-рожевого цвіту розіллялись, як море. У морі цьому, схожі на вітрильники, пливли хати з телевізійними щоглами на бляшаних, шиферних і рубероїдних гребенях. Інтуїція мала безпомилково привести до знаменитої садиби. На диво, хвилювання вляглося, тепер я почувався спокійним і врівноваженим, близька зустріч із Хомою Прищепою вже не примушувала болісно завмирати серце. Мабуть, спокій опанував єство тому, що

яблунівські колгоспники, які траплялись назустріч, теж не виказували ніяких знаків збентеження чи розчулення від того, що мають щастя здибатись щодня з творцем "Позиченого чоловіка", ступати по його слідах, вгамовувати спрагу тією самою водою, чути його жарти з живих уст, задивлятись у бездонні колодязі його мудрих очей...

Тепер той перший приїзд у Яблунівку вже ледь повитий туманом, та не багато в моєму житті було зустрічей із видатними людьми, щоб забулись подробиці, нюанси, штрихи. Не багато зустрічей? Коли по правді, коли покласти руку на серце, то, виявляється, лише дві зустрічі. Перша, як ви пригадуєте, з американським письменником Джоном Стейнбеком, а друга — з майстром магічного реалізму Хомою Прищепою, якого народила, сповила і якому дала крила щедра українська земля, споконвіку не бідна на таланти-самородки...

Серце моє тьохнуло, мов соловей, бо хто б не впізнав яблуневий садок, у якому колись місячної осінньої ночі старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок" носив на руках рідну жінку Мартоху! Садок сміявся буйним цвітом, і я мимоволі всміхнувся йому у відповідь, як славному своєму товаришеві, з котрим давно не бачився.

Зоставивши машину за ворітьми, легкими — наче журавлині крила! — ногами ступив на подвір'я добре доглянутої садиби. Жадібно роззираючись, клав у комору пам'яті все,, що траплялось на очі: і погрібник із високим чолопком, на якому розсядисто стримів куль соломи; і рогатий стовпець, на якому підсихали вимиті друшляк, макітра та гладущик; і дерев'яну драбину, сперту до стіни хліва, а на щаблях — курка зозуляста, півень червоний і півень білий.

І враз отетерів, не вірячи очам своїм.

Під ясенем, опушеним веселеньким прозорим листячком, з білої силікатної цегли споруджено постамент заввишки в половину людського росту. На постаменті зведено цегляну лаву, а на лаві сидів не хтось, а сам Хома Прищепка, якого я, хоч і ніколи не бачив раніше, впізнав би в тисячному натовпі.

Всі знають знаменитого "Мислителя" французького скульптора Родена. Будучи в Парижі восени 1962 року, я бачив цей шедевр у прекрасному музеї Родена, — цей музей буквально приголомшує зібраними тут скарбами. Так от, Хома Прищепка сидів у цій всесвітньовідомій позі. Тягар думок був такий тяжкий, що чоло помережилось багатьма зморшками, які скидалися на розтягнуту гармошку. Відчувши дрож у колінах, я ступив у затінок ясена і спинився за кілька кроків од п'єдесталу.

— Доброго дня, — зірвалося вітання з мого язика.

Хома Прищепка не ворухнувся, наче я обізвався до камінного ідола. Тверді й коричневі, як жолуді, очі дивились прямо, й погляд їхній вливав у ество моє дивну магнетичну силу. Під тим поглядом я завмер, відчуючи холодок у грудях. "А може, переді мною майстерно виготовлена скульптура? — майнула думка. — Місця для скульптури в хаті не вистачило, от хазяї й винесли під ясен, щоб гранітний Хома слухав пісні птахів та милувався весною... Ха-ха, я привітався з пам'ятником!"

Раптом гранітний пам'ятник ворухнувся, звівся з лавки, випростався — і позіхнув. Мабуть, моє обличчя відбило таку гаму здивування, що пам'ятник змружив очі, а потім

зареготав.

— Ха-ха-ха! — заливчасто сміявся пам'ятник, і язик у його роті здригався, мов собака на прив'язі.— Що, чорт біса здалеку впізнав?

— Та хто ж нас не впізнає, Хомо Хомовичу,— мовив, отямлюючись і сміливішаючи.— Бачу, без діла не сидите, роботи маєте багато.

— Роботи по горло. Колгосп наш поставив оцей п'єдестал, мають пам'ятник витесати мені ще за життя, але баряться.

— В Копенгагені вже маєте пам'ятник.

— Ага, в Копенгагені гав не ловлять і витрішок не продають, а наше яблунівське правління тільки губу розпустило.

— Я бачив знімки вашого копенгагенського пам'ятника, Хомо Хомовичу. Либонь, датському скульптору найдужче вдався ваш образ.

— Та ні, той скульптор усю свою душу вклав ув образ телиці, яку я веду на налігачі,— заперечив Прищепка.— А чому так поталанило з телицею? Бо в Данії знаються на тваринництві, шанують худобу.

— Авжеж, телицю для прототипу не довелось шукати за морями.

Я приглядався до знаменитості. Вже посічене сивиною волосся стріхою звисало над вухами, що стирчали, мов кажанячі крила. Не довгобразий і не круглий з обличчя, а якийсь пукатий: щоки понадимались, наче хотіли повтікати з хазяйства. Ніс скидався на морквину, яку на кінчику сточили голодні миші. Соковиті губи мерехтіли тугим кораловим сяйвом — це були чутливі губи життєлюбця, його майстерний інструмент. І здавалось, то не Хома дивиться своїми жолудевими очима, а химерна чоловікова душа, що сховалася в оболонці тіла, насторожено й пильно позирає на світ. Присадкуватий, окоренкуватий, з вигнутими коромислом плечима, з діжкуватими грудьми (п'ятивідерними, а то й шестивідерними), він аж ніяк не нагадував Гомера із Яблунівки, а звичайнісінького дядька. Звичайнісінького дядька, який справді знає вила й сокиру, долото й шило, фуганок і струганок, граблі й косу, а не письменницьке перо чи друкарську машинку. Лукавий та ще й невірний Хома не квапився сходити з п'єдесталу.

— Я, може, й не залазив би сюди,— зізнався з наївною, дитячою усмішкою,— якби Мартоха не просила. Мовляв, посидь, Хомо, а я стану й помилуюсь. Ну, звісно, як жінку не послухати. Сяду, посиджу, а вона тішиться.

— Часто сидите?

— Трапляється... Позавчора в дощ сидів, бо піонери зі школи навідувались, мав догодити малечі.

— Маєте улюблену позу? Сьогодні я вас побачив у позі мислителя.

— Сядеш і в позу мислителя, коли треба поміркувати над тим, чи вистачить комбікормів худобі і свиням. А чи опосідають голову думки про арабів, про долю палестинців... А як погарикаюся з жінкою, теж тікаю на п'єдестал. Стану і стою, наче бовван. А вона перегнівається, то приходить просити, щоб до хати йшов, бо вже вечір чи ніч надворі. То я не озиваюсь. Бо де це бачено, щоб пам'ятники говорили. Зголоднію, то Мартоха їсти винесе, а я до харчів і пучкою не торкнуся, бо який же це

пам'ятник у світі їсть хліб із салом чи лемішку лигає? Я бував по всяких закордонах у війну, то не бачив. І в нашій країні не водиться. Ось узяти до прикладу Петра Першого в Ленінграді. Вже, кажуть, давненько стоїть над Невою, а й ріски в роті не мав, а кінь його ні вівса не бачив, ні води, хоч і річка близько. Отож і я на п'єдесталі такий, як усі пам'ятники на білому світі. Стовбичу, поки Мартоха переказиться і перегнівається, а тоді вже спускаюся на землю. На землі знову і їм, і п'ю, як усяка людина. Та й треба надолужити згаяне за той час, що сидів на п'єдесталі.

— А які, Хомо Хомовичу, є ще пози у вашому арсеналі?

Прищепу став жвавий, мовби чорт пугою вдарив, і лице його засвітилось ювілейним карбованцем. Підморгнув мені змовницьки:

— У моєму арсеналі їх багацько, як за копійку часнику. Тут що важить? Буває, важить настрій — у доброму можу стати в таку позу, що любо-дорого серцю, а в кепському — то й поза кепська, бо, може, мені тієї пози треба, як п'ятого колеса. Голодний чи ситий — теж залежить. Поки живий, то можу бути на п'єдесталі, як хочу: і прямо, і криво, і навколішки, і навлежачки.— Він пирснув сміхом, наче пшоном сипонув по блясі.— Недавно один із районної газети навідувався, просив стати на п'єдесталі в позу войовничого гуманіста нашого часу, щоб, значить, по очах можна було прочитати, що, може, мені з усякими людиноненависниками не по дорозі.

— Й ви стояли в позі войовничого гуманіста?

— Мусив стати, щоб той журналіст одчепився, бо він мені потрібен, як кобилі трясця... Поки правління бариться з пам'ятником, то повинен сам стояти, адже народ просить, а народ хіба можна не уважити? Я ж бо з народу вийшов, плоть од плоті його, хіба не видно?

Крекчучи, Хома Прищепу спустився з мурованого п'єдесталу. На землі уже не був такий монументальний, як недавно,— па землі він був весь земний.

— А настане та пора,— мовив із замріяною зажурою,— коли отак стану на цьому підмурівку — і вже ніколи не спущуся додолу, не подамся ні до Мартохи, ні до колгоспу, не візьмуся ні за вила на корівнику, ні за ложку в хаті... Стоятиму у віках!

— А вже зараз хочете бодай трохи постояти у віках?

— Кажу ж, не хочеться — зітхнув.— Та доля не обмине й не одцурається, почекаю.

Хома Прищепу, либонь, читав мою душу, як батюшка в церкві читає євангеліє, бо, лукаво стрільнувши очима, сказав:

— Та що це я ханьки мну, так наче діла немає? Добивалися ж, мабуть, не для того, щоб на живий пам'ятник надивитись. Ну й Хома — третєся та мнетєся, вибираєтєся, мов за море стріляти... Прошу!

— Насамперед на вас подивитись кортить.

— Е-е, всі так балакають, а насправді... Прошу!

й проворно задрібцював попереду, а я вже слідком покотився, мов дурень з гори.

— Ласкаво прошу,— Хома Прищепу відчинив двері хліва, ступив через поріг.— Будьте гостем.

І нарешті побачив я знамениту породисту телицю, за яку рідна жінка Мартоха

позичила свого чоловіка Хому яблунівській пройдисвітці Одарці Дармограїсі. Власне, в хліві стояла не телиця, а тілиста корова червоної масті з великими крученими рогами. Вим'я завбільшки з бідон мало підстилки не сягало. Корова, звісно ж, дивилась на мене очима покійного колгоспного бухгалтера Петра Зосимовича Варави — ось який вираз, виявляється, прибирали його очі після того, як покійник призволився пивцем до варених раків: очі його немов парували хмелем, немов диміли від щастя і втіхи, світились добротою і ласкою до всього сущого.

— Хіба за таку худібчину до самого чорта на роги не полізеш? — не так поспитав, як ствердив Хома. Й додав загадково:—Ой чук-брик! З рогом бик, а Хома із двома.

Коли очі звикли до сутінків у хліві, мені здалось, наче я потрапив зовсім не до хліва, а до хати. Авжеж, до хати! Над жолобом, до якого покладено зеленої паші, поблискувало велике дзеркало, стіни обклеєно картинами, в кутку темніє чорний полумисок репродуктора. Хазяїн, відчувши моє здивування, натиснув умикач біля дверей — і спалахнуло м'яке електричне світло.

— Ось дзеркало, еге? — пробелькотав чи то прохарамаркав мій язик.

— Ага, дзеркало,— підхопив Хома Прищепа.— Впливає на надої молока й на жирність.

— Дзеркало впливає?

— Ага! Корова — що молодиця, яка стає добріша, коли в дзеркалі своє лице побачить. І корова добрішає, помилувавшись своєю вродою. А на веселий настрій і доїться краще. Не думайте, що маю вас за того дурня, який на льоду ставить хату.— Він засміявся тихесенько, наче сіра мишка зашаруділа в соломі.— Тут один учений навідувався з київської академії. Видно, башковитий чоловік, не з отих, що знають свого батька лисого. То до чого додумалась його кебетлива голова? До того, щоб обходитись без паші! Без кормів і комбікормів!

— Ні як не второпаю... Значить, без буряків, без браги, без гички, без січки?..

— Без сіна, без вики, без вівсяної і гречаної соломи, без барди, без пійла,— підхопив Хома.

— А він спершу розжовував оте, що казав, чи говорив геть нежованим? — питаю.— Як би це він домагався молока без кормів? У світі іще такого не чувано.

— Раз казано, то вже чувано,— заперечив Хома. Й випалив, наче гранату кинув на ворога: — З допомогою дзеркал! Цілої системи дзеркал!

— Що ж це за дзеркальна система така, яка замінить для худоби жом, барду, силос?

— Значить, такі —Він палахкотів, неначе віхоть клоччя.— У корівнику скрізь дзеркала! На стінах і на стелі. Куди тільки худобина повернеться — скрізь бачить себе, з ранку й до вечора милується собою, ось у неї настрій такий, немов у молодії, що до загсу йде. А де настрій — там і молоко, а де молоко — там і надої, а де надої — там премії і нагороди, заслужена повага. Е-е, про того київського вченого не скажеш, що він, мудрець, натягує маленьку латку на велику дірку.

— Таки не скажеш,— згодився я, щиро подивований тим прогресом, якого в близькому майбутньому може сягнути наше колгоспне тваринництво, якщо до діла

візьмуться Царячі голови.— А де ж стільки дзеркал набрати? Ваше сільпо навряд чи задовольнить попит...

Хома Прищепа натиснув якусь кнопку в стіні — й солодка музика скрипок пролупала в хліві. Корова, нащуливши вуха, заслухалась голосами інструментів, які злагоджено творили чарівну мелодію.

Вона то мружилась від задоволення, то кліпала довгими попіками, схожими на жіночі, а то легесенько так водила хвостом, погойдуючи китичкою на кінчику, наче диригувала оркестром.

— Ви з Мартохою слухаєте в хліві концерти, які транслюються по радіо?

— Корова слухає!— вигукнув Хома таким невдоволеним голосом, наче й справді розмовляв із недотепою, що знається на хазяйнуванні, як сліпий на живописі, а глухий на танцях.

— Вона меломанка?

— Ага, меломанка.

— Часом на концерти обласної філармонії не возите до Вінниці?

— На концерти не возимо, отут у хліві слухає.

— Музика теж впливає на надої молока?— здогадався я.— І на жирність?

— Впливає, та не всяка,— скрушно зітхнув Хома Прищепа. І не без посміху вимкнув радіо, яке озвалося утробним басом співака.— Найдужче їй до смаку оперна творчість. Як ізранку послухає, наприклад, "Пікову даму", то вже в полудень дає молока на цілий літр більше. Ми з Мартохою вивчили її норов!

— Чудасія, та й годі,— пурхнуло мені з язика.

— Ми з Мартохою багатьох перепробували, перевіряючи, хто найдужче підходить... Що ж ви хотіли! Навіть серед людей одному дай пареного, а другому смаженого, то що вже тоді казати про худобу!

— Як позначається на її продуктивності легка музика, естрадні концерти, скетчі?

— Злецьйко.

— Як ставиться до сопрано й до меццо-сопрано, до тенора й баритона?

— Полюбляє колоратурне сопрано й кохається в тенорах— і вітчизняних, і закордонних.

— Який інструмент їм понує—рояль, піаніно, кобза, балалайка, сурма, цимбали чи барабан?

— Спокійна до всяких там смичкових та струнних інструментів, зате як почує барабан— тоді до неї підступитись важко: хвицяється хвостом, ратицею може вдарити чи відро з молоком перевернути.

— Ви ж дивіться! — не міг я стримати захоплення такою вибагливою меломанкою, котра, слухаючи нашу балачку, посмикувала зелену пашу з жолоба.— Мабуть, і до оперети ставиться скептично, коли знає толк в класичній опері?

— Що правда, то не гріх,— підтакнув Хома.— Коли прослухає, бувало, оперету, то хоч і з'їсть із гору, та віддячить якимось кухликом. Ми з Мартохою завжди вивчаємо радіопрограми в газетах, щоб, сохрани господи, не збісилась корівчина.

— Телевізор у хліві поставити не думаєте? Щоб, може, дивилась футбол і хокей. Знаєте, які інколи бувають матчі з канадськими професіоналами — полум'я на льоду, вулкан!

— Телевізор для корови — діло зовсім нове, ще не перевірене,— задумливо сказав Хома Прищепа.— Боюсь, аби дров не наламати, аби зовсім не перестала доїтись.

— Але ви ж бо ніколи не боялись нових, прогресивних методів.

— Бо й не боявся!—півником підстрибнув Хома, улещений моєю похвалою.— Порадимося з Мартохою, бо чом не спробувати.

В урочистому мовчанні стояли ми в хліві, зачудовано дивлячись на корову, а мені думалось... Думалось, що ця корова, яка поглядає невмирущими очима покійного яблунівського бухгалтера Петра Зосимовича Варави, має знатись на оркестровому колориті й основному тоні акорду, на паралельних гамах і парафразах, на партесному співі й на піфагоровому строї. Наділена унікальним чуттям, яке спричиняється до збільшення чи зменшення надоїв молока, корова має знати толк у подвійному каноні і подвійному контрапункті, у прихованій поліфонії і прохідних дисонансах, у раптовій модуляції і секундевому співвідношенні акордів. Гай-гай! Музичний слух і музична ерудиція — ось які резерви збільшення надоїв молока відкрив Хома Прищепа.

Ще трохи погомонівши про мистецтво для худоби (не сумнівались, що поп-музика тут не прищепиться, як і всякі авангардистські антинародні течії), ми вийшли з хліва надвір. Світило полудневе сонце. Під ясенем на мурованому п'єдесталі, наче на воротах, притаковився гребенястий червоний півень. Либонь, у півнячій позі було щось від великого завойовника, наполеонівське.

— То ти мені п'єдестал намірився каляти й паскудити! — закричав Хома Прищепа і, вхопивши якийсь дрючок, пожбурих у самозванця. Дрючок ударився об стовбур ясена, і півень, злякано скрикнувши, кинувся в садок до курей.— Так і норовить кожне, щоб спаплюжити святе місце!

— А хто посягає на святиню? — поцікавився я.— Знаходяться такі зухвальці?

— В Яблунівці є народу всякого заводу, від них дочекаєшся честі. Отож і правління бариться, коли вже гранітний пам'ятник витеше чи вирубає з мармуру... Мушу нагадати, авжеж. І вночі подеколи вийду з хати, посторожую. Бо залізе волоцюга, а ти потім його громадою не стягнеш додолу, стоятиме, а місце ж для мене, правда?

— Кажете, знайдуться охочі?

— Чому б і ні. Поки що, сохрани господь, не траплялось такої біди, а коли трапиться? Та з мене ж усі глузуватимуть, навіть кури реготатимуть, що прогавив п'єдестал, що пошився в дурні.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ,

де явлено образи Мартохи і французької спокусниці-горлодерки

Я так докладно зупинився на першій зустрічі з Хомою Прищепою, бо надаю великої ваги першому враженню. Перше враження завжди гостре й правдиве. А що в мою розповідь вклинилась корова червоної масті, так не слід забувати, що корова — така сама повноправна героїня любовного чотирикутника в романі "Позичений чоловік", як

Дармограїха чи Мартоха. Звісно, в чомусь вона програє першим двом (жіноцтво завжди жіноцтво!), в чомусь дорівнюється до них, а в чомусь, можливо, й перевершує. А перевершує, напевне, в своїй альтруїстичній безкорисливості, якої, зізнайтесь, бракує першим двом героїням чотирикутника.

Мабуть, надалі я не стану дотримуватись чіткої послідовності у викладі подій, бо внутрішня інтуїція підказує деякі незначні факти обійти мовчанням, деякі згадати кількома словами, а деякі то й зовсім виставити на передній план — так у старовину й тепер у сільській хаті виставляють на передній план шановного гостя, садовлячи його на покуті, на красному місці.

Тепер ось інтуїція (котра зрідні знаменитому внутрішньому голосу, який колись підказував Хомі Прищепі, від якої жінки він хотів би мати дівчинку, від якої хлопчика, а від якої взагалі не хотів би розстаратись дітей),— значить, ця інтуїція радить посадити на покуті своєї розповіді не когось, а Мартоху.

Про таких жінок говорять, що вони й сімнадцятку заткнуть за пояс. І хоч інколи доводилося жити не з медом, збереглась Мартоха так, немов її щодня в меду купали. Широка в стегнах і вузька в стані (золотим перснем, може, й не підперезалася б, але надіти на стан спробувала б), Мартоха мала такий вінок сплетеного волосся на голові, що якби розпустила— чорним водоспадом залляло б і плечі, і спину, сховавши жінку, наче відьму. На смаглявому обличчі губи її жили, наче дві ластівочки, які в злагоді пурхають і в злагоді щебечуть. Із карої темряви Мартошиних очей текла якась в'язка смола погляду, й ця смола невидимим, проте відчутним тканиям обпутувала, здається, твої руки й груди, сповивала думки, бажання.

Музей імені Хо Хо Прищепи з такою любов'ю змальований у романі "Позичений чоловік" самим Хо Хо Прищепою, фоторепортажі з музею так часто друкувала світова й наша преса, що, либонь, немає потреби вдруге описувати цю святиню. Скажу тільки, що Мартоха, водячи мене від стенда до стенда, нахвалитись не могла власноручно зібраними експонатами. У німій шанобі я постояв перед вилами, сокирою, косою, граблями та іншими інструментами, теслярськими й кравецькими, бондарськими й римарськими, швецькими й колійськими,— ці інструменти на різних етапах життя побували в руках Хоми Прищепи, щоб, нарешті, спочити в музейній тиші. Кілька стелажів сам хазяїн витесав і збив під книжки. Авжеж, це були видання "Позиченого чоловіка" всіма мовами світу. Які тільки художники ілюстрували роман, безнадійно силкуючись підняти до генія яблунівського колгоспника з артілі "Барвінок"! Я переглядав малюнки в книжках, чудуючись із тих трансформацій, яких зазнавали Хома, телиця, Мартоха й Одарка Дармограїха на різних континентах земної кулі. У японців вони виглядали на японський лад, в ескімосів вони вже здавались ескімосами, в індійців — індусами. (В індусів, до речі, які споконвіку боготворять корову, яблунівська телиця малювалася мало не з ореолом над ріжками). В книзі, виданій для якогось індійського племені в Америці, той, хто "крізь землю пройшов — червону шапочку знайшов", раптом постав перед моїм зором в образі індійського воїна, озброєного томагавком і з орлиним пір'ям на головному уборі... Ось книга, видана

мовою есперанто в перекладі київської письменниці Надії Миколаївни Андріанової-Гордієнко, з якою ми нещодавно зустрічалися в Будинку творчості, ведучи розмови про прекрасне майбутнє її дочки Лесі, теж есперантистки... Ось біографія Хоми Прищепи, надрукована у Франції у видавництві "Галлімар"... Руки обривав дебелий том якогось академічного лондонського видавництва "Фрейд, Сартр і Прищепа..."

Ось канарейкового кольору обкладинка, на якій золотом вибито претензійну назву: "Від Заратустри до Хоми-зла— тоуста".

Окремий стелаж відведено під книжки з дарчими написами. Ці книжки плавом пливли у Яблунівку з Києва і Москви, з Праги і Берліна, з Рима і Мадріда. Мої знайомі київські літератори не жаліли ні патоки, ні фіміаму, ні елею, ні меду, складаючи велеречиві панегірики Хомі Прищепі. Не скупились на компліменти Франсуаза Саган, Ап— дайк, Маркес, Радічков й інші зарубіжні митці...

Приголомшений і радісно здивований світовою славою роману й автора, про що красномовно свідчив хоча й самодіяльний, та все-таки прекрасний музей, я мав відбутися неофіційну частину нашої зустрічі. А неофіційна частина зустрічі в хлібосольній господі, як відомо, зводилась до частування і вгощання, до величання і примовляння.

Та чи стачить мені хисту, щоб змалювати стіл не гірше, ніж було насправді? Змагатися з Хомою — безнадійна річ: хмарка сонця не заступить. Але ж можна і повчитися у нього, бо наука не йде тільки до бука, а чому я маю боятись і підгинати хвоста, чому в мене більше страху, ніж переполоху! Отож, не бажаючи бути схожим на отого, котрий що схопить — те й змеле, таки зізнаюсь, що стіл у Мартохи був багацький. І хоч кажуть, начебто з попелу галушки не вдаються, все ж Мартоха, видать, зугарна з попелу наготувати делікатесів, ріпу обернути на медяник, а біле молоко чорної корови на хмільний напій.

Не вірячи губі, я клав на зуби, знаючи, що з душі ніхто не вийме ні смаженого, ні вареного. Хома Прищепа орудував язиком, наче лопатою: що на ту лопату покладеш — вона хутенько спроваджувала в рот, наче в піч, і в тій печі аж клекотіло, аж булькало, аж прискало. Ось тільки Мартоха після музею сиділа така за обіднім столом, наче боялась, що кисіль їй зуби попсує, наче хотіла сказати пісними губами: "Є квас, та не для нас". Зрештою, роботящий Хома, якому за вухами лящало так, як лящить вода в потоках, одклав ложку.

— Мартохо, чи треба так побиватись, як ти побиваєшся?..

— Ой, Хомо, я б і не хотіла побиватися, та серцю не накажеш, саме печалиться.

— Мартохо, скільки вже гомоніли з тобою про цю притичину, може, годі? Бо я зі своїм серцем теж ізвладати не годен, як і ти зі своїм.

— Може, вона — як ота Катерина: щороку як не весілля, то хрестини.

— Я б жив із такою, як риба з водою.

— Може, вона з тих, що рано народила, та пізно повінчалась.

— Не байстрюкові гріх, а батькові.

— Ой, Хомо, ріжеш ти мене без ножа, колеш мене без швайки, голиш без бритви.

— Хоч би гостей посоромилася,— попікнув Хома.— Нащо сміття з хати виносити?

— Хай гості знають, хай світ знає, як ти розіпсів, розсобачився і розсучився, Хомо!

— Тихше, Мартохо, бо завтра Європа й Америка кричатимуть знову про нашу сварку. В тих проклятих радіого— лосів скрізь є вуха, а вуха не сплять.

— Хай знають! — як сікачем одрубала рідна жінка Мартоха, й не думаючи потурати чоловікові, котрий у гіркому відчаї знову взявся до келишка та до виделки. І вже до мене Мартоха зверталась, наче перед попом сповідалась: — Анахтемський крутій — ось хто такий Хома! Був у Дармограїхи Одарки за телицю, все честь-честью, поки свій строк відбув у молодиці та поки товариський суд перевиховав мого Хому. З рук у руки передала чоловіка, так само з рук у руки назад забрала, вся Яблунівка знала, бо я люблю відкрито й правдиво жити. Може, й поривалась думка за Хомою, та я терпіла муки. Може, брешу? Говори, іроде іскаріотський!

— Ти, Мартохо, не вмієш брехати так, щоб за тобою аж курилось,— муркнув Хома.

— Отож-бо! Але ти, видать, набрався ума в того Гриця, що любить спускатись на чужу паляницю.

— Не гнівайся, Мартохо, бо вже в роті почорніло, наче ти хибнула в чорти.

— Хай чужий чоловік розсудить нас, коли, сердячись, за парою і світа не бачимо.— Й Мартоха в'юнкою осокою гойднулась до мене, мовби в дудочку вуха хотіла продудніти сімейну таємницю.— Стерявся Хома останнього ума і на сміх курям закохався у французьку горлодерку.

— Й зовсім то не горлодерка, Мартохо, а знаменита в ' сьому світі співачка.

— А я кажу, що горлодерка!

— А я кажу, що співачка!

— Та вона з тіла така худа, як пужално.

— Бо не їсть у себе й позад себе, а дієти дотримується.

— Та в неї рот дереться аж до вух!

— Зате з її рота не змії виповзають, а пісні-соловейки, пісні-ластівки, пісні-щиглики.

— Вилітають пісні-ворони, пісні-круки, пісні-граки!.. Кричить, наче в неї в животі бурчить. Горлає, наче її колька діймає. Реве, наче відьом-сестер до себе зве.

— О, вже й намурмосилась, Мартохо, по парі пізнати, чим твоє серце кипить.

— Чоловіче добрий,— в дудочку вуха дудніла мені Мартоха, сподіваючись на підтримку й порозуміння.— Хіба в Яблунівці не вміють співати? Що дівка — то й голос, що жінка — то й пісня. Позбирати старих до хору — так заспівають, як очерет у лузі. А та французька горлодерка знай тільки кричить, наче коза, що смерть свою зачула. Та коли б у лісі посеред ночі почув отакий голос, то посивів би і в землю вріс... Уся Яблунівка з Хоми сміється за ту любов. А найдужче кривда палить за те, що далеко живе горлодерка.

— Радіти маєш, Мартохо, що бачуся зрідка, не часто. Може, раз на місяць.

— А хіба радіолу не купив, щоб слухати платівки з її голосом? Ти слухаєш, а я плачу. Якби ж у Яблунівці жила, то від журби серце не рвалося. Зустрілися б із нею у вербах чи в лозах, погломоніли б ладком, як яблунівська молодиця з другою яблунівською молодницею,— ось уже й пропала б твоя, Хомо, любов, як пропадає

золотий між двома сліпими. А так не дістати її ніяким побитом у тому Парижі, бо в Париж поїхати — не в район на ярмарок.

— То й добре, Мартохо, що тобі ані дзень, ані бом, ані на посторонки, бо ти в Парижі накоїла б такого шелесту, якого в світі й не чувано. Й на Ейфелеву вежу видерлася б, аби чули тебе скрізь та бачили зусюди.

Нарешті в їхню суперечку, що палахкотіла окропом у розпеченому казані, зумів і я докинути слівце. Звісно, знав, що не буде з мене третейського судді, як не буде з пса солонини.

— Аж у світовій столиці, як колись називали Париж, знайшли собі пасію, Хомо Хомовичу?

У відповідь на моє запитання, бачу, хазяїн — вдамось тут до лексики славнозвісного роману, котрий вийшов із— під його пера! — надувся важно так, мов пузир на воді, ось-ось, гляди, зовсім розідметься, наче на вола бажаючи обернутись, а потім кинув із губи, наче з гори:

— Чим далі дівка — тим вона краща, а найсолодша дівка — це засватана, а для кожного чоловіка ласа — це та, що на сьомій дитині навчилася дівочити! Живу для мудрості, а мудрість підказує, що, може, тепер колгоспник такого ума повинен собі шукати молодицю не в Яблунівці й Чудвах, не в Сухолужжі і Липівці, а далі, в синій далечині.

— А щоб тобі в голові посиніло! — якнайщиріше побажала рідна жінка Мартоха.

— Бо що виходить? — і вухом не повів Хома на той прокльон.— Виходить, усяким там мільярдерам чи мільйонерам, капіталістам чи аферистам можна зазіхати на оту французьку гречку, що росте на берегах Сени, а колгоспнику з Яблунівки заборонено? Та, може, мільйонери й мільярдери нашим чоловікам-колгоспникам і в підметки не годяться, не варті доброго тьху. Звідкись же повинні парижанки знати святу правду, хтось має зняти полуду з їхніх очей!

— Значить, ти, Хомо, надумав просвітити французьких шльондр, паризьких повій? Та вони вже такі просвіщенні, такі роботящі, такі охочі, що й мертві з могил можуть повставати.

— Говори, Мартохо, та не забалакуйся. Може, вони зі своєю просвіщеністю й охотою такі бідні, як мак начетверо, такі вбогі, як нитка, і немає їм ні від місяця, ні від сонця. Коли хочеш знати, може, вони такого, як я, чекають, щоб звідати справжнє щастя.

— Ага, чекають, щоб розживитись, як сорока на лозі чи як тінь на воді. А в тебе ж, Хомо, того чоловічого вміння, як у жаби пір'я. А в твоєї чоловічої охоти, Хомо, в одній кишені смеркає, а в другій світає! І вже твоя біда на престолі, бо нічогісінько немає у твоїй чоловічій stodolі. Навіть віничком підметено!

— Так-таки й нема нічогісінько? — з люциперською лукавістю примружився Хома.— Так-таки віничком підметено? Чому ж тоді побиваєшся і голосиш, наче за небіжчиком?

— Бо жаль твою дурну голову, твою біду на воді розведу, твою біду до себе прикладу, твою біду із хлібом із'їм до обіду!

— Моя біда вмерла — і ноги задерла, Мартохо, а я живу в щасті, як в'юн у болоті.

— Бо любиш оту французьку горлодерку?

— Бо люблю оту співачку!—Хома звівся за столом, у лівому вусі йому булькнуло випите, а потім булькнуло і в правому. Намагаючись втримати рівновагу, щоб не полилося з обох вух одразу, хазяїн тримався руками і за лутку вікна й за моє плече.— І вже коли ти при чужому чоловікові затіяла цю балачку, то я скажу!.. То я скажу, що дивився телевизор — і дивитимусь!

— А я вилами поколю оту програму! Поб'ю макогоном! Рогачами розтрощу той канал!

— Де ж це видано, щоб чоловік після роботи не міг подивитись телевизор! Схаменись, Мартохо, та візьмися за розум, бо я люблю по телевизору.

— Ага, доскоцький, ага, проворний! Ти й по телевизору вскочиш у гречку, гречкосій нещасний!

Хома знову запишався, мов кошеня в попелі, й сказав самовдоволено:

— Воно, як то кажуть, вгору не підскачиш, а вниз не провалишся, воно хоч вуха вище лоба не ростуть, але ж чому б і не спробувати? Тепер такий час сподівань і звершень, така епоха космічна, що, дивися, й на небо можна злізти, погуляти під зірками, то чому б і штани не навчитись через голову скидати!

— Ой, Хомо, дивись, щоб та любов не роздягнула тебе! Може, та горлодерка звикла до подарунків, то ти проциндриш не тільки наше хазяйство, а й до колгоспного добра доберешся. Гаразд, я стану голопуцька, як горобенятко, одну сорочку матиму на спині, а другу на бантині. Але ж людей яблунівських жаль. Уже війна була розорила наш колгосп, фашисти недоколихані, хрестами обвішані. Але ж не гоже тобі, Хомо, добиратися заради горлодерки до колгоспної каси, до корівників та свинарників.

Зажурився Хома, наче тепер його думки були вітром підбиті, а морозом підшиті... І голосом Карася з опери "Запорожець за Дунаєм" він заспівав:

— Гей, Мартохо, годі буде, перестань-бо вже кричать!..— А далі вже розсудливо та статечно: —Може, й правду кажеш... Треба думати. Ой як треба думати, щоб нашого кожуха вовки не з'їли, бо воно хоч у ятері циганові з хвороби добре, та в кожусі краще. Бо й справді, хто відає, куди любов здатна звести, мов сліпого під монастир!.. Але дуже діточок яблунівських жалко. Не доведи господь, щоб через моє темне гречкосійство вони собі поли краяли, а плечі латали, щоби к святу прибирались у нову лату... Але якби ж ти знала, Мартохо, як мені трудно відмовитись від своєї любові по телевизору. Ти хоч догадуєшся, хто такий телевизор? Чінгісхан! Та ні, дужчий від Чінгісхана, бо той усього світу не завоював, а телевизор уже підкорив. По телевизору не тільки любитимуться, а й дітей народжуватимуть! І поле оратимуть, і землю засіватимуть.

— Цур тобі й пек, Хомо, схаменись!—зблідла, як полотно, рідна жінка.

— А я, Мартохо, може попереду прогресу йду, зрозуміла? Бо хтось же повинен прокладати нові путі, правда?.. Той у Льодовитому океані, той у космосі, той на Місяці...

Вони бесідували тихіше й мирніше, ніж досі, бо, видно, Мартоху вже не так

допікали ревності. А я не міг не захоплюватися силою духу Хоми Прищепи. Такі постаті, либонь, народжувались тільки в епоху європейського Ренесансу, в середні віки. І раптом — у Яблунівці та ще в наш час! Авжеж, свідомо чи несвідомо, але він тягнеться до рівних самому собі за дерзновенністю помислів і звершень, утверджуючи в цьому потязі свою особистість. А ще мені подумалось про те, що якби Хома Прищепи жив не в нашу прекрасну пору, а в давноминулі епохи, то в цих давноминулих епохах він міг би скласти гідну конкуренцію, скажімо, Петрарці — й де б той Петрарка був зі своїми сонетами, тепер би всі читали й захоплювалися сонетами Хоми Прищепи. Так само до снаги було йому виступити гідним суперником Леонардо да Вінчі,— тепер усі чарувалися б загадковою усмішкою Джоконди, але ж усмішка ця неминуче належала б пензлю Хоми Прищепи. Лишенько, а чим не фаворит у цариці Катерини Другої,— та він би всім фаворитам був фаворит, та цариця б ходила перед Хомою навшпиньках і, можливо, за його порадою не руйнувала б Запорозьку Січ! І хто відає, як би склалась історія, та вона склалась так, як склалась, бо не випало яблунівському колгоспнику жити разом із Григорієм Потьомкіним і графом Розумовським, не ввійшов із ними в могутню конфронтацію.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ,

де йдеться про шахову партію, зіграну з гітлерівцем

1 ак раніше, либонь, ходили боговірні до святих місць, як я ото поїхав до Яблунівки. Начебто й не Мекка, начебто й не Єрусалим сьогодні, на ранній зорі космічної ери, але хіба вгадаєш її завтрашню долю, хіба прозирнеш у майбутнє!

Посеред Яблунівки височів зведений на колгоспні кошти двоповерховий Будинок культури, про який згодом буде розказано докладніше й змістовніше. А зараз, либонь, наспіла пора оповісти про хатину для приїжджих, що біліла глиняними стінами неподалік од будівлі, яка швидше нагадувала міське вогнище культури, аніж сільське. Хатина для приїжджих стояла в яблуневому садочку, розквітлому й гомінкому від бджіл та солов'їв, і дивилась вікнами на чималий клапоть городу. Біля воріт стримів над колодязем дерев'яний журавель, до якого підвішено обкуту залізними обручами цеберку. На причілку цвіли півники й кз'щилося чимало зілля, яке вже скоро чи трохи пізніше мало розпуститися загадковими строкатими квітами, тішачи феєрією барв.

У відання сільради ця запала в землю хатина перейшла, розказують, після смерті баби-знахарки, в якої не виявилось ні родичів, ні спадкоємців. Начебто сюди наїжджав болящий люд із околиць близьких і далеких, а то діставалися з-під Вологди чи з Уралу, наслухавшись про чародійні замовляння і цілющі бабині трави та напої. Важко сказати, скільки в цих балачках правди, а скільки вигадки, проте в сінях, у комірці і в чистій хатчині стояв тривкий аромат сушених квіток, листя, коріння, нагадуючи про лісові нетрі й лугові роздолля, про тьмаву драглисту драговину й поля, по яких вигулюється чебрецевий вільний вітер. Та, либонь, не так цим ароматом, що не вигасав, і не так пучками сухого зілля, що збереглося на горищі на бантинах і на латах та кроквах, як зовсім іншими прикметами вражала глиняна хатина баби-знахарки.

Хтось та колись розмалював її так, що не можна було не дивуватись! Ото наче

старій жінці мало було того буйно— цвіття, яке росло на подільській землі і яке вона потрохи зносила додому, то запраглось бачити його на стінах і стелі, на одвірках дверей і сволоках. Може, гадаєте, намальованими в хатині знову розцвітали ті, що мали лікарську силу, помагали від болячок і немочей? Скажімо, татарське зілля чи проскурняк, нечуй-вітер чи котячі лапки, барвінок хрещатий чи білокопитник? Зовсім ні. Все обмальовано фантастичними квітами, які в нашій природі й не водяться, а тільки можуть вільно квітнути в людській уяві, та й не кожній людській уяві сотворити таке багатство! Либонь, хатній квітник увібрав у себе щось таке потаємне, приховане з неосяжного квітника природи, що могло відкритись не так свідомості, як підсвідомості, а тому-то мальовані квіти справляли враження справжніх, уже передбачуваних бажаннями, уже приступних майбутнім відчуттям... Коли я вперше зайшов у хатчину, коли озирнувся зачудовано, то мимоволі здалось тоді, що маєш і сам тут почуватись квіткою, інакше не приживешся, інакше зостанешся чужорідним тілом.

Хата-квітник, хата-вишиванка, хата-луг... Химерні здогади й метафори спадали на гадку. Мабуть, баба-знахарка жила в своїй хаті не так, як живуть інші Яблунівці, а вона мовби надівала свою госпуду на себе. Так, як надівають сорочку чи кохтину. Квітчаста хата не тиснула бабу в пахвах, не була довга чи коротка, а якраз упору, не давила на горлі чи на грудях, а вільно облягала. Хата давала затишок, зогрівала і, можливо, складала спільно з бабою єдину живу істоту, яка в такому симбіозі й була варта чогось...

Відпочиваючи, я примостився горизнак на дерев'яному тапчані, застеленому барвистою веретою, і дивився в низьку стелю. Стеля також була розмальована квітами, в'юнилася стеблами, зеленіла вибагливим гнутим листям. Вступившись угору, я дивився так довго, що в якийсь мент стеля вже видалася склепінчастим небом, а квітки обернулись на зорі. Тільки ці зорі, світяться не крижаним мерехтінням, а теплою барвистістю червоних, жовтих, коричневих та блакитних пелюсток, складали якісь не відомі мені сузір'я, гуртувались у незнайомі галактичні світи, простирались поміж двох немощених дубових сволоків шляхом, що, можливо, нагадував Чумацький Шлях. Повіки склепились від втоми, але навіть через заплющені повіки мені бачилась картина дивна й несподівана. Мовби квіти, намальовані на стінах і на стелі, зненацька стали рухатись. Так у прозорому осінньому повітрі перелітають перші сніжинки, боязкі й тихі, звістуючи майбутню хурделицю. Та ось квітки за— пальніше затріпотіли пелюстками, хмаркою стали кружляти кругом, і ця хмара світилась усіма кольорами веселки, барвами казкової жар-птиці.

Враз квіткова хурделиця пропала, й коли я розплющив очі, то мальовані квіти, як і раніше, палахкотіли на стінах і на стелі. Крім того, на куценському, побіленому вапном шнурі горіла електрична лампочка, яку я у напівсні ввімкнути не міг.

Відчуваючи холодок на спині, я різко звівся з дерев'яного тапчана.

В порозі, торкаючись гострим плечем одвірка, стояв гітлерівський офіцер.

У добре пригнаному кітелі зі свастикою на грудях і з дубовим листям у петлицях, у високих лакованих чоботях, над якими роздimalись розтруби галіфе, цей німець-фа—

шист, ледь насунувши на веснянкуватий лоб зеленого кашкета з високим околишем, не так дивився, як лляв світло погляду. А погляд світлих, мов акацієвий цвіт, очей скидався на свічення підпаленого спирту, який погойдується блідим вінчиком, погрожуючи смертельним опіком.

Тут би хто хоч розгубився, тим більше, що в пам'яті були свіжі картини приголомшливих зустрічей то з дикими ординцями, то з вільними козаками на просторах колгоспних луків за Яблунівкою. Отож я задерев'янів, шнуркуючи очима по долівці та кутках у пошуку дрючка чи сокири, бо коли зі мною жартують, то дуже недотепно, а коли насправді?.. Може, саме в Яблунівці відбуваються незрозумілі аномалії з часом, тут змішується минуле з сьогоденням і з майбутнім. Ординці! Козаки! Та й, коли поміркувати, роман Хоми Прищепи "Позичений чоловік" теж із цих явищ, бо надто вже автор випередив свою епоху!

В одній руці гітлерівський офіцер тримав зброю, це був пістолет "вальтер" а в другій — шахівницю. Навіть на відстані від нього віяло чужинецькими парфумами й запахами — такі я чув од окупантів під час минулої війни. Галю— цинація чи явина? Я вщипнув себе непомітно за стегно й відчув біль. Таки не галюцинація, таки з плоті й нервів, а як дивиться, як дивиться! Хоче розчавити поглядом, наче танком.

Рівно тримаючись, наче багнета ковтнув, офіцер ступив крок-другий і спинився коло столу. Шахівниця лягла на скатертину, а поряд чорним круком ліг "вальтер". Непроханий гість підсунув стару клишоногоу табуретку, сів.

Хто він, звідки? А може, це витівки яблунівського майстра магічного реалізму Хоми Прищепи? Дивак і характерник, гуманіст і пройдисвіт, ловкач і народний умілець, джигун і мудрець — ну ж нічогісінько йому не чуже, всьому навстіж одчинена його натура, то хіба йому важко спромогтись на отакий жарт-каламбур? Але ж і страшнуватий гумор, коли це й справді гумор.

Офіцер зняв чорні лайкові рукавички, поклав на підвіконні, а вже потім заходився розставляти фігури на шахівниці. За цей час не подивився на мене жодного разу. Коли нарешті білі та чорні вишикувались двома ворожими лавами, гітлерівець підвів голову — и холодна крига його очей спалахнула так, начебто факнуло полум'ям підпаленого спирту. Одвів од себе ліву руку, вдавано люб'язним жестом запрошуючи мене за шахівницю, й тонкі, мов павутинка, кутики його уст здригнулися від усмішки, яка так і не народилась на білому мармурі обличчя. А що я першої миті не втямив значення того жесту, закам'янівши на тапчані, він пригасив на устах натяк на усмішку й повільним красномовним рухом поклав праву руку на пістолет "вальтер".

Я мусив примиритися з наругою над своєю особою, бо хіба під дулом пістолета й під страхом смерті не сядеш грати в шахи? Здається, один із героїв безсмертного Миколи Гоголя грав у карти із самою панею смертю, а в костюмах з-за кістлявих плечей виглядала коса. Що ж, змінилися часи—змінилися і знаряддя вбивства: в другій половині двадцятого століття було б технічним нонсенсом одубіти від коси, а не від пістолета...

Вибравши білі фігури, гітлерівець зробив хід королівським пішаком.

Не задумуючись, я так само походив пішаком від короля.

Очевидно, він сподівався на перевагу вже в дебютній стадії партії, проте позиція утворилась рівна. Ще б пак! З дитинства я, може, кохався не так на грі в шахи, як на шаховій літературі. Перечитав усе, що тільки міг дістати про цю древню і мудру гру. Знав про всіх видатних гросмейстерів, серед яких найдужче захоплювався Капабланкою, звісно, й потроху грав — на уроках у школі, на лекціях в інституті, на роботі у видавництві. Значного якісного скачка моє шахове вміння зазнало в редакціях молодіжних газет, де інколи доводилось просиджувати за шахівницею до півночі, коли чергував у друкарні й вихід газети затримувався в зв'язку з важливим повідомленням телеграфного агентства. Тоді грали без фори і з форою, без цейтноту і в цейтноті...

Й раптом я очам своїм не повірив: чи то загавившись, чи то недооцінивши позицію, гітлерівець оддавав туру за слона, втрачаючи якість! Серце моє застукотіло в грудях, мов горобенятко в жмені, та я вирішив не квапитися, а докладніше проаналізувати ситуацію.

І раптом зловив на собі прямий, як удар прикладом, погляд гітлерівця. Погляд виражав таку непримиренну жорстокість, що я мав зіщулитись, уклакнути, обернутись на чортійщо. Він помітив свій прорахунок. Дрібні бісеринки поту виступили на його перенісці.

І пешена рука, всіяна рудим волоссячком, з повільною й погрозовою рішучістю лягла на "вальтера", пучки пальців стали вигравати якийсь марш "третього рейху". Отже, захищаючи туру, офіцер міг розрядити всю обойму в свого суперника, тобто в мене. З калейдоскопічною швидкістю перед моїм внутрішнім зором промайнули картини дитинства, отрочтва, юності, майнуло перелякане обличчя дружини; згадався потоп із роману Хоми Прищепи "Позичений чоловік"; чітко у вухах пролунала фраза Джона Стейнбека, сказана коло річкового вокзалу в Києві: "На коника з такими очима я б не ризикнув сісти..."

І, очевидно, фраза Джона Стейнбека, що сплила в пам'яті, мала найбільше значення для подальшого перебігу мого поединку з гітлерівцем.

Не скліпуючи у відповідь на його погляд, схожий на удар прикладом, дивлячись прямісінько у нещадні цівки очей, правою рукою я взяв туру на шахівниці, натомість поставивши слона. Всіяна рудими волосинками рука здригнулась конвульсійно, кощаві пальці вже не вибивали марш, а барабанили по "вальтеру", ось-ось ладні зімкнутись на зброї, щоб стріляти, щоб сіяти смерть.

Я зрозумів, що переміг у цьому психологічному поединку не тоді, коли фашист прибрав праву руку з пістолета (руку він прибрав пізніше), а тоді, коли ліва його рука знялась над столом і, роблячи черговий хід у партії, взяла мого слона. Я на все життя запам'ятав, що ферзем С-3 він зняв мого слона на А-6.

Міттельшпіль він зіграв краще, ніж я, вигравши зайвого пішака. Аналізуючи становище, яке склалось на шахівниці, я раптом подумав: "А коли цьому гітлеряці здасться, що я піддаюсь навмисне, заляканий зброєю? Що я зумисне віддав пішака, далі поступлюсь ініціативою, а там і хапону мат?"

Умить на шиї відчув доторк шовкового ординського аркана, й це відчуття пробудило не так страх, як гордість, а гордість мобілізувала волю, примусила міркувати на кілька ходів наперед. І в ті тяжкі хвилини випробувань пошкодував, що не розвивав у собі шахового генія. А може, мій шаховий геній якраз і розквітне під дулом фашистського пістолета?

А він мовчав, цей загадковий нацистський сфінкс, і його мовчання з кожною хвилиною ставало загрозливішим. Довгобразе обличчя, яке недавно берегло спокій, ледь порожевіло, а на вилицях чітко виступили фіолетові плями. Партія наша наближалась до кінця, тепер я мав дві з'єднані тури на королівському фланзі й коня, яким ось-ось міг оголосити шах. Поки що шах, білому королю було куди відступити й сховатись, та вже наступним ходом я міг відіграти пішака, а за ним і виграти зайвого.

Реально оцінивши ситуацію, гітлерівський офіцер сповільненим сомнамбулічним рухом потягнувся до "вальтера". Тверді пучки пальців ударили по руків'ю пістолета, і я подумав про те, що цей любитель древньої мудрої гри не допустить до своєї поразки. Авжеж, так звана вища арійська раса! Де ж це видано, щоб слов'янська худобина, недолюдина, взяла гору в рафінованому змаганні двох інтелектів!

Я походив конем, оголошуючи шах білому королю. Тиша, яка панувала в хаті-квітнику покійної яблунівської знахарки, стала глибока, мов бездонний колодязь. У цій тиші я почув, як б'ється моє серце: наче хтось на телеграфі вибивав телеграму.

Права рука гітлерівського офіцера лежала на "вальтері", пальці ось-ось мали зімкнутись, темна цівка ось-ось мала глянути мені прямісінько в перенісся. На вулиці пролунав гуркіт автомобіля, проте звук мотора не розрядив напруженої обстановки. Той звук наче належав іншій, нереальній дійсності — далекій, мов світло холодної небесної зорі.

Лівою рукою фашист переставив короля не на чорну клітинку, як я сподівався, а на білу. Тут, на білій клітинці, через два ходи його королю загрожував мат. Мабуть, мій суперник зовсім розгубився, а тому припустився елементарної помилки.

І якщо я скористаюсь помилкою, це може коштувати мені життя.

Звісно, я ще міг звести партію внічию. Авжеж, я міг і програти. Моя майбутня доля була в моїх руках — тільки піддайся, тільки покажи себе нікчемним боягузом, який тремтить за свою шкуру. Так, я любив життя, але гідність була мені дорожча, а моральна перемога над фашистом — у сто крат. Хай знає, що наші герої не зраджують ні себе, ні свій народ. Хай знає, що куля в барабані "вальтера" — ніщо перед високістю духу людського.

І я походив слоном так, як велів священний обов'язок. Порятунку не було — вже наступним ходом тури по вертикалі я мав оголосити мат у партії, що тривала хвилин, може, двадцять, хоч мені ці двадцять хвилин здавались вічністю.

На переніссі в німецького офіцера бісеринки поту обернулися на краплину, яка, зоставляючи фосфоричний слід, поволі наближалась до горбинки. Ніздрі роздimalись і опадали, наче крильця метелика, що ніяк не зважиться на політ. Не такий уже він був профан у шахах, щоб не втямити неминучість своєї поразки.

Крижані очі хлюпнули холодом вічної мерзлоти. Це були очі ката і вбивці, мародера й гвалтівника. Це були очі надлюдини, народженої фашизмом і вихованої антикомуністичною істерією. Тонкі брови, схожі на вусики протипіхотної міни, затремтіли. Я не відводив погляду. Боковим зором помітив, що права рука його в лікті зігнулась,— і вже наступної миті сліпа цівка "вальтера" погрозово блимнула перед моїм обличчям.

Хотілось крикнути: "Стріляй, гаде!" Проте уста не розмикались, наче замуровані.

Погляди наші схрестились, як мечі, і в цьому поединку перемога була на моєму боці, бо фашист скліпнув і, поклавши зброю до бокової кишені зеленого френча, обома руками став згортати фігури до шахівниці. Згорнувши й замкнувши шахівницю, випростався над столом, сягнувши високим форменим кашкетом до низької дощатої стелі, обмальованої квітами.

й нарешті обізвався.

— Тобі повезло, чоловіче,— сказав чистою українською мовою, бездоганно вимовляючи слова. Й повторив багатозначно:—Тобі поталанило сьогодні так, як може поталанити тільки раз у житті.

По-солдатському карбуючи крок, гітлерівський офіцер подався до дверей. Спина в нього була пряма, як ствол зенітки. В порозі нагнувся, щоб не вдаритись, і зник у темряві сіней. Двері zostались напіводхилені.

Мене як поставило стовпом, так і тримало. Чому я не біг у сільраду, чому не бив тривогу, щоб скликати яблунівців — хай би ловили ворога, поки далеко не втік, поки не накоїв біди. Гаразд, що я вмію грати в шахи, а коли хтось інший зроду не тримав фігур у руках? Та його ж чекає нагла смерть від фашистської кулі!.. А коли не один цей офіцер, а кілька, а цілий загін раптом появився у колгоспі "Барвінок"?

Якась аномалія таки сталася з часом у Яблунівці. Спершу ординці, тоді козаки, тепер ось німець. Щоправда, репрезентуючи різні епохи, вони пристойно говорять по-українському, та хіба не могли навчитись!

Вийшовши надвір, сторожко прислухався, чи не почується стрілянина. Співали по садках солов'ї, наче стріляли з автоматів, і цій закоханій пташиній пальбі не бачилось кін— ця-краю. Над садками плив місяць, наче клопоть парашутного шовку. І я так гостро відчув красу життя, і так трепетно забилося серце, і так тривожно задзвеніла кров у скронях, що запраглося озватись голосом солов'я, затьохкати в їхньому хорі. Приверзлось, примарилось — не було ніякого фашиста, не грав я із загарбником у шахи, не було смертельної загрози моєму життю!

Наслухавшись солов'їного співу, надихавшись ароматом нічного повітря і намілювавшись місяцем, я поволеньки подався до хати, бо пора вкладатися спати. Опинившись серед намальованого по стінах і стелі фантастичного цвіту, я пройшов до столу, мимохіть глянув на підвіконня.

На підвіконні лежали забуті чорні лайкові рукавички.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому розповідається про нові звичаї та обряди, а також, зокрема, висловлюються

пропозиції про кумування з театром імені Івана Франка чи з кіностудією імені Олександра Довженка

Мене, як почесного гостя Яблунівки, запросили на засідання правління колгоспу "Барвінок". На засідання поприходили також учителі, деякі танцюристи і співаки з сільської художньої самодіяльності, бібліотекарка, завклубу. В залі стояв гамір, наче за вікном текла стрімка гірська річка. Сидячи збоку під стіною, я спрагло приглядався до Облич, намагаючись серед них упізнати оспівані Хомою Прищепою в романі "Позичений чоловік".

Які типи, яке багатство характерів, яка неповторність вдач! Видать, яблунівський чорнозем родить щедро не тільки буряки та картоплю, жито й пшеницю, мак і квасолю, а й отаку людську розмаїтість, яка зараз ось у Будинку культури цвіте усмішками, очима й щоками, яка морщить пряменькі й кирпаті носи, говорить губами повними, як рум'яні свинячі хвостики, або ж тоненькими, як павутинки

пгг о

бабиного літа, має косами пшеничного колоса, косами воронячого крила, косами зеленого моху, що росте на стріхах. Та ще ж яблунівський чорнозем густо вродив оцією мовою, що табуном вільних пташок літає у людському гурті, а ще він уродив сміх, що займається й гасне, що шумить і гуде.

Першим тоді виступив голова колгоспу Михайло Григорович Дим. Кільця кучерявого волосся так вились над чолом, над вухами й на потилиці, наче мав чоловік замість зачіски гніздо молоденьких гадючок, і цей величезний виводок не залишався в спокої, ворухився, здригався, кіль— чився. На темному, як смалюх, обличчі ніжним цвітом білої березки проросли ясні очі й світилися так, наче справді то світитиметься цвіт березки десь на горі між картоплі.

— Товариші, як ми живемо? Рахуємо за принципом: на сто га землі. На сто га землі вирощено стільки-то центнерів пшениці чи жита. На сто га землі рахуємо просо і греч— КУ> буряки й кукурудзу. Навіть м'ясо й молоко переводимо на сто га земельних угідь. У корені, товариші, така лінія нашого життя правильна. Треба домагатись і знатних урожаїв, і вагомих здобутків. Тепер, товариші, ми вже не голодні. То раніше ситий голодного не розумів, то раніше, як хотіли їсти — пили воду, то раніше борщ такий у Яблунівці варили, що за туманом і дітей не видно!

— Ха-ха-ха! — засміявся яблунівський люд із дотепної мови голови колгоспу.

Й полинули дотепи:

— Може, вистачало на юшку, та бракувало на петрушку.

— Було як трапиться: коли середа, а коли й п'ятниця.

— У піст їли хрін, а у м'ясниці — кислиці.

— Бувало, постишся і говієш, поки ніг підняти не зумієш.

— А тепер товариші,— вів далі голова колгоспу Дим,— яблунівський колгоспник страждає не так від недоїдання, як від переїдання. Хіба немає в нас таких, що наїдаються, хоч під лавку їх коти. Як нападе на кого ненажер, то наче бездонною бочкою стає, а хіба наллеш бездонну бочку! Товариші, ми тут радились у правлінні, з

якої б то причини дехто в нас любить мало вкусити, а більше ковтнути, чому в нас не переводяться мастаки добрати таку ложку, яка і в миску не влізе. Причина, мабуть, криється в низькій культурі. І в тому, що не дбаємо про нові звичаї, а тримаємося за старі. Старі звичаї — від старого життя, якого й сліду не залилось, а нам треба створювати нові, гідні епохи. Ось ми збудували оцей Будинок культури, оцей палац. Який хор тут співає — доярки і свинарки, комбайнери й трактористи, інтелігенція, бухгалтерські працівники, школярі! Є драмгурток, є гурток декламаторів, шаховий гурток. Товариші, всі ви помітили, що фойє нашого Будинку культури поки що зачинене, доводиться ходити до зали та до бібліотеки через чорний хід. Це тому, що у фойє нині створюється панно трудової слави. На цьому панно буде зображено не абстрактні поля і абстрактних передовиків змагання, а яблунівські врожайні ниви і яблунівських знатних людей. Список кращих людей, що потраплять на панно, затверджувався на правлінні колгоспу, так що увічненими для потомків залишаться справді найкращі. Ті, хто ділами доказує: праці не боюся, в праці я горджуся! А не ті, що в них діло сьак-так волочиться, та й покинути його дуже хочеться!

Михайло Григорович Дим, стоячи на сцені за трибуною, налив з графина в склянку, промочив горлянку.

— Прийме душа і з ковша,— полинуло з залу, викликавши сміх.

— Але, товариші, треба ставити перед собою нові завдання,— провадив голова колгоспу.— Рішуче поліпшувати і вдосконалювати наш побут, боротися з віджилими звичаями, впроваджувати прогресивні. Високий матеріальний добробут потребує, зобов'язує і надихає на високі духовні завоювання. Авжеж, ми боремося за те, щоб на сто га земельних угідь давали більші врожаї хліба, картоплі, буряків. Але ж треба ставити питання й так: що яблунівський колгоспник має сьогодні на сто га душі! А коли має не так багато, то слід домагатися більшого. Правильно я кажу, товариші?

Діодор Дормидонтович Кастальський, директор школи, зійшов на сцену, зодягнений у білий полотняний костюм, озутий у білі парусинові туфлі, а на голову зодів шапку білого посивілого волосся. Мав вигляд людини, яка вві сні і наяву, яка на уроці й за обідом — скрізь і всюди сподівається на початок атомної війни. Голос мав сухий і механічний, наче записаний на магнітну стрічку.

— Дорогі товариші колгоспники,— котилися з рота слова, схожі на целулоїдні кульки для гри в настільний теніс.— Що таке культура? Культура — це культура. Є культура ярих і озимих культур, а є культура бактеріальних і мікробних культур. Можна було б говорити й про культуру хамського безкультур'я, про культуру відсутності культурності. Та я хочу поставити перед усіма нами проблему іншої культури. Як вітаються Яблунівці між собою? Ну, скаже "добрий день" чи "здрастуй", а дехто згадає "по— магайбі". Той муркне, той буркне, той кахикне. А чи відвернеться, або голову опустить, або десятою дорогою обійде. А як ставиться перед нами питання? Аби підвищували культуру привітання, бо привітання — то усне гасло, усний заклик, тож од вітання залежить дуже багато.

Магнітна стрічка крутилася, в зал сипалися целулоїдні кульки... Чи знають

Яблунівці про те, як вітаються тибетці? Здороваючись, вони знімають головний убір правою рукою, а ліву руку закладають за ліве вухо, та ще й висовують язика.

— Чи далеко висовують язика? — долинуло з залу слухне запитання. Дехто з присутніх заклав ліву руку за ліве вухо й висунув язика. Зашелестіло сміхом, що переростав у регіт.— А довго стояти з висолопленим язиком?

— Скільки стояти з висолопленим язиком — залежить від вихованості й культурності,— пояснив Діодор Дормидонтович.— Або візьмімо, наприклад, японців. Коли студент зустрічає свого професора, то низько кланяється, а професор теж кланяється своєму студентові, проте не так низько. І хай скільки разів вони зустрічаються за день, студент однаково кланяється. Я не закликаю вас, товариші, запозичати звичаї тибетців чи японців, але маємо з більшою повагою ставитись одне до одного... Раніше жінкам цілували руки, подекуди й подеколи цілують і тепер. Може, Яблунівці варто виступити ініціатором у відродженні цієї традиції? Бо подумайте, товариші, хіба наша доярка чи свинарка, пташниця чи телятниця своєю працею не заслужила, щоб їй цілували трудову руку? Ту руку, яка доїть і поїть, годує і доглядає, скубе і мацає, голубить і пестить!

Після виступу директора школи яблунівські жінки стали розглядати свої руки, яким, виявляється, так потрібні поцілунки сильної статі. Були це руки напрацьовані, в мозолях, у декого репані, у декого в синіх жилах, із задирками та гусеницями коло нігтів, були це руки важкі (вже як прикладеться до невдатливого залицяльника, то довгенько доведеться послухати чмелів), але ж, безумовно, ці руки варті були чоловічих цілунків, ох і варті!

Буфетниця Настя — хоч і нівроку собі, хоч і тлуста, хоч і ширша, ніж довша,— котилась до сцени так, наче їй спереду було прикріплено пропелер, який і ніс молодичю вперед. Обернувшись обличчям до людей, вона спершу й слова не могла мовити, бо, видно, слів було багато, рвались попереду одне одного, зчинили колотнечу в грудях та гармидер у роті, ото ж язик у буфетниці Насті ворухився беззвучно, мовби на пательні підсмажений. Та зрештою перестав буксувати, й тоді наче хурделицею війнуло, наче ураганом дихнуло, аж волосся на голові заворушилось, аж мурашки по спині поповзли. Довго ж вона стримувалась у буфеті, що стільки прокльонів та лайокросло в душі, як ото красивих мухоморів нарастає на лісовій галяві.

— А бодай не діждались гречаної паски їсти, а щоб їх, окаянних, земля не прийняла, а щоб їх на марах винесло, а щоб їх поховали на розстанях, а щоб їм свічка!..

Яблунівський люд нетямовито переглядався — кому ж це Настя зичить якщо не гнилої колоди, то осичини, як не халепа, то греця в діжі, як не баньок сліпих, то безголов'я? А вона чесала-рубала, сікла-стригла, пекла-сма— жила з трибуни так, наче то сам демон із пекла видерся на грішну землю, запопав собі сцену в яблунівському Будинку культури й проповідує, наче святий із церковного амвона... І вже перегода стали розуміти, кого бичує Настя, кого батожить, кого канчуками й гарапниками свого красномовства нещадно карає. Бо не далеких і чужих мерзила й паплюжила, а яблунівських-таки. Отих, виявляється, хто живе з десятої чарки, у кого в горлі

клекотить з ранку й до вечора, бо з чайної не вилазить. Отих, у кого сім п'ятниць на тиждень, хто на гріш вип'є, а на карбованець репетує, хто до кужеля нездужає, а до чарочки одужає... Входячи в раж, пасіюючи, дедалі ширше розперізуючись, буфетниця Настя у своєму несамовитому шаленстві геть, либонь, берега пустилась, бо не навмання говорила, а й п'яниць по іменах називала, а потім на сцені стала показувати, як хто, налигавшись по зав'язку, ходить. Та не ходить, а землю носом оре, а ногами скородить, блюваками засіває, а слиною поливає. Шкопертається, валандається, чеберяє, скаче, дрібцює, лізе рачки, любить шкандибачку, біжить, мов рак, летить, як мертва ворона, повзе, як мокре горить. Та ще добре, коли дядько може знайти свої ноги, коли виходить із буфету, а скільки трапляється таких, що навідаються на своїх двох, а потім ніяк не знайдуть їх, то доводиться на чужих іти додому. А хіба мало таких, що навіть не ноги забувають, а голову!

— Я й сама не без гріха, бо така робота,— закінчуючи виступ, сказала буфетниця Настя.— Така робота, що мушу заливати в пельки, бо за це гроші одержую. Та вже коли казати про нові звичаї, то, може, годилося б у нашій чайній готувати чай. Бо всякої хвороби нап'єшся в яблунівській чайній, десертної й сухої хвороби, білої й зеленої, з зірками й без зірок, тільки чаю нема. Коли говорити за нову культуру, то, може, з чаю і варто починати. А коли воно раз вип'є чаю, та вдруге вип'є чаю, та втретє вип'є чаю, то на ранок похмелятись не стане. А як не стане похмелятись, то, може, привітається по людському і руку жінці поцілує, правильно тут казав дорогий Діодор Дормидонтович. А питимуть чай, то й робитимуть краще біля землі та біля худоби. І врожаї зростуть, і надої, й поголів'я худоби, і народний добробут.

— Значить, чай — це і є наш великий резерв у піднесенні культури?—озвався з-за столу президії голова колгоспу Дим. і

— Бо таки чай! Я, може, довго мовчала, та правду мушу сказати, бо мені теж болить. Якби таку спеціальну постанову прийняли про чай, та якби громадськість стала боротися з тими, що не п'ють чаю, та якби викорінювала, випікала залізом, викорчовувала,— тоді б ми сьогодні були не тут, де оце сидимо, а далеко попереду, ген-ген за обріями.

— Де саме? — насторожився Дим.

— За обріями!—не зреклася своїх правдивих слів буфетниця Настя, сходячи з трибуни.

— Товариші! —спробував голова колгоспу кермо зборів узяти до своїх рук.— Активна критика свідчить про наше моральне здоров'я, про те, що коли ми хочемо одужати, то в труну лягати не станемо. Наша артіль молода за духом, не скажеш, що в неї сто немощів, як у ста баб. Але, крім критики, потрібні ділові поради: які нові звичаї запроваджувати, які нові традиції утверджувати? Чи, може, стару традицію так перелицювати на новий лад, щоб вона стала мов сімнадцятка?

Посипались пропозиції. Хтось запропонував організувати в Яблунівці гурток скелелазів. Мовляв, молодь радо подалася б до того гуртка, та й старші за віком і навіть літні не захотіли б відстати від молоді, теж приєдналися б до їхнього гурту. Альпінізм

загартовує не тільки тіло, а й дух, а вже із загартованим духом можна впоратися з будь— якою роботою коло худоби чи коло землі. Чийсь скептичний голос зауважив, що не тільки на околицях Яблунівки, а й по довколишніх селах немає гір, де могли б підвищувати майстерність альпіністи, та самотній скептичний голос потонув у гаморі оптимістів. Оптимісти мріяли про сходження не тільки на Говерлу, а й на Джомолунгму.

Глибоке враження на всіх справив виступ листоноші Федора Горбатюка, що зійшов на трибуну з поштарською сумкою. Листоноша говорив, виставивши перед собою руки й стискаючи кулаки,— так наче витискував воду із кожного слова, перш ніж мовити.

— З кожним роком у нас більшає та більшає свят. Є свята для хіміків і металургів, для шахтарів і рибалок, для вчителів і льотчиків, для моряків і танкістів. Скоро вже не стане жодного буденного дня, тільки святкові, і весь рік стане святом від першого січня до тридцять першого грудня... Добре це чи погано? Авжеж, добре. То десь люди працюють і навіть у неділю не мають відпочинку, а в нас і під час роботи відпочивають і тільки те й роблять, що святкують. У мене є пропозиція! Пропоную в нашому колгоспі організувати день мрійника!

Послухали б, якими аргументами сипав Федір Горбатюк на підтримку своєї пропозиції! Мовляв, поки що в Яблунівці кожен мріє, як йому бог на душу покладе, до того ж мріють в індивідуальному порядку, мріють про що завгодно і, може, не завжди в інтересах колгоспу чи сільради. Отож годилося б і тут навести лад, навіть обговорити й затвердити план мрій. Такий план можна скласти як для всієї артїлі, так і для кожного колгоспника зокрема.

Пропозицію листоноші ніхто не підтримав і не відкинув. День мрійника, гм... Начебто задум не позбавлений сміливості, потай міркували Яблунівці, але ж чому б тоді не запровадити День доброго настрою чи Тиждень поліпшених стосунків із тещею, День сміху чи Місяць золотої журби? Авжеж, годилося б навести лад в індивідуальному мрійництві, але з цією ініціативою, либонь, не слід вискакувати попереду інших, бо можна потім клопоту не обібрatись.

Бурхливу реакцію викликала пропозиція одного болільника: футбольну техніку застосувати на збиранні цукрових буряків. Либонь, болільник цей був напідпитку, бо орудував язиком, як безногий протезом. Яку футбольну техніку, як застосувати? Хіба в футболі є збиральні комбайни? Болільник молов мелуна, кажучи, що система дубль— ве на плантації дала б кращі результати, ніж система з одним нападаючим. А ще більших успіхів можна сягнути, коли вся команда виступатиме в ролі форвардів, коли кожен доможеться майстерності Кігана, Бекенбауера чи Бло— хіна. Авжеж, найкраще для колгоспу було б, якби на бурякових плантаціях зростали такі віртуози своєї справи, як "чорна перлина", як "король футболу" Пеле, проте Пеле народжуються не в кожному столітті і не в кожній державі. Іще плутано й не зовсім розбірливо цей болільник говорив про астрономічні рахунки, яких можна було б домагатись на яблунівських плантаціях, про введення ліміту на нічийні рахунки (цей захід підвищив би темпи збирання буряків і вчасне транспортування цінної сировини на цукрові заводи), він

також говорив про необхідність наукового підходу до тренування і гри, проте цього болільника слухали без належної уваги, і він, зовсім заплутавшись у своїх пропозиціях, безславно зійшов зі сцени.

Христя Борозенна, знатна доярка (котра, як ви не забули, свого сінка назвала Хомою Хомовичем, а потім уже мусила переписувати на Хому Трохимовича, на честь рідного батька), стала не за трибуною, а перед трибуною. Перебираючи пальцями ріжок тернової хустки, вона говорила з ніяковим усміхом, чи то в сонця позиченим, чи то солов'ями навороженим.

— От записують за дитиною хрещеного батька і хрещену матір. Так у народі споконвіку велось і ведеться, А чому б не запровадити в нашому селі новий звичай — за хрещеного батька записувати, скажімо, колгосп "Барвінок", а за хрещену матір — яблунівську середню школу?

Сказала — й потонула серед яблунівського жіноцтва, а після її виступу зчинилась веремія. Гаразд, запишуть у сільраді за хрещеного батька не дядька Василя чи дядька Демида, а колгосп "Барвінок", запишуть хрещеною матір'ю яблунівську середню школу. То й що? Кум до куми, як відомо, й клинці підбиває, й женихається, й горілки не цурається, а колгосп що? Колгосп — не дядько, в нього нема лудженої горлянки, щоб пити без просипу. Гай-гай, коли послухати Христю Борозенну, то можна дитині записувати хрещеним батьком міст Патона й завод "Арсенал", трикотажну фабрику імені Рози Люксембург і товариство сліпих, театр імені Івана Франка і комбінат друку "Радянська Україна". А хрещеною матір'ю — оперету й Організацію Об'єднаних Націй, Дунайську флотилію і Тихоокеанський флот, Київську консерваторію й Одеську філармонію, Спільку художників і кіностудію імені Довженка! Може, Христина пропозиція й розумна, бо розумною жінкою сказана, але квапитися з нею не слід. Хай такий обряд запровадять спершу в області чи в самій столиці, хай накопичиться досвід, а Яблунівка, не барячись, запозичить

і собі. Знайдеться в селі якась кума Ганна, яка матиме за кума Криворізький гірничо-збагачувальний комбінат, і знайдеться якийсь кум Іван, якому замандюриться кумуватися з Організацією африканських країн!

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ,

у якому, між іншим, висловлюється сумнівний здогад, що година веселого сміху може бути

корисніша для людського здоров'я, ніж глечик сметани

Хоча й гаряче, мов окріп у горщику, зібрання ще не закінчилось, однак ми почнемо новий розділ, цілком присвячений виступу Хоми Прищепи. Окремим розділом хочеться підкреслити як шанобливе ставлення автора і яблунівців до славного співвітчизника і земляка, так і вагомість усього того, що казав, наче виважував на крамничних вагах-тарелях, той, хто крізь землю пройшов — червону шапочку знайшов.

Із бойовими нагородами на вишитій сорочці (ви пригадуєте, що з цими відзнаками доблесті й звитяг давно колись ходив знаменитий старший куди пошлють позичатись Одарці Дармограїсі за телицю) Хома Прищепка став за трибуну й зненацька заспівав:

Що в полі, полі, близько дорозі,
Ой там Іван орлами оре.
Орлами оре, стрілкою сіє,
Стрілкою сіє, лучком волочить,
Лучком волочить да й бога просить:
— й уроди, боже, жито густее.
Жито густее, волосистее.
Поставим женців сімсот молодців,
Нажнемо кіпок, як на небі зірок,
Поставим стожок, золотенький вершок.

Доспівавши, Хома Прищепа хвацько підкрутив вуса, яких у нього не було, й став лунко ляскати в долоні, заохочуючи яблунівців до аплодисментів.

— Правда ж бо, славна щедрівка? Та ця щедрівка — з учорашнього дня й про день учорашній, а новий день треба славити новими піснями. Де ж це видано, щоб у небесах літали космічні кораблі, а по землі ходили піонери та колгоспниці й щедрували отакими піснями...— Він узявся руками в боки, ставши фертом нетутешнім, а тамтешнім, і ревнув баритончиком:—Добрий вечір тобі, господарю! Стережи, боже, твого товару. Твого товару від всякого спадку, щоб не було якого припадку! —Вже не стояв собі фертом тамтешнім, а знову обернувся на яблунівського, тутешнього.— То раніше бог оберігав і лікував худобину, а тепер ветеринарія та зоотехніки не згірше від самого бога впоруються. Щоправда, колись бог не був на зарплаті, а ветеринари люблять гроші.

Хома Прищепа перечекав сміх, який хвилию прокотився поміж люди, й провадив далі:

— Живемо в достатку. Правильно говоримо ниньки: а що маємо не тільки на сто га земельних угідь, а й на сто га душі? Тільки подумайте, які в нас душі — в якийсь там морг чи десятину, в сотку чи в десять соток некладаються. Ніякою землемірською кроковкою не зміряєш їх, бо ж чуєте: на сто гектарів душі! Що я хочу сказати? Знали колись і посуху, і недорід, і голод. Але навіть у посушливі часи на подільському чорноземі щедро сходило і щедро родило сміхом. Бо які ми? Сміємось тоді, коли є що кинути до рота, й тоді, коли треба тримати зуби на полиці. Регочемо тоді, коли в животі вмістилося півкабана, півкур— ника, півполя, й тоді регочемо, коли маємо в кендюхові затеруху, а в тій затерусі бовтається пучка борошна. Сміємося тоді, коли молоді й здорові, що навіть утримали б віжки від четверика чортів, якщо їх запрягти до воза, й сміємося тоді, коли від старості так руки тремтять, що й волоконце бабиного літа видається трудною ношею. Сміялися навіть на фронтах під кулями й під мінами, коли смерть заглядала в очі. Сміх навідає на того, хто ходить у передовиках, і на того, що пасе задніх. Смішинку, буває, проковтне чоловік, який сидить у президії і якому треба мати поважний вигляд, а він долонею затуляється, губи кусає. А хіба не трапляється, що вийде співати співак на сцену, сидять у залі люди, а співак цей ізнагла як почне реготати! Сміється одягнений і голий, босий і взутий, ситий і голодний, хворий і

здоровий, розумний і дурний, багатий і бідний, скупий і щедрий. І не вибирають хвилини для сміху — до обіду чи після обіду, натщесерце чи надголодь, а сміються завжди, навіть уві сні. Сміються, коли обіймаються й коли розлучаються, коли сходяться й знову розходяться, коли гарикаються й миряться. Сміються взимку і влітку, в люті морози і в спеку, сміються після дощу в четвер і через дорогу навприсядки. Сміються тоді, коли весело, й тоді, коли зовсім сміятися не хочеться. Бо найдужчий у цьому світі — це сміх!

Голова колгоспу Дим слухав, приклавши до вуха розплесканого коржа долоні, й кинув репліку:

— Треба знати, з кого сміятись! Так усе можна висміяти й осміяти!

Хома підморгнув лукаво в зал до яблунівців:

— Авжеж, треба знати, з кого сміятись, а що діяти, коли без причини смієшся?

— Бо сміх може бути правильний і сміх може бути неправильний.

— Коли сміється народ, то сміх його завжди правильний.

Голова колгоспу звівся за столом і вже розмовляв стоячи.

— Робота є робота, а сміх є сміх. Треба знати, коли сміятися, скільки сміятися. А також — як сміятися і з кого сміятися. Сміх, дорогий Хомо Хомовичу, є дошкульна зброя, а до зброї треба розумно братися. Щоб бодай у своїх не вистрелити й самим собі не завдати шкоди. Товариші! Засміється доярка на фермі, далі всі тваринники, весь колгосп засміється — де таке бачено й чувано? А коли такий безпричинний сміх перекинеться з нашого "Барвінку" на інші колгоспи? А як засміється район? Область? Республіка? Держава? Ще не траплялось такого, щоб держава сміялась!

— Та як не траплялося,— заперечив лукавий Хома,— коли держава ніколи не перестає сміятися.

— Крім того, сміх не повинен виходити за рамки. Сміх завжди має бути в рамках!

— Та сміх — це вільна птаха: летить, куди хоче, звідки хоче і як хоче.

— В умовах колгоспу, товариші, сміх може бути рентабельний і нерентабельний.

— Та сміх завжди рентабельний,— заперечував Хома, гнучи свою лінію.

— Демагогія чистої води,— зривався Дим на півнячий крик.— Над усім має бути контроль. А якщо з мене ворог сміється, недоброзичливець? Сміх ворога мені ворожий. Я, товариші, приймаю тільки прогресивний сміх, у якого правильна філософська основа. Хай знає Хома Хомович, що сміх теж може мати всякі реакційні напрямки, стояти на чужих методологічних засадах. А головне — куди сміх кличе, до чого закликає? Я за той сміх, який розумно кличе й мудро закликає. І туди, куди слід, а не на манівці чи задвірки. За такий здоровий сміх ми кров проливали, мерзли в окопах, недоїдали й недосипали. І такий сміх ніяким ворогам не віддамо. Не зазіхаємо на чужий сміх, але й своїм не поступимось і п'яддю. Чи ти, Хомо, хочеш порушити чистоту нашого сміху?

І Дим соколиними очима прицілився в старшого куди пошлють, а долоню лівої руки приклав до грудей, наче тим рухом захищав колодочки бойових нагород. Прищепа так само торкнувся своїх фронтових відзнак, і коли озався, то в голосі бриніла глуха

образа:

— Я теж фронтовик. Я, може, воював із ворогами не тільки за наш яблунівський сміх, а й за те, щоб вільно сміялась вся держава. І я кров проливав, а не в тилу відсиджувався. І відступати аж ниньки не збираюсь — свято зберігаю чистоту нашого сміху. Коли треба, то завтра знову візьму зброю, аби в Яблунівці народ сміявся на повні груди. Кожен! Так що я теж тільки за той сміх, який розумно кличе й мудро закликає.

Голова колгоспу всміхнувся, задоволений громадянськістю позиції рядового яблунівського колгоспника, а Хома тим часом, підкрутивши пучками пальців пишні вуса, яких у нього не було, сказав:

— Такі збори, як ниньки, давно годилося скликати, щоб погомоніти за нові обряди й нові традиції. Славні тут пропозиції чулись, ото ж і я, наче ота Химка, хочу зі своїм глечичком на капусту... А чому б і не спробувати? Спершу в Яблунівці, а там, дивись, і по сусідніх селах. Бо ситий і культурний народ не може не сміятися... Отож пропоную в нашому селі таке свято провести, щоб назвати його День сміху.

Яблунівське жіноцтво й чоловіцтво засміялося. Спершу немов тихий струмок зажебонів, далі струмок побільшав, потім побіг через каміння та пороги, через ревуни та чорторії. Начебто в цього залу було не багато облич, а одне величезне обличчя, на якому звершував таїнство свого буття голосний сміх. Та ще на цьому величезному обличчі веселими квітками порозцвітали очі, порозцвітали карими, синіми, золотими та зеленими вогнями. Ці барвисті вогні прискали барвистими присками. Це був сміх начебто й індивідуальний, та більше, либонь, колективний,— і не можна було не зачаруватися його здоровою силою, щирістю, відвертістю.

— Значить, День сміху? — поспитав Дим, коли ревуни та чорторії повтихали, коли струмок уже біг не через пороги й каміння, а тихесенько слався по рівній долині.— А хто дозволить?

— Самі собі й дозволимо!—прогримів дужим голосом Хома.

— Себто як?

— А відкритим голосуванням! — І Прищепа, майоріючи зі сцени кумачевим лицем, весело крикнув: — Хто за День сміху в Яблунівці, прошу голосувати!

Руки знялись угору, мов зграя голубів.

— Одноголосно! — підсумував Хома.— Отже, віднині в Яблунівці щороку проводитиметься День сміху. Звісно, можна сміятися в будь-який день і в будь-яку годину, навіть опівночі, навіть перед третіми півнями. Але справжнім святом має стати День сміху. До цього свята слід старанно готуватися цілий рік, примножувати здобутки назустріч святу, збільшувати показники.

— Значить, так,— звелась у залі рум'яна, мов наливне яблучко, молодиця.— Настало свято, так? Усі сміються, так? А от мені не хочеться сміятись, то що?

— Народ сміятиметься — й ти зарегочеш! — стали запевняти і зліва, і справа.

— Ще такі реготи нападуть, що, дивися, пересмієш найзавзятіших реготунів.

— Гляди, щоб після свята не захворіла на сміх та не стала вимагати від колгоспу пенсії.

— Ой, не кажіть, бо сміх — це здоров'я, чим більше смієшся — тим здоровший.

— о, може, скоро обходитимемося самим сміхом, відцураємось від лікарів і ліків?

— А що? Вчені ще дослідять: що корисніше — година веселого сміху чи глечик сметани.

— Ой, трудно мені втямити,— стала бідкатись молодиця з наливними яблучками щічок — А як утямити не годна, то як же сміятимусь? По мені, то краще глечик сметани!

— Отже, товариші,— озвався Дим до присутніх,— проголосувати ви проголосували за День сміху, а відповідальність лягає на чий плечі? На плечі керівництва. Щоб не було непотрібної самодіяльності, ми складемо сценарій Свята сміху, розпишемо ролі. А також підготуємо репліки, й ці репліки завізуємо. Також продумаємо докладно, з чого саме сміятись. Теми для сміху треба вибирати з розумом, щоб після великого сміху не було великого плачу. Скажімо, глузуй із сусідки, з дефектів мови, з недбайливого хазяйнування — біля курей чи біля печі. Але ми самі не захочемо сміятися геть-чисто з усього.

— А в душі? — пурхнуло дівоче щебетання в залі.

— Як у душі? — не второпав Дим.

— Потай, у душі, щоб ніхто не побачив і не почув.

— Товариші! — вже не без гніву говорив Михайло Григорович.— День сміху — це день не потайного сміху, а відкритого й здорового, це День сміху для сильних фізично і морально. Адже мовилось тут не про день потайного сміху, правда? Смійся на весь голос, щоб тебе за твій сміх поважали, щоб із твого сміху приклад брали. Щоб, може, тебе, дівчино, за сміх полюбили, а тебе, сивий ветеране, поважали ще більше, ніж поважають. І нам потрібен не сміх задля сміху, не дзеньки-бреньки, не цяцькові брязкальця, а сміх, який бичує і випалює, допомагає домагатись високих урожаїв і поступу вперед. Бо економічність сміху ми ніяк не можемо скинути з рахунку, економічність сміху — на балансі.

Дим запалювався, як сира солома, в яку линули бочку солярки.

— Кривенька усмішечка, товариші, не пройде. В'їдливий сміх — кому він служить? Хихикання, підсміювання — теж не нашого поля ягоди. Адже День сміху, а не День хихикання? І не День кривої усмішки, так? Отож перше ніж сміятись, кожен має добре поміркувати. Кількість сміху має автоматично в умовах колгоспу "Барвінок" переростати в якість. Маємо поважати міжнародні стандарти сміху, але не цуратися своїх, яблунівських. Свій сміх не понесемо й не повеземо на чужі смітники. Живемо, поки сміємось, і сміємось, поки живемо. Як сказав філософ: я сміюся — отже, я існую. Маємо берегти раціональне зерно в будь-якому сміхові чи навіть випадковому підсміюванні. Сміх — поняття не ідеалістичне, а матеріалістичне!

Пролунали аплодисменти. Найлункіше ляскав у долоні Хома Прищепа, стоячи на сцені поряд із головою колгоспу. Долоні його ляскали, мов молот об ковадло, й здавалось, що Хома своїм лясканням тягне перший голос, а всі вторять, що він соліст, а то хор підляскувачів. Оченята ж у старшого куди пошлють були такі хитренькі, як двоє

лисеньток, що й хвостами понакривались, а губи цвіли на обличчі, як млинець у маслі. Дивлячись на Хому, яблунівський люд так дружно вдарив у долоні, що звуки молота й відзвуки ковадла вже ледь-ледь чулись, та й реготи сипонули такі повсюдно, мов сліпий дощ із весняної хмари. А що за якусь хвилину лукавий Хома зумів надати своїм очам зовсім іншого виразу (тепер вони, поважчавши й пострашнішавши, скидались на двох розкуйовджених сов, які хоча й сплять, а все ж таки курей бачать), а губи вже не здавались млинцем у пахучому маслі (тепер нагадували рум'яну цілушечку хліба), то яблунівський люд ляснув у долоні з такою заппадливистістю й громом, наче раптом у залі по цинковій блясі бігла сотня урвritelів, озутих у залізні чоботи, а за ними гналася сотня охоронців порядку, закутих у залізні лати й озутих у кам'яні шкарбани.

А що голова колгоспу Дим не розумів причини реготу (він, як і Хома, стояв обличчям до громади), то дедалі більше тетерів на виду й скидався на того, хто пошився в дурники і їсть бублики, вже об'їв кругом і вкрай здивований, що всередині нема нічогісінько.

Хитрий і лукавий Хома, б'ючи молотом правої руки об ковадло руки лівої, тим часом правому своєму оку зумів надати розуму такого великого, мовби в кобилячої голови, а оку лівому ще більшого — начебто розуму голови курячої. На таку маніпуляцію яблунівський люд став не те що сміятись чи реготати, а вибухом колективного гомеричного реготу вибухнув. Дехто плакав зо сміху, витираючи сльози, дехто гикав, бо напала гикавка, а дехто корчився, бо напосілись кольки.

Коли Хома Ірищепа зійшов зі сцени, всі встали. Сказавши, що всі встали, автор, безумовно, погрішив проти істини, бо звестися змогли не всі. Декого так розібрав сміх, що ноги віднялися, відмовившись служити, й такий яблунівець чи Яблунівка марно силкувались відірватись од стільця.

Аплодували й реготали доти, аж поки постать грибка маслючка зникла за порогом.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ,

у якому не без спантеличений мовиться про зустріч із прекрасною незнайомкою, котра хоче віддати своє серце, нічогісінько не просячи взамін

Фойє Будинку культури в Яблунівці швидше скидалось на майстерню художника де-небудь у Києві на так званій дачі Куліженка, котра, можливо, для столичних майстрів пензля важить не менше, ніж Монпарнас у Парижі важить для Франції і для всього світу. Цікавих туристів, що побували на Монпарнасі, розглядаючи цю неповторну майстерню просто неба, набереться багато, бо що ж то за турист, котрий був на Єлисейських полях, в резиденції ЮНЕСКО, в Луврі, в Музеї сучасного мистецтва, в соборі Паризької богоматері, в Опері і т. д., — і раптом не побував на Монпарнасі! Отож для тисяч і тисяч туристів це рядова подія, та автор тим і відрізняється від цих незчисленних тисяч і тисяч, що, відвідавши свого часу Мекку сучасних художників (даруйте велеречиву манеру висловлюватись), він пізніше мав щастя і втіху відвідувати фойє Будинку культури у Яблунівці впродовж кількох місяців. Говориться про це з великою гордістю тому, що інтуїція і обізнаність із мистецькими надбаннями всіх епох підказують: у майбутньому слава Яблунівки, як новітньої Мекки новітніх художників,

здатна перевершити й затьмарити віками примножувану славу Монпарнаса.

За розмірами фойє нагадувало залізничний вокзал у Києві. Тут поставлено дерев'яні столи й тапчани, на яких розкладено рами й підрамники. Під ногами валялися якісь ескізи, замальовки. Там і сям стояли бляшані банки з фарбами та білилами — такі банки з такими фарбами та білилами продаються в господарських магазинах. Стеля вгорі вражала своєю неторканою білиною — це був безмежний оперативний простір для митця з неймовірно буйною фантазією. Частина стіни ліворуч приваблювала зір завершеним пейзажем. Приглянувшись уважніше, я впізнав отой порослий розквітлимими дикими яблунями та грушами луг за Яблунівкою, де був заарканений ординцями, а потім визволений із полону козаками. Картина так точно передавала справжню конкретику, що я відчув мимовільний страх... немов ось-ось вирине згряя чужинців, почується хрипіння коней і рик людських горлянок, тупотіння копит і посвист шовкового аркана, що змією обів'ється довкола шиї. Звісно, кого міх налякає, тому й торба не дасть спати, але раптом цей реалістичний пейзаж через призму моїх споминів видався не таким і реалістичним, а прибрав непевного, містичного колориту... Все на картині видавалося надміру живим, надміру справжнім: кожна травинка вражала соковитою зеленню, квітки пахтіли барвами, якась пташка начебто й не застигла на місці, а таки летіла, й повітря дихало весняною урочистою легкістю.

Раз і вдруге оглянувшись на рукотворний цей пейзаж, я став відступати в глибину фойє, коли зненацька спинився, почувши за спиною шепіт притишений, палкий. Обернувся — на високих дерев'яних козлах було розвішано транспаранти, почеплено матерію під гасла, білів перкаль, висіли зелені стрічки. З усього цього барвистого промтоварного виру виглядала дівоча голова.

Голова здавалась пришпиленою до кумачу та до перкалю, як буває пришпилена квітка чи бант.

Виразисті й круглі, як старовинні срібні монети, її очі мерехтіли живим сріблом, світилися багатоярусним полярним сяйвом. А над полярним сяйвом очей, на холодній крижаній безодні небес, якими тієї миті привиділось її чоло, брови завмерли в незбагненному таїнстві польоту. Я вже хотів мовчки відступити від цієї дивної дівочої голови, як іще недавно відступив од мальованого краєвиду, як вуста її розімкнулись. Із трагічного зламу вуст, із їхнього болісного тріпотіння, що нагадувало тріпотіння пелюсток маку, зродилися слова:

— Любов — це весняний вітер, од якого починають брунькувати серця, як брунькує молода верба в яблун:в— ському лузі. Любов — це біла надія проліска, що зріс на лісовій галяві в промінні ранкової зорі...

Пристрасним рухом огорнутих крамом рук вона зняла зі своєї постаті хвилі червоного, білого та зеленого краму — й постала переді мною в червоних чобітках на високих підборах, у плахті, у вишитій сорочці. В туго викладеному її руському волоссі дамаською крицею ледь-ледь синіла шовкова стрічка.

— Серце моє жде любові не одне століття й не одне тисячоліття. Я вічна жінка,

народжена землею для вічного чекання і сподівання, для вічної віри, яка завдає найсолодшої муки.

Голос її грудний бринів із драматичною силою, очі світилися великою тугою,— і ця дівчина все ще видавалась несправжньою. Такою, як і чимало іншого, з чим я уже встиг зіткнутись у Яблунівці. Тільки на казковій землі і міг зрости Хома І Ірищепа, й могла вибуяти гомерівська його земна сила, свіфтівська могутність духу, раблезіанське життєлюбство!

— О, незнайомцю, візьми серце моє, бо серце моє — це подарунок вічності. Це скіфська золота ваза, що завжди зберігається в такому прекрасному кургані, яким є кожна жінка.

Граційним рухом простягла перед собою ліву руку — руку від серця, і я з острахом подивився на її тендітну долоню, помережану химерним плетивом борозенок. Дивився так, наче й справді мав побачити на дівочій долоні живе серце, пульсуюче, закривавлене, що дихає жаром. Долоня безнадійно затріпотіла, як зів'ялий листочок, і полетіла до подолу плахти теж, як листочок.

— Ти не той, хто вічністю свого почуття віддячить на вічність мого почуття. Мое життя в цьому минушому космосі, що називається землею, складається з самих розчарувань. Від одного розчарування до іншого я йду в польовому вінку надії і страждань, у терновому вінку втіхи і горя.

Важко було витримати погляд її очей — немов і справді дивилась на тебе чи то доля, чи то вічна жінка з вічною своєю жагою, з обіцянкою щастя — і з його фатальною неможливістю.

Постукуючи каблуками червоних чобіт по підлозі, заляпаній глиною, вапном та фарбами, зграбна її постать віддалялась, майнула на тлі яблунівського пейзажу — і здалось, наче зникла не в дверях, а ступила на луг намальований, пропала у молодій траві поміж розквітлого дерева.

Хто вона? Ким вичарувана така неземна й незвичайна отут, у Яблунівці? А що... а що, коли й вона, й ця картина, й гітлерівський офіцер, і козаки, й ординці існують справді... авжеж, існують справді! Вони — це нові герої нового твору Хоми Прищепи, плід його ума й таланту. Й такою могутньою рукою великого майстра написано цей твір, що герої не можуть zostаватись на папері, на стандартних аркушах, а постійно прагнуть вирватись у живе життя, хочуть волі й міцної землі під ногами. Й зовсім то не катаклізми відбуваються з матерією часу, а катаклізми, що характеризують природу творчості автора "Позиченого чоловіка".

Герої нового роману прагнуть поєднатися з життям, яке їх і витворило!

Й не сумніваючись у слушності свого здогаду, я кинувся з фойє навздогін за дівчиною, з якою щойно зустрівся, яка розмовляла зі мною хоч, може, пишномовно, зате щиро, з трагічним надривом. Траплялись назустріч яблунівські хлопці й дівчата, дядьки й тітки, дітлахи, що, видно, збирались на демонстрування кінофільму, я вглядався в незнайомі обличчя, намагаючись серед них побачити те, що закарбувалось у пам'яті... Й марно, марно, марно! Дівчини, в чиєму русьвому волоссі сяяла блиском

дамаської криці блакитна стрічка, ніде не було, а Яблунівці дивувалися з мого поспіху, квапливості, давали дорогу, всміхались то доброзичливо, то іронічно.

Здавалося: знайду цю дівчину — й розгадаю таємницю, яка переслідує скрізь у Яблунівці, бо я вже тримаю в руках ключ від загадки. Ключ! Можливо, я прилучусь до найбільшої таємниці нашого двадцятого віку, до тієї таємниці, яка вже так просто й мудро відкрита Хомою Прищепою. Так, так, Хомою Прищепою, а не високолобими професорами з Оксфордського, Кембріджського чи Прінстонського університетів, не елітарною європейською інтелігенцією, не інтелігенцією країн третього світу або ж країн, які не приєднались!..

І не знайшов. Немов у воду канула, немов пропала в антисвіті дівчина, яка з таким щирим пафосом віддавала мені своє серце, тримаючи на долоні, а я не взяв, не взяв, не взяв!..

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ,

де розповідається про так знаний рухомий живопис, який у недалекому майбутньому спричиниться до різкого підвищення продуктивності в тваринництві, водночас не втративши своїх естетичних цінностей

Отож, не знайшовши дівчини, повернувся тоді я до фойє Будинку культури, що за розмірами нагадувало пасажирський залізничний вокзал у Києві. Вдихав запахи глини й вапна, оліфи й фарб. Під ногами шаруділи тріски, шматки паперу, осколки камінців. Ось той високий дерев'яний козел, обвішаний буйноцвіт'ям транспарантів і лозунгів, із— поміж яких ще зовсім недавно подивились на мене виразисті, круглі очі, схожі на старовинні срібні монети... Прислухаючись до скрадливого шарудіння своїх кроків, до їхнього кажанячого відгомону по кутках та під стелею, я ступив за розкаряченого козла, що нагадував скелет викопної доісторичної істоти,— й завмер од несподіванки.

Либонь, не один мій читач завмер би від несподіванки, а читачі, як відомо, люди бували в бувальцях: усі вони по морю плавали, то їм калюжа не страшна, із них за невміння не здереш реміння, вони тільки коло пирога стануть пирожитись!.. Бо в попелястих вечірніх сутінках, що залягли у фойє, постала перед моїм зором геть чудна картина, яку швидше хотілося сприйняти за марення, а не за явину.

На тлі білої стіни було намальовано... корову.

Тілиста, червоної масті, з вигнутими вінком рогами, з рожевим вим'ям, повнісіньким молока, ця корова здалася схожою на знамениту корову Хоми Прищепи. Та, придивившись пильніше, помітив, що в цієї очі зовсім не такі, як у покійного яблунівського бухгалтера, коли він випивав пиво до варених раків, а зовсім інші! А такі, скажімо, які могли б бути в чоловіка, коли він вип'є не просто пива, а "йоржа", тобто до кухля пива хлюпне грамів сто п'ятдесят горілки, а цей напій загризе плавленим сирком "Дружба" чи сирком "Український".

Вірте чи не вірте, раптом намальована корова повернула намальовану морду до мене, витягнула вперед намальовану шию і, широко розтуливши намальовану пащу, голосно мукнула.

— Му-у-у! — Й, передихнувши, знову: — Му-у-у!

Ї опустила намальовану морду до купи намальованої — соковитої, свіжої, запашної — трави!

Якби пролунав грім із ясного неба, я не став би так дивуватись, бо моя свідомість давно звикла до традицій грому з ясного неба, які існують у народній творчості, себто у фольклорі. І хоч як я вперто вглядався перед собою, намагаючись зусиллям волі прогнати чудне наслання, воно, оце чудне наслання, не щезало, а товстими губами перебирало пашу й навіть вертіло хвостом із китичкою на кінчику, як могло б вертати десь у полі, відганяючи гедзів і мух.

І тоді з-за корови появився якийсь чорнявий бородатий чоловік у джинсовому костюмі. Я кажу, появився з-за корови, хоч, може, слід сказати не так, слід сказати, що він вийшов зі стіни. Авжеж, раз корову намальовано, то бородань вийшов зі стіни, як чоловік-невидимка, для котрого це не складає труднощів. А коли корова справжня, жива, а не відтворена віртуозом з допомогою фарб, то бородань, звісно, появився з-за корови.

Це був середнього росту чолов'яга років на сорок, плечистий, розхристаний, босоногий. Гострий горбатий ніс видавався вперед, як форштевень старовинної турецької фелюги. Надміру соковиті червоні губи виказували не тільки життєлюбства, схильного до всяких прянощів земного буття, а й малюнок їхній виказував людину владолібну, котра підкоряє інших собі хоча б уже тому, що сама не може перебувати в залежності чи в покорі.

Чоло його поорали глибокі зморшки — це були зморшки літнього мудреця, для якого вже не існує ніяких таємниць буття, бо все осягнуто його розумінням. У погляді начебто мерехтів гострий космічний пил, а зіниці нагадували далекі зоряні галактики, геть зовсім дрібнесенькі, як макові зернятка, бо ж віддалені на мільйони мільйонів світлових років. Якби Мефістофель і справді був невмирущий, то, дивлячись на цього бороданя, що в такий дивовижний спосіб явився у Яблунівці, я мав би подумати: ось Мефістофель, тільки не гетевський, бо належить іншій епосі, а в різні епохи вони відмінні між собою, хоч і зберігають, звісно, одну й ту саму свою мефістофельську суть.

— Ви часом забрели сюди не в пошуках філософського каменя? — озвався бородань. Його баритон прозвучав, наче грім далекого реактивного літака. — Я до ваших послуг.

Зрозумівши, що людина з таким голосом могла вийти з-за корови, а не появитися зі стіни, я водночас зрозумів, що тварина — справжня, мукання її справжнє, і їсть вона справжню траву.

— А як опинилась тут корова? — не спромігся я на розумніше запитання.

— Римський імператор Калігула міг увести до сенату свого улюбленого жеребця, то чому ж у наш час до Будинку культури в Яблунівці не можна ввести корову?

— Бачте, деспот є деспот, і кінь деспота є кінь деспота, а тут звичайна колгоспна корова...

— У фойє Будинку культури це не звичайна колгоспна корова, а натура.

— Натура? — В голові моїй стало розвиднятись, проте до світанку було далеко. — Яка натура?

— Авжеж, це натура, яку — даруйте за каламбур — я з натури переводжу на стіну.— Бородань навпочіпки став коло корови, помасажував вим'я й смикнув уміло пальцями обох рук за дві тугі великі дійки. Краплини молока проллялись донизу, паче в серпні впали рясні метеорити над селом, згасаючи й танучи.— Тепер пересвідчились?

Зайшовши збоку, я зміг, нарешті, поглянути на той клопоть стіни, який досі затуляла корова тлустими своїми боками. Впевненим штрихом накидано контур тварини, яка зараз жувала жуйку. Художник користувався поки що вугіллям, щоб згодом, упоравшись із композицією, взятися за гаму кольорів, за спектр відтінків. У його манері мені привиділась майстерна рука самого маестро Пікассо, який любив малювати биків і іспанську кориду.

— Натура — ось справжній предмет зображення для художника,— мовив бородань, сиплючи на мене іскристим космічним пилом зі смоляної безодні очей.— І коли художник не йде до натури, то натура сама приходить до художника або ж приводять її на налігачі. Даруйте за афоризм, але навіть налігана натура — це натура. Таким чином отут,— бородань жестом руки показав на фойє,— все буде створено з натури. Корова — це перша ластівка, знову ж таки даруйте за каламбур. За першою ластівкою появляться й інші.

— Які саме? — несміливо поцікавився я.

— Я намалюю на оцій стіні корів і телят, свиней і овець, курей і качок, індиків і гусей.

— Птахів буде загнано осюди в фойє?

— Тільки так можна домогтись ефекту найбільшої правди, а мистецтво — завжди правда... Крім того, намалюю й сучасну потужну механізацію, якої вдосталь у колгоспі "Барвінок".

— Трактори й комбайни? — поспитав я.— Лінію високовольтної передачі?..

— І трактори, й комбайни, й лінію високовольтної передачі,— сипнув твердими словами, наче жолуддям із решета.— А техніку треба відтворити так, щоб була справжніша, ніж її випускають на заводах. Щоб у будь-яку хвилину могла зійти з картини! — Очі його палахкотіли гострим крижаним блиском, а чорні брови здригались, мов крила беркута в передчутті польоту.— Так, щоб техніка могла зійти з картини й своїм ходом податись на колгоспні поля, аби орати й сіяти, копати й молотити. Ось якої сили мають бути мій хист і мій пензель! І я неодмінно доможусь такого ефекту.

— Даруйте,— мовив я спантеличено,— а техніку ви теж малюватимете з натури?

— З натури! Бо немає інших шляхів, щоб домогтись максимальної правди. Різні художники дотримуються різних принципів. Для одного солодка брехня краща гіркої правди. Для другого — розумна брехня краща дурної правди. У третього буває стільки правд, скільки ніг у гадюки. А хіба мало таких, що сповідають у мистецтві принцип: на вербі — груші, а на осиці — кислиці? Та я не з таких. Мистецтво — це життя, і життя — це мистецтво.

— Отже, сюди, в фойє, заведуть трактори і комбайни, щоб малювати їх із натури? —

Я розгублено обдивлявся кругом.— Либонь, через двері не пройдуть, особливо комбайн "Нива"...

— А не пройдуть, то колгосп виламає стіну — й пройдуть! — Весь його вид цвів страшним, нелюдським натхненням, яке мимоволі передавалось і мені, остуджуючи мозок.— Пройдуть!

— Отже, ви сповідаєте істину, що мистецтво потребує жертв?

— Ще й яких жертв!

Корова крутнула хвостом і протяжно мукнула, наче своїм ревом кидала гостру репліку в нашої розмові про мистецтво. Мені здалось, що корова не заперечує тези про необхідність жертв в ім'я мистецтва. Звісно, якби заперечувала, то не стояла б слухняно зараз у фойє яблунівського Будинку культури, а паслася б у вечірньому лузі в колгоспній череді.

— Прогрес у техніці неминучий, так само прогрес не обмине сільського господарства,— мовив я.— Отже, з часом ваш настінний живопис застаріє, ваші фрески виглядатимуть як анахронізм...

Глибокі зморшки на чолі бороданя затріпотіли напружено, мовби то рухалась вулканічна лава по схилах кратера. На мить здалось, наче я бачу трудне народження живої думки.

— Мій живопис повинен іти в ногу з часом, у ногу з прогресом! — вигукнув.

— Як ви думаєте досягнути такого феномена?

— Модернізується техніка — має модернізуватись і зміст картини. Розумієте? Наприклад, промисловість освоїла випуск нових марок збиральних агрегатів, а "Колос" і "Ниву", списано в тираж. Що маю чинити я, живописець, щоб моє мистецтво не стало жертвою минущої злободенності? Я приїжджаю в цю саму Яблунівку — й замість старої марки збирального агрегата малюю нову. І вже ніхто не звинуватить мене у відсталості чи ретроградстві... Змінюються реалії дійсності — має змінюватись і зміст мистецтва! Я давно вже виношую ідею рухомого живопису, розумієте? Такого рухомого, як кіно чи телебачення. Я пишаюсь, що пріоритет у рухомому живописі повністю належить мені.

Сурма заголосила протяжно, лунко, з баритональними хрипами — це корова ревла урочисто, славлячи, очевидно, цей пріоритет у рухомому живописі.

— Здорово! — мимоволі вигукнув і я, поділяючи щире захоплення тілостої корови червоної масті.

— Ще б пак! — не без гордості мовив бородань, чухаючи корову між рогами.— Я — за принципово нове мистецтво. За таке, скажімо, яке нічим не відрізнялося б від натури, яке було б адекватне натурі. Всі мріють про успіхи, про шедеври, про етапні вершини в творчості...

Він примружився, проте в щілинках повік не пригасли зіниці, що нагадували далекі зоряні галактики, а тільки свічення їхнє стало ще гостріше, набрало сатанинського виблиску.

— Мрію про час, коли оця корова, намальована на стіні, доїтиметься!

Задер голову, втупившись поглядом у стелю, і проказував у незбагненному трансі:

— Так, доїтиметься!.. І, можливо, навіть даватиме молока більше, ніж її живий прототип! Я мрію про той час і про таку силу мистецтва, себто свого рухомого живопису, коли намальована череда даватиме молоко й масло, сир і сметану.

— А також шкіру, шерсть, роги?—несміливо підказав я.

І, все ще перебуваючи в трансі, в стані ясновидющості й провісництва, бородань підхопив:

— Так, даватиме шкіру, шерсть і роги! Подвійна вигода від мистецтва — з одного боку, незаперечний естетичний вплив на людей, на їхні душі, а з другого боку, величезний економічний ефект.

— Значить, вівці...

— Вівці даватимуть руно! Каракуль! Шашлики! Модні жіночі кожушки!

— А намальовані кури...

— Біле дієтичне м'ясо! Яйця й перо! Вся Яблунівка спатиме на перинах!

— А коні...

— Згодом можна буде збудувати іподром. Ви знаєте, що таке кінні перегони? Ні, ви не знаєте, що таке кінні перегони. Ви вже навіть забули, що таке кінська ковбаса. Засади мого рухомого живопису здатні відновити кінське поголів'я в Яблунівці, повернути колгоспникам красу кінських перегонів і смак сухої кінської ковбаси.

— Прекрасна перспектива!— захоплено вигукнув я, переймаючись небуденною сміливістю мистецьких ідей, якими фонтанував бородатий художник біля корови червоної масті.— І, либонь, мінімальні затрати на корми? Затрати тільки на фарби та пензлі, еге?

— Такий метод рухомого живопису передбачає не затрати на корми, а затрати розуму, серця й таланту художника. Чим більше генія, дарованого матір'ю і рідною землею, вкладе майстер у своє творіння, тим помітнішими будуть його досягнення.

— Отже, чим більший талант — тим вищі надой молока?

— Більший мистецький талант прямо спричиняється до сортності колгоспної череди, до її продуктивності по м'ясу й молоку. У нездар та епігонів будуть найнижчі показники в районі. Нездари й епігони не вийдуть у маяки, до них не приїжджатимуть запозичувати передовий досвід, їхні портрети нічого не прикрашатимуть і їхні імена ніде не фігуруватимуть, а пам'ять про них не збережеться в серцях вдячних і ситих нащадків. Таким чином, заохочуватимуться тільки справжні обдарування. Роль і значення індивідуальності в рухомому живописі зросте до небачених масштабів. І хай поки що малюють одиниці, об'єднані чи й не об'єднані в творчій спілці, домагаючись більшого чи меншого економічного ефекту. А в недалекому майбутньому — я вірю, я провіщаю! — всі народні маси піднімуться до свідомої художньої творчості, всі малюватимуть, дбаючи про великі естетичні і господарські результати. Дефіцит завтрашнього дня — це дефіцит на фарби та пензлі, бо свій хист пробуватиме старе й мале, скалічене й недуже. Будуть обмальовані стіни й стелі, дахи й димарі, тепловози й електровози. Знайдуться сміливці-авангардист?И, що прокладатимуть нові шляхи в новому мистецтві, щоб воно не стало рутинним, то вони в неземній своїй гордості

малюватимуть на хмарах і небесах. Виникнуть школи й напрямки, групи й угруповання, та гору завжди триматиме реалістичний напрямок, який я закладаю вже сьогодні своєю працею у Яблунівці. Перемогу йому постійно забезпечуватиме девіз: сила рухомого живопису — у високих економічних показниках.

От що сказав би Хома Прищеп, наслуховавшись таких речей? Мовляв, на словах — як на органах, а як до діла — ані гугу? Чи так: гомонів — поки й одубів? А чи так: ляскає, мов дурний батогом по воді, і дивиться, чи смуг не знати?

Важко вгадати, що сказав би Хома Прищеп, а от я зачаровано слухав бороданя в синьому джинсовому костюмі, дедалі більше переймаючись вірою в слушність його мріянь. І думками своїми прудкими я майнув до дня нашої першої зустрічі зі старшим куди пошлють із колгоспу "Барвінок". Яскраво постало, як він у монументальній задумі сидів на цегляному підмурівку-постаменті, а воружке листя ясена мовби зодягло його в мереживо світла й тіней. Яскраво також постали в пам'яті відвідини хліва, швидше обладнаного під філармонію чи під сучасну дискотеку, згадалась розмова про музику та композиторів, про зразки оперного та естрадного мистецтва, які найдужче смакують корові, навіваючи добрий настрій, підвищуючи продуктивність... Видать, у Яблунівці — і тільки в благословенній Яблунівці! — могла народитись ідея тотального використання мистецтва в сільському господарстві, тільки тут міг бути відкритий феномен не лише взаємозв'язку, а й впливу мистецтва на продуктивність такої важливої галузі хазяйнування, як тваринництво. А що пошуки ведуться в різних напрямках, свідчить приклад не тільки Хоми Прищепи, а й оцього бородатого модерніста, який, либонь, пішов значно далі, ніж старший куди пошлють! Авжеж, таки далі! Бо Хома Прищеп, покладаючись на магічну силу мистецтва, домагається більших надойв молока від живої тварини, а оцей художник мріє домогатись молока, шерсті, кістки, яєць, пір я не від живої натури, себто прототипів, а від натури, відображеної в живописі, себто від типів!

Корова, переступивши з ноги на ногу, різко та сухо застукотіла ратицями по цементованій долівці. Війнула хвостом — і донизу впали ріденькі ляпанці-хляпанці, ширячи ні з чим незрівнянний аромат. Ніздрі в бороданя, що жадібно вбирали цей дух, тріпотіли, вібрували, а вся його могутня, окоренкувата постать аж сіпалась від задоволення, мовби він перебував у наркотичному чаду-запамороченні. Гострий космічний пил, який, здавалось, мерехтів у погляді, нагадуючи далекі зоряні галактики, зараз погас, прикритий блідою тьмавістю повік.

— Запахи мого дитинства... — з болісною млостью прошепотів, усе ще перебуваючи в напівзабутті. — Ніщо так не спонукає мене до творчості, як запахи дитинства. Хай то гниле яблуко чи дух огірчаного розсолу з діжки, хай то кінська упряж пахне чи солом'яна вустілка в чоботі!

Зрештою, поволі отямлюючись, він уже не здригався великим кутастих тілом, ніздрі вже не тремтіли в нападі хворобливої пристрасті. Переді мною стояла зморена, виснажена, мовби викручена істота, яка зовні ледь-ледь скидалась на недавнього златоуста, що весь — у пафосі екзальтації. От до яких наслідків можуть спричинитися запахи

дитинства — нехай то навіть буде аромат звичайнісінького коров'ячого кізьяка, який, однак, теж необхідний для творця!

— Авжеж,— ледве переводячи дух, озвався художник,— я також працюю над портретами людей, передовиків змагання. Фойє цього Будинку культури насамперед прикрашатиме панно трудової слави. Готую ескізи, вже є фрагменти майбутнього панно. Завітайте завтра чи післязавтра, поговоримо, порадимось. А зараз я стомився. Та й натуру слід на ферму відвести, щоб подоїли...

І, взявши в руку прядив'яний налигач, він повів корову до виходу з Будинку культури.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ,

у якому знову розповідається про зустріч із прекрасною незнайомкою, поійменованою Соломією, про її тяжке материнське горе, яке з підставами чи без підстав автор сприймає за своє особисте

Не запалюючи світла, приліг на тапчані в знахарчиній хаті — немов у квітнику приліг, неначе у вінках, виплетених чи то фантазією, буйнішою за природу, чи то самою природою, з якою не зрівняється ніяка фантазія. Мальовані квіти оточували зусібіч хмарою, легкою й невагомою, барвистою, пахучою, і я наче плив, наче летів у цій хмарі. Та ще летів, звісно, на крилах солов'їного співу, що хвилями затікав у двоє одчинених навстіж віконець. Двоє цих одчинених у весняний вечір віконець нагадували широко розплющені очі дивної істоти, яка спрагло приглядається до розквітлого світу, вбирає до найдрібніших подробиць красу зеленої трави чи яблуневої гілки в гірляндах пелюсток, поблиск сизого любистку на причілку хати чи сиве мерехтіння лопухів у побратимському колі кропиви. Отож через цих двоє віконець вливався солов'їний снів, і я вже плив не просто в хмарі квіток, а ще й на крилах пташиних пісень, і моя плавба могла зрівнятися хіба що з маренням чи зі сном. Крила пташиних пісень підносили іноді так високо, що серце завмирало в болісній знемозі, а то раптом так стрімко ринули з небесних високостей до землі, що душа танула в грудях, як тане останній сніг від щирого сонечка весни.

Я наче перебував між маренням і явиною, тіло видавалось не реальним і плотським, а якоюсь дивовижною

еманацією, якій властивий зовсім інший стан, ніж людській плоті. Може, саме тому згодом я не міг утямити: а те, що відбувається зі мною, є дійсністю чи сном? Ніхто, либонь, не відповів би ствердно чи заперечливо на це запитання, бо ж і Яблунівка була селом не від світу сього, бо ж і Яблунівка могла наворожити всячини.

Де вже я бачив ці очі — блискучі й свіжі, мов ранкова роса на дорослій червоній вишні, що віддзеркалює сонячне проміння? А то вже за хвилику видались вони старовинним сріблом, покритим патиною, а то вже з їхньої непроглядної — глибокої, мов гірське бескеття,— глибини сяйнули містичні смуги полярного саява. Над полярним саявом очей брови творили таїнство польоту, і цей політ брів надавав опуклому високому чолу чи то всесвітньої скорботи, чи то всесвітньої печальної задуми. Я з острахом і заціпенінням приглядався до губів, які ось-ось мали зламати свій

застиглий малюнок, які ось-ось мали розквітнути або словом, або зітханням.

Де вже я бачив це обличчя, цю дівочу постать, зодягнену в білу вишивану блузочку з короткими рукавами та в картату куценьку спідничку, що відкриває білі напівсфери тугих колін? Чи то сьогодні бачились, чи то вчора, а якщо не сьогодні й не вчора, то зустрічались таки з нею,— хай у минулому сторіччі, хай у сивому позаминулому, а дороги наші таки схрещувались!

І раптом забринів її голос — грудний глибокий голос, і драматичне звучання видалось знайомим, пройняло гостро, й серце моє заболіло, наче його діткнувся кінчик шаблі.

— Ти впізнаєш мене, так! — швидше ствердила, ніж запитала дівчина. Вона стояла неподалік від мене, посеред знахарчиної хати, й хурделиця різнобарвних квітів летіла довкола її голови, над вузькими зсутуленими плечима.

— Впізнаю,— сказав я розгублено, зводячись із тапчана.

— Даруй недавню знетямленість, але хіба інша, будучи на моєму місці, не втратила б глузду? Втратила глузд і я. твоя Соломія, яку ти так солодко називав своєю коханою.

Про яку недавню знетямленість говорить ця дівчина? Та грудний її, соковитого тембру, голос нагадав: ми ж бо з нею зустрічались у просторому, як київський залізничний вокзал, фойє Будинку культури. Вона тоді несподівано вийшла з шумовиння гасел і транспарантів, мов Афродіта з піни морської, і, перебуваючи в химерному сомнамбулічному стані, говорила про любов. Як же вона говорила?.. Ага, любов — це весняний вітер, од якого починають брунькувати серця... Серце її жде любові не одне сторіччя й не одне тисячоліття. Вона віддавала тоді мені своє серце — подарунок вічності, так, так!.. І зникла, а я ще бігав серед яблунівського люду, намагаючись відшукати, й не міг знайти, як не можна знайти жар-птицю.

Леле, а щойно причулось, чи й насправжки проказали її уста: "Твоя Соломія, яку ти так солодко називав своєю коханою"? Може, я для неї — тільки галюцинація, а насправді бачиться їй хтось інший, ввижається той, кому вона ладна віддати свою любов і хто не здатний віддячити їй вічністю свого почуття — саме так вона й говорила тоді! — за вічність її почуття... Ця екзальтація, скорботно-мученицьке свічення в погляді, цей нервовий хрускіт пальців — у якому вона стані? що привело її сюди, в знахарчину хату? Але, мабуть, слід ні в чому не суперечити, щоб, крий боже, не сполохати душу її тремтку й лякливу, як полумінець свічки.

— Але ж я зовсім не винна у смерті нашого сина! — вигукнула молода жінка.

— Якого сина?

— Максима, чи ти вже встиг забути ім'я його?

— Максима? — спробував я втрапити в її тон.— Так він помер...

— Я не винна, чуєш! — Голос її забринів од болю, й очі поїнялись іскристою росою сліз.— Ти в душі звинувачуєш мене в його смерті, я й сама звинувачую себе, здається, що можна було врятувати, що слід було душу свою вдихнути в його бездиханне тіло, а я не спромоглась!

— Соломіє, але ж і лікарі не могли врятувати, правда? — розгублено пробубонів я,

переймаючись її горем, як своїм. Мабуть, як і своїм, так, бо говорить вона про нашого сина Максима. Максима? В якому житті, коли й де ми з Соломією, котру я бачу тільки вдруге, народжували сина Максима? І я знову повторив: —Не могли врятувати лікарі, не могли.

Соломія наблизилась упритул, і я навіть почув стукіт її серця в грудях.

— Із тих пір я втратила розум, страждаю, караюсь. Кличу його вночі, бо здається: коли благодатиму в долі — таки воскресне, таки появиться. Скажи, хіба я не можу сподіватись на його воскресіння? Адже християни й досі вірять у воскресіння Ісуса Христа. Може, я живу тільки тому, що надіюсь, а без надії стала б мертва, мов камінь.

Схлипування пташиним скриком вирвалося Соломії з грудей, голова її похилилась на плече моє. Близьким невпевненим рухом я лівою рукою обійняв жінку за стан, а правою рукою раз і вдруге провів по щоці, пучками пальців відчуваючи теплі сльози.

У відчинених вікнах сяяли грона зірок, із саду линули духмяні пахощі яблуневого цвіту, ллявся водоспад солов'їних пісень. Я відчував, що беру участь у якійсь незбагненній грі, де мені суджено химерну роль. Цю химерну роль імпровізуєш не ти, а диктують обставини — й ці обставини трудно передбачити.

— Сину мій, Максиме... сину мій... сину...

Соломія здригалась на моєму плечі, як могло б здригатись покалічене голубине крило.

— Я стала сиротою в цьому світі, й світ цей став сиротою.

Клубок болю ворухнувся мені в грудях, підступив до горла. Може, й справді я втратив сина? Соломія плакала, плече моє стало мокре від сліз. Я провів долонею по її спині й відчув, як ніжна шкіра під білою блузочкою затремтіла, наче трава од вітру. Враз молода жінка відсахнулась — і я побачив не так великі виразисті очі, як темний, глухий біль у її очах.

— Куди не піду — скрізь чується голос Максима. То долине з левади, на якій він грався, і я вже біжу на леваду. А то з калинових кущів із-за хати почується, і я біжу на причілок. Сьогодні чула від тополі, що росте біля воріт... А тобі чується голос нашого сина?

Я провинно опустив голову, зітхнувши. Стало шкода, що ніде в Яблунівці досі не причувся голос Максима, за яким так побивається мати.

— А може, той голос лине десь із моєї душі, а не з левади чи від воріт, може, голос нашого сина в серці моєму живе, звідти озивається?

— Соломіє,— сказав я,— горе непоправне, печаллю своєю й скорботою не зарадиш, треба рятуватись від скорботи.

— Ой знаю, знаю, та скорбота моя дужча від розуму.

— Соломіє, ти ще молода, матимеш сина й дочку.

Мені здалось, що в очах її майнув жах. Губи здригнулись, ладні ось-ось розтягнутись у гримасі болю, а груди раз і вдруге здійнялись високо. Вірте чи ні, тільки в ту хвилю я перейнявся до цієї жінки родинним почуттям. Усе моє життя зосталося десь далеко, воно видавалось несправжнім, а справжньою була Соломія в своєму

тяжкому горі, й це горе передалось мені.

— О! — вирвалось їй із горла чайним кигиканням,— О! Чи можна знайти розраду в інших дітях?

— Ти, Соломіє, знайдеш розраду в інших дітях.

— І ти їх любитимеш?

— Любитиму.

— Не менше, ніж Максима?

— Не менше, ніж Максима.

— Чоловіче горе не таке, як жіноче. Може, крига в моєму серці розтане згодом.

— Розтане, Соломіє, бо ти народжена для радості, а не для горя.

Соломія заплющила очі й так стояла, немов прислухалась. А чи не чувся їй зараз голос Максима — з нічного яблуневого саду, з-поміж солов'їних посвистів, із-поміж оцієї весняної пісенної вакханалії? Розплющилась — і її срібні очі, схожі на великі старовинні монети, сяйнули бездонністю полярного саява. Під тим поглядом я примружився, склепив повіки, а коли розплющився — Соломії не було. Вона зникла, як безтілесний дух, навіть кроки не прошаруділи в сінях чи за вікном. Вимкнувши світло, вийшов надвір, наче прагнув наздогнати, наче хотів спробувати розгадати загадку її появи й зникнення, її невірнова— женсі мови. На темній скатертині неба цвіли зірки, круглий язичницький місяць, наче голова соняшника, лежав на тій неоглядній скатертині поміж зірок. І як пахли розквітлі сади, як тьохкали солов'ї! Ніч здавалась таємницею, яка береже в собі стільки незбагненого, яка сховала в своїх надрах приголомшену горем Соломію.

Мою Соломію? І здавалось, що таки мою...

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ,

де не без оторопіння мовиться про таємниче викрадення Хоми

Яблунівка про цю незвичайну подію довідалася із зарубіжної преси. Ось тільки з якої саме газети — італійської "Мессаджеро", французької "Оррор" чи "Фігаро", з американської "Нью-Йорк таймс", а чи з англійської "Дейлі телеграф"?

А як відомості з зарубіжної преси потрапили до Яблунівки? Розказують, начебто сільська самогонниця Вівдя Оберемок, будучи на районному ярмарку, надумала купити грудочку масла. Завжди купувала Вівдя коров'яче масло, загорнуте в капустяний листок чи, в крайньому разі, в лопух, а тут у якоїсь молодиці — з Сухолужжя, здається, чи з Великого Вербчого — купила грудочку, загорнуту в клапоть газети. Вже їдучи автобусом додому, Вівдя пильніше приглянулась до того газетного клаптя, що сірів у лозинівій корзині. Приглянувшись, спробувала прочитати, але писалось там не по-нашому, а якось по-чудернацькому. А що яблунівська самогонниця не знала, крім української, ніяких мов — ні французької, ні іспанської, ні англійської, ні польської, ні німецької,— то, звісно, й не могла скористуватися цим своїм незнанням іноземних мов, бо незнання і є незнання. Проте з великим здивуванням на тому газетному клапті побачила фотознімок, а на фотознімку впізнала рідну Яблунівку, а в рідній Яблунівці побачила не когось, а Хому Прищепу. Так, так, із фотознімка дивився через плече на

ошелешену самогонницю старший куди пошлють із їхнього колгоспу "Барвінок". Причому тримали його за руки двоє дебелих гевалів. Причому силоміць саджали його в машину, а всім своїм виглядом чоловік виказував, що сідати в машину не хоче, бо остерігається вготованої долі.

Треба сказати, що Вівдня Оберемок народилась, може, навіть не в Яблунівці, а в Брехунівці. Вона, бувало, ногою не ступить, щоб не збрехати, вона, бувало, не з'їсть, поки не оббреше, їй, бувало, й нудно, як не збреше. Здогадуючись, що небувала удача сама припливла до її рук, здогадуючись, що може стати вісником найприголомшливішої новини для всієї Яблунівки, самогонниця Вівдя Оберемок не так прочитала, як нутром відчула і вгадала ту новину, котра з нинішнього дня зайняла перші сторінки світової преси. (Як ви бачите з цього факту, італійська "Мессаджеро", французька "Оррор" чи американська "Нью-Йорк таймс" потрапляють на будь-який подільський ярмарок у день свого виходу й знаходять тут пряме застосування — в друковану буржуазну пропаганду наші колгоспні молодиці загортають сир і масло, курячі й гусячі потрушки, скручують пакетики під гарбузове чи соняшникове насіння, ліплять паперові затички, якими запихають пляшки з олією).

— Я так і знала! — вигукнула в автобусі самогонниця Вівдя Оберемок, згораючи від нетерпіння якомога швидше розповісти про новину, яку нутром відчула з буржуазної преси.— Я так і знала, що його вкрадуть. Його вже давно мали вкрати!

Пасажири в автобусі схвилювались: кого вкрадено, де вкрадено, з якою метою вкрадено? Гріх щиро не сказати, що наш люд начебто звідує великі емоційні катаклізми, коли довідується про крадіжки. Чим більше вкрадено — тим більші душевні струси!

— Хому Прищепу вкрадено! — виголосила Вівдя Оберемок урочисто, наче з амвона.

Для неї брехенька завжди була наче рідна ненька; їй своя брехня не докучала, то вона ще й за чужими ганялась; вона таке любила говорити, що собака й з маслом не з'їв би. А тут вона сказала чисту-пречисту правду, яка стоїть на двох ногах, а не якусь олжу, яка на ліву ногу накульгує, а на праву спотикається.

Клапоть газети, в якій вміщено цю буржуазну пропаганду, випурхнув од Вівді Оберемок. До нього потягнулись десятки рук, вп'ялись десятки очей. І хоча ніхто з присутніх в автобусі пасажирів не знав жодної іноземної мови, повідомлення про викрадення Хоми Прищепи прочитано за якусь хвилину-другу.

І ще не встиг той злощасний автобус із Вівдею Оберемок та клаптем чи то "Мессаджеро", чи то "Оррор", чи то "Нью-Йорк таймс" дістатись до Яблунівки, як село вже знало новину. А найчудніше те, що останньою з яблунівського люду про зникнення Хоми довідався не хто-небудь, а його рідна жінка Мартоха. Вона, бачте, гадала, що чоловік подався на ферму, себто на корівник, а там і затримався коло худоби. Авжеж, затримався коло худоби, адже Хома який? Він такий, що де його руки й охота — там скоро робота, адже він заробить кривно — і з'їсть певно, адже його навіть маленька праця краща за його ж таки велике безділля.

Мартоха — похмура, мов туга, й зла, наче вона з пекла родом,— стояла на зупинці

біля сільського промтоварного магазину й чекала на автобус.

— Хіба наші вороги не понаписують усякої брехні? — на всі заставки лаяла буржуазну пропаганду. — Вони які за морями та океанами? Брешуть та й дивляться, навіть очей не заплющують. Хома біля скотини в колгоспі, зовсім не вкрадений! Бачте, вороги киселем млинці помазали, а на паркані сушити почепили. Ані ладу, ані складу немає в таких плітках. Ой, не інакше, як тут видно руку Одарки Дармограїхи, вона таку брехню аж за океан покотила, немов перекотиполе. Авжеж, бо тепер у спекулянтки й пройдисвітки ні Хоми, ні телиці, а в мене і Хома, і корова! Не повірю, поки сама ту друковану всесвітню брехню в руках не потримаю.

Коли підкотив автобус, коли на яблунівську землю ступила Вівдя Оберемок, то Мартоха кинулась до самогонниці, наче вогонь до сухої соломи. Вихопила клапоть "Мессаджера" чи "Оррора", уп'ялась очима-беркутами в італійські чи французькі фрази (як бачите, всі яблунівські молодіці добре знаються на іноземних мовах, хоча ніколи й не вивчали їх). Пробігши поглядом повідомлення за якийсь коротенький мент, вона зблідла, як полотно, котре всю весну і все літо вимочували у воді та висувували на осонні в лузі.

— А в сьогоднішніх наших газетах спростування іще не було? — спитала язиком, який раптом став у роті твердий, наче осиковий кілок. — У кого є наша районна газета? Я всі справжні новини довідуюся з нашої районної газети. Вона й про силос пише і про гній чистісіньку правду. То вона суцю правду напише про мого Хому. А в них... — і Мартоха труснула клаптем газети, — стільки правди, як у кози хвоста.

Тут саме навинувся листоноша Федір Горбатюк і, переймаючись щирим розпачем Мартохи, як своїм горем, винувато сказав, що в центральних газетах спростування про викрадення Хоми Прищепи сьогодні не друкувалось, мабуть, появиться завтра. А районна газета, яка завжди друкує саму правду (і про гній, і про силос, і про атеїзм, і про погоду на завтра) зі злободенною інформацією запізнюється майже на тиждень: то, либонь, матеріал про Хому слід чекати на її сторінках не раніше наступної суботи. Хоч круть, хоч верть, а таки виходить, що в Лондоні чи Парижі не тільки оперативніші кореспонденти, а й новини з Яблунівки летять туди в десять разів швидше, ніж до району.

— А хто б міг викрасти Хому? — підступала самогонниця до Мартохи так, як курка підступає до кицьки, бажаючи дзьобнути в тім'я і водночас побоюючись.

— Хіба в твоїй брехливій газеті не сказано?

— Фотографія така, що трудно втямити. Тягнуть до машини два гевали, а хто ці гевали — й міліція, либонь, не знає.

Мартоха мовчала, наче одбігла свого язика за тридев'ять Земель, а потім як заголосить:

— Але ж на обід ниньки додому не приходив, то, може, й справді?.. Може, й справді оті, що спідтишка мішки рвуть, що вкусять і меду дадуть, та й викрали? Позичала колись Хому свого за телицю на півроку, то тепер задурно поцупили! Ой народ який — знишка та стишка купили мого Хому за три огляди.

— Може, Мартохо, тепер стануть вимагати з вас викуп за Хому,— гомонів люд на автобусній зупинці.— Авжеж, водиться так по чужих світах. Укравдуть гангстери дитину, а з батьків мільйони доларів доять. От, може, й на Хомі сподіваються руки нагріти.

— Як же вони руки нагріють на Хомі? — бідкалась рідна жінка Мартоха, здіймаючи руки до неба.— Хіба ми на тому романі зиск мали?

— Може, колгосп наш "Барвінок" пособить, бо не захоче втрачати такого трудівника...

— Може, міліція порятує Хому, от і не доведеться марно тратитись ні вам, ні колгоспові.

— Може, світова громадськість заступиться за Хому, бо знають його на всіх континентах.

— Лишенько, посеред білого дня викрали! Не інакше, як на літаючій тарілці прилітали.

— Не кажіть мені за літаючу тарілку! — скрикнула Мартоха.— Бо якщо на літаючій тарілці прилітали, то, либонь, Немає мого Хоми ні в Яблунівці, ні в районі, а десь він там...

І Мартоха задерла голову, вдивляючись у чисту блакить над селом. Натоп, що зібрався, теж задер голови, наче сподівався побачити вгорі Хому в літаючій тарілці. Запала така гнітюча тиша, що можна було почути, як шарудить однісінька, мов перст, думка в голові листоноші Федора Горбатюка, шарудить тихесенько, мов мишка в ячмінній крупі.

— Коли викрали за гроші,— нарешті взявся висловлювати свою думку листоноша,— то таки добре знали, що не такі ви вже голопузі пущьверінки, що вам горе штанів не поре.

Маєте таку породисту корову, що не скажеш, наче кожушана латка вам рідніша рідного батька.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ,

де змальовується дивовижна пригода, величніша за біблійну пригоду в Сінайській пустелі з манною небесною

Як ви помітили, попередній — чотирнадцятий — розділ завершується реплікою листоноші Федора Горбатюка, й ця репліка повисає в повітрі. А як відомо, великої треба хусти, щоб зав'язати Мартосі усти! Чому ж вона держала язик за зубами, наче їй нічого не кортіло, чому ж раптом губа їй стала заперта, наче почеплено залізний замок пудів на два?

Усяких несподіванок можна чекати в цьому світі. Там, дивись, корова отелилася телям, що має не пару ріжок, а дві пари. Ще в інших краях знайшлось теля то й зовсім із двома головами. У якомусь селі виріс у дядька на вго— роді гарбуз хоча й не завбільшки з цистерну, та все-таки з чималого собацюру навприсядки. Ще в іншого народного вмільця поспіли на вербі не тільки яблука, а й груші. В сусідньому районі льоха опоросилась у чоловіка, привівши таку тьму-тьмуцу поросятток, що й уся

свиноферма за один опорос не здатна.

До таких дивовижних явищ, либонь, слід віднести й мовчання Мартохи в тій ситуації, яка докладно змальована. А як їй було не змовчати довгим, як ціп, язиком, як їй було не зав'язати свого преславного мішка, щоб звідти не посипалась полова, коли раптом перед її зором стало звершуватись незвичайне видовисько, від якого не могла відірвати палахких очей?

Над зеленими полями, що слались по м'яких горбах за Яблунівкою, вставала чорна хмара. Ця чорна хмара скидалась на стіну, яка стрімко вищала й вищала. Хвилю—другу зводилась над обрієм, а тепер ось затуляла півнеба, вже сягнула села. Чорний морок ішов по землі, розливаючись хвилями гупої, безпросвітньої ночі. Частина Яблунівки ще цвіла садами й сяяла усміхом весняного дня, а половина мовби в темну прірву пірнула. Валували собаки, наче їх циганський піт проймав зі страху. Раптом заець пробіг по дорозі, ловко накипуючи лапками. Прокаркала вгорі лякана ворона, яка й куца боїться. Вихором пролетів шолудивий цуцик, який, видно, і своєї тіні лякається. Зелене буйство травневого дня мовби потьмяніло, дрібне й велике птаство наче отетеріло. Либонь, не одному подумалось, що наближається судна година, хоча балачки про судну годину давно не в моді.

Ось хмара просунулась над головами, й тепер уже все довкола почорніло, немов у дьоготь вимазане. Так, у дьоготь були вимазані стіни промтоварного магазину, розквітлі сади вже не рожевіли цвітом, а лякали брудним клоччям—страпаками, людські обличчя поставали такими, якими бувають на фотонегативах. Мабуть, усьому гурту, що зібрався на автобусній зупинці, хотілось приснути врізнобіч, як прискає живе срібло, хотілося ноги на плечі — й чухрати, хотілось п'ятами накивати, щоб аж залопотіло, щоб аж волосся замайоріло, та... Та, скуті страхом, приглядались до холодної ночі, що знагла сповила Яблунівку.

Сіялись дрібненькі краплі дощу, перелітав сніжок, раз і вдруге над головами спалахнули блискавиці — без вилясків грому, наче неживі. Й нарешті в моторошній тиші, порушуваній зрідка собачим скімленням, пролунав глухий, наче з дубової бодні, голос Мартохи:

— Оце на тебе, Федоре, отаке наслання, кара господня за брехливі слова. Ми які з Хомою? Ми з Хомою щирі; у нас хоч рак, та на тарілці, у нас хоч на воді, аби на сковороді. А ти, видать, Федоре, ласий хапунець на чужий гаманець.

Листоноша мовчав, хоча Мартоха й дерла з нього шкуру пасами, неначе з Сидорової кози. Своїм понурим виглядом казав, що хай їх чапля розсудить.

Як насунула хмара на Яблунівку, так і спливла хутенько. Пробилося сонце згори, спалахнув рожево-білим кипінням цвіт на деревах, закувала зозуля у вербовому шатрі, пролунав дитячий сміх. Та не так, мабуть, усі були обрадувані поверненням весняного дня, що поборов несподівану ніч ополудні, як химерним видовиськом, яке постало на моріжку неподалік од автобусної зупинки. Не вірячи побаченому, переглядались між собою, наче питали одне в одного: правда чи сон, явина чи вигадка? Еге ж, менше, либонь, здивувалися б, якби столітня баба, сидячи на печі, та раптом озвалась і

сказала: "Але!"

— Ти бач, який товар випав із хмари,— першою озвалася самогонниця Вівдя Оберемок. Вона й досі тримала в руці газетний клапот "Мессаджеро" чи то "Оррор", про який усі позабували.

— Наче ж раніше ніякий товар не випадав ні з дощових, ні зі снігових хмар.

— Не випадав, бо раніше й хмари такі над Яблунівкою не водились.

— Либонь, тільки в хмарах такий товар і виготовляється,— гомонів люд, не зважаючи зрушити з місця й водночас усією душею пориваючись на моріжок, щоб не опізнитись.

Ця пригода назавжди увійшла в новітню історію Яблунівки, яка ніколи не була бідна й на приголомшливі пригоди, й на видатні події. В пам'яті нинішнього покоління і в пам'яті далеких нащадків збережеться та апокаліптична хмара, яка раптом насунула на Яблунівку, обернувши ясний весняний день на похмуру ніч, а коли знову засяяло сонце, то в його промінні на смарагдовому моріжку й постав фантастичний товар. Що там тільки було й чого не було! Наче на виставку виставлені, красувались наймодніші чоботи жіночі й чоловічі, а також черевики й туфлі. А вибір туфлів такий широкий, що могли задовольнити смак най— вимогливішої не лише сільської, а й міської вертихвістки, котра хоче подобатись уранці чоловікові-брюнету, вдень хоче закрутити мізки чоловікові-блондину, а вже ввечері хоче замакітрити голову чоловікові-шатену. А також лежали на траві жіночі панчохи, колготки й ті предмети інтимного туалету, про які не прийнято говорити відкритим текстом. Коло предметів інтимного туалету розсипано тюбики з губною помадою, флакони з духами та одеколоном, пудру, туш для вій та брів, якісь щіточки, щипці, ножиці й ножики. А також шкіряні сумки найрізноманітніших фасонів. І ще таку прекрасну біжутерію, якої не побачиш ні в яблунівському промтоварному магазині, ані в районному, а побачиш хіба що на столичних модницях — та й то на тих, хто ганяється за модою, висолопивши язика. А ще на моріжку лежали веселкові косинки, райдужні вовняні й трикотажні кофточки, багато лайкових рукавичок — одні кольору слонової кістки, другі кольору бразильської кави з українським молоком, треті кольору оксамитової тропічної ночі. Були й інші галантерейні речі, яких автор ніде в продажу не бачив і не здогадується про їхнє призначення, проте й вони вражали як своєю екзотичною привабливістю, так і високою якістю.

Трапляється, всяке випадає з хмар. У Сінайській пустелі, й досі розповідають, у сиву давнину з небес випала манна небесна. У якомусь місті колись посипалося з хмари безліч великих та малих жаб, які, либонь, ураганом були вирвані з водойми й перенесені в повітрі на велику відстань, А хіба пилові бурі в наших степах не зривають чорнозем і не переносять на десятки й сотні кілометрів? Гай-гай, таких випадків можна навести багато, але не відвертатимемо увагу від випадку, що стався над Яблунівкою, бо він не менш цікавий, ніж той, що стався колись у Сінайській пустелі.

Не вириваючись уперед і не відстаючи, плече в плече, побоюючись, що товари на моріжку можуть зникнути, як зникає ранковий туманець у лузі, народ із автобусної

зупинки рушив уперед. І чим ближче підходили, тим дужче здавалося: як випали товари з чорної хмари, так зараз і злетять угору, щоб зникнути в небесній голубизні.

І що Мартоху теж не полишав такий страх, то праву руку виставила вперед, як виставляють тоді, коли хочуть зловити курку, щоб помацати — з яйцем чи без яйця. "Тю-тю-тю", — подумки зверталась до туфлів і чобіт, до кофточок і косинок, і в грудях серце їй завмирало від хвилювання. І коли вже до облюбованих чобіт — хромових, на металевих блискавках, із натуральним хутром, що біліло з халявок, — зоставалось крок чи навіть півкроку, Мартоха наче спіткнулась і впала. Але то вона спіткнулась про людське око, а насправді впала зумисне грудьми на чоботи, щоб взуття все-таки не пурхнуло переляканою птицею, не вирвалося з рук.

Чуючи ніздрями терпкий дух шкіри, поглядом ніжачись на білій овечій вовні, якою зсередини встелено халявки, Мартоха пригортала чоботи й повторювала знетямлено:

— Тож-бо я накликала хмару, людоньки, щоб покарати Федора Горбатюка. Тож-бо все це багатство моє, людоньки. Беріть, беріть, мені не жалко, беріть.

А що народ хапав товари без Мартошиного дозволу, бо хмара, що дарувала багатство, це все-таки не Мартоха, то вона ще голосніше проказувала:

— Знайшли не знайшли, а помацати можна і взяти можна, бо раз у рік великдень, і цей великдень, людоньки, не від господи бога, а від мене.

Все, що випало з хмари на моріжку й за моріжком, хутенько підібрано людськими руками. Так, наче ураганом зметене. Дехто поглядав на небо, наче на обрії сподівався побачити ще чорнішу хмару, проте небеса світилися чистою й прозорою блакиттю.

Листоноші Федору Горбатюку в тій веремії дістались лише кілька предметів інтимного жіночого туалету, які могли виявитись тісними для його дорідної жінки. Потерпаючи, що може перепастися вдома на горіхи, криво-живо, немов на шурупах, підійшов до Мартохи:

— Може, ти ще нашлеш одну хмару на мою голову? Бо хмару ти насилала на мою погибель, а все добро з тієї хмари дісталось іншим...

— Треба тобі, Федоре, навчитись ходити плечима чи очима, — загадково відказала Мартоха. — Приймай малес за велике, ось і не знатимеш, де згубиш, а де знайдеш.

У цей час зупинився автобус, і з одчинених дверей вийшов... Хома Прищеп. Він усміхнувся сам собі весело, як сміялась ота річка болоту, хоч сама ж із болота витікає. Ішов ледь похитуючись, наче кручений та благовісний, здавалось, що отак ітиме — й невдовзі хвоста збудеться. Хтось би, дивлячись зараз на Хому, неодмінно сказав би чи просто подумав, що цей старий кіт любить масло, що він, либонь, десь ускочив у гречку — та й увірвав. Але ніхто не подивився на Хому Прищепу, навіть рідна жінка Мартоха. Так, наче про викрадення Хоми й про його таємниче зникнення не розбарабанила в усі барабани продажна зарубіжна пропаганда — всякі там "Оррор", "Дейлі телеграф", "Мессаджеро", "Нью-Йорк таймс".

Яблунівський люд не міг угледіти Хому Прищепу з тієї простісінької причини, що дружно задер голови вгору, марно сподіваючись іще на грізнішу хмару в небі, а якщо на грізнішу, то, звісно, ще з більшими подарунками. З якими, спитаєте? Ну, скажімо,

хтось сподівався на холодильник "Дніпро" чи телевізор "Електрон", хтось надіявся на меблевий югославський гарнітур "Європа" чи на шубу із сибірських соболів, хтось ждав автомобіль "Волгу" чи бодай "Запорожця". А якщо такі великі сподівання на подарунки з неба, то, звичайно, кому тут діло до Хоми.

Бо Хома — не хмара небесна, тим більше не імпорتنі жіночі колготки, навіть не французька помада.

Отож, непомічений, подався вій своєю дорогою, насвистуючи й кумедно так приспівуючи:

— Ой не рад пес, що вбитий є, ще й ногами дригає!.. Геть-те того пса за тин, а мене слідом за ним!.. Лучче псу та мені муха, ніж та муха поза вуха!..

Дізнаєтесь пізніше, хто саме і з якою метою викрадав Хому Прищепу, а тепер давайте заглянемо в близьке майбутнє, щоб побачити, чим закінчилась okazія з небесними гостинцями. Бо хоч і химерний початок цього захмарного благодіяння, та химерніше попереду, повірте авторові, а він трохи знається на химерах, хоча, може, й не більше, ніж письменник Олександр Ільченко, якому належить роман "Козацькому роду нема переводу, або ж козак Мамай і чужа молодиця".

Видно, хтось написав анонімку на ту хмару, бо незабаром у Яблунівку стали наїжджати всякі комісії. Розслідування не дали нічогосінько, бо як можна розслідувати, скажімо, діяльність чорної хмари? Товари, що впали з неба, були справжні, добротні, високої якості. На деяких стояли написи "зроблено у Франції", "зроблено в Іспанії", а на деяких — "зроблено в Києві" чи "зроблено у Вінниці". Наші товари нічим не поступались перед хваленими зарубіжними, а в чомусь, можливо, й перевершували. Отож комісії з'ясували сам лише дивовижний факт, який стався у Яблунівці, а проти факту поперти ніяк не могли.

На матеріалі цього феноменального явища стала діяти цілком компетентна група вчених, переважно з Київсько: сільськогосподарської академії, яка широко прославилася своєю великою вченістю. Так от, вони заходились вивчати можливості, які могла б створити подібна хмара, якби стала функціонувати постійно. Й до того ж осипати своїми благодіяннями не одну лише заштатну Яблунівку, а й саму сільгоспакадемію чи бодай дослідницьку групу. Мріяння були сміливі, бо київським вченим сміливості по заграницях не позичати. Висловлювались подиву гідні, відчайдушні проекти: не чекати отих товарів, які замандюриться чорній хмарі сипнути на людські голови, а на наукових засадах впливати й керувати їхнім асортиментом, а також, позбувшись стихійності, перейти на тверде планування. Уявляєте? Можна було б просто з хмар одержувати сучасні й надсучасні трактори та комбайни, обладнання для відгодівельних комплексів, електронно-обчислювальну апаратуру, тепловози й електровози, лінії високовольтних передач, залізничні й автомобільні артерії, нафтові заводи і т. д.

В уяві київських учених уже малювались кандидатські й докторські дисертації, всесвітній пріоритет: назавжди

мало бути покінчено з людиноненависницькою теорією мальтузіанства!

Звільнившись від фізичної праці в результаті "феномена яблунівської хмари", всі мали перейти до праці духовної, мав настати розквіт культури, всіх мистецьких жанрів, мали забуяти таланти, рівні талантам епохи Відродження,— на найдальших хуторах, у ггушах, у пустелях, за Полярним колом!

На жаль, мріяння групи київських учених так і zostались мріяннями, щоб не сказати гірше: вони лопнули, як мильна булька. Чому? Тут нам знову з небес треба опуститись у Яблунівку, в якій споконвіку говорять: "Е, якби та якби, та вирости на голові гриби, то був би город".

Бо одного прекрасного дня — не менш прекрасного, ніж день знаменитої благодіяльної хмари,— тут сталося інше диво, яке, либонь, слід назвати не дивом, а конфузом. Саме хмарилося, збиралося на дощ, садки вже поодцвітали, на городах картопля посходила. Полуднева година стояла. З багатьма приключилось, ой із багатьма! Трудно й розказувати, бо слів бракує, бо як розкажеш про такий конфуз! Ось ішла, скажімо, по вулиці дівчина, вродлива й свіжа, тішилася своєю молодістю й красою життя, йшла у новеньких туфлях, модних, закордонних,— як раптом того взуття вже на її ногах нема, а йде вона босоніж по дорозі, п'ятами по куряві хляпає. А то стояла в сільському поштовому відділенні молодиця, здавала посилку для сина, що працює на гірничо-збагачувальному комбінаті в Кривому Розі, стояла ця яблунівська молодиця в мохеровій імпортній кофті,— як раптом поштові службовці дивляться й очам своїм не вірять: перед ними стоїть молодиця без кофти й навіть без ліфчика, й хоча груди в неї тугі й чималі, мов горнята, але де ж це бачено отак появляться у філії зв'язку! А хіба раптом не звітрилась у той день губна помада в дівчат, хіба не побілішали їхні вії, не посвітлішали брови — й саме тоді, коли до них загравали хлопці? А хіба в схожих ситуаціях раптом деякі жінки й дівчата не відчули, що несподівано zostались без тих предметів інтимного туалету, про які не прийнято говорити відкритим текстом, опинились без цих предметів, хоча жодна чоловіча чи парубоча рука хвацько не посягнула на суверенність жіночої чи дівочої цноти?! Як правило, зникали, щезали, звітрувались ті товари, які колись випали з грізної хмари, котра обернула в Яблунівці день на ніч, зате привселюдно чи непривселюдно не пропало нічогосінько з того, що було придбано за трудові доходи, що було подароване батьком-матір'ю, що дісталось у спадок чи навіть на лотерейний квиток.

Мартоха, довідавшись десь па вулиці про нове чудо, кинулась хутчій додому. Чоботи! Чоботи, які ні разу не взувала, бережучи для найбільшого свята. Невже пропали?

І коли, заглянувши до скрипі, пересвідчилась, що чобіт у скрині немає, наче ніколи там і не лежали серед іншого краму, вона в розпачі опустила руки. Як же це так, думалось їй, що межі двома своїми сокира пропала, як же це так, що підголено її без мила? Вийшла в горі надвір, хотіла своїм нещастям поділитися з Хомою, та як же ти поділишся з ним, коли знову на цегляному постаменті під ясенем сидить! Та краще собаку на ланцюгу тримати, ніж Хому на постаменті, собака встеріг би хату від злодія,

й чоботи не пропали б, і ходила б Мартоха в обновці, гримкотячи святковою

взувачкою, наче громом небесним!

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ,

у якому скоромовиться про марнословство Хоми Прищепи

Виявляється, Хому Прищепу тоді викрадали й не викрадали. Прочитавши брехливу інформацію з іноземного клаптя, спротореного самогонницею Вівдею Оберемок на районному базарі, старший куди пошлють із яблунівського колгоспу "Барвінок" став чомусь на обличчі худий, як шука, лютий, як тур у горах, такий добрий, що в ложці води втопив би.

— Та вони мене хочуть обернути на єгипетську бабу! — кричав Мартосі, вогнем дихаючи на ту італійську "Мессаджеро" чи то французьку "Оррор".— Без полум'я хочуть зварити!

— Хомонько, заспокойся, бо напустив брови, як пу— шик,— угамовувала рідна жінка.— Став такий од тієї новини, що до тебе й ні приступу без кочерги. Дідько в тобі сидить, у роті почорніло. І як тільки очей на спичку не повиловбуєш!

— Хіба я такий з натури, Мартохо? Та я такий добрий вдачею, хоч до болячки клади. Ти поглянь на цю газету! Хіба не красавиця, що з-під столу кусається?

— Тільки здохлий пес не куса, а в них собачі звичаї. Пруться замітати чужу хижу, а не дивляться, що своя не— заметена. Оббрехали, бо завжди ото з паршивою головою та в тин лізуть.

— Наклеп звели перед усім білим світом. Ославили, прирівнявши оладок до посльоду.

— Але ж, Хомонько, друкувалося спростування в нашій районній газеті.

— А хіба вони передрукували те спростування? Світ читав, світ знає? Торох — горох, змолотили — квасоля!

— Але ж, Хомонько, всі чесні трудящі люди в районі прочитали, в Яблунівці знають — і в правлінні колгоспу,

і в сільраді. Шкода, звісно, що наша районна газета не потрапляє десь на базар у Лондоні чи Парижі, а якби потрапила, то трудящий люд там теж прочитав би. І ще з якою охотою! Ганяли б за нашою районною по своїх базарах, мов чорти по болоту.

— Правду кажеш, Мартохо? — допитувався чоловік, наче жінка мала знати й за чужинецькі базари.

— Гадаєш, їхньому трудящому люду якась "Мессаджеро" дорожча, ніж наша районна газета? Бо наша районна — як отой малий язик, що всім тілом володає!

— Еге ж, Мартохо, лукавому суком випре.

Й тут рідна жінка Мартоха ляснула себе по тім'ю, наче гедзя била, й каже:

— Хіба ж не шкода моєї краси, що розум втратила? Шкода! А винувата ота чорна хмара, схожа на промтоварну лавку, що навезла нам безплатних товарів. Та за тими товарами поставали в нас цвілі голови, аж побачились нам лопатки в горосі!.. Де ж ти, Хомо, валандався все-таки, де вештався, коли тебе не викрадали? — І, сповнюючись підозрою, стала підступати й наступати, а Хома перед нею від припічка хатнього до скрині задкувати.— А часом не так у нас: узвар — на базар, а кутя — на покутя?

Поглянь на себе, Хомо! Такого, як ти, діда треба бити до обіду, а після обіду знову братися за діда!

— Що з тобою, Мартохо! — боронився руками, наче від кусливої оси.— Отямся і схаменись!

— Чи не знайшов часом собі десь шльондру та не сів із нею на колоді поговорить о погоді? Де ж це тебе поштували тим чаєм, яким ворота підпирають?

— Мартохо, отямся і схаменись! Та мені вже треба казати так: стривай, діду, не вмирай, киселику дожидай!

— А твоя французька горлодерка?—Мартоха як мокрим рядном накрила.— В тебе, Хомо, в усякому ділі так: аби зуби, а хліб знайдеться.

При згадці про французьку горлодерку Хома Прищепа, якому ось щойно прялась ниточка до клубочка, наче помолодшав: щоки посвіжішали й полисніли, очі полум'ям молодості війнули.

— О, бач, як йому сподобалось про французьку горлодерку! Значить, не брешу!

При другій згадці про французьку горлодерку ще дужче помолодшав на виду — о, до такого чоловіка, здавалось, ніколи не прийде сім баб і не скаже сім рад, о, такий завжди здугкатиме скіпку підняти, о, такий і до смерті своєї ніколи не вмере!

А Мартоха, подивована всіма тими одмінами, що відбувалися з Хомою, скрикнула вражено:

— То значить, тобі та французька горлодерка така дорога, як хворому тілу болячка?

При третій згадці про знамениту французьку горлодерку Хома Прищепа став іще молодший, ніж був досі молодий,— о, такий своїм світом не стане калатати, о, такий від хати ще далеко зможе пошкандибати, о, такому буде три дні до смерті — й він ніколи не доживе!

Й так стало Мартосі шкода саму себе на світі цьому білому, що заголосила:

— Дивися, Хомо, бо хоч у мене скоро старість то старість, але без віжок не вдержиш! Як сяду поміж молодими, то теж помолодшаю і згадаю свій дівич-вечір. По-доброму та по-чесному зізнайся, де ходив, де пропадав, що у хаті не бував.

— А повіриш?—узяв Хому жаль за рясні Мартошині сльози.

— Як ловко лжу зложиш, то повірю,— схлипуючи, пообіцяла рідна жінка.

— Та якби ж не оці почитальники, а то розвелось, наче опеньків після майського дощу у вишняку.

— Які почитальники? — поспитала Мартоха, й очі її бігали, як приданка на весіллі.

— Та шанувальники, які ото гасають біля мене, як опарені, скачуть, як дідьки на прив'язі. Обридли, Мартохо, гірше печеної редьки, гірше вовчого смаленого хвоста. Оті, значить, що книжку мою по світах читають. Читаєте — читайте, але ж чого по всяких читацьких конференціях смикати мене й розсмикувати по частинах? Навіщо від роботи на фермі відривати? Позбираються десь у бібліотеці — і дивляться, як богомільні баби на попа чи як коти на мишу. Стид і страм, бо кожне слово моє ловлять, записують, фотографують, у почесні піонери приймають, шановним громадянином якогось міста чи села величають. Ото н них ласка солодкі реп'яхи за пазуху класти. Ото в них уміння

в душу влитись, а в серце залазити. Ото в них звичка у вічі як лиси, а позаочі як біси. Хіба не надокучить, Мартохо? Ну, написав колись геніальну книжку — з ким не буває, то вже хіба слід так зі мною панькатись? От я став і відбиватись від почитальників та шанувальників. А хіба відіб'єшся, коли для них усе нехай буде гречка, коли ти їм про коня, а вони тобі верзуть про вола, коли ти їм "отче наш", а вони тобі "од лукавого"... Ну й силоміць, ну й примусом!

— Силоміць? Примусом?—усе ще не вірила Мартоха, сидючи на ліжку, як печериця. Очі її вже не бігали, мов приданка по весіллі, зморились трохи.— А хіба ти сімнадцятка, Хомо, що тебе живосилом у машину посадили? Як слово твоє не допомогло, то кием дошкулив би!

— Ой, Мартохо! — якимось так чудно стеновав плечем Хома, по-дівочому стеновав, не по-чоловічому.— Хіба ти не знаєш такого: як захоче — так на гору скоче, а не захоче — як рак лізе?... То, може, не дуже й кортіло мені дошкулити їм словом чи кием.

— Як то не кортіло? — Очі її вже не тримались підлоб'я, мов воші кожуха, а спритно полізли на лоба.— А хіба воно тобі не так потрібне, як дзюра в мості?

— Слава, Мартохо, річ хитра: і хочеться, і колеться.

— Значить, я не хочу, а ви мене буцім просіть? —стала здогадуватись Мартоха.

— Ага, вдома боюся, а в поле не хочу.

— Коли ж ти, Хомо, таким хитрим хватом став, що ховаєшся в закапелку, а хвостика й видко?

— Ось повір, Мартохо, що й сам не відаю. Либонь, винувата слава моя, що кортить величатись, як свиня в дощ, кортить надутись, мов шкураток на огні. Сам себе хаменаю, щоб не розминався зі своєю головою, щоб прикупив ума на базарі, коли свого розгубив, а що? Слава однаково на манівець веде, ось мимоволі й надимаюсь, як легке в горшку, ось і ламаюсь на макарони. Хвороба, від якої ліків нема,— ось що таке слава. Хочеться бути отією козою, яка здається вища на горі, ніж корова в полі. Як говорили колись у Яблунівці? Хочеться бути не звичайною свинею, а поповою.

— Значить, ти тепер і є ота коза на горі, а не корова в долині? Ота попова свиня?..

— Е-е, не кажи, Мартохо, не кажи!—хитро заперечив Хома.— А може, я й справді зловив зайця за хвіст, звідки ти знаєш? Поки що зірок із неба не знімаю, а там і зніматиму!

Й Хома Прищепа поніс у хатній музей свого імені отой клопоть "Мессаджера" чи "Оррора".

— Стій,— закричала Мартоха, зриваючись із ліжка й кидаючись так за чоловіком огнисто, як блискавка в небі.— Раніше я тебе шанувала, музей твій по ниточці збираючи, а тепер ти сам себе величаєш, зорі лічиш, а того й не бачиш, що під носом мокро.

Хома хряснув дверима музею свого імені прямісінько перед носом рідної жінки Мартохи. Кури злякано позлітали з драбини коло бовдура, тікаючи надвір.

— Одчини! — кричала.— Занапастився ти, Хомо, вже став такий, що поки зайця вб'єш, то вола з'їси!

— Аби музей розорила? — долинуло з-за дверей, обшпугованих залізними штабами. І розорю, коли ти ума позбувся. Щоб у музеї твій дух і не пах!

— Хочеш у газети потрапити? Чи в кіно? У скандальну хроніку?.. Вони весь час знімають із супутника. Хіба не зняли мене, коли силоміць саджали оті, щоб на читацьку конференцію везти в сусідній район? Піди лишень і подивись на небо!

Мартоха, якій у цю хвилю копиця сіна могла показатися за сім вовків, проворно подалась надвір, поглянула в небо над Яблунівкою — ніде нічогісінько й нікогісінько. Хіба що горобці та ворони літають, але хіба можуть чужинецькі супутники так замаскуватись, га? Правду кажучи, Мартоха зараз і зграї супутників не злякалася б, хай знімають, хай прославляють на весь світ! А стало їй просто шкода Хому, який ото замкнувся в своєму музеї, замість того, щоб жити в мирі та злагоді зі своєю рідною жінкою, ділячи з нею радість і злигодні.

— Одчинись, Хомо,— покликала з сіней,— бо не таке ти гречане, щоб аж репатись. Нехай книш, аби не паляниця,

нехай твого батька журавлі, а мого чаплі!

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ,

де йдеться про підозрілі наміри західнонімецького телебачення, а також про смертоносний тропічний ураган, який своїм назвиськом завдячує світовій славі яблунівського колгоспника

Автор цих рядків не шахрай, щоб махлювати картами в грі, він не вміє ні пересмикувати, ні грати крапленими. Проте, ведучи свою розповідь про Яблунівку та про Хому Прищепу, йому так і кортить пересмикувати деякими епізодами, міняючи їхню послідовність у часі. Цим шахрайським прийомом автор намагається досягнути певного ефекту, а чи досягнуто цього певного ефекту — судити не йому.

Отже, тепер автор вважає за потрібне розказати про одну з численних зустрічей із Хомою Прищепою, яка тоді пройшла без свідків, та тепер, надавши гласності, кортить до сану свідків цієї зустрічі і розмови возвести всіх шанувальників і почитальників старшого куди пошлють із колгоспу "Барвінок". Розмова наша відбулась по гарячих слідах після того, як на правлінні яблунівського колгоспу дуже палко дебатовалось питання: дозволити чи не дозволити західнонімецькому телебаченню спорудити новітній телецентр на околиці села. Телецентр, обладнаний найсучаснішою технікою, мав повністю зосередитись на житті і діяльності Хоми Прищепи, який на цей час став найпопуляр— нішою постаттю в Західній Європі. З популярністю Хоми не могли сперечатись ні прем'єр-міністри й президенти, ні королі мила й жувальної гумки, ні кінозірки й найвродли— віші жінки легкої поведінки. Бум навколо імені Хоми Прищепи сягнув, либонь, свого апогею. Отож західнонімецьке телебачення, сподіваючись неабияк погріти руки на популярності яблунівського колгоспника, хотіло вести щохвилинний, щогодинний, щодобовий живий репортаж (через окремий канал, спеціально виділений для цієї мети). Живий репортаж мав знайомити європейських телеглядачів усіх вікових і соціальних цензів із усіма аспектами життя старшого куди пошлють. Телекамери мали супроводжувати Хому на обійсті, на фермі, в магазині, в

буфеті; за сніданком, за обідом і за вечерею; тверезого й напідпитку; в гуморі й без гумору; у любощах і сварках з Мартохою; на колгоспних зборах і з рибальською вудочкою коло ставу. Програма не мала ніяких обмежень і вже наперед широко рекламувалась у шпрінгерівській пресі.

Західнонімецьке телебачення начебто заручилось принциповою згодою керівників нашого обласного телебачення, і, либонь, скоро в Яблунівці вже б виріс телевізійний комплекс, якби не правління яблунівського колгоспу "Барвінок" і виступ на цьому правлінні доярки Христі Борозенної. Так, отієї доярки Христі, яка колись свого синочка назвала Хоמוю Хомовичем на честь старшого куди пошлють. Христя сказала на правлінні, що не допустить, аби наш яблунівець, її сучасник, та став телеідолом західної публіки. Мовляв, хай продукують своїх ідолів, раз у них такі звичаї, а Хому Прищепу відпускати в ідоли не слід. Бо візьмуть в ідоли, авжеж, чому не взяти такого працюючого колгоспника, а якщо назад із ідолів відпускати не захочуть? Тоді великих моральних збитків зазнає не тільки сам Хома, а й весь колгосп "Барвінок", бо Хома був і зостається членом колгоспу. Христя говорила так зворушливо, з таким уболіванням, що правління, яке вже хиталося туди-сюди, одностайно стало на її бік, а відтак західнонімецькому телебаченню було відмовлено не тільки на сьогодні, а й на століття вперед.

Розмова наша відбувалась тоді, коли весь світ оповіщено про засідання правління колгоспу "Барвінок" і про виступ доярки Христі Борозенної. Всілякі "радіоголоси" зчинили вакханалію, звинувачуючи яблунівську доярку в зневазі до прав людини. Група американських сенаторів виступила з заявою, начебто правління колгоспу "Барвінок" своїм рішенням порушує хельсінкські угоди, підписані Радянським Союзом.

Звісно, Хома Прищепа, розмовляючи зі мною, почувався знервованим і вкрай стомленим. Почуваючись так-сяк, на— косяк, не по-людськи, він зовні скидався чи то на скрипуче дерево, яке має довго жити, чи то на скрипуче колесо, яке має довго їздити. І, дивлячись на нього, чомусь кортіло сказати, що череп'я живе довше, ніж цілий посуд, отож із розбитою душею теж можна сто літ протягнути.

Западав сизий, мов голубине крило, вечір. Ми сиділи в хаті, і в одчинене вікно хвилею плинув запах м'яти. Сад уже одцвів, і над верхівками яблунь світилась апельсинова шкурочка місяця. Трагічний смуток, вселенська скорбота повили круте чоло Хоми Прищепи, надаючи йому того незабутнього виразу, який він мав, сидячи на цегляному постаменті, в день першої нашої зустрічі.

— Слава зрідні неславі,— говорив Хома, п'ючи дрібними ковтками каву, заварену по-турецьки.— Слава — це ярмо. якому ти й належиш, а не собі. Всі, що прагнуть слави, насправді прагнуть рабства, уярмлення. Слава — це чорт, який завжди чортом буде, з яким і не треба змагатись і з якого ніколи не буде солодкого м'яса. Так, слава — це смалений дідько, який із пекла родом, який горами перевертає, який ніколи ніякому богові не молиться!

Говорив Хома розмисливо, зважуючи кожне слово, й подеколи здавалось, що ті слова сходять на його опуклому чолі, мов яровина в полі.

— Домагатися слави — це свідомо запродати чортові душу. Слава крутить людиною, мов чорт дорогою, слава так вириває людське коріння, як ото чорт гречку рве з корінням на перевесло!

Говорив, наче кайлом рубав граніт у кар'єрі, й мені не могла не сподобатись його афористичність, яка, либонь, була зрідні афористичності самого чорта, якби він тут появився й раптом заговорив.

— Я ніколи не понесу свого таланту на європейські ідеологічні смітники, бо, як говориться, не видали попа в боярах — і ніколи не побачать, і вже не допоможе тут отим підбрехачам ні кропило, ні кадило. Бо для мого славолюбства вистачає поки що отого постаменту під ясенем, де я можу посидіти тоді, коли замандюриться. Бо годі з мене музею, з такою любов'ю доглянутого Мартохою. Не продамся ніякому телебаченню, навіть якби вели прямі репортажі на Місяць.

І Хома кивнув головою на апельсинову шкурочку місяця, що сяяв над садом. Уловивши в моїх очах сумнів чи недовіру, він скривився так, як міг би скривитись парубок, що надумав півнячим гребенем розчесати густого, як жито колосистеє, чуба — і ніяк не розчесе!

— Бо я не схожий на оту вербу, яка хоч і товста, а зсередини пуста!

Хома Прищепа звівся від стола і ввімкнув радіоприймач. Наче в забутті крутив ручку настройки, а в хатині звучали всі мови, які тільки є в світі. Голоси дикторів шепотіли, шелестіли, звучали вкрадливо чи влєсливо, хитро й лукаво, голоси то вузами звивались, то зміями повзли, то кібцями злітали, то горобчиками пурхали, то градом били, то дощовою водичкою цяпотіли,— і з усього цього іншомовного виру та хаосу, з цієї хурделиці-заметілі чітко чулось одне й те саме, як заклинання, як клятва: Хома Прищепа... Хома Прищепа... Хома Прищепа...

Здавалось, Хома задоволено слухає ефір, що сипле і сипле його іменем. Та враз огида спотворила обличчя хазяїна, надавши йому схожості з підсушеним на сонці коров'ячим млинцем.

— А щоб ви впились і повалились! — лайнувся всмак.— Ото гелгочуть вороженьки, мов гуси. А бодай вас оті знають, що трясуть очеретами! Скрегочуть і скрегочуть, як жаби в болоті. Хе-хе, піймали карася з порося, хе-хе, розказують, як мухи кашляють. А чи не можна послухати чогось чесного й правдивого, бо ця балачка вилами писана й граблями скороджена?

Хома знову крутнув руку настройки — і в хатину полаявся зболений, різкий голос коментатора, від якого вмить війнуло тривогою.

— Двісті тисяч чоловік, охоплених панікою, поспіхом поклавши свої скарби в машини, кинулися з плаского узбережжя Мексиканської затоки в глибину країни, рятуючись від урагану... Швидкість вітру за найрвучкіших поривів досягала трьохсот тридцяти кілометрів на годину. Метеорологічні служби по радіо й телебаченню безперервно попереджали про близьку небезпеку, нагадуючи, що ураган несе з собою велетенський водяний вал... Не всі поставилися серйозно до цих повідомлень. В готелі "Рішельє", що містився за сто метрів від пляжу, неподалік од Пасс-Крістіан, двадцять

п'ятеро людей з цього приводу надумали навіть влаштувати вечірку і стежити за грою незагнужданої стихії з великої веранди. їм і на думку не спадало, що великому триповерховому будинку загрожує небезпека. Та на той час, коли мали початись веселощі, готель уже не існував. Серед живих засталося лише двоє мешканців, решта загинула.

Хома, слухаючи, журливішав на лиці, й очі його кислішали, як солоні огірки: либонь, перейнявся чужою бідой, як своєю. Додавив звуку в радіоприймачі, й тепер голос диктора поближчав, начебто чувся не з далекої далини, а народжувався в самій хаті.

— Мері-Енн Герлах (одна з тих, що пережили цю страшну катастрофу) розповідала потім, що раптом у стіни й вікна вдарили гігантські хвилі. Кімнату подружжя Герлах, що містилась на другому поверсі, затопила вода. Мері— Енн учепилася за надувний матрац і виплила на ньому через вікно перш ніж будівля обвалилась, а її уламки підхопила вода. Мері-Енн Герлах врятували тільки через вісім годин...

— А якби Яблунівка стояла на березі океану, га? — замислено зронив Хома.— А то живемо так, що не чуємо пупа на череві. Я такий, що завжди хочу поділити чужу біду. Ото війна у В'єтнамі — я б уже йшов на поміч. Ото сидять у Чілі по тюрмах — я б сам сидів, аби тільки людям полегшало. Ото недоїдають діти в Пакистані — сам за них недоїв би...

— Кілька сотень людей було знищено ураганом, понад десять тисяч поранено. Тридцять тисяч будинків зруйновано або серйозно пошкоджено самим ураганом чи гігантськими хвилями. Над горами Блу-Рідж пройшли грозові дощі. За шість годин тут випало стільки води, скільки, скажімо, в Гамбурзі випадає за цілий рік. Багато районів затоплено. З гір на долини посунули оповзи. Збитки, скоєні ураганом, складають півтора мільярда доларів.

— А чи можна в доларах виміряти людські жертви? — зауважив Хома.

На коротку хвилю радіоприймач умовк, наче диктор зважував сказане Хомою, й раптом сказав:

— Цей смертоносний ураган вчені-метеорологи назвали "Хомою Прищепою"...

— Що?—бліднучи, прошепотів Хома Прищепи.

— ...на честь яблунівського колгоспника Хоми Прищепи, автора роману "Позичений чоловік".

Різно клацнувши вимикачем, Хома обірвав голос диктора. В хатині зачайлась, наче дика рись у хащах, тиша. Апельсинова шкурочка місяця над садом пожовтішала, стала соковитіша.

— Яке святотатство, яке варварство,— шепотіли обвуглені болем вуста Хоми, що, здавалося, завмер зараз посеред хати застиглою блискавкою, яка зберегла фантастичну покрученість свого конвульсійного руху.— Ураган — це жах смерті, це вбивство дітей і калік, це сплюндрування й спустошення. І раптом — називають моїм іменем! Де ті циклони й тайфуни, де тровадо й торнадо, а де я — Хома! Що виходить? Виходить, наче то я приніс смерть і спустошення, руїни й горе. О, де справедливість у

цьому світі? Я не хочу бути символом смерті, бо мій геній — світлий і сонячний!

Так сказавши, Хома впритул наблизився до мене і, дивлячись не так очима, як стражденною мукою в очах, спитав у гнівному запалі:

— Правда ж бо, геній мій світлий, геній мін несе радість життя, а не страх смерті?

Хто б не згодився з цією істиною, хто б заперечив? Отож не став заперечувати і я, щиро поділяючи думку Хоми про його світлий геній, гуманний за пафосом і природою. Звісно, я міг би висловити й претензії, та ситуація не спонукала до повної відвертості.

— Ураган століття! Ураган "Хома Прищепи"! Таки вовчі звичаї за морями й океанами. Значить, добре виступила Христя Борозенна на засіданні правління проти телебачення з Західної Німеччини. Бо негоже бути їхнім ідолом, ох негоже! Годі з мене постаменту під ясенем і музею в коморі. Лисий лисого бачить здалека, і свій свояка вгадає здалека, але який я їм свояк, який я їм лисий?!

Хай кличуть оті чорти на бал таких бісів, як самі!

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ,

у якому побіжно говориться про загадки людської душі, а також про нову зустріч із козаками за нічним садом Хоми Прищепи

Людська душа — це темна комора, в якій світло запалюється зрідка та й то не для стороннього ока. В цій темній коморі можна лише навіманнями посуватись, боячись наразитись якщо не на одвірок, то на залізний гак, якщо не на бодню, то на полицю. І в коморі цій наосліп маєш угадувати — ось, здається, мішок із борошном пшеничним чи питльованим, а ось у торбині сім'я конопляне чи пшоно, а ось горох чи квасоля. Хоча повної впевненості в тому нема — справді це пшеничне борошно чи питльоване, справді це конопляне сім'я чи пшоно.

Отакою темною коморою видалась мені душа Хоми Прищепи після пригоди із західнонімецьким телебаченням та з тропічним ураганом, пойменованим почитальниками-метеорологами на честь яблунівського колгоспника "Хомою Прищепою". Так подумалось про його душу тому, що, з одного боку, щиро потерпав: його іменем названо смерч, який несе знищення і смерть. Та, з другого боку, здалось мені, що в глибині єства — в химерних закамарках підсвідомості— Хома не здатен позбутись і вдовolenня: мораль і етика пасують перед глобальною агресією його слави та популярності!

Зоставивши в той вечір мене самого в хаті, Хома зник десь надовго, наче подався випрошувати молока у ялової корови чи очікувати, поки на осіці груші виростуть. Погода стояла надворі така слава, що якби хто вмер у таку годину, то неодмінно покався б. Отож і мені в хаті сиді— лось мультко та марудно, і я надумав податися в заклечану зірками весняну лагідність.

Постояв на сінешньому ганку, звикаючи до темряви, а коли звикнув, то побачив сад великий, що стояв довкола хати чумацьким табором. Ступив поміж дерев, наче пірнув у пахучі й свіжі води їхнього мовчання, й простував стежечкою, що повела до межі городу. Й тут уляк, мов бовван.

Та й як було не влякнутися бовваном! У волохатих нічних сутінках, що переливались

оксамитовою синню, вимальовувались обриси коней, чулось кінське хоркання, гупання копит, бряжчання вуздечок і зброї. На конях вгадувались постаті вершників; припавши до шерехатого стовбура груші, у строях цих вершників я вгадав козаків. Чи не той самий загін, який не так давно визволив мене з ординського полону? Може, зараз, пронизавши тишу весняної ночі гортанними дикими скриками, появляться й ординці, як тоді появились на мою голову? й відчувши на шиї доторк шовкового аркана, я міцніше притулився до груші, наче шукаючи в неї захистку й порятунку.

Долинав гострий дух кінської зброї, поту й махорки, яку смалили козаки, бо вгадувались вогники чи то в запалених цибухах, чи то в люлечках-носогрієчках. Зрідка в їхньому гурті чувся неголосний сміх, який перелітав так, як молоденький кажанчик. І хоч миром та злагодою віяло від їхнього товариства, мене бив легенький дрож, бо стояв на порозі якоїсь загадки й безнадійно розгадував, наче намагався набрати води з сухої криниці!

Видно, за чиеюсь командою враз над козачими головами задерлися списи, мов очерет.

— З богом, діти! — долинув голос, що видався мені знайомим. — Не забувайте, що козака шабля стереже, то дивіться, щоб не сидячих вас татари вхопили.

— Козак з бідую, як риба з водою, — почулось у відповідь.

— І ще не забувайте, що піч — річ бабська, а пляшка — козацька.

— П'яному і бог з дороги звертає, батьку, — мовлено було з веселим сміхом.

— І ще не забувайте, діти, що козак із дудами — пропаций козак. Кінь та ніч — козакові товариші, і хай вам світить місяць — козаچه сонце! З богом, діти!

— Батьку, спасибі за науку, та ми вже й самі знаємо, що куля — не галушка, її не проковтнеш, і хоч ми малі тілом, та великі духом!

Коні затупцяли, залопотіли копитами по моріжку — і вже козацька ватага рушила від саду, кінь за конем ступали, козацькі постаті погойдувались у сідлах, і гострі списи стриміли над головами, як очерет. Ось уже й розтанули озброєні вершники за кущами бузини, тільки чулось глухе гупотіння копит, і кінське хоркання долинало, і сміх козацький дзенькнув, як лезо шаблі об камінь. Справді були чи привиділись? Але ж не могла примаритись балачка, але ж хіба ніздрі мої сторожко не вловлюють дух розпашілих кінських тіл, збудливий запах тютюну?

Вже хотів вийти з-за груші, як знову припав до стовбура, ховаючись, бо там, де на моріжку щойно гомоніли козаки, привиділась мені людська постать — піша, а не комонна. Ледь бовваніла в сутінках, зливаючись із темрявою, і, либонь, теж прислухалась, як віддаляються козаки по нічній Яблунівці, як сям і там брешуть собаки на їхній пізній похід. Може, захищати рідний край від бусурманів чи зайд. Може, обороняти вдів і сиріт чи визволяти бранців із полону...

У вишині поміж зірок летів космічний супутник, наче то лялалась крапля живого срібла.

З моріжка, де бовваніла постать, долинув глухий спів, із якого я вловлював лише окремі слова:

— Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина... Лучче на своїй стороні кістками лягти, ніж на чужині слави натягти... Нуте, браття, або перемогу добути, або дома не бути... І після сонця бува негода, отак і в народа...

В глухому тому співі чувся такий біль — біль любові до рідного краю, біль переживання за народні муки,— що шпаркий морозець дернув мене по спині. Хоча, здавалося б, чому? Адже весняна година на порі, адже співається про далеку минувшину, яку можна воскресити хіба що в пісні, в легенді та в думі... Але ж серце заболіло, чайкою-небогою кигикаючи в грудях!

Постать зрушила з місця, простуючи по стежині, і я мало не влип у грушу, мало не заліз у її серцевину, остерігаючись бути поміченим та ще й покараним за свої підглядани.

— Степ та воля — козацька доля,— почувся зовсім близько хрипкий спів, який аж наче гірчив полином і чебрецем. Обірвався.— Ех, та чи самому не податись на Низ, щоб ніхто голови не гриз?!

І я мало не скрикнув од здивування, бо в тому голосі впізнав не когось, а Хоми Прищепу! Значить, він гомонів із козаками, споряджаючи їх у дорогу, значить, він благословляв, напучуючи берегти шаблю, він зичив, аби світив місяць — козаке сонце! І він щойно тужливо співав, славлячи свій рідний край, а чужий називаючи домовиною! Гм, або я — ні риба ні м'ясо, а щось наче гриб, а чи я — ні до бога, ні до людей, ні до третього чорта, або ще я — ні сюди

Микита, ні туди Микита, а тільки.., А тільки — невже так буває, скажіть!

Адже хотіло західнонімецьке телебачення з яблунівського піску та й свого пропагандистського бича вкрутити? Хотіло, хоч ти сирової землі хватайсь! Адже смертоносний ураган названо іменем гуманіста Хоми Прищепи — й тут він уже проти рожна не попре, й тут уже хоч і не бажаєш братися за гарячий камінь, та треба. Хіба все це не з'їло Хоминого здоров'я стільки, що інший на його місці став би схожий на того сліпого, що кривого доганяє, чи на того глухого, що пісню співає, чи на того горбатого, що прямого до стіни ставить. Він, либонь, не з тих мужиків, що їдуть дорогою, а їхній віз дібровою, та вже начебто скараскався турбот про західнонімецьке телебачення й тропічний ураган, уже він козаків благословляє на подвиги, а сам б'ється в тузі над їхньою долею!

Хоч іще більше, ніж досі, було мені в цей вечір і в цю ніч загадано, та, здається, я вже трохи наближався до їхньої розгадки. А в моєму захопленому сприйнятті постать Хоми Прищепи виростала до могутніх постатей епохи європейського Ренесансу, коли сила людського духу сягнула раптом таких висот, яких вона не могла сягнути раніше в тероризованій інквізицією Європі.

І чомусь я все з більшою певністю думав, що козаки — то плід творчої уяви Хоми Прищепи, але такої сильної, що мистецька ідея реалізується, обростає плоттю і стає явищем, фактом об'єктивної дійсності. Таким предметним, як усе в світі, що виросло з насіння, паростка, яйцеклітини. Й навіть найпильніше око не помітить різниці між творінням природи і творінням Хоми!

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ,

який годилося б назвати панегіриком слову, котре то широке, як степ, а то сунеться, як чорна хмара, а то жахається, як зо сну, а то горить, як сліпий дивиться, а то є карбом, котрий уміщує замисли й розмисли

Оговтавшись та обзвичаївшись у Яблунівці, набачившись та наслухавшись, автор цих рядків, нарешті, в цьому коротенькому розділі хоче скласти велемовний панегірик слову. Хтось би інший, може, захотів прославити землю чи джерельну воду в криницях, цвіт пролісковий чи дух євшан-зілля, спів солов'я на вишневій гілці чи сяяння зірниці над ранковими росяними житами,— лишенько, хіба нема чого славити в цьому прекрасному нескінченному світі! Але мені в цю хвилину кортить написати панегірик слову, завдяки якому й можна розказати про дух євшан-зілля, пісню солов'я і млистий серпанок над росяними житами, бо слово таке велике, що здатне вмістити в собі всю довколишню багатоманітність і невичерпність, воно не нижче чи вище, а рівне цій невичерпності.

Лише Яблунівка дала мені ясне усвідомлення того, що слово — то наче ластівка, яка вилітає і гарну годину обіцяє, а то наче кібчик — птичка невеличка, та пазурчик гострий, а то наче синиця, яка пищить і зиму віщить. А хіба не буває слово таке холодне, як мороз, од якого зорі скачуть, таке холодне, як ятір, яким узимку циган надумає закритись, таке холодне, що хоч вовків ганяй? А то раптом слово те вдасться темне, хоч в око стрель, і тихеньке, хоч мак сій, і таке сумненьке, як грудень і в свято, і в будень. А то воно раптом засвітить та заіскриться, як місяць, що світить, та не гріє, тільки даремно хліб їсть, а то воно раптом таке первісне й свіже в ту пору, коли чорти ще й навулачки не б'ються, коли птахи ніч розкльовують і коли світ настав, та ще рак не свистав. А що воно, те слово, високе, як небесна височина, й глибоке, як морська глибина, і співоче, як соловейко, поки дітей не виведе й поки не вдавиться ячмінним колоском, і таке жаристе, що від нього й камінь тріснув би!

У слові — вода все криє та береги риє, у слові — зимою деньок, як комарів носок, у слові — гарно й при місяцю, коли сонця немає. Слово може розіллється, як Ворскла— річка невеличка, слово може попотурчати, як туркіт, слово може заспівати-засурмити, як півень. Слово де не посій, там воно вродить, навіть на яловій землі, яка сама їсти просить. Як ти даси слову, так слово й тобі дасть, навіть коли посадиш його на камінній горі, котра водою не годна похвалитись. Навіть на мохах воно плодоносить, навіть на пісках, навіть на сухоземеллі, на незораному міждоріжжі, на битім шляху, на долівці, на підлозі! Наори мілко та посій рідко, то, може, й не вродить дідько, а слово таки вродить. Як посієш наволоком, то й слово вродить як нароком, а як посієш густо, то й слово вродить не рідко й не пусто. Мокрий квітень, сухий май — буде слову урожай. А зима вже питає, де літував і як ти слово доглядав, як ти складав слово до слова, наче сніп до снопа, як ти шанував оте ремесло, в якому слово за леміш та чересло, як ти на жорнах своєї душі перемелював слова добірні чи кукіль. Як і на все свій час, так і на слово свій час, ото ж бійся в лінощах вік звікувати, не будь ні богові свічка, ні чортові кочерга, бо в старості будеш бідний, як церковна миша, серцем голодний, як цуцик,

мислями вбогий, замірами злиденний, хотінням нещасний, і вестиметься тобі часом із квасом і порою з водою, й хоч ложку матимеш, та в мисці катматимеш!

І яке слово на людських душевних неозорих плекалось і нині плекається! То, дивись, у злому слові ще зліше сидить, а те сердите, що здатне й дірку в голові прогризти чи визвірितись, як на батька. А вже в іншої людини ті слова здаються безсовісними — наче очі, в сірка позичені, наче хмелина, яка з кілочка та на дубочка, наче чорти, яких пустили в хату, а вони набили зуби брату. А вже перегода в того самого чоловіка слова — куди вітер, туди й вони, сюди гав і туди дзяв, уже такі викрутні, говорять і сіро, і біло. А в того ловкача-пройдисвіта слова кручені й верчені, як сороки на тину, язик ними крутить, як пес хвостом, такі вже вони слизькі, що й обома не вдержиш.

Скільки ж бо хитрих слів у цьому світі водиться, і тих хитрих не одрізниш од лукавих, і такі в них бувають довгі хвости, як у лисиці. Слова хитрі вміють і кудкудакати вчасно, хоч нестись і не збираються, слова ті можуть спати, а Химині кури бачити, вони можуть і овечками прикинутись, не боячись хижого вовка. А на противагу хитрим людська натура хіба не дарує і в святу неділеньку і в будень слів дурних та нерозумних, які аж носом баньки дмуть, які аж гудуть, які аж світяться, які не каються. їм і горя нема, вони всі блазні своїм строєм, їм і море по коліна, їм закон не писаний. Таким словам не можна давати кия в руки, і товкача не можна, і макогона не можна, бо вони того макогона в макітрі зламають. Тим дурним словам і черепок цяцька, вони тільки й знають, що з миски та в рот, вони плюють та хапають, вони залізо ламають, вони в огонь скачуть, а перед вовком тупочуть, із ними і в ступі не справишся, вони радіють, коли ще з дурнішими здибаються.

А хіба немає слів ледачих, що годяться лише нінащо, або ж на віник та на смітник. їм би все святкувати, хоч і немає чого ковтати, бо вони лише свят і пильнують, їм щодня неділя, лінощі та безділля. Вони в цьому житті найдужче полюбляють байдики бити, а роблять — як за напасть, та й то не тепер, не в четвер, а лиш на петрівку! За тими байдужими й ледачими словами трава не росте, вони б лиш у шкапових постолах ходили, вони ні грачі, ні помагачі, з них, наче із жуків, не сподівайся меду їсти. З таких слів, наче з песького хвоста, не виготовиш сита, бо їх скільки вб'єш — стільки в'їдеш, бо вони як роблять — так і в чоботях ходять!

А хіба немає слів із забитими памороками, слів-роззяв— ляк, що ротами ловлять мух, а туди ворони зграями влітають? Та вміють же ці слова ротом дивитись, ротом слухати й ротом міркувати! А хіба немає в нашій мові слів— невмиvak, які чорті й коли в кориті купані, які такі чепурненькі, мов мазнички, які хоч і в рами оправляй, а вони тобі блазні-блазнями. Не хочеться тут пошанувати (хоча згадати — вже й пошанувати!) оті слова, що не варт і на віхоть, які ні взад, ні вперед, які ні богу ні людям, які ні до ладу ні до поладу, які від ворон відстали, та до пав не пристали. Не слова, а пришийкобиліхвіст, курям на сміх, п'яте через десяте, вони б дуже добрі, та нікуди не годяться!

А то ще слова — вперті, мов свині, які квичать, а в пліт лізуть, які кладеш на

полицю, а вони падають на лавицю, які хоч вріж, а вони не потечуть, яких хоч прикандич, а вони не забажають! А то ще слова — в них од страху очі великі, для них що сіре, то й вовк, вони б усіх перегнали, та бігти бояться! А то ще слова хвастуни й пустобрехи, що самі себе перехваляють на один бік, що похвалилися б самі собою, та огірки за пазухою, що вони б ото щенились, мов собаки, та ніколи не стануть дійними! А то ще слова— базіки, які здаються мішками незав'язаними, які мелють, коли мелеться, які гарно щебечуть, та погано їх слухати, які тринди-ринди коржі з маком!

І як у цьому велемовному панегірику, рівного якому ніде не знайти, та й не згадати слів-дурносмів, котрі ще нам ой як знадобляться! Це слова, в яких завжди рот розтягнутий до вух, вони регочуться, коли й не хочеться, вона аж за боки беруться і животи в них од сміху трясуться. А ще треба згадати слова-джигуни й слова-гульвіси, які так і норовлять вигулькнути з конопель та вскочити в гречку, норовлять берега пуститись, вони — мов оті лелеки, що літають далеко, вони — мов оті коні, що вночі блукають і в стайні не ночують. Не обійдеш чи то хвалебним, чи то ганьбливим словом і ті наші слова, які хміль п'ють, хмелем дихають і хмелем співають, які в хмелю ладні й голови погубити. П'яні слова розминаються з розумом, п'яні слова попідтинню вештаються, у п'яних слів і очі сині, і спина в глині. Слово напідпитку не придатне до вжитку, для нього празник — Іван Бражник, для нього рідна хата — Неминайбуфет, а найдорожчий товариш — Непролийкрапля. Душа в п'яного слова міри не знає,— надудлиться, а потім качається, душа п'яного слова гуляє в тілі, бо сорочку воші з'їли. П'яне слово п'є не наживо, а на смерть, чорно п'є, наче оселедців обжерлось, п'є горілку, вино та пиво, наче в лазні на піч ллє. Погляньте ж ви на те слово-наливайло, на те слово-випивайло, що на колгоспних зборах горлопанить, що на трибуну здирається, що в сім'ї з дітей збиткується, й скажіть йому: а смоли б ти напилось! А смоли б ти напилось, бо вже пропило обличчя своє — маєш тепер мармизу, бо пропило очі свої — маєш тепер болото, бо пропило совість свою — маєш тепер дим голубий вівсяний. П'яне слово з таким самим п'яндигою водиться, бо ворон ворона не клює і циган цигана на шкапі не обдурить. І хоч кажуть, що язик не помело й слова не полова, а все-таки п'яні слова і є отією половою від нетверезого помела.

Хай славляться серед народу слова-скарби, які вміщають замисли й розмисли, які подеколи бувають зрідні не так дурному приятелєві, як розумному ворогові, може. Хай славляться поміж люду слова-одчайдухи, що мають волю й силу, що мають відвагу та щастя, що виграють або програють. Хай славляться невмирущі слова-шаблі, слова-за—порожці, які не бояться ні тучі, ні грому, які журби не знають, а з біди не заплачуть. Шана й доземний поклін словам-богоборцям, які вродились і не хрестились, які до церкви не ходили й не ходять і дзвонів не слухають, які за святим ділом та чортовими ногами не ганяються. Незалежні й горді ці слова-богоборці, вони не стануть інколи запалювати свічку й чортові, не ждуть хліба від святих, не мерзнуть у пеклі, бо там тепліше, ніж у раю. А побратимами слів-богоборців є слова-добротворці, які ніколи не помирають, хоч, може, інколи так тяжко добра дочекатись, як із каменя, та ще братами їхніми є слова-правдо—любви, які за праве діло стоять сміло, які в морі не тонуть і в огні

не горять. Слова-правдолюбів ніколи не переведуться, завжди їх мало буде, завжди на них чи недорід чи неврожай. І хай ці слова подеколи ходять у постолах, і хай цими словами хтось торгує, сподіваючись на бариші, і хай подеколи їх позички з'їдають та іржа точить, і хай вони вряди-годи з дороги звихнуться, і хай декому боком вилазять, і хай інколи бувають гірші брехні, і хай вони часто по правді вмирають,— та все ж таки це слова-правдолюбів, найпомітніші поміж усіх інших, найдорожчі.

Цей захоплений панегірик словам складаючи, автор, однак, не збирається відмовитись бодай від однісінького, бо немає слів-сиріт, а є слова — рідні діти. А мова — це велика та дружна сім'я, де всі свої, де для батька й матері всі однаково серцю любі. Отож, малюючи Яблунівку, автор і надалі вдаватиметься до помочі всього словесного воїнства, й надалі грітиме свою душу теплом розмаїтої, наче весняний степ, рідної мови. Бо якщо Яблунівка вже породила таку мову багату й щедрю, то майбутнє безсмертя Яблунівки таки в безсмерті цієї мови, в її нев'янучій енергії та ще в одвічному самооновленні!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ,

у якому розповідається про четверик старовинних позолочених коней, що стоять коло собору святого Марка у Венеції, а мали начебто стояти у Яблунівці коло хати старшого куди пошлють

Японський інститут по вивченню громадської думки з допомогою численних тестів з'ясував, що найпопулярнішою особою травня місяця серед аборигенів острова Хоккайдо, ескімосів Аляски та алеутів Алеутських островів виявився знову, як і в попередні місяці, яблунівський колгоспник Хома Прищепка. Серед цих народностей своєю популярністю з Хомою Прищепкою могли б посперечатися, здається, американський президент Джиммі Картер і вокальний ансамбль "АББА", та, на жаль, японський інститут по вивченню громадської думки не вивчав рівня їхньої популярності ні на Хоккайдо, ні на Алясці, ні на Алеутах.

Може, не варто було б зупинятись на цьому курйозі, який, однак, швидше виглядає закономірністю, коли б інший курйоз, пов'язаний із першим, не набрав міжнародного розголосу. Річ у тому, що мер міста Венеції — знаменитого італійського міста, котре, як відомо, розташоване на знаменитих венеційських каналах і на знаменитій лагуні,— та й не надумав зробити скромний презент.

Авжеж, довідавшись про виняткову популярність Хоми Прищепки і намагаючись привернути увагу до своєї особи та до Венеції, до якої стало приїжджати менше туристів, він надумав подарувати яблунівському колгоспнику золотих коней, що охороняють головний вхід до собору святого Марка в місті. Скликавши прес-конференцію, мер оповістив усіх про свій намір, і вже наступного ранку цю новину знали у Яблунівці. Знову ж таки, з італійської "Мессаджеро" чи то з французької "Оррор", що потрапляють на районний ярмарок, де наші молодіці загортають у них сир і курячі потрухи.

Старовинні золоті коні, які не одне століття прикрашають собор святого Марка, в подарунок Хоми! Що ж виходить? Виходить, Хома, який зовсім не є святим, а просто

старшим куди пошлють у колгоспі "Барвінок", який навряд чи й хреститись уміє по-православному, та й святіший за католицького святого! Листоноша Федір Горбатюк, який любив підпустити Хомі шпильку чи підкласти свиню, бігав по селу й галасував, що є достойніші. Розуміючи, що йому важко тягатися з самим Хомою, щоб претендувати на золотих коней у подарунок, листоноша навіть називав такого достойника — форварда київського "Динамо", володаря "Золотого м'яча" Олега Блохіна. Розносячи по хатах газети й журнали, листоноша бубонів і бубонів: "О, не догадалися віддати золотих коней Блохіну!"

Найпалкіше, звісно, цю новину обговорювало яблунівське жіноцтво у яблунівській лавці. Купуючи сіль чи сірники, перкаль чи м'ятні цукерки-подушечки, вони чесали язики, як ото чешуть повісмо клоччя.

— Ганько, а то часом не ті коні, які ще в Древньому Римі стояли біля тріумфальної арки?

— Хороба їх знає, ті чи не ті, Фросько. В Римі тих коней золотих табуни водяться, хіба вгадаєш.

— А мій Федір каже, що таки ті. Начебто вони колись стояли і в Константинополі на іподромі.

— Раз Федір каже, то знає, бо він в Австрії воював, там і лівої руки позбувся, неборака.

— А ще Федір каже, що тих коней колись Наполеон возив собі до Парижа.

— Ганько, за якого Наполеона ти говориш? За того, що бито його під Москвою?

— Аякже, за того. В Парижі стояли коні коло палацу Тюїльрі, а потім на майдані Карусель, де у французів своя

Тріумфальна арка. Так що, Фросько, обскакали коники весь білий світ.

— Обскакали, Ганько, весь світ, але раз не бачили Яблунівки, то нічого не бачили.

— Стоятимуть тепер у Яблунівці коло хати Хоми Прищепи. Либонь, на воротях поставить, еге?

— На воротях, кажеш? А може, коло свого постаменту під ясенем, щоб самому сидіти серед коней?

— А правду кажуть, що коні тільки згори позолочені, а всередині бронзові?

— Де ти таку вутку зловила?

— Од Вівді Оберемок чула, а Вівдя не стане брехати.

— Мені зовсім інше плескали! Наче коні з чистісінької міді, всі четверо.

— Аж четверо? Та це ж табун! Добре, що годувати не треба, а то ж, либонь, якщо вони золоті і бронзові, то мають їсти якусь пашу бронзову чи золоту. І пити пійло бронзове чи позолочене.

— Де ж їм такого пійла в Яблунівці набрати?

— Мене питаєш! Піді спитай у Хоми чи в Мартохи, раз їм тих коней кортить. Але якось викрутяться. Правління колгоспу трохи пособить із бронзовим сіном, комбікормів позолочених розстараються. Стільки століть стояли ті коні — і в Константинополі, і в Парижі, і в Римі — й не пропали від голоду, то в Яблунівці тим більше не пропадуть,

Хома краще доглядатиме їх, ніж доглядав імператор Наполеон.

— Може, й справді краще, бо який із того Наполеона був конюх? А з Хоми — справний конюх, він уже коло тих золотих коників ходитиме і вдень, і вночі. Та й Мартоха доглядатиме...

Так гомоніла Яблунівка про золотих коней, обіцяних мером італійського міста Венеція у подарунок Хомі Прищепі, визнаному найпопулярнішою особою на Хоккайдо, Алясці й Алеутських островах. Усе, як бачимо, складалось якнайкраще, й сам Хома не заперечував проти такого подарунка. Ходив по Яблунівці чепурний, як горщик із квашею, і такий хороший, як свиня в порошу, бо, мабуть, нарадуватись не міг. Але якби ж ви знали, що з Мартохою стало коїтись! Так змарніла на виду й попоганшала, наче їй на обличчі горох молотила чортова дюжина чортів у чортову дюжину ціпів.

І мовчала, наче рот їй замкнено на замок, на шлямбон і на прогонич. Але де ж це бачено, щоб язик Мартошин

сидів, як за тином, коли там у роті така тіснота від бажання виговоритись, що й києм не протиснеш. Отож нарешті замок, шлямбон і прогонич було знято з рота, язик як із цепу зірвався — й ох, моя матінко, став труситись, як мокре щеня, дригоніти, як зимою хорт, носитися за зубами й перед зубами, як баба зі ступою.

Мартоха загадково казала, що дідько не дідько, а тільки людей таких тепер рідко, хоче ошукати її й виставити на посміховисько перед білим світом. Вона ото свого Хому позичала спекулянтці Одарці Дармограїсі за породисту телицю. Знає, що краще дати, ніж узяти, знає, що подарки люблять одарки. Якщо в Яблунівці позичала пучку насіння весною, то восени віддавала вінком цибулі, і якщо давала, то очі не драла. А що таке золоті коні з Венеції? Ті золоті коні у Венеції перед усім світом на видноті, і якщо потраплять у Яблунівку, то світ і далі витріщатиметься на них. Хай навіть коло криниці стоятимуть, чи в садку під ясенем, чи коло воріт, а білий світ однаково бачитиме їх! А не звикла ж вона, Мартоха, брати, щоб не віддавати, бо в її звичці взяти личком і віддати ремінцем. Хе, ті вже повмирали, що даром давали, а в Мартохи нема рівноцінного віддарунка. От нема — й край! Щоб отак: венеційський мер їй золотих коней, а вона венеційському мерові четверо золотих корів! А як нема гідного віддарунка, то не обіратися сорому й стида. Але ж, мабуть, той мер венеційський виб'є хвіст об тин, марно не сподіваючись на віддяку. І, либонь, не сам він здогадався подарувати золотих коней, а підказала йому ота французька співачка-горлодер— ка, в яку Хома закоханий. Підказала, впрохала, вблагала, аби поглумитися з Мартохи, познуватися з її жіночих чеснот, із яких досі ніхто не міг познуватися ні в селі, ні поза селом.

— Якби тій французькій жабі хвоста, була б вона не проста!—гнівалась Мартоха.— Але хай знає, що й півень на своєму смітті гордий, хай знає, що коли сова з'яструбіє, то вище сокола літає!

Наступного дня Яблунівці з "Мессаджеро" чи то з "Ор— рор", які, звісно, трапляються на районному базарі, довідались іншу новину. А довідались вони про те, що муніципальна рада Венеції запротестувала проти рішення мера подарувати

квадригу старовинних золочених коней яблунівському колгоспнику Хомі Прищепі. Мовляв, нехай і надалі охороняють центральний вхід до собору святого Марка, як охороняли й досі. Цим своїм вчинком муніципальна рада Венеції зовсім не применшувала популярність Хомі в сучасному світі, навпаки, на засіданні ради ця популярність одностайно підкреслювалась, проте ж бо державні венеційські уми вболівали за національні мистецькі скарби. Так, останнім часом неоціненні пам'ятки старовини в Італії розкрадались усілякими грабіжницькими групами, підпільними злочинськими синдикатами, що простягали свої руки до прекрасних витворів скульптури, живопису, ювелірних надбань. Крадені шедеври плавом пливли за океан до американських товстосумів, осідаючи в приватних колекціях. І якби не таке скандальне становище з охороною пам'яток старовини та мистецтва, то вшанування Хомі Прищепи квадригою позолочених коней, які колись потішили самолюбство самого Наполеона, можна було б тільки вітати. Муніципальна рада на своєму екстреному засіданні висловила впевненість, що яблунівський колгоспник правильно зрозуміє її рішення, а водночас оголосила Хому Прищепу почесним громадянином Венеції. Так, почесним громадянином Венеції, який будь-коли може приїхати в православне місто, скільки завгодно милуватися квадригою золочених коней біля головного входу собору святого Марка, а також плавати з гондольєром у гондолі по гостинній воді венеційських каналів.

Мартоха спершу зраділа постанові муніципальної ради — в неї рот як розтулився від усміху, то хоч ногою заткни. А потім якийсь сумнів закрався їй у голову, й стала вона возитися з тим сумнівом, як кіт із оселедцем, а потім сама над собою розжалувалась, як бог над раком.

— Еге,— сказала,— значить, роздумала ота французька горлодерка. Спершу підмовила самого мера подарувати Хомі чотирьох золотих коней, а потім, видно, шкода стало, то вговорила муніципальну раду, щоб виступили проти свого голови. Та й я теж із хвороби хороша! Чи завадили б нам на хазяйстві четверо золочених коней? Маємо корову, а тепер іще б мали й коней. Годувати їх треба, кажуть, тільки бронзовим вівсом, а напувати золоченою водою. Де ми візьмемо бронзи й золота на годівлю? Ось і тримали б негодованпх, а вони робили в хазяйстві, наче ситі...

А Хома Прищепка мовчав. Деся там слова жили в ньому, як кажани в дуплі, а з дупла не вилітали. Мабуть, хотілось говорити, бо кому ж не хочеться, попикшись на такій okazji, та душив чоловік свої хотіння, як вовк кобилу. Здатний на будь-які витребеньки, німував, як камінь під водою, тільки очі його колотились на змарнілому виду, як чорти лозою, тільки ж зарився він сам у себе, як свиня в багно. А коли

вже зовсім стало мовчати несила, то, видно, так йому захотілося висловитись, як ото кортить голому на вулицю.

— Хе, де це в мене є час плавати з гондольєром на гондолі? А робити в колгоспі хто за мене стане — гондольєр?

Та сидіть ви вже там у своїй Венеції, мов кулики на болоті!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ,

де Хома загадково мовчить про захворювання тварин на туберкульоз та бруцельоз, сибірку й туляремію, ящур і ботулізм

Тирада, якою закінчується попередній розділ, стала знаменита, її передавали з уст в уста. На яблунівській фермі появилася лозунг: "Товариші тваринники, за вас гондольєри не працюватимуть!" Політики й політикани, а також ділки від політики в міжнародних сферах бавились фразою: "Та сидіть ви вже там у своїй Венеції, мов кулики на болоті!" Молодь, що гралась у хіпі, вкладала якийсь особливий зміст у вираз "плавати з гондольєром на гондолі".

Не тільки дотепність і філософська мудрість прислужились немеркнучій популярності сказаного Хомою, хоча ні філософської мудрості, ні дотепності ніхто не скидає з рахунку. А річ ще й у тому, що після цієї тиради Хома замовк. Як ви пригадуєте, він значний час мовчав і перед тирадою, але вже після тиради замовк надовго. Дехто навіть був схильний думати, що мовчанням Хома хотів надати особливого значення сказаному, хотів наголосити на своєму красномовстві, та ми не станемо поділяти цей погляд. Не станемо поділяти бодай тому, що Хома завжди відзначався красномовством і афористичність мислення та органічне любомудріє ніколи не були для яблунівського колгоспника кусливим свекром чи свекрухою. А справжню причину його історичного мовчання ми схильні шукати в оказії з квадригою античних позолочених коней.

Не можна сказати, що Хома, злостячись на постанову муніципальної ради міста Венеції, посинів, як жаба, й розгнівався так, наче муха йому на ніс сіла. Він не став ні зашморгом давитись, ні сильцем галушки ловити, він і в халяву, як то кажеться, не вступив, і не ошетилився, як їжак, і не спарився, як в окропі, і не став схожий на сердитого собаку, який для вовка — велика користь. Інший би на його місці і в п'ятику кинувся, славлячи горілку та п'яними кулаками дрова рубаючи, але Хома не став напиватись, як квач, не став цівкою смикати, не став собі горлом лихо заганяти.

Хіба що мовчав про отих золочених коней. Інший би молів, як порожній млин, який без вітру меле, інший би бовтав і бовтав, як дурень у воду, інший би сипав, як маком, дрібненько, а Хома після тієї оказії замовк — і край! Мартоха свариться, а Хома хоч би пару з вуст, корова в хліві реве, а Хома як заворожений, кури сокочуть негодовані, а Хомі як заціпило.

Виявляється, про все можна мовчати. Один, скажімо, все своє життя мовчить про те, що книш — не пиріг, чи про те, що крупник — кулешеві брат. Другий розживеться на відкриття, що киселева їда — до порога хода, зате цим відкриттям не захоче поділитись не тільки з сусідою, а й з рідною матір'ю. Третє від молодості до старості мовчить про те, що однієї руки пальці, та не однакові. Отже, про що завгодно можна мовчати. Мовчати без крику, без галасу, тихенько мовчати — в кулак чи в пригорщу. Але де ж це бачено, щоб мовчати про четверик золотих коней!

Оскільки ж Хома мовчав і не зізнавався, про що мовчить, то дехто в Яблунівці гадав зовсім не так, як гадає автор. Дехто в селі вважав, що зовсім не про золотих коней мовчить Хома, а про ті хвороби, які нападають на живих коней та всяку рогату і всяку

безрогу худобу. А якщо нападають, мовляв, на живих коней, то можуть напасти й на золотих. Отож Хома начебто думав про туберкульоз та бруцельоз, сибірку й туляремію, правець і ящур, віспу і ботулізм. А ще про чуму, на яку хворіють свині, бешиху та дизентерію. А ще про запалення слизової оболонки рота, про закупорку, звуження, параліч, запалення й спазми стравоходу, про гостре й хронічне здуття рубця, а також переповнення рубця. А ще, звичайно, мало думатись Хомі про гостре й хронічне запалення кишечника, про черевну водянку. А ще начебто Хомі об'їдали вуха всякі клопоти про отруєння — буряками, бавовниковою макухою, про лю— пиноз, про конюшинну та гречану хворобу. А ще засіло йому в свідомості отруєння кухонною сіллю, запліснявілими кормами, сечовиною, а також отруєння хлорорганічними отрутохімікатами, отруєння препаратами фтору, отруєння сполуками азоту, отруєння препаратами міді та барію, сполуками цинку та ціаністими сполуками. А ще начебто не давало Хомі спокою думання про переломи кісток, опіки, відмороження, шок, про дерматити — бородавчастий, гангренозний і токсичний. Потерпав також Хома за пупкову та черевну грижу, за фурункульоз і травматичний набряк холки. А ще потерпав за суглоби — запалення лопатко-плечо— вого суглоба, запалення ліктьового, карпального, путового, вінцевого, колінного, скакального суглобів...

Леленько, патку мій, патку! Які болі та вболівання, виявляється, можуть бути приховані за красномовним мовчанням Хоми! А ми ж тут іще не все сказали, не всі хвороби та болячки назвали...

Отож було про що помовчати Хомі Прищепі через оту okazію з четвериком італійських позолочених коней! Легко сказати, що мер надумав подарувати, а муніципальна рада Венеції, всупереч меру, відмовила, залишивши античну квадригу біля головного входу собору святого Марка. Притарабанили б Хомі оцю квадригу, встановили б коло воріт дерев'яних чи довкола цегляного постаменту під ясенем, а що далі? А далі вони візьми й захворій бодай на одне з тих численних хвороб, про які оце мовчав Хома! Бо, звісно, все це могло загрожувати четверику позолочених коней. А кого світова громадськість звинуватила б у недбайливому догляді історичної пам'ятки? Та Хому звинуватила б і його рідну жінку Мартоху. Мовляв, у Наполеона обійшлися без болячок, а яблунівський колгоспник не вберіг. Е-е, що б ви там говорили про славу й шану, а хай ті коні застаються у Венеції ще не одне десятиліття й століття, а вони з Мартохою поки що обійдуться без такого знаменитого товару, вистачить і породистої корови!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ,

де розповідається про можливі польоти Хоми в космос і про заздрість людську, навіяну космічним амплуа яблунівського колгоспника, а також висловлюється підозра в тому, що правління колгоспу "Барвінок" збирається висунути Хому на роль першої в світі снігової людини

Коли Хома Прищепи мовчав, довкола його імені багато всяких чуток і пліток віялось уа крутилось. Отим людям, у яких одна голова, та десять язиків, рота не заткнеш і на кожен язик не почепиш замків хоча б тому, що замків малувато в

продажу, наша промисловість іще не задовольняє попит. Отож чимало гороху намолотили — й вітчизняного, й зарубіжного гороху, та ми всім тим намолоченим зерном інтересуватись не станемо, хай його свині поїдять чи жінки перетруть на горохвяники.

Але плітки, поговори, обмови, чутки, анонімки та доноси хоча й далекий, та все-таки мають стосунок до громадської думки, а нам ігнорувати громадську думку не годиться навіть у найдрібнішому аспекті. Не годиться тому, що це може викликати плітки, поговори, обмови, чутки, анонімки та доноси, від яких ніхто не застрахований, а тим більше автор, котрий у безрозсудній відвазі взявся за життєпис яблунівського колгоспника Хоми Прищепи. Зовсім не шануючи тих, що брешуть, мов попові собаки, що тере— венять-белевенять ані в тин, ані в ворота, що в хоробах кулі ллють і ворон б'ють, автор бодай одним-двома словами згадує версії, де було міри перебрано, дуже переборщено чи передано куті меду.

Вилась у Яблунівці й поза околицями поголоска — мов голуб сизий у піднебессі! — начебто Хому тренують на космонавта. І тренують не в Зоряному містечку під Москвою, а таки в Яблунівці, тільки так таємно, що про це ніхто не знає. Вже так таємно, що сам Хома чи то не здогадується, чи то не завжди здогадується. І що має він космічний скафандр, який піддіває під штани та сорочку, в яких ходить на колгоспну ферму. Тільки знову ж таки — скафандр той космічний теж із секретом, дуже схожий за своєю конструкцією на славнозвісний одяг славнозвісного датського короля: начебто є — й начебто немає. А для Хоми пошито за цим принципом космічний скафандр тому, щоб ніхто не вкрав. І справді, таку космічну вдягачку не вкрадеш!

Чомусь ніхто не дивувався, що саме Хому — й на космонавта! Давно пора запустити в позаземний простір колгоспника-трудівника, чиї руки навіть у підзоряних просторах шукатимуть селянської праці. Авжеж, звиклі до земної роботи, такої самої земної роботи вони прагнутимуть у небесних емпіреях. А якщо дуже кортітиме, то хіба не знайдуть там роботи коло землі, щоб орати й сіяти, щоб збирати врожай і молотити, щоб доглядати худібку, вичищати гній на фермі чи підвозити фураж? Можливо, вихід Хоми у космос і покладе, нарешті, початок підкоренню неосвоє— них суворих космічних просторів, неоглядних космічних перелогів, непривітної космічної цілини.

Перспектива одкривалась хвальковита — якби такій перспективі та довгого хвоста, то вона сама собі повідбивала б боки. Але ж перспектива ця не з балакучих, які тріщать, мов пустий вітер у полі, перспектива ця за вдачею скромна й сором'язлива така, що їй іноді сором за ворота вийти, отож і ми посторонимось від неї, як вовк од пастки, хай їй буде солоду й замолоду!

Знайшлись у селі ревнивці: чому Хома? Гаразд, колись розпустили чутку про Хому та літаючу тарілку, яку він збирався приспособити, щоб дерть дерла в колгоспі, січку сікла, силос силосувала та в строк виконувала всякі весняно— літні польові роботи. Але ж таку чутку могли розпустити про будь-якого яблунівського колгоспника, нагородивши його цілим мисником літаючих тарілок, то чому Хома, га?

Серед ревнивців-заздрісників бачимо людей навіть шанованих — таких, як

директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський і доярка Христя Борозенна. Директор на педнаradі в школі привселюдно заявив, що досі в космосі не побував жоден сільський учитель, жоден директор сільської школи, й ніхто не заперечив йому, бо правда є правда. Так само Христя Борозенна чи то на ранковому, чи то на вечірньому доїнні кинула репліку, що хоч тепер і шанують працю телятниць і свинарок, птахівниць і доярок, але й по нинішній день жодна доярка в космосі ще не побувала. А якби побувала, якби пролетіла трасою Гага— ріна, Титова, Ніколаєва, Поповича, Терешкової, а якби проклала свою власну трасу, то тоді престиж професії доярки зріс би неймовірно. Так, зріс би до космічних висот. Тоді б сучасна молодь зі шкільної лави, не закінчивши десятирічки, ринула б у тваринництво. Бо престиж професії доярки — це зайві кілограми молока, масла і м'яса, котрі, як відомо, ніколи не є зайвими. І тоді б не забарився, можливо, вийти на екрани наших кінотеатрів фільм "Космонавт і доярка", або "На небесному пасовиську", або "Любов на космічній полонині".

Яблунівці підозрювали, що буфетниця Настя з сільської чайної теж потай мріяла про політ у космос, сподіваючись, очевидно, підняти престиж своєї професії. Зосталося загадкою, які саме напої вона мала пропагувати на космічних трасах, та вже коли й далі посуватись шляхом логічних і алогічних підозр, то... То можна гадати, що зі звичайного "Червоного міцного" і "Плодогідного" десь у космічному апараті Настя б збовтала такий міжзоряний коктейль, що від нього очі рогом лізли, а змішуючи "Сонцедар" і "Сонце в бокалі", могла б домогтись такого міжгалактичного трунку, який би вбив позаземні цивілізації на відстані в сто тисяч світлових років од Насі!

Щоб більше не згадувати про заздрісників, назвемо серед них і Одарку Дармограїху, котра начебто зі своїм спекулятивним земним умінням хотіла вийти на позаземні орбіти. Вважаючи, либонь, що дефіцитів там значно більше, ніж на землі. А якщо мало, чи й зовсім мало, а то й нема — ще ліпше: тоді можна буде в космос доставляти не тільки земні ходові товари, а й земні неходові товари. А й навіть ті завалящі з яблунівського промтоварного магазину, що роками тут припадають порохом... І серед заздрісників, мабуть, слід назвати листоношу Федора Горбатюка, який за вдачею своєю не міг не бути заздрісником. Стільки переносивши всякої кореспонденції, він вважав, що має чималий досвід перед людьми і заслуги перед древньою професією, аби претендувати на нову орбіту для своєї діяльності, а саме — орбіту космічну. Бо хіба не зміг би він у далекий космос доставляти пошту з Землі, та й з цієї самої Яблунівки, що стала для нього замала? Хіба б не впорався, припроводжуючи кореспондентів з космосу на Землю, та й у цю ж саму Яблунівку?

Коли Хома Прищепа мовчав, то народилось і чимало інших чуток, на які в Яблунівці ніколи не було недороду. Буряки могли вродити менше проти плану, корови дати менше молока проти зобов'язань доярки, а от чутки — понад плани, які ніхто не складав, і понад зобов'язання, яких ніхто не брав у цій важливій галузі громадського життя. Отож бодай побіжно зупинимось на чутці (яка, либонь, у пічурці народилась, бо була крива, як криве дерево!), начебто Хома Прищепа є не хтось, а замаскована... снігова людина! Яка тут алхімія, спитаєте ви? Так само спитав би й автор, котрий

трудно й чесно міркував над цим яблунівським поговором. І якщо ви не здогадалися і здогадаєтеся лише через місяць, то автор уже зараз ладен поділитися своїми міркуваннями.

Звісно, Хома ніколи сніговою людиною не був. Ні тоді, коли вийшов із лона матері, появившись у цьому з найкращих світів. Ні тоді, коли залицявся до Мартохи, бо хто—хто, а яблунівська дівчина, хоча зроду-віку не зналася з жодним сніговим парубком, одразу відчула б підміну й дала одкоша Хомі. І не був грибок маслячок сніговою людиною на фронті, бо всі добре знають, що німецьких фашистів побили таки не снігові люди, а радянські, й жодної снігової серед них не було. Й не обернувся Хома на снігового перевертня в післявоєнний час, коли слід було піднімати зруйноване господарство.

Отож, народившись од яблунівських батька-матері, Хома ніколи не був сніговою людиною. Це зафіксовано в паспорті, в нагородних листах і в тих квитанціях, по яких він сплачував за електрику. Але, бачите, надто багато галасу зчинилося останнім часом із тією сніговою людиною, яку шукали і в горах Тянь-Шаню, і в Гімалаях, і в Кордільєрах. Так захопились пошуками снігової людини, що подеколи здавалось, начебто престиж тієї або іншої держави залежить від того, на чийй території вперше буде знайдено й науково класифіковано цю снігову людину. Отож, зваживши на терезах розсудливості й політичної далекоглядності цю міжнародну вакханалію, правління яблунівської артїлі "Барвінок" начебто звернулося з проханням до Хоми, аби саме він претендував на роль першої снігової людини. Бо чи багато візьмеш толку з того, що згодом десь у горах Тянь-Шаню знайдеш справжню? Справжня може виявитися груба й неотесана, ходить босоніж і в звіриній шкурі, що тхне курним димом печери, справжня снігова людина й слова по-людськи не годна сказати. Авжеж, ніяк не порівняєш із Хомою, котрий і озутий у черевики фабрики імені Клари Цеткін, і костюм носить швейної фабрики імені Смирнова-Ласточкина, і пишається в сорочці фабрики імені Чапаєва, й подеколи їсть варену лікарську ковбасу, виготовлену на фабриці імені Котовського, зрідка палить цигарки фабрики імені Луначарського, п'є пиво пивзаводу імені Ломоносова, пригощає Мартоху цукерками фабрики імені Сакко і Ванцетті. А лексика Хоми значно багатша, ніж її здатні вмістити всі досі випущені словники, авжеж, бо в лексиці Хоми, як і багатьох інших колгоспників, є такі колоритні слівця та карколомні звороти, що їх не витримало б ні дореволюційне, ні пореволюційпс видання. Хіба хтось засумнівається в тому, що мовно-речовий апарат снігової людини бліде ніщо порівняно а мовно-речовим апаратом Хоми? Отож кому, як не Хомі Прищепі, й претендувати на роль першої снігової людини, з котрею й погомоніти можна ладком про яблунівські та державні справи, й горілочки хильнути так, щоб із вух дзюрчала, й солоненьким, як маринований грибок, анекдотиком перекинутись, і до молодиць податись через дорогу навприсядки!

Мабуть, яблунівськс правління, висуваючи Хому Прищепу на роль першої снігової людини, міркувало ще й так:

віл першого в світі космонавта — до першої снігової людини! Оскільки ж Хомі

Прищепі в силу історичних обставин стати першим у світі космонавтом не дано, бо історії рогів не скрутиш і не повернеш її назад, то першою в світі сніговою людиною стати цілком можливо. Та й чому не можливо, коли в нас здавна існує славна традиція: не чекати, поки достойна людина висунеться на достойне місце, а на достойне місце висувати висуванця. Отож нехай Хома Прищепа і буде таким висуванцем, нехай гідно несе ярмо слави першої снігової людини.

Трудно, скажете. І якось незвично, скажете. Та й досвіду, скажете, ніякого. Але хіба ми не першопроходці, не підкорювачі трас — хоча б космічних? То нехай Хома Прищепа пройде трасою снігової людини, хай покрутиться в її шкурі, а ми вже полюбуємось, а ми вже потішимось. Бо негоже віддавати пріоритет, яблунівський "Барвінок" за пріоритет горлянку перегризе.

Й інші чутки ширились про Хому, бо якщо ти на видноті, мов гуля на лобі, та до того ж іще й мовчиш загадково, мов риба об лід, після тієї придибенції з четвериком позолочених італійських коней, то чуток рясно родитиме... Начебто він готується їхати в далеку Шотландію, щоб, нарешті, розгадати загадку озера Лох-Нес, своїми руками виловити знамените чудовисько Нессі... Та ми не станемо докладно зупинятись на цій хоч і цікавій, проте неправдивій чутці, бо, нарешті, маємо намір послухати самого Хому, який ось-ось розтулить уста.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ,

де Хома не хоче їхати ні до Великого Вербного, ні в Сухолужжя, ні п Чудии, а тільки до Америки

Повернувся якось мовчазний Хома Прищепа з колгоспної ферми додому — стомлений, як віршовка, на якій з ранку до вечора воду із колодязя витягають. І очі в чоловіка наморені, мовби два кінських хвости, якими коні в лузі відганялись від гедзів. І руки натружені, мовби два собаки, які від усієї душі цілу ніч брехали на місяць, а вдень, здурівши, й золоте сонечко в небі обгавкували натщесерце. Ніколи так не стомлювався в колгоспі, то, либонь, і на цей раз охляв не від улюбленої роботи, а від усяких пліток, чуток, обмов, поговорів, поголосок, що доходили до його не— замкнених вух.

Поклав на столі темні, мовби з ковальського горна вийняті, залізні болванки кулаків і дивився на них, наче на дику диковину, коли ото свиня не кована. Либонь, за дні мовчання голос йому десь глибоко запав у грудях, як западає на дні в криниці відро, що зірвалося з ланцюга. Зрештою, став витягувати голос із грудей — і пролунали з горла схлипування, булькання, зітхання, шепіт і посвист.

Мартоха, перед чоловіком гарячу страву ставлячи, нахилилась до його рота, наче мала обіруч зловити оте довгождане слово, щоб воно, сохрани господь, у двері не вилетіло, бо потім шукай вітра в полі!

— Мартохо! — зрештою вирвалось те перше й те найважче слово з грудей.— Поза морем і так багато всякого лиха, а їм бог іще й жінок наплодив...

— Тьху, чоловіче!—сахнулась Мартоха.— Й чого тобі забивать памороки заморськими жінками?

— Я оце, Мартохо, на своє думання сам набрів, ніхто не пхав... їхати чи не їхати?

— А куди, Хомонько, їхати?.. А куди, Хомонько, не їхати?.. Бач, як довго мовчав, хоч і не живемо з тобою, мов кішка з собакою. І немає в нас так, щоб ми вдень одне одного гудили, а вночі одне одного любили... То куди їхати?.. Куди не їхати?

— В Америку, трясця її матері! — Й Хома вдарив кулаками, наче молотами, по столу.

— А я думала, що ти збираєшся у Велике Вербче, там, кажуть, у магазині викинули славні соковижималки, а в цьому році ой як рясно має вродити яблук... Значить, тебе в ту Америку пускають?

— А чого б це мене мали пускати?

— Значить, не пускають?

— А чого б це мене не пускати?

Мартоха, ледь отетерівши, стала схожа на оту ліниву, яку й ноги не носять, очі позлазились на обличчі, як мухи після морозу, а губи їй порозсідались на всі боки, як реше— тилівська толока.

— Чого це мене мають пускати чи не пускати? Захотів — їду, захотів — не їду.

Мартоха заходилась якесь слово м'яти в роті, проте, либонь, м'яла так, наче три дні не їла хліба, а слово їй прилипло до гострих зубів, як до смоляної лавки. Й нарешті випустила те пришалимонене слово з рота, й подибцяло воно, мовби прибудна вівця.

— Та з якої хвороби та Америка знадобилась? Подайся в Сухолужжя. Там, кажуть, у промтоварах такі сапки викинули, що не гнуться, а нашу вже іржа сточила, чим город обійдем?

— Совість кличе, Мартохо! Фермери. Совість кличе, щоб, може, разом із фермерами пройтись у великому поході, пройтися зі штату Айова до Білого дому у Вашингтоні. Притискують, Мартохо, фермерів, що їм уже неви— крут, дихати нічим... Індіям теж трудно в резервації, як мор і голод у них, а утисків скільки, а знущань!.. Негри, Мартохо, в безправ'ї живуть, ку-клукс-клан без ножа ріже... Оце я подумав, як подумав, як подумав! Скільки ще в них силують отого діда скакати за кавалок хліба, скільки ще там багатих шепчуть із кумою, а убогі з сумою, скільки ще отих, що прагнуть навіть у старця кий відняти! То чи можу я сидіти склавши руки, цень-цень, аби день, аби вечір близько? У нас у Яблунівці як говорять? Волю неволя вчить.

— Хомонько,— залебеділа рідна жінка Мартоха,— а може б, ти в Сухолужжя все-таки подався? Або у Велике Вербче... Або в Чудви! Скрізь у нас тихо й спокійно, голови не віднімуть.

Вона, либонь, своєю ласкою хотіла проткнути Хому, наче вужа вилами. Тому й бо в цю хвилю лагідність із неї йшла, як вода з каменя. Проте чоловік, забувши про страву на столі, яка вже задубіла, все дужче сурмонився на лиці, наче його пригощали вареним милом. І Мартоха тоді вмить забула свою лагідність, уже говорила — як гвіздки прибивала:

— То, значить, я тобі наче старий чобіт: скинув із ноги й викинув? А хто за тебе в колгоспі робитиме? А хто за тебе сидітиме під ясенем на постаменті? — Руки її шугнули

над головою вгору, як блискавиці.— А чиї плечі твою славу, Хома, триматимуть? І нема такої людини ні в Яблунівці, ні поза Яблунівкою, тільки твої плечі те жорно і вдержать.

Інший би замовк, обмірковуючи, але ж, як пригадуєте, Хома напередодні довго мовчав, наче аршина проковтнув ізнічев'я. Гадали, що він побивається за четвериком італійським, за позолоченою квадригою, а, виявляється, зовсім інше варилося в душі. Отож мав час обміркувати й зважити, а тепер викладав слова — наче зі сковороди оладки, печені на олії соняшниковій.

— Мартохо, згадай, що ні люльку, ні тебе я ніколи й нікому не позичав.

— А таки не позичав,— знітилась Мартоха, згадавши, як сама позичала Хому за телицю.

— Бо не тільки від людей знаю, що віддаси жінку — й сам мусиш свистіти в сопілку.

— Тобі вже, либонь, бачиться, що я клячусь — і то не віддаєш! — утішилась Мартоха.

— Значить, і за морем не захочу, щоб там на злість якійсь жінці та було мене бито.

— Бо ти, Хомонько, знаєш, що шафрану не перетреш, а Мартоху не перепреш.

— Еге ж, Мартохо, ти й кам'яну гору пересічеш, а я не гора — тільки Хома. Значить, не старий ти для мене чобіт, а завжди новий, якому і зносу немає.

— А це, Хомонько, не така правда, як у рові вовк із— дох?

— А хіба на моїй правді пальці знати? А хіба я передом січу, а зад волочу? — грізно, мов Ілля-пророк, запитував Хома.— Отож-бо й воно, Мартохо, що правду кажу, а брехнею хліба не їсти!.. А про постамент говориш...— Хома лише на коротку часинку замислився, наче якесь не зовсім старанно вим'яте слово доминав до кінця.— Хай порожній постоїть...

— Але ж, Хомонько, святе місце ніколи не буває порожнє,— нагадала жінка чомусь пошепки.

— То хай сідає кожен, кому заманеться! — великодушно кинув Хома, вельми гордий собою.

— Кому заманеться? Отак із вулиці? Яке брело, таке й забрело? Волоцюги й гультіпаки?

— А чому б і ні! — великодушно сміявся Хома, радий зі своєї широти душевної.

— Але ж колгосп ставив постамент не якимось лобурям чи проїжджій шоферні, не п'яницям чи яблунівським джигунам, а тобі, заслуженому. Й навіть пам'ятник обіцяли!

— Нині поставили мені, а завтра, дивись, можуть іншому віддати, правда?

— Віддані, кажеш? Звісно, можуть,— зітхнула.— Та поки надумуються віддати, насидишся, Хомонько, вволю, а мені від людей теж якась повага за той постамент.

І в її очах стало інші на три штихи; й лице її в усмішечку вирядилось, як телятко в мішку; і брівки її стрибнули туди-сюди, мов двоє поросятко, що рівнялись до лошаток, але ж не змогли дорівнятись, бо шерсть не така. І, може, Хомі задля цієї нагоди теж можна було запишатись, мов кошеняті в попелі, та не запишався, бо неспроста ж думні думи варились у голові, як раки в казані.

— А слава моя, Мартохо, вже нехай тут у Яблунівці без мене поіндичиться й

поприщитись.

— Як то слава поіндичиться без тебе? А коли хтось привласнить, що потім не відбереш?

— Як без мене? А так: я там, а вона тут. Нехай вона поверх дерев ходить, хай через голови плює і кривим оком ні на кого в колгоспі не погляне. Хай моя слава тут без мене заверне собі ніс, хай гне кирпичу, хай хвоста розпускає. І хай навіть думає, що вона одна сорока білобока.

— Ой, Хомонько, це ж вона так розбеститься без тебе, так розволочиться!

— І що — хай від неї відпочину, а вона від мене передихне. Хай іде до Будинку культури й несе свою голову, як гуска. А здибається з директором школи Кастальським, то хай покиває головою, наче кобила в спасівку. А побачить голову колгоспу Дима, хай дметься, як жаба проти вола.

— Вкрадуть,— жахалась жінка,— й проциндрять. Чужі люди твою славу в буфеті проп'ють чи повезуть в Одесу й там на Привозі втридорога продадуть. Тоді вже ніколи не побачиш, як твоя слава величається, наче сучка в човні. Ще не пізно тобі, Хомо, схаменутись і передумати.

— Передумати? Багато я думав, щоб передумувати. Болить мені доля тих в Америці, що у великому судні та на самому дні. Чом не поїхати? Щоб не сказали, що я лиш до себе горну, що я свою славу взяв — та й прав, що моя слава лиш собі править.

— Ось у Великому Вербчому, або в Сухолужжі, або в Чудвах...

— Та годі я Чудвами! — grimнув Хома. Й Мартоха не впізнала свого чоловіка. Отож був досі грибок маслючок, що крізь землю пройшов і червону шапочку знайшов, а тут... А тут роздало його вшир, підняло вгору, в очі налляло вогню, на губи поклало справедливий гнів. І знову grimнув Хома:—То камінь сам собі належить чи пеньок. А вже навіть трансформаторна будка собі не належить. А я, Мартохо, належу людству й часові, то яке маю право ховатись?

— Коли ж тебе, Хомо, в дорогу збирати — до того Білого дому?

— Поволеньки збирай, а збереш — от і поїду,— мовив Хома, беручись за ложку й сьорбаючи страву.

А Мартоха хоч іще й нівроку жінка, та стала міняти хутко від переживань. Пожаліснішали в неї очі, наче їм у світ за очі; а бровенята її скидались на тих двох настраханих зайчиків, які мимоволі біжать понад озерами її очей, бо літати в них немає чим. А в погляді всяких думок налилось — хай і вороги, видко, таких думок не знають безнадійних. Зітхнула Мартоха — й зітхання її здалося схожим на сухий пісок, із якого бича не вкрутиш.

Ой, Америко, Америко, хоч сядь та й руки склади, хоч сядь та плач, хоч стань та реви!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ,

де мовиться про появу у Яблунівці робота Васі, який має замінити Хому на тваринницькій фермі, наводяться зразки його науково-технічних лайок, а також аргументованим дідівським способом доводиться його чоловіче достоїнство

Подеколи автор ловить себе на думці, що все-таки добився до Яблунівки з нечистими намірами. Відкидає цю думку, щоб згодом, дивися, знову зловити себе не на якійсь іншій думці, а таки на цій самій. І нечисті наміри — не просто в тому, щоб пожити в селі та ближче зійтися з Хомою, а насамперед у тому, щоб викрасти найсвіжіші факти з його життя, попаразитувати на його почуттях і думаннях, як капуста тля паразитує на капустяному листку, і вже згодом життя і діяння позиченого чоловіка показати перед читаючим загальом од свого імені. Наче Хоми руки відняло й він не годен узятися за перо, щоб із самобутнім іскрометним гумором, послуговуючись призмою свого магічного реалізму, самому розповісти про себе!

Почуваючись нишпінкою, підглядачем, котрий і через замкову щілину не посоромиться зазирнути, почуваючись злодієм, котрий здатен поцупити все, що легко лежить (а факти з життя Хоми Прищепи вже так, здається, легко лежать, що кожен безкарно може зазіхнути на них!), автор усе ж таки почувається нишпінкою, підглядачем і злодієм особливого, так би мовити, сорту. Привласнюючи, він прагне привласненим багатством поділитися з усіма і в цьому бачить свій вроджений, а згодом і розвинений! альтруїзм. Тобто він не ховає Хому за лаштунками сцени, а, навпаки, виводить старшого куди пошлють із колгоспу "Барвінок" на авансцену історії і що при цьому не забуває себе, то вже даруйте цю слабкість, характерну чи не всім. Інакше б ця розповідь подеколи не скидалась на медаль, де обидві сторони — лицьові: на одній лицьовій стороні — Хома, на другій — автор!

Можете й посміятись: подеколи здається, що Хома — то насправді сам автор, тільки в іншій іпостасі. В тій іпостасі, що багата Мартохою й спогадами про спекулянтку Одарку Дармограїху, що має десь у близьких чи далеких мандрах бойового побратима Дмитра Волосюка, а в Яблунівці названого синочка Хому Хомовича, котрий, щоправда, вже з деякої пори не Хомович... У тій іпостасі, що знається з дідами Гапличком та Бенерею, що любить смикнути чарчину в чайній у буфетниці Насті, що зберігає спогади про незабутнього яблунівського бухгалтера Петра Зосимовича Вараву, про котрого в цьому світі щодня нагадують очі породистої корови, на яку обернулася породиста телиця... Гай-гай, а що вже тоді казати про лексику, про думки, про манеру вислову, коли автор не годен втямити — де його добро, а де багатство Хоми, де своя приказка, а де позичена!

Цей відступ — щире зізнання, документ душі, і, маючи на руках такий документ, якийсь літературний сутяжник зчинив би галас про плагіат, про наслідування, про злодійство, написав би до редакцій багатьох газет, звернувся б до Всесоюзного агентства авторських прав. На щастя, Хома Прищепка не з таких сутяжників. Скільки обкрадай — однаково не обкрадеш, зостанеться. І не просто зостанеться, а й побагатшає яблунівський колгоспник, а й для інших нишпінків і підглядачів стачить його життя!..

Чи не помічали ви такої дивної дивини... Ось має з чоловіком, наприклад, статись пригода — одружиться він чи в лікарню ляже, одержить урядову нагороду чи полетить із високої посади. Так от, цей чоловік ще сам не знає про свою завтрашню долю, ще,

можливо, тільки здогадується підсвідомістю, а довкола все вже відомо до найменших подробиць! Отож іще не встиг Хома Прищепи в своїй хаті розімкнути вуста після великого свого історичного мовчання й не встиг іще обізватись до Мартохи, як село вже знало, що він має їхати до Америки!

Поїхати до Америки, як відомо, не штука. А хто ж тебе, чоловіче, на роботі замінить, хто замість тебе на фермі коло худоби ходитиме — ось у чому штука! З тієї самої Америки, може, хтось прибіжить і вхопиться за твої вила — Джон чи Джозеф, Петерс чи Джордж?

А без Хоми яблунівській тваринницькій фермі хоч живцем у домовину лізь. Але як зуміти долю свою загнати на слизке, щоб перехитрувати її, щоб не було так: чи совою в пень, чи совою в дуба, а все сові буба! Як? І вже в тумані бачилось яблунівському правлінню, як біда на біді їде, бідою поганяє, тобто: завалений план по тваринництву їде на такому самому заваленому плану по кормах та комбікормах.

І прошелестіло по Яблунівці, як шелестить вітер за пазухою в української тополі: ш-ш-ш-ш...

І вдруге прошелестіло по селу, як шелестить вітер побіля розквітлої калини: ш-ш-ш-ш...

І втретє прошелестіло скрізь, як шелестить вітер-пройди— світ побіля скирти соломи: ш-ш-ш-ш...

А шелест цей на мову людську слід перекласти так: на яблунівській фермі замість старшого куди пошлють Хоми Прищепи працюватиме робот. І не робот учорашнього дня. І не робот нинішнього дня. А робот майбутнього.

Звісно, увагу авторську прикуто до Хоми й до його майбутньої поїздки до Америки, але було б несправедливо, якщо забути про робота. Скажемо, що з району він прибув рейсовим пошарпанним автобусом — тим самим, у якому не так давно сільська самогонниця Вівдя Оберемок із італійської "Мессаджера" чи то з французької "Оррор" вичитала про викрадення Хоми. З певних міркувань робот був замаскований під звичайного подільського дядька, а тому нічим і не відрізнявся від дядьків, що їхали в автобусі. Зійшовши на зупинці в Яблунівці, робот зупинився, розглядаючись довкола. На круглій, мов закіптюжений казанець, голові робот мав кепку-восьмиклинку з піптиком у центрі. Зодягнений у рубчиковий піджак, штани мав коричневого вельвету. Штани бульбашилися на колінах, скидаючись на два гігантські парашути космічного призначення. Черевики мав збиті на передках і зчесані на каблуках. Очі схожі на два живі уламки небесної голубизни.

Першими кроками робота на яблунівській землі були кроки до чайної. Тут він не справив ніякого враження ні на завсідників, ні на буфетницю Настю. Либонь, тому не справив, що не став пити горілку, промочуючи горлянку пивом, а відразу видудлив кухоль пива, а вже тоді смикнув сто грамів. Витерши мокрі губи рукавом, робот розплатився з буфетницею і, не хитаючись, подався до виходу. В порозі він затримався, вхопившись рукою за одвірок, — либонь, якась надскладна деталь у його надскладному нутрі забарахлила. Проте забарахлила тільки на коротку мить, бо вже за хвилю робот

відірвався від одвірка, відважно переступив поріг яблунівської чайної — й рівною ногою подався геть.

Парадоксальність ситуації з роботом полягає, зокрема, ось у чому. Яблунівці, звісно, не такі здібні, як віл до корита, щоб оминати своєю увагою появу робота в селі. Вони стежили за кожним кроком цього чуда техніки, цього досягнення людського генія, проте стежили непомітно, з уродженим тактом. А про їхню поінформованість і говорити зайве. Бо навіть немовлятам, що не відірвались іще від материнських грудей, у підсвідомості було закладено, що ото по вулиці йде робот, званий робот Вася.

Треба сказати, що робот Вася працювати взявся не згірше від Хоми. Низько насунувши на твердий лоб кепку-восьмиклинку, робот із вилами-згрелями в руках кидався до гною, як вогонь до сухої соломи. А що був залізний, а що був із чутливих і надчутливих деталей, то не тільки не стомлювався, а й не пітнів, а й не відпочивав. Либонь, перехопив од когось із яблунівців приказку, бо уста весь час шепотіли: "Хоч вогню до мене прикладай!.. Хоч вогню до мене прикладай!" І, милуючись заповзят—ливцем, зоотехнік Трохим Трохимович Невечеря бубонів захоплено: "О, він не чвала, як неживий, о, він не лежить, як пес на стерві, о, він не спить, а спочити й ніколи!" І Хома Прищепа, гордий за свого напарника, якому не гріх доручити на час поїздки до Америки свою трудову ділянку, згоджувався із зоотехніком: "Еге, він не такий, що повечеряє — і не прокинеться!"

Голова колгоспу Дим теж навідався на ферму. І не тому, що, може, засумнівався, чи правильно вчинив, прийнявши робота тимчасово в члени колгоспу. Авжеж, правильно!.. А цікавило Михайла Григоровича інше: чи не можна в майбутньому працю колгоспників замінити працею роботів? І так приглядався до робота Васі, й ськ принохувався до нього — не робот, а невтомний трудяга. Звісно, шкода, що зловживає оковитою... Та коли з толком і з розумом, міркував голова колгоспу Дим, то робота можна використати й з агітаційною метою. А саме з такою: щоб дехто вчився в робота не відлежуватись у холодку, щоб не були отакими — як спить, то не їсть, а як їсть, то не дрімає! З інших колгоспів навідувались б у "Барвінок" по передовий досвід...

Й від цих мрій у Михайла Григоровича запаморочились памороки, й він оперся плечем на стіну в корівнику, щоб не впасти.

А робот Вася ходив, як сокира-саморубка, по фермі, робив усяку роботу, яка тільки потрапляла до рук, і приказував: "Хоч вогню до мене прикладай!.. Хоч вогню до мене прикладай!.." І хоч би тобі якийсь суглоб хруснув, хоч би тобі якийсь індикатор відмовив, хоч би тобі електронний агрегат вийшов із ладу!

Не дивина, що на робота Васю стали заглядатись яблунівські молодіці. Й не тільки ті, що під вербою брови загубили чи мали дітей-самосійок.

Автор не був свідком цієї сцени, про яку йтиметься далі, але ж обійтись без неї не можна, порушиться гармонія розповіді, яка й так подеколи надто дисгармонійна. Але ж сором не нагодує! І хоча авторським очам не перший базар, а вже третій ярмарок, та він на цьому третьому ярмарку про всяк випадок та про запас позичить ще очей і в сірка, й оповість... Й оповість із чужих, звісно, уст про оказію, що сталася з роботом

Васею в Будинку культури.

Після колгоспної ферми робот у сільській чайній випив трохи пива, бо, либонь, його внутрішня надскладна система надскладних елементів подеколи потребувала бочкового чи "Жигулівського". Загризши смаженим свіжомороженим хеком під маринадом, робот за своєю звичкою витер губи рукавом і подався до Будинку культури на танці. Мугикаючи з якоїсь пісеньки слова "а вже через нашу хату та й качки летять", робот зупинився неподалік від гурту, що під радіолу танцював шейк.

Хто знає, чому поява робота на танцях не сподобалась яблунівським парубкам. Може, тому, що дівчата цікаво позиркували на цей останній витвір людського генія і сучасної інженерії, а попи самозакохано звикли відчувати ласку дівочих очей тільки на собі. А може, тому не сподобався робот Вася, що від нього тхнуло не тільки коров'ячим гноєм, а й гостро несло "Жигулівським" пивом. Ну, гаразд, коли від робота тхне гноєм — до такого яблунівським парубкам не звикати, але де ж це в світі чувано, щоб від робота несло пивом?!

Легенько так — ліктями, грудьми та плечима — робота Васю виштовхали надвір, під лагідні весняні зорі. З уживанням характерної для яблунівського парубоцтва термінології почалася стихійна прес-конференція.

— Слухай, фраєр, ти самодельний чи тебе клепали разом із французькими фірмами?

— Тебе, такого красивого, чи не в кукурудзі монтували з транзисторів старим дідівським способом?

— А може, не в кукурудзі монтували, а в капусті зварювали газозварювальним апаратом?

— А якщо тебе, фраєра, клепали разом із французькими фірмами, якщо дідівським способом монтували з транзисторів у кукурудзі, якщо зварювали в капусті газозварювальним апаратом, то чого заглядаєшся на яблунівських дівчат? Гайда, хлопці, перевіримо, чи велике в нього право заглядатись на наших дівчат!

І яблунівські хлопці заходились перевіряти. Перевірка велась досить незвичним способом — ніхто не став вимагати документів, папірців, а, розперезавши на роботіві Басі широкий армійський ремінь, хотіли розстебнути штани.

Отямившись і схаменувшись, робот Вася заходився захищати своє достоїнство робота так, як на його місці захищав би будь-хто. Проте дужі парубоцькі руки так надійно скрутили це чудо техніки, цей витвір людського генія, Що витвір людського генія тільки сопів і плювався крізь зуби, лаючись. І лаявся він чомусь не так, як то годилося б лаятись хрещеному синові науково-технічної революції, запрограмованому наймодернішою термінологією, а якимось примітивно, по-старосвітському, що, здавалося, зовсім не личило навіть роботіві застарілої конструкції. "А сто сот крот його ма!—лаявся робот Вася.— А сто дідьків у ваші бебехи й печінки! А хай ваші батьки показяться!"

Робот Вася шпиняв і кпинив, проте ці шпиняння й кпини швидше пройняли б у домовині покійного бухгалтера Петра Зосимовича Вараву, ніж яблунівських парубків,

якщо вони вже так заповзялись. Та ви б їм зараз на груди землі насипали — й не допомогло б! Отож, ремінь розперезавши та штани знявши, парубки яблунівські навіч переконались, які права у робота Васі заглядатись на їхніх дівчат. Либонь, були так вражені побаченим, що дружно відпустили розхарапудженого робота. Гомоніли:

— Ну й додумались наші вчені до техніки! Та в цієї техніки коло пупа чортів купа...

— Авжеж, такого старого собаку, як цей робот Вася, важко до ланцюга привчити...

— Така техніка, як цей робот Вася, хутко перемолотить усю гречку в Яблунівці...

І, залишивши робота Васю, порозходились хлопці, похнюплені, наче падали з вишні та піймали черешню.

І вже не один яблунівський дядько того вечора підозріливо приглядався до своєї жінки: про що так ревно задумалась — чи не про отого робота Васю, про якого впала слава опукою в ноги. А як подумати — хіба щось ліпше могло замінити в колгоспі химеродника Хому Прищепу, котрому, бачте, замандюрилось добиватися в Америку, наче та гомонська Америка не могла добитись до Хоми.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ,

де розповідається про таку новину інтимного побуту як пояс цнотливості, придбаний Хомою для рідної жінки Мартохи, а також висловлюється припущення: чи не спричинився до цієї okazji шалапутний робот Вася?

Життєпис яблунівського колгоспника Хоми Прищепи дедалі більше потребує поважного ставлення: щоб можна було багато казати, та не було чого слухати. Або ж навпаки: щоб було що слухати, та не було чого казати. Поважне ставлення до життєпису Хоми не відмітає й іншого славнозвісного принципу — що то плести, коли не знаю що, й шкода того говорити, що не варити, й скільки віршовку не плести, а кінця їй не буде,— та, либонь, пора перейти до діла насущного.

А діло насущне, так підказує інтуїція, потребує, щоб коло нього не тупцялись, як ватага підпилих механізаторів коло зачиненої яблунівської чайної, а відразу брали за роги.

Візьмемо це діло за роги: Яблунівка заговорила про те, що Хома Прищепу для своєї рідної жінки Мартохи чи то придбав у районному магазині господарчих товарів, чи то власноручно із заліза викував пояс цнотливості.

Для того, хто недочув або не повірив, автор повторює: перед своєю поїздкою до тієї гаспидської Америки старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок" надумав на свою жінку надіти пояс цнотливості. Ну ж, скажуть, в живії очі бреше, щоб оббрехати не тільки Хому, а й жінку його! А все, напевне, від заздрості, коли ото, розперезавшись, чоловік їсть і їсть чуже пригощення, сподіваючись розбагатіти, а насправді — щоб пузіти й перепузіти!

Мовляв, де ж це в наш час видано, щоб рядові колгоспники та зодягали на своїх жінок, теж рядових колгоспниць, та й пояси цнотливості! Українське село ніколи й не чуло про такі пояси, хоча від того невідання в українському селі не поменшало цнотливості.

Голова колгоспу Михайло Дим чухав у конторі свою ви— ту-перевиту кільцями

кучериків потилицю: чутка є чутка, її не докажеш і не перевіриш. Досі про пояси цнотливості в їхніх краях не знали; на всяких нарадах по передачі передового досвіду теж не говорилось про пояси цнотливості. Про корми, урожайність, особливо про приховані внутрішні резерви точилось усіляких балачок чимало, а щоб про пояси цнотливості?... Вже хотів зняти телефонну трубку, щоб подзвонити в сусідні колгоспи та розпитати про це чи то нововведення, чи то старовведення, та вчасно схаменувся: а коли його піднімуть на глузи? Либонь, ніяких інструкцій чи рішень про пояси цнотливості не було, то чи не краще сидіти нишком-тишком і ждати... По шапці за таке діло дати не повинні, бо по шапці дають за невиконання планів, за липову звітність, за оковамилювання, за фальшиві документи. Ну, може, при нагоді посміються, довідавшись про таку придибенцію, але чужий сміх не повинен довести до інфаркту.

Яблунівське жіноцтво, яке завжди знає більше, ніж є, зовсім не здивувалося з чутки, начебто Хома зодягнув пояс цнотливості своїй рідній жінці Мартосі. Чи то жіноцтво вже так звикло нічому не дивуватись у нашому житті, чи то вже так було надивоване, що для нових здивувань не вистачало ні часу, ні здоров'я, проте цю новину зустріло спокійно. От якби в промтоварний магазин підкинули ходові товари — тоді б втратили спокій, паніку зчинили, колотнечу, гвалт, ажіотаж, а чого, скажіть, панікувати чи гвалтувати, коли Хома підперезав свою Мартоху поясом цнотливості? Повернеться з Америки — й зніме, а нашим жінкам не звикати до будь-якого одягу. Хіба чунів із синьої, чорної та червоної гуми не носили, хіба з солдатського галіфе не шили собі спідниць, хіба з парашутного шовку не спрворювали такі блузочки, що однорукі чи одноногі інваліди очей не могли відірвати, а що вже там казати про хлоп'яків, у яких тільки вуса посіялись і на плечах яких лежала вся колгоспна робота? А тут якийсь пояс цнотливості із замочком, ключик од якого полетить в Америку...

— Ото все через шалапутного робота Васю,— здогадалось яблунівське жіноцтво.— Підміняє Хому на фермі ота техніка, то, звісно, захоче підмінити Хому коло Мартохи. І хоч Мартоха наче фортеця, але краще фортецю взяти на замок, щоб не сушити собі голову аж в Америці.

Робот Вася, перекочуючись по селі на ногах-шарнірах і посвічуючи голубуватими індикаторами, вставленими в зіниці очей, прислухався до тих балачок упівуха й ще нижче насовував на випуклого лоба кепку-восьмиклинку. Своїм хитрим виглядом наче казав, що коли невсипної роботи на колгоспній фермі не злякався, то тим паче не злякається й пояса цнотливості. Навіть замкнутого на замок. Навіть якщо ключик від замка випаде з авіалайнера і потоне на дні Тихого океану або ж опиниться в череві кита, в утробі восьминога.

Отож коли з Мартошиного пояса цнотливості не здивувалося яблунівське жіноцтво, то авторові нічого не зостається, як перестати дивуватись. Перестати дивуватись і приступити до зображення подій не менш чудних, котрі, однак, можуть знову ж таки здивувати самого лише автора, більше нікого.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ,

де мовиться про анонімні доноси, які в неправдивому дзеркалі показують Хому,

котрий начебто

є кривою гілкою не того, що слід, генеалогічного древа

Тепер, коли на тваринницькій фермі замість Хоми трудиться робот Вася, чие чоловіче достоїнство явлено світу не без наруги та знущання, тепер, коли на Мартоху зодягнено пояс цнотливості, про який у наших краях не чувано,— отже, тепер, здається, з чистою совістю можна відправляти Хому Прищепу до Америки, раз вона йому таким більмом на оці стала, раз так приспічило.

Інший автор — менш досвідчений, котрий ще не зловив, а вже скубе, котрий говорить гоп, ще не перескочивши,— так би й вчинив, мало піклуючись як про долю Хоми, так і про свою подальшу долю. Проте нам, либонь, не варто вподібнюватись до того лошати, що гасає без діла коло кобили, яка все-таки бігає за ділом. Хай там хоч горохом об стіну, а ми своїї правитимем, але ж правитимем, тричі змірявши, а раз відрізавши, намагаючись триматися за гриву, а не за хвоста!..

Отак будь-хто гляне у вікно надвір і одразу вкмітить, що надворі стоїть космічна пора, а не якась інша, що ця космічна пора ще й атомна. А що вже казати про науково— технічну революцію, яка так і кипить, так і звершується, не засинаючи й на хвилику. То тільки упереджений і недоброзичливий автор може говорити, що старі баби, повсідавшись увечері на лавочці за ворітьми, розмовляють про горщики та баняки, про Химині кури та болячки. Дзуськи! Баби розмовляють про хокей і футбол, про Родніну й Зайцева, про електронно-обчислювальні машини та золоту лихоманку на валютних біржах Лондона, Парижа, Нью-Йорка й Буенос-Айреса.

Та ми погрішили б проти святої істини, стверджуючи, що всі сучасні сільські баби. Авжеж, не всі. А ті, хто має інститутську чи університетську освіту й вийшов на пенсію. Бо не в кожного психіка може вгнатися за такою вертихвісткою, як науково-технічна революція. У когось відстає — і психіка подеколи їде на возі, де колеса змащено коломаззю, й мораль іноді сидить у запічку, а не на барвистій софі єгипетського виробництва, й етика тупцяє босоніж, а не грімкотить по сільській вулиці на височезних дерев'яних підшвах такого новомодного взуття, як сабо!

Звісно, якби був сам білий, то не чорнив би другого, але ми тут зовсім не прагнемо кинути тінь на науково-технічну революцію чи очорнити чиїсь мораль та етику. Оскільки ж серед наших героїв багато таких, що кажуть правди не на гривню, а на всю калитку (навіть якщо калитка та порожня!), то й ми не сміємо оминати правди, яка розмислу потребує чи й не потребує...

Річ ось у чому. Коли тривало велике історичне мовчання Хоми, коли в селі появилася робот Вася й коли яблунівський поговор зодягнув на Мартоху ніким не бачений пояс цнотливості, підпільно звершувалися й інші події, котрі спливали па поверхню саме тоді, коли цей пояс цнотливості в умовах Яблунівки так міцно оперезав Мартошині стегна, що міцніше не опережеш. З'ясувалося, що якийсь лицар пера й каламаря день у день писав анонімні доноси на Хому Прищепу до правління колгоспу. Звісно, з метою перешкодити його поїздки до Америки. І начебто в колгоспній конторі набралася стільки анонімок, що скоро вони плавом попливли по Яблунівці так, як у

горах повзе снігова лавина: листоноша Федір Горбатюк, згинаючись у три погібелі, щодня приносив величезну поштарську сумку цих доносів, мимоволі обертаючись на двогорбого верблюда.

Спершу ці анонімки голова колгоспу Дим зберігав у сейфі, та коли їх стало з хуру, а потім зо дві хури, то вже валялися скрізь і ті писання могли читати не тільки працівники контори та бухгалтерії, а й будь-хто з відвідувачів, а й собаки, що зрідка забігали в приміщення правління колгоспу, а й коти, кури, індики, гуси та інша неграмотна живність.

Про що ж ішлося в анонімних доносах? Були в них пере— брані-перемелені кісточки в другому, третьому, четвертому й п'ятому колінах генеалогічного древа Хоми Прищепи, а також і в тих колінах, яких і не відкопаєш із-під історичного порошу. Мовляв, це навіть не генеалогічне древо в яблунівського колгоспника з артілі "Барвінок", а чортополох — і це в той час, коли так строго йдеться не просто про крону чи навіть гілляку, а й про найдрібніший сучечок! А в цьому чортополосі, звісно, звичай такі споконвіку панували, як і мають панувати в чортополосі. Всі Прищепи, мовляв, були загребущі хазяї й шкуродери, глитаї або ж павуки. Вони, як та мишка, завжди тягли до своєї нірки, вони своє добро впізнавали і в калюжі, вони і гріха ладні були вкусити, аби свого не облишити. Хоч куркулі в роду й не водились, та чи не водились такі, що мали ручки — собі карлючки, що з рота й пари не пускали, а вже їм зі своєї хати й дим був не гіркий. І начебто з діда-прадіда в їхніх душах щось вовче водилось і не переводилось, отож і дивились вони на яблунівців, як вовк на теля дивиться, отож вони й захищали громадське діло, як вовк захищає отару овець, отож вони милували чужого сироту чи зайшого жебрака-прошака, як милує вовк барана. А що вже гоноровиті повдавались і пихаті — геть-чисто всі: і злиденніші, і заможніші. З заможнішого не подивуєш, а як не подивувати було односельцям із того прищепенка, в якого чоботи скриплять, а горшки без сала киплять, які тримались гучно, бучно, а в п'яти мерзли, які квасоллю їли, а фасону не втрачали. Й вони ж таки, прищепенки, знаменитими брехунами та підбріхувачами повдавались, що в цьому древньому ремеслі рівних їм ніхто знайти не зміг би. Собак у Яблунівці перебріхували, й ніхто їхньої брехні переслухати не міг, на всі заставки хватили й не червоніли. Майстри не останньої руки, а руки першої, бо передавалось уміння з кров'ю, а з молоком матері всмоктувалось. Що ступнуть, то й збрехнуть, навіть оком не моргнуть. А що вже мастаки були з чорного біле робити, передаючи куті меду через лад та через міру, то навіть собаки заздрили. Правду кажуть, що з брехні люди не мруть, то й прищепенки не вмирали, а тільки, здавалося, більшого здоров'я здобували. Хе-хе, ти його не годуй, тільки дай брехнути,— і він уже ситий сам від своєї брехні, рум'янці сяють на щоках, як на книшах!

А ще в анонімках ішлося про генеалогічне древо Хоми Прищепи таке, що при сонці не розкажеш, а тільки при місяці, та й то лише тоді, коли місяць заховався вночі за хмарою. Наче дівки в їхньому роду завжди вдавались вередливі — мовляв, і раків не хочу, й іншого не можу! — а тому— то рідко виходили заміж. Ага, рідко виходили заміж, зате потай уміли пекти добрих раків, через дурний розумочок часто втрачали

віночок, під вербами брови губили, а потім і вили! Ті, що хитрощами-мудрощами все-таки знаходили собі чоловіків, ставали такі ревниві, що ревнували чоловіків до сухої верби та до сухої груші, до горбатої берези та спаленої блискавкою тополі, де корови, до вівці, до кози і до безхвостої кицьки-єгози. Й не так матері вдавалися з них, як мачухи, яким усе треба зробити, та спробуй догодити! Стаючи старими, жінки-прищепенки начебто любили скакати і задом і передом, а ще вони любили жартувати з колесами й при цьому застрявали в спицях, а ще вони часто не мали клопоту, то купували порося, а ще де їх дідько не сіяв, то вони однаковісінько вроджувались. Особливо ж уславилася ще за кріпацьких часів баба Секлета з помелястим язиком та з кобилястими речами: як наспіла її пора, то забралась на небо — й скотилась, так їй і треба! Її дочка, що згодом стала бабою Нимидорою, зажила слави тим, що завжди любила сидіти в парі зі своїм старим: чи то в хаті, чи під хатою сиділа, чи то в клуні, чи під клунею капцаніла, у шопі чи коло шопи лебеділа — тому в них із року в рік добре гречка родила. А вже дочка Нимидори, себто Секлетипа внучка, яка згодом теж стала бабою, пойменованою Варкою, пам'ятна по нинішній день небувалою своєю боговірністю та богомільністю на схилі віку, бо поки була молода, то в ній десятеро чортів сиділо, а порожні сідала гуляли ще на дванадцят�! А вже що Секлета, Нимидора чи Варка роботящі були — й розказувати годі: узялася б котра пошити кожуха, але ж вовна збіса перешкоджає! А вже які вони танцюристи були — хоч і погано танцювали, зате довго, за цей час і свіженьке молоко могло скиснути

в глечику! А що вже вони до торгів були вдатні й охочі — кожну з них свій дід на ярмарок возив, але жодну з них, таку хорошу, на тому ярмарку ніхто не торгував і не купив!

Ну, гаразд, а хіба чоловіки, що водились на цьому генеалогічному дереві, кращі були від жінок? Хвальки — світ не бачив таких хвальків: ото про свято тримають якусь вістку, а в будень неодмінно скажуть. Якийсь старорежимний Явтух із їхнього роду, бідняк із бідняків, що коло громадської череди чередникував, прославився тим, що купив шкапові чоботи. Купив то й купив, та Явтух ті чоботи ніколи не взував, а тільки на шії носив. У поле з чередою — й чоботи на шії, із поля з чередою — чоботи на шії. Й не було в чоловіка інших балачок, як про шкапові чоботи, які він із ощадливості носить на шії. Носив доти, поки вмер — і лише тоді зняли йому шкапові чоботи з шії й назули на репані його пастуші ноги. Якщо на цьому світі не походив у чоботях, то нехай на тому порозкошує, бо зносу їм на тому світі не буде, хоч ходи в них до судного дня!.. А якийсь там із прищепенків Савка начебто поїв після великодня воскові недогарки, то, по-перше, світився по ночах, наче свічка перед образом божої матері, і, по-друге, деякі яблунівські баби з доброго дива стали на нього хреститись, як здибали на вулиці, та й, по-третє, бджоли довгенько кидались на Савку, щоб жалити, сиріч — щоб меду давати!.. А якогось там із прищепенків гад був у лісі вкусив, зовсім плохенький гад, не страшний і не отруйний, то хіба той старорежимний прищепенко не перелякався був так, що й глистів став остерігатись, що й на воду студив, хоча на молоці не опарювався!

Так у тих анонімних доносах перепадало духопеликів усьому генеалогічному дереву

Хоми Прищепи — аж до на— дцятого коліна. А ще більше, звісно, діставалося самому Хомі, бо не хтось, а він увінчував свіжим своїм пагінцем розкішну крону цього дерева, бо заради нього, а не заради отих надцятих колін старався лицар (чи лицарі — скільки їх там збраталось?) пера й каламаря. Чого-чого, а жовчі для Хоми не шкодувалось, жовцю бризкало кожне слово, і якби хтось додумався ту жовч вичавити з писаних доносів — проллявся б не струмок, а річка, і в тій річці плавали отруєні жовцю яблунівські собаки, гуси, кури, коти, всяке дрібне птаство. Гей-гей, був той лицар пера й каламаря, напевне, десь аж за сім миль із-за пекла, був він страшніший понеділкової жінки, до того ж покусаної скаженою кішкою, був він, либонь, із тих, кому Хома від своєї доброти сердечної не дав померти, щоб він тепер не дав Хомі жити!

Насамперед жовцю малювався портрет старшого куди пошлють із колгоспу "Барвінок". Начебто очі його ловлять гав та витрішки продають, а губи в нього начебто десь уві сні бачені, а наяву прогавлені, а жовна випинаються, наче вербові трухляві пеньки в осінньому лузі. А рот, мовляв, завжди так роззявлений, що навіть не голоблею можна впертись — прямісінько трактором "Беларусь" заїжджай! А у вухах стільки бруду, наче там щоночі всі яблунівські свині барложаться: сюди хип, туди хип, за сміттячко десять кіп. А хіба мова в Хоми? Верзе казна-що, наче перед цим йому батько змолів невіяне, а мати спекла несіяне. А хіба є в Хоми кмітливість у колгоспному ділі, хіба він коло худоби ходить як слід? Та за що візьметься — пшик виходить собачий, він із дуба завжди шпичку виготовить, та він же загостреного шила не вміє загострити, він колгоспну короварню обдирає та стіни своєї хати латає. А чи вміє він берегти соціалістичну власність, символом якої є насамперед вила-згрелі в його руках? Та він ту колгоспну власність здатен як із платка вивинути, та він золоту гору яблунівського багатства віддасть за іноземну іржаву швайку, та він такий доскоцький, що перебиває бики на барани. А яка психологія в Хоми? Психологія теляча: наївся — і в хлів прожогом летить, йому дорога з ферми лежить до обіда, а пообідавши, то й під лавку. А яка мораль у Хоми? йому що до Одарки, що до Мартохи, що до Марушки — аби джиг та джиг, аби з перцем уварилася юшка. А яке моральне обличчя у Хоми? Має йти на ферму, а неодмінно зачепиться в центрі Яблунівки коло чайної, так і дивись, що в тієї буфетниці Насті залізе в пляшку і в тій пляшці задрімає, а прокинувшись — знову надудлиться ще й співати із пляшки почне. А з ким водиться Хома? Яка пташка — така й пісня. Водиться Хома в колгоспі якщо не з чортенятами, то з бісенятами, якщо не з відьмами, то з відьмаками, які хоч і числяться серед колгоспників, та толку з них — мов із бичачого хвоста молока, але ж, звісно, біс бісові ока не вибере!

Не обійдено й Мартоху в анонімних доносах. Ще начебто за старих козацьких часів її предок запродав чортові душу, тому-то в бою не брала його ні шабля турецька, ні пищаль лядська, ні базука татарська. По смерті своїй однаково не вмер, обернувшись на вовкулаку, та й з тих пір душа його живе в сірому вовкулаці. Сина цього безіменного пройдисвіта й характерника звано Оксеном, він хоча й пономарював у церкві, проте з нечистою силою зв'язку не губив і, говорять, коней та волів на господарстві не тримав, зате поле мав зоране й засіяне, хліб вчасно зібраний і змолочений. Бо з чортами

знався! А вже чорти не тільки землю орали і врожай збирали, а й узагалі по господарству крутились, мов чорти в пеклі. Вони і яйця несли та курей скубли, і горіхи в коморі гризли та й на зуби клали собі, й корову здоювали і молоко випивали, і мед із вуликів качали й за здорово живеш споживали. А що вже казати про те, що вони в тихому болоті плодилися, а то при нагоді підлазили під монастир, а то принохувались до свічок, які перед ними ставив хтось із богобоязких яблунівців. І хоча від дідька не чекають добра, проте оце братання з нечистою силою прислужилось одному з Оксенових далеких нащадків, який у громадянську війну, що вогненним перекотиполем прокотилась по Україні, вештався по всяких бандах, аж поки знайшов зерно істини саме в боротьбі з цими бандами. А загинув не від снарядного осколка чи кулі, а від лемішки. Так, переїв лемішки, захворів на живіт, і не змогли врятувати чоловіка ні повітова медицина, ні народна, ні нечиста сила, яка ж бо мала опікуватись його душею. А якщо в Мартошиному роду водились такі відчайдухи та зірвіголови, які руки гріли над церковним згарищем, які грядку могли засіяти чортячим сім'ям, аби посходило бісове зілля, то що вже тоді казати про Мартоху!

Навівши неспростовні докази на користь існування випробуваних історією зв'язків із нечистою силою, анонімний автор не пошкодував ні пороку, ні завзяття, щоб усмак полихословити про вади Мартошиної вдачі. Мовляв, позичала колись Хому за породисту телицю, але ж при нагоді могла б позичити й за автомобіль "Запорожець", за мотоцикл із коляскою чи ще за якісь матеріальні блага. Живе Мартоха так, щоб себе не оголитись і Хому не обділитись, але ж ставиться до Хоми, як до приватної власності, а Хома теж хороший, бо примирився, теж за принципом живе: краще нині горобець, ніж завтра голубець... Та й багато іншого нагорнуто було великою совковою лопатою в тих анонімних доносах на Хому й Мартоху, нагорнуто з сатанинським натхненням та з диявольським умінням.

Звісно, коли Хому так обмовлено, так плітками обплітковано — не бачити йому тієї Америки, як ніколи наперед п'ятами не взутись. Це ж поки яблунівське правління створить комісію, поки комісія відсіє зерно від полови, з'ясовуючи, де біле й де чорне, де правда й де брехня, то посивіти можна.

Порятував діло не хтось, а Мартоха. Нехотя, наче вчорашнього дня шукаючи, прийшла в правління до голови колгоспу Михайла Дима й сказала спроквола — наче слова свої посидала по смерть багачеві:

— Не треба ніяких комісій, бо комісія ходитиме біля доносів, як рак по дріжджі ходив... Усі ті доноси на Хому та на себе понаписувала я сама, й правди в них немає на дрібненьку пучку. А писала анонімки тому, що розгнівалася: не хотів свині в рило засилити дротину, щоб у хліві не підривала. Після Америки обіцяв, от ми й заїлися з ним. А тепер ось засилив свині дротину, свиня вже не підриває в хліві, то я хочу свої анонімки забрати з контори.

Й Мартоха, ставши навколішки, стала згрібати доноси, розсипані на підлозі, й засувати до мішка...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ,

де Яблунівка проводить Хому за океан

Усі перешкоди на тріумфальному шляху з Яблунівки до Америки зметено, тепер, здається, наспіла пора десь на сільській околиці сідати в суперавіалайнер і летіти, але ж...

Але ж де це бачено, щоб село гідно не провело Хому, а проводжаючи — не пошанувало й не повеличало? Оце село, яке колись Хома уві сні врятував од потопу і яке, звісно, не знало, що саме йому має завдячувати своїм порятунком, ладне було рушники білі простелити від Яблунівки до Америки, ладне було ті рушники квітами встелити, зерном-пшеницею всіяти!

Не станемо перераховувати гостей, які зібрались на проводи, бо імен їхніх так багато — не вистачить паперу, який за рік випускає целюлозно-паперова промисловість у країні. Не станемо переказувати і зміст промов та величальних тостів, бо, по-перше, не зуміємо передати всі відтінки вишуканого сільського красномовства, а, по-друге, річ це виявилася б геть безнадійною навіть для такого віртуоза слова, як Гомер.

Не згадуючи, які саме напої спожито на проводжанні Хоми (бо від згадки про високоградусні напої ці сторінки можуть спалахнути синім полум'ям), докладніше розкажемо про наїдки, наготовлені й з'їдені... Проте чи не забагато зухвалості в цьому намірі? Чи можна обійняти те, що не обіймається, — скажімо, земну кулю?.. Вочевидь, зухвальства й справді перебрано. Значно простіше сказати про те, чого не було зготовлено й не подано на столи...

Хома Прищепа сидів за столом зажурений — чи то з Яблунівкою жаль було прощатись, чи то жаль було до Америки їхати: ото так ведеться чоловікові, котрий у своєму щасті вбачає нещастя, а в нещасті — вбачає щастя. А може, й тому печалився, що перед ним не виставлено капусти, тушкованої з яблуками, і капусти, смаженої з салом, завиванців із свіжої капусти і гречаної каші, пінників із капусти, січеників із цвітної капусти, цвітної капусти, смаженої в сухарях? Хто скаже!

А поряд із Хомою печалилась його рідна жінка Мартоха — в передчутті близького чоловікового від'їзду мов із хреста знята була, гадка гадку в неї прошибала: журилась, що так багато втрачала. І, либонь, зримо перед очима коси її від журби сіклися — хоча, здавалось, чого тобі, Мартохо, журитись, нехай кобила журиться, бо в кобили голова велика.

Гай-гай, хто б тут не запечалився, коли стільки гостей зібралось, коли Хому проводжають не в Чудви чи Сухолужжя, не у Велике Вербче, а в Америку!

А ще ж, звісно, під ті напої, які не випито, й під ті наїдки, які не з'їдено, було думано-передумано тости-поба— жання, так і не виголошені. Авжеж, виголошені тости виголошено, їх перерахувати неможливо, і щоб у читачів бодай слабкеньке уявлення склалось про них, слід зупинитись на тостах невиголошених. Обійдено мовчанням у здравицях найновіші досягнення в нейрохірургії, в генетиці ядра, а також у такій оккультній науці, як парапсихологія. Ні словом ніхто не похопився про абстрактне мистецтво, бітлів, рок-музику, поп-мистецтво, масову культуру, битників, хіпі, абсурдне мистецтво, фільми жаків, порнографію в буржуазній культурі. Не говорилося також про

переселення людства на інші планети в тому разі, коли станеться грандіозний демографічний вибух, і цей вибух спричиниться до різкого перенаселення планети, зокрема Яблунівки. Як бачимо, в тостах і здравицях із мудрою передбачливістю або ж просто з дядьківською хитрістю обійдено значне коло проблем, обійдено чи то з метою не загострювати міжнародні стосунки, чи то з метою не зав'язувати раз і назавжди розв'язані питання або ж навпаки — не розв'язувати питання, раз і назавжди міцно зав'язані.

Тут годиться, либонь, сказати, що всі гості тримались, як і належить триматись гостям. Знали, що прийшли не пороги оббивати, а тому й перевзулись назад носками і, побоюючись, що теща глуха буде, поскидали шапки. В гості зібравшись, вони таки вдома не обідали, бо знали, що в гостях поживляться не так, як пес макогоном, що лави не засидять і ліжка не залежать, а тому й дякували нам, що прийшли ік нам. А тому й гарно сідали, щоб усе добре сідало, а тому й сідали, щоб рої сідали, а тому й сідали, щоб поли не висіли, а тому й сідали, що берегли ноги для дороги. Ситого гостя завжди добре годують, дають йому семеро страв, та все гриби, годують хоч із перцем, та з щирим серцем, бо в Яблунівці ж бо знали, що гість і риба до трьох днів не засмердяться. Понаїдавшись, гості б ще їли очима, але душа не приймала, то вже тоді стали випроводжати їх, а гості красно дякували. Дякували за обід, що наївся дармоїд, вашим даром та вам же чолом, дякували за розсіл, а хліб свій та й сіль. Мовляв, погано за комір заливалось, тільки в чарці не zostавалось, і деякі душі не береглись, бо геть не боялись потопу, а ще інші душі пили тут, бо на тому світі їм не дадуть, а ще якісь там душі пили до дна, щоб не було ворогам добра, а ще якісь душі пили тільки по половинці, щоб велось добре всякій малій дитинці. І на противагу химерним невіголошеним тостам виголошувались виголошені: аби Яблунівці жили, багатіли та спереду горбатіли, щоб родились жито-пшениця, а в запічку дітей копиця, щоб вашим ворогам очі повилазили, а наші рачки лазили, щоб були здорові, як сірі корови, а наш бик і так звук, щоб наше лихо скакало, щоб оковита отрута сиділа тут, щоб горло не пересихало, а їло, пило і розмовляло!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ,

де смакуються чутки про можливу націоналізацію грибка маслючка, а також наводиться Мартошине інтерв'ю, в якому, зокрема, не обійшлося без випадів проти французької горлодерки

Чутка про поїздку Хоми до Америки спричинилась до створення деяких комітетів, які, щоправда, діяли на громадських засадах. Не варто, мабуть, докладно зупинятись на галасливій діяльності цих організацій, бо вони не мали ні чіткої програми, ні виразної мети, а скажемо лише про один комітет. Цей комітет, багато в чому схожий на інші, все ж таки піднісся вище на кілька голів, бо в основу своєї програми поклав ясну й конкретну ідею, а також мав філіали в колгоспах і на заводах, в інститутах та університетах, в науково-дослідних закладах.

Суть ясної й конкретної ідеї виражалась ясно й конкретно: "Націоналізувати Хому!"

Авжеж, щоб під час цієї сакраментальної поїздки до Америки не сталося

непередбачене й непоправне, слід націоналізувати старшого куди пошлють із яблунівського колгоспу "Барвінок". Свого часу, коли за океан із паризького Лувру посилали знамениту картину "Мона Ліза Джоконда" знаменитого живописця Леонардо да Вінчі, то цю Мону Лізу не тільки застрахували на кілька мільйонів доларів, а й обладнали для неї спеціальний сейф, у якому ні загадковій Джоконді, ні її загадковій усмішці не страшні були ні океанські шторми, ні гангстери всіх американських мафій. Так само дбали про безпеку живописних скарбів із ленінградського "Ермітажа". На величезні суми страхуються не тільки твори мистецтва, а й, наприклад, видатні представники націй. А що вже тоді казати про ліву — особливо ж про праву! — ногу футболіста, котрий зважується грати в футбол за яку-побудь американську команду. І ліва—особливо ж права!—нога страхуються в банках на суми, які значно перевищують суми, котрі визначаються при страхуванні за життя будь-якого видатного представника будь-якої нації.

Мабуть, робота комітету по націоналізації Хоми Прищепи й по негайному оголошенню його всенародною святинею закінчилася б схвальним рішенням. Тим більше, що з Америки до Яблунівки докочувалися свіжі чутки про баталії між ворогуючими гангстерськими бандами, про міжусобну колотнечу в мафії, про всякі терористичні акції, про викрадення з політичною метою чи з мстою наживи,— отож слід було ще вдома турбуватись про повну безпеку яблунівського колгоспника за кордоном. Проте несподівано в роботу комітету втрутилась Мартоха, рідна жінка Хоми.

Поки тривали історичні проводи, на перших сторінках газет (спершу районної, а вже тоді з районної передрукували "Фігаро", "Дейлі-телеграф", "Нью-Йорк таймс" і деякі інші) появилось інтерв'ю з Мартохою. Інтерв'ю нагадувало гру в піддавки: запитання інтерв'юера провокували й підказували відповіді. Чулась роздратованість і недоброзичливість у ставленні до комітету по націоналізації Хоми. Початок інтерв'ю витримано в кращих зразках красномовства яблунівських жінок: "Брито, стрижено, а все голо, отож говоріть, говоріть нісенітницю. Мудрий мудрець гускою оре, отож тікайте, голі, а то обдеруть. Недавно осліпли, а нічого не бачите, отож, хлопці, запрягайте воли, а ярмо потім знайдемо. Ах ви ж куряча сліпота! Чи я вам межу переорала, чи я вам якась турецька, а чи я вам врагова мати? Будьте ви тричі неладні, а щоб ви зятамили сьому масляну, а нехай вам сто чортів, іродові сини ви, гомонові пасинки й гидолове насіння!"

Після цього традиційного яблунівського заспіву роздосадувана Мартоха висловлювалась по суті діяльності комітету по націоналізації Хоми. Але ця суть у неї чомусь починала танцювати аж до французької горлодерки, яка зовсім несправедливо порівнювалася з яблунівською спекулянткою Одаркою Дармограїхою. "О, вона там співає, а ми в селі своєму співаємо ліпше. Ліпше, бо давно вже не їмо сочевиці з картоплею й сочевиці з цибулею, не їмо січеників із гороху та чини відварної з томатом і цибулею, не їмо нуту з цибульною підливою й оладок із квасолі. А що французькій горлодерці ніколи не скуштувати січеників, нуту й чини, то хай навіть роздереться — не співати їй журливіше й печальніше за наших жінок!"

Та й після випаду проти французької горлодерки Мартоха в своєму інтерв'ю ще довго ставала гопки довкола суті справи (чомусь закортіло їй поговорити про драглі з вина та ягід, молочні та зі збитих вершків, кофейно-вершкові драглі, вершково-шоколадні драглі), а потім уже, либонь, тицьнулась лобом, як у тин, у діяльність комітету. "Це діло таке, що слід сім разів відрізати, аби довге було, а сім разів перелицювати, аби новеньке вдалось. Це діло таке, що годилося б озутися в чоботи, але ж і замороки багато, бо доведеться ті чоботи мазати, а саме діло не взується в чоботи, значить, доведеться взувати. Це таке діло, що його слід годувати тільки цибулею з медом, але ж цибуля яка? Цибуля стане хвалитись і чванитись, наче вона дуже солодка з медом, а мед гоноровитий, він і без цибулі добрий,— от і посваряться мед із цибулею, от діло зостанеться ненагодованим і голодним. А це ж діло з хвороби норавливе, схоже воно на кадило, хоч і не так пахне, і голова в такого діла шукає місця, а щось інше батого".

Звісно, коли Мартоха в своєму інтерв'ю дала таку різку оцінку роботі комітету по націоналізації Хоми Прищепи, то комітет умить розпався і розпались його філіали — на всіх виробничих об'єднаннях, в науково-дослідних інститутах та університетах. Комітет розпався, як порхавка, й тепер ніщо не гарантувало безпеки Хомі, тепер будь-хто за синім морем міг посягнути на його людський суверенітет. От що таке ревності Мартохи, яка любить Хому, як сіль в оці, а тернину в боці, а тому-то дала інтерв'ю, де й на міжнародній арені лається, бо таки з дідьком знається!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ,

де пояснюється, чому Хома не може взяти

з собою в подорож за океан свого бойового побратима

Хвалений борщ надвір виливають, а що ж тоді чинити з автором, який сам себе хвалить і хвастається, що Хома ось-ось опиниться в Америці, а Хома й досі в Яблунівці? Рідна земля не відпускає колгоспника з "Барвінка" чи, може, автор зумисне бариться з розповіддю та подіями? Фрази якісь в автора — ні гульня, ні робота, ритм оповіді — ні кує ні меле, а вже темперамент — що автор і за косою змерзнув би!

Але ж дарованому коневі в зуби не дивляться, ото ж нічого заглядати в зуби авторові, бо він не збирається з довбнею носитись, хоч де ще оте теля,— себто не стане квапитись. І фрази його не бігатимуть, мов собака по хаті, і думки не шастатимуть, мов миша в пастці, і темперамент не вируватиме поспішно та недоладно, й події не падатимуть, як грім на голову. А все тому, що автор відчуває скупість, йому не хочеться прогавити навіть найдрібнішу подробицю, коли йдеться про Хому. І хоча не все дається так, як прагнеться, бо, видать, не для пса ковбаса і не всякому по Якову, й хоча автор наставляє ширше й ладен іти з довгою рукою під цвинтар, а в нього тільки по губах помазано,— ото ж, незважаючи на ці вдачі-невдачі, автор однаково співатиме своєї пісні, а вона довга.

Хтось заперечить: стільки кусай, скільки можеш лигнути. А що вдієш зі вдачею? За своєю скупою вдачею автор то прирівнює комара до слона, то чіпляє кобилі другий хвіст, то коня шукає, а кінь його виглядає, то робить — на собаку мале, на кішку

велике.

А тільки ж кортить розповісти про зустріч Хоми Прищепи з його бойовим побратимом Дмитром Волосоюком. Бойовий побратим, звісно, не міг не провести Хому за синє море, отож навідався в Яблунівку, отож не обійшлося без нього застолля. Сивий посічений чуб так само костричився кострицею, оченята гостренькими шильцями блискотіли, а над ними завмерли брови — щоправда, не двома чаєчками, як колись, а двома змерзлими, настовбурченими горобчиками. Бойовий побратим за звичаєм накинувся на страви, а добряче попоївши і таким чином погомонівши, бойовий побратим почувався так, наче плюнув на рака, а юшку геть вилив, та ще й одклав млинці на другий день. Затим підвівся і, заточуючись од невипитого, смикнув Хому з-за столу й повів у кущі. А тут, у кущах, став проситись: візьми та й візьми, Хомо, в Америку мене, ось так приспічило.

— Приспічило, кажеш? Та куди тобі з твоїми домашніми думками в далеку дорогу?

— Неправду кажеш, Хомо, бо думки мої не домашні, а вже заморські й заокеанські!

— Чи не хочеш часом і там пошукати бойових побратимів, із якими воював по світових фронтах?

— Як у воду, Хомо, дивишся, вгадав! Бо вже які фронтовики були в районі й поза районом — із усіма здибався, в усіх перегостював. Уже дехто й не вірить мені, що воювали разом.

— Трапляються такі, що й не вірять?—реготав Хома, й сміх колисав чоловіка, як буря осиковий листок.— А в міліцію заяви не поступали на тебе, Венеційський не балакав із тобою?

— Чи мені боятись Венеційського? А коли й з ним годували вошей на фронті? Що тоді, га?

— Ха-ха-ха! — реготав Хома.— Й не побоявся б самого Венеційського обійняти й поговорити про війну?

— Хіба начальник міліції такий страшний, що маю боятись його?

— Й то правда, ха-ха-ха! Для чесних людей не страшний. А чого тобі в Америку, коли не секрет?

— Та кажу, що й там кортить пошукати бойових побратимів, з якими па Ельбі зустрічався.

— І ти б здогадався, хто з них воював, а хто в тилу відсиджувався?

— Фронтовика відразу видно, так само як тилового щура... Ось приїхав би у Вашингтон чи в Чікаго,— замріяно мовив Дмитро Волосоюк,— став посеред авеню чи стріт

і стою, а назустріч, бачу, якийсь Джон іде на милицях чи без руки. Я на груди йому падаю, обіймаю, плачу й кажу, як роки змінили Джона з тої пори, відколи не бачились...

— Слухай, Дмитре, а як ти з ним балакатимеш, коли тільки українську знаєш?

— Подумаєш! Може, той Джон теж тільки свою англійську знає, а в українській — ні в зуб ногою? Ой, Хомо, воювали, хоч ми не знали англійської, а вони української. Й

розуміли одне одного, й німця побили. То як же нам не зрозуміти одне одного в мирний час? Фронтовик фронтовика завжди зрозуміє й пригостить, а мені вже пора й за океан, бо тут тісно... Може, вони там позабували за війну, то треба нагадати, бо дуже носяться з тими атомними ракетами. Отак би ходив у них від хати до хати, від села до села, здибався б із фронтовиками — й нагадував!

— Еге, Дмитре, видать, що мати тебе в голову не била, маєш спичку в носі!

— І скотина розумна, дарма що не говорить, а чому б то мені бути дурнішим за худобу? Очі мої, Хомо, бачать далеко, а розум іще далі... Отож поїдемо вдвох до Америки, так?

Очі в Хоми стали голі-голісінькі, наче зажурились, що йде зима, а кожуха нема.

— Радий би взяти, щоб там, як говориться, на святі мати бодай одну лату, але...

І бойовий побратим Дмитро Волосюк хоча ще й не дослухав, а вже очі його теж стали голі-голісінькі, наче зажурився чоловік, що одна нога в нього взута гарно, друга роззута ще краще, а якби третя була, то й не вгадаєш, як би вона по світах пішла.

— А чому, Хомо? — питається жалісливо бойовий побратим.— Думаєш, там не ждуть мене?

— Може, й ждуть, Дмитре,— сказав сумно, як чоловік, що молотив цілий день, а віяти нічого.— Але ж трапляється там багато фронтовиків, які не тільки з гітлеряками воювали і калічилися...

— То й що? — недорікувато поспитав бойовий побратим, наче йому в голові й на зяб не орано. Й підморгнув: — Та чого нам журитись, Хомо? Аби живі туди дістались, а голі там будемо!

— Авжеж, не тільки фронтовики, що німців били... А багато й таких, що десь в Африці воювали... Чи в Кореї. Чи в інших державах душили свободу... Як у тому В'єтнамі стражденному...

— То й що?—вперто допитувався Дмитро Волосюк, наче він розуму в божих баранів набрався.

— Як то що? — розсердився Хома, і язик йому так ворухнувся в роті, мовби хотів засичати гадюкою.— Ось у Вашингтоні чи в Чикаго станеш ти посеред авеню або посеред стріт, еге?

— Ну стану,— похмуро згодився Дмитро Волосюк, потемнівши лицем, неначе не з доброго тіста зліплений.

— А назустріч тобі на милицях іде інвалід, обвішаний усякими нагородами, так? І ти немов із ланцюга зриваєшся, в обійми йому падаєш, сльозами своїми вмиваєш його, так?

— Ну так,— випустив Дмитро Волосюк із рота двійко сердитих слів, немовби їх гедзь уразив.

— Станеш йому розказувати, як в окопах мерзнув, як із ним зустрівся на Ельбі, еге?

— А чом би й ні! — знов буркнув Дмитро Волосюк, і з кожного слова сердита іскра приснула.

— Вродився ти, Дмитре, і виріс, а розуму не виніс,— дорікнув Хома.— Ото дурень до

Америки й дурень із Америки. А який ум, такий і товк... А може, той інвалід у В'єтнамі воював, може, в'єтнамці йому ноги поперебивали, що він тепер на милицях шкутильгає? То ти, значить, поїдеш обійматися та чаркуватися з ворогом в'єтнамського народу? А що тоді про мене скажуть у Яблунівці? А прогресивний люд Америки? Мовляв, який їде, такого й на віз бере!

— Я ще в Америку не поїхав, ще не здибався там ні з яким фронтовиком, а ти, Хомо, вже вибатькував мене, вже мій лоб наскуб, а свого й не наставив. Кум із кумою тири-тири — свині моркву порили, от! Хто сказав, що я там із першим-ліпшим фронтовиком родичатимусь? Бачу, вільно твоїй губці в своїй халупці гомоніти, та краще взяв би мовчок на гачок... О, чи я не зумів би знайти інваліда до душі? Правильного інваліда, що правильно постраждав!

— Став би там товктись, як Сивко в пеклі, то накоїв би такого, що потім довелось їсти заварену тобою кашу й мені, і яблунівському правлінню. Ото краще один раз тут у селі відміряти, щоб потім не довелось жодного разу в Америці відрізати. Бо на похороні треба плакати, а на весіллі танцювати, Дмитре. Отож не будь

сердитим, бо сердите не бува ситим.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ,

де з палким словом про Америку виступає робот Вася, попереджаючи, що за морем люди б'ються з горем, а те горе навчить глядіти в море, хоч далі від моря, та не далі від горя, бо те горе не кинеш у море, і бредуть там горем, мов тим синім морем

Робот Вася, котрий мав замінити Хому на яблунівському корівнику, також навідався на проводи старшого куди пошлють із артілі "Барвінок" до Америки. Від робота тхнуло гноєм, жомом, трудовим потом і ще якимось технічним маслом, яким змащено його численні деталі. За цей час, що робот Вася обзвичаювався в селі, він зовні став скидатись на Хому: начебто ввійшов із головою не тільки в його роботу біля худоби, а й уліз у запасну шкуру грибка маслючка. Й іржати навчився так, як жеребець на стайні, й механічне черево його вже те любило, що не одну людську душу загубило, й начебто він хоч і вдома ночував, та не з одною чужою жінкою жартував.

Захмелівши від пташиного молока та від пуза наївшись манни небесної, робот Вася заговорив:

— Хомо, чи ти знаєш, що таке Америка? Спитай у Ка— леника: їздив по гроші, а привіз гниди та воші. Надивишся, скільки там убогих, у яких тоді неділя, коли сорочка біла, які постягувались на корову, а ще сподіваються стягнутись і на віршовку, у яких на ниві колосся, як у шолудивого волосся. І ам панує нужда! Ота нужда, що вчить хліба їсти, що закон ломить, що честю торгує, що камінь точить і в могилу кладе. За морем сидять злидні на покуті! А за тими злиднями світа не видно, за ними добра не доробишся, вони довічні і довші за всяке багатство. І ам править лихо! Оте печене лихо, якого там насунулось до бісового батька, яке з ніг валить на погибель, яке хапає за ногу, коли бідак хоче на гору. Там усі кланяються горю! І за морем люди б'ються з горем, а те горе навчить глядіти в море, хоч далі від моря, та не далі від горя, бо те горе не кинеш у море, і бредуть там горем, мов тим синім морем, і те горе — що море: ні

перепливати, ні випити. А ще там владарює біда! А ту біду ні продати, ні проміняти, й коли перед очима біда, то злидарям не йде на ум ні їда, ні вода. Там впадають у біду, як курка в борщ, живуть із бідною, як із рідною мамою, там впиваються бідною, похмеляються сльозами. Там безвихідь! Там думай не думай, а вище

себе не плигнеш, вгору не підскачиш, а вниз не провалишся, там як із биком не битись, а молока не напиться, там хоч пень об сову, хоч сову об пень, а все сові лихо. Там ситі голодом! Там день не їдять, два дні перегодять, а тоді знову не їдять, там чути, як пісні співають, та не чути, як вовками виють, там хати в людей багаті, та нічого й собаці дати. Там ситий голодному не вірить, там хліб за шлунок не ганяється, а шлунок за хлібом, там такі убогі, що й кошеняти із запічка нічим виманити! Зате багаті там великого роду, а песького ходу, зате панам і псам там усе вільно, зате доста розвелось отих, що з одного вола та вміють дві шкури злупити, а з однієї липи двічі лико здерти, які вміють чужим потом умитись і нагрітись. Багаті там багаті, як чорти рогаті, вони богу моляться, а чорту вірують, у них тіло в золоті, а душа в мерзоті. А візьми, Хомо, їхній військово-промисловий комплекс. Той комплекс — як собака: на своєму лежить, а хвіст

перекинув на чуже. А вже яка латиноамериканська дрібна держава задумає тягатися з Америкою та міряться з нею чубами, то як твоє довше, то утнуть, а як коротше, то натягнуть. Із тим гидольним комплексом краще не знатись і не цілуватись, бо скільки йому не годи — однаково тобі рябу корову не подарує, вредний і хитрий: у нього й шило голить і голило, а в тебе й ніж не візьме.

— О, розбалакався, мов гуска зі свинею,— невдоволено буркнула Мартоха.— Чи там для Хоми нема трудящого люду, що він має брататися з усякими комплексами? Побачать вони Хому, як свою потилицю! Знатиметься з тими, що кують залізо, поки гаряче, хто зробить, лиш стань та подивися, хто в шахту спускається — з світом прощається, хто з ткача не виб'ється на багача, а із швачки —• в багачки!

— Так то воно так,— згодився робот Вася.— Треба за морем знатися з тими, у кого густа рука, що й не треба дрюка, у кого ремесло хмелем не поросло, хто що вхопить, то в нього і вродиться. А також із тими, кому проклятий капіталізм залип сала за шкуру, кого визискувачі б'ють і плакати не дають, кого банки ганяють, як солоного зайця, кого експлуатація запрягла ще й нукає. Бо лиш бідняки зрозуміють тебе, Хомо, оті, що заробляють три вирви в шию, а четверту навздогінці, хто доробився на конвейєрах, як сіль на окропі, хто тягне на заводі лямку, поки йому викопують ямку! Ось хто захоче поговорити про Яблунівку та довідатись щирю правду про колгосп "Барвінок". Розкажи, хай довідаються, що тут минулись часи, коли працювали, як коняки, а їли, як собаки, коли в багатів працювали, а болячку заробляли, коли ходячи наїдались, а стоячи висипались!

За цими словами робот Вася звівся з-за столу, хрест-навхрест почоломкався з Хоною і заквапився на ферму.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ,

у якому Мартоха голосить за Хоною, а також розказано про терористичну акцію

гітлерівського офіцера

Хома полетів.

Суперавіалайнер зайшов на посадку на сільській околиці тоді, коли Яблунівка після трудового дня спала, як дитина після купелі. Потужний рев реактивних двигунів авіалайнера навіть не побудив собак, які теж спали, якби шовком шили. Ось тому-то перший політ по міжнародній трасі аеропорт імені Кеннеді — Яблунівка залишився всіма непоміченим, навіть листоношею Федором Горбатюком, котрий подеколи й спить, як полоханий заєць, або ж ловить уві сні мишей, але на цей раз спав, наче після маківників.

Суперавіалайнер як сів, так і злетів, прихопивши Хому Прищепу, на честь якого й було прокладено цю авіалінію, а листоноша Федір Горбатюк і далі боровся зі сном, наче з волом. Про те, що Хома полетів, Яблунівка дізналась від Мартохи. Звісно, могла б дізнатись і з зарубіжної преси, як і раніше дізнавалась про найважливіші події з життя старшого куди пошлють. Скажімо, з "Мессадже— ро", "Оррор", "Фігаро", "Дейлі-телеграф", "Тайме оф Індія" і т. д. Але ж рань була ще така рання, що чорти й навкулачки не бились, отож самогонниця Вівдя Оберемок іще не могла зі своїм підпільним товаром звинутись на районний ярмарок і повернутися звідти з друкованим органом якої-небудь лейбористської, соціал-демократичної, ліберальної чи республіканської партії. Значить, Вівдя Оберемок іще не звинулась у район і не повернулася з району, як Мартоха заголосила по своєму Хомі. Оскільки це голосіння було голосінням-інформацією, що з успіхом замінило не завжди правдиву, а здебільшого лицемірну буржуазну пресу, то прислухаймось!

— Ой, Хомонько, ти з доброго кореня, то й сам окоренок нівроку, з гарного коріння, то й славне твоє насіння, й родюче твоє сім'ячко, бо зросло на зеленому зіллячку! Й треба ж тобі та Америка? Пізнаєш, відкіль гримить, пізнаєш, що сук таки не верба, пізнаєш, як ото мішатись ополонику поміж ложками. Либонь, чуєш мене в небі, не можеш не чути, й киваєш, мов кінь гривую. Кивай, Хомо, поки там тобі хвоста не підкосили, поки тебе там не забили на бузан оті щербаті акули імперіалізму. А чи я тобі колись дівчиною не була, що мала стільки ласки, як на тихому ставу ряски? А хіба з тієї гарної дівки та й не вдалася гарна молодиця? Не було в мене гріхів чубатих, тому-то мене й посватав, і любив ти свою любку, як голуб голубку, і були твої поцілунки милісінькі, хоч по одруженню ходили обоє голісінькі. А як на фронт подався, то хіба за тобою я дух не ронила, хоч огинався тут один поліцаюка, що начебто ненароком коло мене терся боком. А як повернувся з війни, згадай, після окопів здавався людям, як постіл, а мені був такий, як сокіл. І прилип ти до мене, як сліпий до тіста, а я прилипла до тебе, як сліпа до па— кола в тину. Ти мене любив — кулаками ніколи не голубив, хоч колись я всі гроші потринькала, а в хаті нічим було підперезатись, щоб на роботу зібратись. І хоч кажуть у Яблунівці, щоб не вірити жінці вдома, а кобилі в дорозі, але ж, Хомо, стара вже тебе не покине, а молоді, може, ти й сам уже не захочеш. Не знайдеш ти в Америці такої, що тебе роззує та ще й поцілує, яка продасть корову і вишле гроші на дорогу, яка, може, світитиме, та не грітиме і тільки в бога марно хліб їстиме. Отож

чуєш мене в небі, чуєш! Затям, що в Америці ти будеш такий мужчина, як без хвоста скотина, будеш отим самоваром, який кипить, та нікому з нього пити, і будеш ти там в Америці однесенський, як макогін у макітрі, серед усяких там хмародряпів. Еге ж, і сам станеш схожий на хмародряп! Згадуватимеш, як перед від'їздом сидів на постаменті під ясенем, бо ж мусив за звичаєм посидіти перед дорогою, а сльози з очей лились, а корова з хліва чує твою печаль і теж кричить, як опарена, реве, наче по мертвому, так що тільки кривавії в худобини не ллються. Згадуватимеш, як перед від'їздом заходив до музею, дивився на свій солдатський портрет, приглядався до експонатів. Ті вила-згрелі з музею, ті сокира, молоток і долото снитимуться тобі в Америці жар-птицями, але журба не дасть ні Яблунівки, ні Мартохи!

Поки Хома в небі у літаку летить, а Мартоха на землі з розпуки кричить, авторові кортить розповісти про те, що старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок" міг би й не потрапити в літак, міг би й не полетіти в Америку, якби... Вміти не вміти — треба говорити, отож слід іти і йти вперед, наче мила ковтнувши!.. Міг би й не полетіти, якби в історію не втрутилась козацька ватага.

Ні ви про автора, ні сам автор про себе не скаже, що в нього язык, мов у собаки хвіст, що він бреше на свою голову, будучи схожий на шевця, котрий що ступить, то збреше. Але як не засвідчити правду, хоч, може, та правда така, як мухи коня з'їли, а вовк помагав?.. Ясен місяць угорі світив, коли Хома ступив зі своєї хати через поріг, залишивши вдома непритомну від горя й сліз Мартоху, наряджену в пояс цнотливості. Хома згорбився, наче йшов по лиху, а очі його були так нагострені горем, що погляд їхній був тонший і гостріший від місячного проміння. І вже коли ступив із обійстя, за ворітьми від стовбура тополі відірвалася загадкова тінь, наче виткана з найглупішого мороку найглупішої ночі. Тінь похмуро й зловісно посувалася за Хомою, котрий, пригноблений розпачем, не помічав страховидної й непрошеної супутниці.

Тінь посувалася скрадливо, наче наїлась лихої нужди, а кроки її шеберхали так, як шеберхали б кроки злої години, котра дасть знати, почім ківш лиха. В центрі села Хома Прищепа звернув до братської могили, щоб узяти пригірщ рідної яблунівської землі в дорогу далеку, то тінь похмура причаїлася за кущами, чатувала, як біда, котра не сама йде, а й другу за собою веде, чигала, як горе, котре і з ніг звалить і задавить.

Хома, взявши з братської могили пригірщ землі й зав'язавши у вузлику, ступив на дорогу — й зловісна тінь вигулькнула з потайної криївки, й кроки знову зашелестіли, мов кажани, мов лиху, яке посувається тихо, й чому Хома не чув, чому не бачив?

І враз, коли з-за хмари знову місяць вихопився, мов краснопір зринув над водою, тінь ота на коротку хвилю постала зовсім не тінню, а гітлерівським офіцером. Зблиснули фашистські погони на плечах, знаки на грудях, нашивки на рукавах, а в руці смертельною блискавкою зблиснув пістолет. Місячне проміння зазмійлося гострим шерехатим сяйвом на воронової барви стволі хижому, на пекельної чорноти оцупкуватому руків'ї, й здалось, що зараз рука, яка стискає пістолет, злетить угору, й з його смертовбивчого жерла вирветься віхоть золотого полум'я, й те полум'я громом своїм уб'є Хому. І не дійде старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок" до сільської

околиці, не сяде в літак, котрий уже реве в небі, заходячи на посадку. А впаде, вбитий підступною рукою, на сиру землю, цілуючи її скривавленими вустами,— і якби він не вмер, то довго жив би, але ж візьме його впоперек живота, неначе отого kota, і вже по смерті не буде Хомі ні життя, ні каяття. І скажуть тоді про нього в Яблунівці: "Умер Хома— й добра нема!" Заперечать: "А застерігали його, казали, щоб не квапився, бо не звалить когось, коли квапитиметься, то не послухав!" Докинуть: "Який Хомка, така його й тонка". Згадають: "Бо вживав зілля од похмілля". Виправдовуватимуть: "Хома купував, Хома випивав, бо Хома гроші заробляв". Оббріхуватимуть: "А ноги такі були в того Хоми, що частенько самі тягли чоловіка до куми". Зводитимуть наклепи: "Мастили Хому смолою, а Хома все залишався Хомою". Доливатимуть масла в огонь: "Було, коли Хома захоче, то й сама відьма захоче". Обмовлятимуть: "Впертий вдався: нехай його батька журавлі, а вже мого — чаплі. А то як заведуться Ярема з Хомою, то Ярема в воду, а Хома на дно, бо обоє вперті". Бурчатимуть: "О, хто про Хому, а він про Ярему".

Проте чи корчі зсудомили руку фашистського офіцера, чи ще не наспіла пора стріляти і вбивати Хому, тільки пістолет не злетів круком догори, не каркнув смертю, і Хома ходою господаря ще міряв свою путь по яблунівській землі, не падаючи в її лоно й не цілуючи її материнську снагу скривавленими вустами. Значить, його талант іще не зів баран, а причина була поза очима.

Знову місяць сховався за хмарами, наче злякався, що лиш йому голову одкусить, а коли випірнув із-за хмари хоч не гарно, зате добре, то щось несосвітенне стало творитися, мовби десь собака в рові утонув. Якби хтось глянув на ту несосвітенну картину, подумав би неодмінно: ще де те лоша, а вже хтось обротьки плете на нього, ще де та косовиця, а вже хтось і сіно для лошати возить!

Бо той небесний грім авіалайнера чи то лунким потоптом віддався в яблунівській землі, чи то в передчутті прощання з Хомою серце колгоспу "Барвінок" загупало так лунко... А тільки задвиготів простір, застугоніла ніч, тривогою дихнуло вогке повітря! І вже почулось хоркання коней, брязкання кінської зброї, скреготіли вудила, дзенькали вуздечки, скрипіли сідла, заспівали шаблі, запахло рушничним порохом, тьохнули стріли, скреготнули кинджали, защебетали зведені курки кремінних пістолів, гостро запахли кістяні та шкіряні порохівниці, а також порохівниці-натруски й дерев'яні порохівниці. У світлі місяця сяйнув одяг на кінних вершниках — черкески з відкидними рукавами заграли веселковими барвами, напівжупа— ни та шаровари так само наче аж гримнули в яблунівську ніч водоспадами багатих кольорів, на комусь спалахнув кожух, засвітилась гостроверха шапка, сяйнула мереживом та вишивкою сорочка, загорілась епанча, зблиснули хромові чи юхтові чоботи, жар-птицею заяскрів ярмолук...

Козаки! Знову наринали козаки, яких тут чи не добрий яблунівський дух виворожував, і в їхньому верткому чор— торії на хвилюк пропав Хома Прищепа, який квапився на літак, і та зловісна озброєна тінь, що скрадалася слідом за грибок маслючком, ладна всадити кулю в спину. Лише чулося стривожене іржання коней, що гарцювали чи дибки спинались, чулася срібна мова кінської зброї, що широко розкочувалася серед світлої подільської ночі, та ще розлунювались козацькі скрики. Це

були скрики воїнів, котрі вчасно навинулись, щоб не тільки відвести смертельну небезпеку від свого побратима, як то їм велить совість і закони побратимства, а й провести його в дорогу далеку й небезпечну, гірку й почесну.

Козаки як виринули зі світлого мороку ночі, з її безмежних та загадкових володінь, так і раптово канули в блакитно-смарагдовій її непевності, в неоглядній її таїні. Тільки ще чувся тупіт кінських копит у полях серед молодого жита й пшениці, аж поки пропав, і запала тиша обізвалася голосом сонного перепела. Місяць із гострого рога свого, наче з міфічного рога достатку, сипнув на доли не так срібне проміння, як срібну грошву старовинного карбування, й та грошва заіскрилася, заграла в полях!..

Самотній, мов перст, простував Хома Прищепа сільською околицею, кваплячись на екстраординарний міжнародний рейс Яблунівка — аеропорт імені Джона Кеннеді, й тепер уже ніяка тінь не кралася за старшим куди пошлють, пропала та тінь після козацького нальоту, щоб не бігала, як бігає кобила з зіллям, а лоша з весіллям.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ,

де світ живої природи журиться

за старшим куди пошлють, котрий полетів до Америки

Світ весь навіч угледів, що таке являє собою магічний феномен присутності Хоми у Яблунівці, і авторові тепер нічогосінько не залишається, як усьому світу явити не менш магічний феномен його відсутності у Яблунівці,— хай старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок" у цю хвилину летить над рідною землею, вільно розкинувшись у комфортабельному сидінні авіалайнера, а чи вже летить над Атлантичним океаном, дивлячись в ілюмінатор на грізну водну поверхню й згадуючи Мартоху, породисту корову, колгоспну тваринницьку ферму... Хай летить Хома, бо хтось же має літати, щоб у польоті і на чужині гірко тужити за рідною землею, щоб потім повертатись додому, радіючи кожною клітинкою й жилочкою, серцем і передсерддями, свідомістю й підсвідомістю.

Либонь, звук двигунів потужного авіалайнера не розтанув іще над Яблунівкою, як у сонному єстві автора завовтузилося щось і почало скубти із всіх сторін, і він, прокидаючись, почувався так, наче пригрів гадюку за пазухою, й тепер гадюка, розігрівшись, стала кусати. Неспроста кажуть — не нагодуй його хлібом, то не буде тобі ворог! Отож слід було прокидатись, сягати рукою за пазуху, щоб відкинути пригріту гадюку, що автор вчинив спритно, хоча гадюки не зловив, бо, проворна, встигла ізслизнути. Квіти на стелі й на стінах знахарчиної хати палахкотіли, як на квітнику, й кожна квітка нагадувала незвичайну зірку, а вишита квітками хата, безумовно, скидалась на галактичний простір, на космос,— саме десь у такому космосі й мав зараз пересуватись Хома Прищепа, линути назустріч новим пригодам на чужині.

Я вийшов надвір і відразу відчув, що повітря якесь не таке, як завжди по ночах. Воно нагадувало непевну драглисту масу, яка не тільки пахла м'ятою, канупером, кропом, нічною красунею та кропивою, а й наче жило якимось особливим життям. І особливості цього життя найперше, мабуть, крились у тлумовиську найрізноманітніших звуків, якими був насичений довколишній простір. Кожен зі звуків чувся зосібна — з

кущів півоній коло криниці, від погрібника, від хлівця, мало не з-під кожного куща картоплі на городі, від кущів смородини та малини, від кожного дерева в саду. Лунаючи зосібна й не втрачаючи своєї виразної індивідуальності, звуки в сукупності, звісно, творили не какофонію, а симфонію. І ця симфонія була живою, органічною — такою, як солов'иний хор чи хор ставкових жаб. Прислухавшись уважніше, я спромігся розрізнити, які інструменти нагадували ті звуки літньої ночі, котрі так виразно чулись, дивуючи мою уяву... Ось із хатнього причілку начебто по-басовому впевнено озивається старовинний народний інструмент бугай, посилаючи тремтливий звук непевної висоти. Від тину, де вишні стоять рядком, линуть теж звуки непевної висоти, ритмічні, мовби творені шкірою, натягнутою на дерев'яний обруч, та ще бубонцями — такими срібними чи бронзовими кульками, завбільшки з горішок, а в ньому дірочки, а всередині дробинка, що піддзвонює. Ага, то химерний бубон! А від воріт струнні звуки вногидуються тонесеньким разком у повітрі, навіваючи спогади про троїсті музики, і ті звуки нагадують якийсь смичковий інструмент басового регістру, чи не басоль, український, народний, старовинний. А від дерев'яного стовпця-рогача, па якому знахарка колись, очевидно, сушила горнята й гладушики, бандура ні-ні та й озветься, ні-ні та й заговорить гамованим, переривчастим речитативом. Під хлівцем, де зарості кропиви й лопухів, де чад чорнобилю й полину, таке вже ніжне та солодке голосіння струнне прокльовується, щип і щип хтось по струнах, чи не арфа божественна? А до неї — від дикої груші, посадженої на межі, — голос кобзи лине, і в неї, може, не так струни озиваються, як приструнки, пробуджувані плектром... Я ступив стежкою на город, і вже тут, на городі, від гарбузової поворозки, обтиканої лапатим слонячим листям, охрипло так, з кволим аїтханням-вдихан— ням-видиханням озвалась надута шкіра чи то міхур надутий, нагадуючи козу, духовий народний інструмент. А від соняшників — дерев'яні малесенькі молоточки залопотіли, такі собі мініатюрні стукачки, лишенько, та це ж цимбали, самісінька старовина струнна озвалась своїми подвійними, потрійними та четвертинними струнами. З пахощів цибулі та часнику чомусь легесенько так ударили гуслі, пролунали по-лебединому геть-геть далеко їхні скрики. Від чубатої кукурудзи — звуки ну ж такого ніжного тембру, такого м'якого, наче хтось дме не так губами в дерев'яну дудочку, як мрії свої вилускує в лоно духового інструмента, й не можна не вгадати флейту. Хай добро цій чудотворній ночі, яка тут, у Яблунівці, на початку щедрого подільського літа, раптом обернулася на оркестр, інструменти якого були поховані мало не під кожною зеленою рослиною, ховались мало не під кожним кущиком чи плодовим деревом. І ще мені з того плодючого бушовиська, з царства буяння і зела, вчулись голоси всяких дудочок, сопілочок та свистків, а також флейти-пикколо; а ще не дала забути про себе гуцульська ліщинова флюяра, рідна посестра українських сопілок; не обійшлося також без органу, котрий заховався навіть не в садку, а за садком, де стелився отой моріжок, на якому Хома колись був зустрічався з кінними козаками; від постаменту, на якому в цю ніч сиділо хіба що проміння зірок та місяця, долинув звук, який народжувався начебто в нутрі паленої глини, і ця палена глина, либонь, мала творити такий музичний інструмент, як

окарина.

Музика, яку чули мої вуха, народжувалась живим світом живих рослин. Усе, що росло на обійсті, на городі, в саду, випромінювало музику, дихало музикою в цю ніч. Хай то буряки чи картопля, кріп чи петрушка, квасоля чи пасльон, калачик чи березка, лобода чи щирій — кожна рослина світилась гармонійними звуками, які викликали в пам'яті старовинний чи сучасний інструмент, духовий чи смичковий. Море звуків, якими насичене вогке повітря, складалось у повільні урочисті ряди хвиль, котрі не те що злегка прокочувались, а наче зависали над землею й сяяли, як ото сяяло місячне проміння, і в сяянні їхньому чулась неоглядна глибина вічної загадки буття.

Все ще зачудований, я сів у саду під яблунею. Опустивши очі долу, помітив, наче двоє грубих стебел, у яких вгадувались мальви, обнизані широкопелюстковими квітками, здригаються. Ні ногою не зачепив, ні вітер не віяв, то чого б їм здригатись? Приглянувшись пильніше, застеріг, що стебла не просто здригаються, а рухаються в дивній осмисленій злагоді, то відступаючи одне перед одним, то наступаючи, то начебто кружляючи... Так, немов танцюють?! А може, й справді танцюють, бо ж музика й досі живе в повітрі, бо рухи стебел вкладаються в її ритм. Я вщипнув себе за щоку, відчув біль, отже, не сплю, отже, не сниться ніч, не мариться рослинна музика, не ввижається танець мальв, а все відбувається насправді на колишній! знахарчиній садибі... Лишенько, але ж не тільки мальви танцюють, а й калачики неподалік од них теж ворухаться в гармонійній злагоді, химерно поводячи кругленькими голівками, а довкола тих голівок листячко здригається так, наче долоньки в аплодисментах. Ставши на коліна, за гуртом калачиків помітив кілька кошиків деревію на тонких граційних стеблах, ці кошики з гордовитою самоповагою також віддавались ритмові танцю, а за деревієм два-три кущики полину погойдувались... Холодіючи душею, усвідомив я, що мальви, калачики, деревій, полин не тільки танцюють, а й творять ту музику, під яку танцюють!

І танець не якийсь, а павана, такого тепер ніхто не тільки не грає, а й не танцює. Авжеж, ніхто не танцює цього старовинного й повільного, по-лебединому плавного, по— лебединому урочисто-величного танцю, уже, либонь, і нот не згадають і не знайдуть, а живий світ яблунівської природи — нате! Зберіг у своїй всеосяжній зеленій пам'яті, грає всіма музичними інструментами, які тільки можуть вичаруватись у царстві його магічної сили, грає й танцює світ, грає й танцює!

Тремтячи від збудження, вийшов із садка на моріжок — тут також линули хвилі нової музики, тут також звершувалось таїнство танцю: ромашки танцювали, конюшина, стоколос безостий, тонконіг бульбистий. Ще трохи пройшовши, я надібав на нетребу й осот, на нечуй-вітер і череду, на мати-й-мачуху і романець, які, звісно, також у повільному та плавному, у велично-урочистому танці старовинному павана відкривали зараз моїм очам таку таємницю, якої раніше звідувати не доводилось.

Осяяння, мов спалах блискавки, пронизало свідомість: світ природи влаштував прощальну учту на честь Хоми!

Пригадується, як у "Слові о полку Ігоревім" журилась уся природа, коли було

полонено князя київського?.. Журилась тоді вона у язичницькі часи, а тепер, у нові часи, раділа природа й печалилась водночас, прощаючись не з князем київським, а зі звичайнісіньким яблунівським колгоспником, укотре дозвольте нагадати вам — зі старшим куди пошлють із артілі "Барвінок". Змінились часи, то, звісно, змінились і герої журби!

Й мені, враженому монументальною величчю осягнутої картини, внутрішнім зором пощастило побачити її в багатьох подробицях. Бо уявилося, як усі обійстя й городи в Яблунівці, сади й левади, вулиці й завулки, ставки та болітця, ярочки та байраки зараз усім рослинним розмаїттям танцюють старовинну павану!

Жимолость, гіркоштап, живокіст, очиток, перстач, біла глуха кропива, воловик, люцерна, подорожник, шавлія, чебрець, мак, гірчак, портулак, свербіжниця, розрив-трава, буркун, гірчиця, звіробій, материнка, дягель, еспарцет, волошки, верес, цикорій, шафран, вовчі ягоди, брусниця, чебрець, дудник, чистець, комонник, золотушник!.. Хто б зумів зібрати такий оркестр народних інструментів, кому до снаги звести докупі стільки індивідуальностей, щоб вони водночас склали танцювальний ансамбль! Оркестровка! Пластика рухів! Чи здогадується Хома, котрий зараз летить у небі, що твориться на землі яблунівській на його честь? А либонь, і знає, і чує, ще й приспівує в літаку: "Нуте, хлопці, нуте всі! Нуте погуляйте! Одні скачте, другі плачте, а треті співайте. Ду-ду-ду, ду-ду-ду, уродивсь я на біду!.. Мене жінка у дорогу нарядила паном: сорочечка по коліна, підв'язана валом. Ду-ду-ду, ДУ-ДУ-ДУ, уродивсь я на біду!.. Ти отам, я отут, а хто ж із нас дома? А хто у нас порубає соломку на дрова? Ду-ду-ду, ду-ду-ду, уродивсь я на біду!.. Оженюся в Америці, буду панувати, жінка стане свиней пасти, а я заганяти."

Ду-ду-ду, ду-ду-ду, уродивсь я на біду!.."

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ,

де оповідається про першу зустріч Мартохи з лебедем і про той чорний людський поговор, що приписав жінці любов до красивого птаха, а також висловлюється підозра, що яблунівська молодиця здатна восени полетіти до вирію разом із лебедями

Бачили б ви Мартоху другодні, коли Хома з великої охоти і з дурного розуму заgrimів до Америки!

Всує не станемо знову згадувати "Слово о полку Ігоревім", та куди тій княгині Ярославні з її княжою журбою проти сучасної яблунівської молодиці та її великої журби! Коли вранці плентала по селу, то здавалось, що то якась похмура журба теліпається за іншою журбою, що вже й зникла за околицею. Ноги не йшли, а дибцяли, як могли б дибцяти двоє сиріт без роду, без племені, без привіту та без совіту. Очі були такі сумні й самотні, немов із хмари повипадали, і в них — тільки й рідні, що постали одні, тільки й рідні, що в Києві Химка. Звісно, що брови над такими запечаленими очима теж не грали радістю, а наче згадували отих предків, що померли з редьки.

При живому Хомі, котрий у цю годину чи то навздогін за сонцем іще летів, чи то сонце навздогін за Хомою квапилося, стала Мартоха на вдовицю схожа. Зосталась у Яблунівці, як у полі вітер. Боячись, що тепер у неї пла— кана доля, що тепер її і кури

заклюють, і не треба умиватись, бо нема з ким цілуватись, Мартоха таки надумала хоч як-небудь порятуватись у своєму горі.

Понад ставом ішла вранці, по росі зернистій, мов горох, аж глядь — білий лебідь дигає назустріч із-поміж шелюги. Лебідь переставляє лапи, шию гордо вигинає дудкою, ось-ось, здається, задуднить-заграє та дудка, тільки ж не грає, й очі в лебедя сумні. Такі сумні, мовби він теж сам душею. Мартоха — вітер осиротілий!—до лебедя білого — билинки в лузі! — а той і не думає тікати, й дивиться ж на неї достеменно так, як мала дитина, що своєї матері ніяк не може з могили дочекатись.

— Та тобі хтось крило перебив! — забринів сльозою голос Мартохи, що простягла руку до птаха.— Тому й не тікаєш. Давай занесу до хати, полікую, очуняєш та оклигаєш, а мені розрада...

Пригорнула до грудей лебедя, шепчучи йому слова ласкаві, а птах не виривався, довгою шиєю горнувся до жіночої голови вродливої, де волосся вже де-не-де було посічене зорями сивини. А Мартоха шепотіла й шепотіла, й з того шепоту можна було втямити: "Чорт тридцять пар постолів стоптав, поки таку пару підібрав... Ой за мостом, попід мостом трава зеленіє, за лебедиком біленьким жінка молодіє... Я лебедем затулюсь, затулюсь і нікого не збоюсь, не збоюсь!.."

У хаті змастила поранене крило гусячим смальцем та перев'язала м'якеньким перкалем, щоб загоювалось хутчій, а потім і нагодувати надумала. Нарізала дрібними шматочками м'яса свинячого, кинула перед лебедем — їсть! Дала йому картоплі вареної — розтуляє гарного дзьоба і їсть усмак.

— Ти, видать, поїсти мастак, як і мін Хома! — зраділа Мартоха, лебідь відмерзаючи зажуреною душею.— Він ото їсть мою накипчасту і насипчасту страву, боїться, щоб собакам не викинула.

Лебідь, слухаючи, довгим дзьобом клівав крихти білого пухкого хліба.

— Що до чого, а до хліба — борщ!—мовила Мартоха.— Ось я тобі всиплю борщу в полумисок, нагодую, Хома поважає борщ... Покуштуй лишень, славний борщ, хоч бинди клади.

Лебідь і від борщу не відмовився, червоним дзьобом заліз у полумисок, Мартоха зраділа:

— З таким самим апетитом і Хома їсть! Але ж борщ без каші удовець, а каша без борщу удова, то я тобі, лебедику, й каші насиплю, бо каша — рідна мати наша.

Лебідь, звісно, скуштував і каші, бо чом не скуштувати в такої гостинної хазяйки.

— Я не з тих, лебедику, що шкода й лою на лемішку, я не замішаю тобі, та віддам свині, покуштуй ось маторжа— ників, покуштуй ячне і приймай за вдячне, хай буде тобі ні кисло, ні прісно.

Лебідь не сваволівся — він був не з тих птахів, які від усього відмовляються, мов стара дівка від гарного жениха. Він не командував у чужій хаті: сип борщ, клади кашу, подай пити. Лебідь зі статечністю, якою лебеді славляться по світах, споживав усі наїдки, якими частувала Мартоха, а наїдків, звісно, після великого випроводження Хоми залишилось ой як багато, вистачило б на лебедину зграю! І, видно, цей лебідь зі

скаліченим крилом знався на людських стравах, особливо ж — на варениках. їв би й такі-сякі вареники, бо нони ж кращі варениць, а тут же поставила Мартоха вареники, сметаною не збавлені, які, звісно, слід було їсти, поки не настав піст і вони не повтікали на вербу. За варениками наспіла пора всякої риби, адже лебеді теж неабиякі любителі риби. А Мартоха натішитись не могла птахом:

— Ой як люблю годувати! Бувало, коли Хома сяде до столу, то сало потане і ковбасам лихо стане. А ти, лебедику, видать, із моїм Хомою знався, бо начебто в чоловіка мого натурою вдався, пошкодуєш псові білого хліба, з'їси і дурницю — з маком паляницю!.. Може, і п'єш часом?

Лебідь ствердно клацнув дзьобом і, вигнувши арфою довгу ший, прохально дивився на Мартоху.

— Ха-ха-ха! — засміялась вона, геть відходячи від недавнього туску, від печалі-всеїдниці.— Геть-чисто вдався в мого Хому, котрий пасе червону запаску, щоб запобігти гемонської жіночої ласки... Але ж ти, звісно, п'єш воду в озері, а не оковиту. От би мого Хому привчити до озерної води! Добре, лебедику, що ти не п'яниця, бо чарочка та рюмочка доведуть твою лебедину сім'ю до сумочки.

Мартоха, ставши навколішки посеред хати, долонею гладила сумирного птаха по шиї, проводила пучками по лискучих грудях, по лискучих перах на спині і, заплющуючись, шепотіла надривно:

— Доля послала тебе, лебедику, замість Хоми... Перебите крило загоїться, догляну й вилікую, а ти вже вгамуй мою душу, хай не болить. Будь за Хому, за чоловіка рідного, я тебе й Хомою називатиму, лебедику мій солодкий, втіхо золота, а коли Хома повернеться додому, то чоловіка лебедем кликатиму.

Журба, либонь, так розібрала Мартоху, наче бражка підсвинка на третій день, і вона почувалася захмелілою, ледве язиком повертала, наче він їй повстаний, і слова її здавались п'яними, немов шевці.

Лебідь, вдячний Мартосі за лікування, прихисток і гостину, не пручався в її руках, не уникав обіймів, а теж тулився до жінки ближче, а крилом покаліченим начеб по її голові раз і вдруге провів, пестячи та голублячи. Мартоху від лебединих доторків струмом било, дрожками колотило, й вона шепотіла:

— Так тільки Хома голубив у молодості, на смик пере— падався, як довго зі мною не видамся. Ой, правду, мабуть, і серед птахів таку кажуть: хто милий, той красен, як у небі місяць ясен!

Так гомоніла Мартоха з лебедем, годуючи птаха, з біди виручаючи, до зболеного серця пригортаючи. Але ж село за всіх часів є село. І тоді, коли, траплялось, покрадуть яйця — було двоє, а ставало троє. І пізніше — коли жив паламар, а його діти паламаренята перепаламарились. А також за всіх царів за Хмеля, коли була людей жменя; за Митрохи, коли було людей трохи; за Панька, як була земля тонка; за Горошка, як луб'яне небо було, а шкурятні гроші ходили. А також за Юрія о цій порі, коли свистів рак на оборі...

Отож гомоніла Мартоха з лебедем, а хтось чи в вікно побачив, чи крізь стіну

погляд-вужаку пустив, запримітив ті обійми-цілування поміж яблунівською жінкою та вільним лебедем — і, кажуть, диво як сито, а чудо як решето! І почали сліпі розказувати невидючим, як хата згоріла. А почула куриця, то й розказала всій мулиці, і вже скоро, окрім районного базару, ніхто не знай. Амжеж, окрім районного базару, ніхто не знав, що не встигли ще Хому провести з села, не встиг іще Хома загриміти в Америку, як рідна жінка Мартоха з того великого й невітшого горя привела в хату лебедя. Ну, хай навіть дідка Бенерю чи дідка Гапличка — й то село не так здивувалося б, і то простило б Мартосі, але ж лебедя! Чужі гріхи в селі завжди перед очима, а свої завжди за плечима, про себе ні слова, зате на других примова,— ось і поклала Яблунівка живу-живісіньку Мартоху на міцні свої зуби, наче на жорна, й стала перетирати й перемелювати їй кісточки, стала згадувати й пригадувати, припоминати й випоминати. І все за того лебедя білокрилого та довгошийого, котрого вона начебто годує найкращими наїдками, яких і законному Хомі не готувала, а лебідь у тих наїдках усолоджується, мов черв'як у хріні. Та й випивака з лебедя такий, якого світ не бачив серед людей і не скоро побачить,— аж мало з пір я не вискакує, так нажлуктитись квапиться, і в горлі у птиці клекотить, коли дудлить, і взагалі він не лебідь, не рак, не жаба, а просто п'яний у дим нахаба! І якби яблунівські хлопці та парубки не були такі сміливі, як за плотом, що втрюх та й безрогої кози бояться, то вони мусили б поговорити гарненько з лебедем, узявши за петельки, щоб сховався в небесному закапелку — й хвостика не було видно.

Всяку всячину гомоніла Яблунівка про Мартоху та лебедя, бо чом не погелготіти, коли дурне захотіти. Еге ж, по-всякому в гречку можна вскочити, але щоб отак — хоч бери та паруй і чорту їх даруй! За все життя не привела дітей ні мирові, ні собі, то тепер уже безпремінно розстарається на маленьких лебедят. До Америки — це не в Чудви і не в Велике Вербче, поки Хома обернеться туди-сюди, то, повернувшись додому, здибає на подвір'ї виводок маленьких та пухнастеньких пташенят. Не качаток чи індичаток, не гусяток чи курчаток, а білосніжних лебедяток, біля яких Мартоха лебедітиме по-лебединому, наче коло дітей рідних, а довгошийий цибатий лебідь батьком виступатиме поміж них. Як же то Хома поведеться — битиме волоцюгу лебедя лукавого чи тягатиме за коси рідну жінку? Зостанеться Мартоха з Хомою, коли буде прогнано лебедя з подвір'я, чи навпаки — прикипить душею до лебедят отак, що подасться з ними на стави-озера, на болота-пущі, і виростуть у Мартохи крила, й мало вже в неї людського зостанеться, і полетить жінка-лебедиця разом зі своїми лебедями до вирію, десь до Африки теплої? І з тої пори не журитиметься за Хомою, бо на роду їй напишеться життя лебедине.

Ну як тут знову не згадати народом сказане: ой чук— брик, із рогом бик, а Хома із двома!

Яблунівка, значить, гомоніла про невірну Мартоху, котра навіть не діда Бенерю чи діда Гапличка пустила в хату, хоч Хома ще й до Америки, може, не встиг долетіти.

Жіноцтво було пройняте цікавістю, а чоловіцтво — тривогою: бо що, коли не Мартосі одній замандюриться ускочити в гречку з лебедем! Бо якщо можна Мартосі, то

можна й Антосі, якщо можна Лесі, то можна й Фесі, бо якщо можна Ганьці, то можна й Олянці... Зло пойняло чоловіків на всіх білих лебедів усього білого світу, а що під руками білих лебедів не було, щоб зігнати на них зло, то стали бити півнів, качурів, гусаків, індиків та всяке інше дрібне птаство — горобців, омелюхів, олянок, одудів, соловейків, сойок, зябликів, дятлів, перепелів.

Може, птахам перепадало б і далі, якби подзвін отих язикатих яблунівських дзвонів та й не докотився до вух самої Мартохи. А коли докотився, то Мартоха не була б Мартохою, якби раптом замкнула свого языка в роті за сімома замками. Не тільки не замкнула, а й випустила на волю, мов голуба сизого, і він по селу літав і по-пташиному щебетав. Мовляв, валить па сірого, сірий повезе, мовляв, із дурної голови та на здорову, мовляв, лин вилиняє, а карася очешуть, мовляв, коваль провинився, а шевця повісили. Та чи ви, людоньки недобрі, так хутко призабули, що Хома перед від'їздом надів на Мартоху пояс цнотливості й тепер ніякій хоробі до неї ніякого доступу нема — ні дідові Бенері, ні дідові Гапличкові, ні лебедеві, ні індікові, ні гусакові, ні качурові? Так що нехай чоловіки перестануть із ревнощів чинити наругу над птаством, а молодіці нехай повиинають свої язики на ланцюгах, а ланцюги прив'яжуть до прикорнів залізних, а прикорні заб'ють глибоко в землю святу.

Так, розопсівши, пасіював Мартошин язык. І, коли подумати, на його місці так пасіював би всякий жіночий язык, воюючи з марною ославою. Що б там не казали, а пояси цнотливості для подільських жінок та чоловіків — діло нове, мало вивчене, й не вгадаєш: належить до прогресивних чи реакційних явищ. Тут легко вскочити в халепу, як ми щойно пересвідчились на пригоді Мартохи з лебедем.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ,

де йдеться про дестабілізацію міжнародного становища, викликану поїздкою Хоми до Америки, а також коротко переказується зміст зарубіжного фільму "Позичений чоловік", у котрому навіть породисту телицю зображено еротоманкою

Міжнародну атмосферу, пов'язану з іменем яблунівського колгоспника Хоми Прищепи, либонь, ніхто не зумів би охарактеризувати з лаконічною однозначністю.

У парламентах багатьох країн депутати від правих і центристських партій виступили із запитами про ставлення урядів до наступного візиту Хоми в Америку. В Італії спалахнула чергова парламентська криза, бо в цій ситуації християнсько-демократична партія так і не зуміла зайняти чіткої позиції. Представниці найдавнішої професії з печально знаменитого лондонського кварталу Сохо оголосили дводенний страйк з вимогою до держави пенсійного забезпечення в старості, або ж у зв'язку з професійними травмами і захворюваннями, приурочивши свій страйк до поїздки Хоми за океан. На валютних біржах Лондона, Парижа, Цюриха, Нью-Йорка, Буенос-Айреса і Йоганнесбурга спалахнула чергова лихоманка, знову катастрофічно впав курс долара, підскочила ціна унції золота; валютну вакханалію так чи інакше теж поєднували зі старшим куди пошлють. Назрівав конфлікт між країнами — споживачами нафти і країнами — експортерами нафти, що мало призвести до стрибка цін на рідке паливо й до чергової енергетичної кризи в буржуазному світі; це загострення стосунків

пояснювалось особливим розташуванням зірок зодіака, під яким народився грибок маслячок. У передмісті Сантьяго глава фашистської хунти генерал Піночет заходився зводити приміщення нової тюрми, найновіше обладнання для якої мали виготовити фірми США; одну камеру в цій в'язниці, обладнану з єзуїтською винахідливістю, хунта начебто мала намір тримати завжди вільною, тільки для Хоми Прищепи, коли раптом йому закортить відвідати Чілі. В цій строкатій мозаїці фактів і подій привертає увагу і чергова епідемія шлюбних розлучень серед кінозірок Голлівуду. Якби ж одна чи дві затіяли судові процеси по розірванню шлюбу, а то ж мало не всі: розлучалися з кіно—продюсерами, акторами, синками мільйонерів і мільйонерами, банкірами і фабрикантами, замаскованими босами мафії і ділками підпільного бізнесу, генералами Пентагону і великими цабе в таких організаціях, як Федеральне бюро розслідувань, Центральне розвідувальне управління. Цю пошесть спершу не могли пояснити навіть наймодніші астрологи Сан-Франціско, Лос-Анджелеса і Філадельфії, аж поки хтось почухав потилицю і ненароком вискуб із потилиці дивовижно простий здогад: Хома! В усьому винен Хома! Заради нього будь-яка американська зірка, котра холоду не любить, а в жару не спить, котра як хоче, так і сокоче,— здатна гори Анди перевернути, а що вже казати про якісь Аппалаччі!

Іменем Хоми, як зручним прапором, стали прикриватись усякі шарлатани від релігії; оккультні науки взяли на озброєння якісь його висловлювання про телицю й спекулювали так, що від сорому перевертались у цинкових гробах на Арліпгтонському кладовиську в Вашингтоні колишні учасники в'єтнамської кампанії. Деякі з членів ку—клукс-кланівських банд, замість традиційного білого мішка з гостроконусним ковпаком, стали зодягати костюми, схожі на той святковий, у якому Хома ходив позичатись Одарці Дармограїсі. Хтось із дотепників додумався до того, що знаменитій статуї Свободи в Нью-Йорку зумів надати схожості з яблунівською молодницею: достоту стоїть собі зі смолоскипом у руці Одарка Дармограїха й вітає всіх, хто прибуває в місто-мегаполіс. Статуї Свободи надали звичного виразу обличчя і звичного вигляду, проте наступного ранку вона вже знову була схожа на Одарку Дармограїху, бо хтось, напевне, вважав не без підстав, що саме так і має виглядати символ американської свободи. Побільшало чуток про невпізнані літаючі об'єкти, себто про літаючі тарілки. Інститут Харріса, котрий вивчав громадську думку, в результаті проведеного серед американців опиту дійшов висновку, що в приватному користуванні Хоми Прищепи таки є літаюча тарілка, якій не страшні енергетичні кризи й загострення стосунків з Іраном чи з іншими країнами — членами ОПЕК. Більшості опитаних гість Америки уявлявся не старшим куди пошлють із яблунівського колгоспу "Барвінок", а загадковим і таємничим інопланетянином, котрий хитро замаскувався під грибка маслячка.

На екрани американських кінотеатрів вийшов фільм "Позичений чоловік", поставлений знаменитим режисером Стенлі Кубриком. У фільмі знімалися зірки світового екрана. Роль Хоми грав англійський актор, який так вправно тримав у руках вила-згрелі, наче з тими згрелями й народився. Спекулянтку Одарку Дармограїху грала італійська актриса, чимось невловно схожа на Джіну Лолобрі—джіду. В

трактуванні італійки яблунівська пройдисвітка скидалась на учасницю міжнародної злодійської зграї, яка безкарно орудує на морях і континентах. Із грудьми, які не вмістилися б у бюстгальтер жодного розміру, з осиним станом, який можна було б охопити срібним перснем, вона виглядала типовою секс-бомбою буржуазного розважального кіно. На роль Мартохи запрошено французьку актрису, чиї очі — великі, чорні й глибокі, мов космічні провалля,— начебто ввібрали знаду й чарівливість усього жіноцтва. Французженка красувалась на екрані в такому пишному й довгому волоссі, у якому вона могла сховатись від голови до п'ят, прикривши великі й малі подробиці оголеного ества. Коли Хома подався до Одарки Дармограїхи, французженка впала в такий затяжний сексуальний транс, що здавалось, начебто разом із нею в цьому трансі перебуває весь світ органічної й неорганічної матерії. Роль породистої телиці у фільмі грала якась мила й симпатична телиця з Іспанії. Серед багатьох претенденток (особливу конкуренцію склали телиці з Індії, Бельгії та Голландії) відібрано саме іспанку, в якої, на глибоке переконання продюсера фільму, очі найбільше скидались на очі покійного яблунівського бухгалтера Петра Зосимовича Варави після того, як він спожив один-другий кухоль "Жигулівського" пива під варені раки. Іспанська телиця на екрані милувала зір точеними ніжками та лискучими вгодованими боками, і якби вона була не телиця, а дівчина, то навіть не— упередженим поглядом за її поведінкою можна було б роздивитись прикмети такого захворювання, як еротоманія. В одному з епізодів американського фільму з яблунівського життя іспанська телиця навіть співала: "Як я була молодою преподобницею, повісила фартушину над віконницею. Я робити добре вмію: піч топлю, руки грію, плечі парю, не йди, Хомо, бо ударю!"

Деякі епізоди фільму сягали вершин геніальності, а деякі не переступали меж пустої розважальності. Режисер Стенлі Кубрик, на жаль, знадився на значні грошові винагороди деяких фірм, удавшись до реклами їхніх товарів. Так, наприклад, він зняв епізод на колгоспній фермі, де під час ранкового доїння худоби яблунівські доярки жують американські гумові жвачки. В епізоді, в якому зі смакуванням подробиць показано сомнамбулічне залицяння бойового побратима до Одарки Дармограїхи, не обійшлося без чужорідного кадра, який рекламує мийні засоби якоїсь фірми. А коли вся Яблунівка зібралась, щоб провести в останню путь колгоспного бухгалтера Вараву, раптом серед могильних надгробків, хрестів і зірчастих пірамідок з'являється екстравагантної барвистості щит, на якому написано: "Пийте кока-колу!" Примара бізнесу скрізь показує своє огидне мурло, й ця обставина не дозволяє фільмові "Позичений чоловік" уповні бути явищем високого мистецтва.

Отже, як бачимо, міжнародна атмосфера, пов'язана з іменем Хоми, склалася складна й напружена, щохвилі мінялась, підносячи такі сюрпризи, що навіть третій-перетертий у політиці калач Генрі Кіссінджер мусив за голову хапатись, чухаючи потилицю, приказуючи:

"Як ся має, як ся знає — так ся повертає".

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ,

де йдеться про нову зустріч із основоположником естетики рухомого живопису, про

творчу невдачу, спричинену маститом і флегмоною вимені у корови, а також про те, чому бородатого художника названо генієм комбайнового мотвила

То в старовину завдавали ноги на плечі, щоб долати дорогу, яка і вночі не спить. Пішки ходили — чи навпростець, як ворони тільки літають, щоб і не скоро повернутись. Мусили шанувати гори й мости, щоб були цілі кості. Але ж не тільки пішки, а й на конях, бо чудеса на колесах: самі котяться! Добре знали за тих часів: не в тім сила, що кобила сива, а як вона везе, чи не затягне воза десь на яловий міст. Знали також, що далеко на батозі не заїдеш, тому гладили коня не батогом, а вівсом, не жаліли вухналя, щоб підкову не загубити. Вірили свято, що не копиту кобила, а копито кобилі, бо хотіли краще погано їхати, ніж добре йти. Ох, спогади, спогади, як за годину моря не переїдеш, так усього за годину не виповіси, хоч би й розтікався своїми думками до Золотоноші, що з золота, й до Лубнів, що з лубків, до чигиринців, що спекли чорта в ринці, й до таращанців, що з'їли чорта вранці.

Тепер не так подорожують — чи до Ромнів, города на горі, де по дві дурниці на дворі, ні до преславного Ніжина, який більший від Носівки тільки одною хатою. Тепер подорожують так, як Хома Прищеп: сів на яблунівській околиці на суперлайнер і чинно полетів до Америки. Звісно, чоловік без пригоди не живе, живому чоловікові все потреба, то нехай старший куди пошлють летить, раз у нього й за океаном діла знайшлися. Як волів роги не тяжкі, так, видать, і Хомі та поїздка не тяжка, то хай летить, бо ж говориться: утік не втік, а побігати можна.

А ми не станемо відриватись від Яблунівки, щоб не уподібнюватися широко знаному міфічному героєві, котрий необачно відірвався від рідної землі, поплатившись життям. Не пиво диво, а слова. Ми цю істину не знали, не знали, та як на те й забули,— отож назбираємо на яблунівській землі таких слів, які б і далі самі-самісінькі розповідали про село подільське, яке, з'ївши калач, береться знову до хліба, то про людей подільських, які багато роблять, а тому-то багато знають.

Хоча автор захопився розповіддю про Хому, але не забував він, як то мовиться, про Ярему, себто про інші події у Яблунівці, зокрема — про мистецьке оздоблення сільського Будинку культури. Отой бородань у джинсовому костюмі, котрий колись здибався мені у фойє за малюванням корови з натури і котрий натхненно виклав основніші тези так званого "рухомого" живопису, не забувався й на хвилику тоді, коли увага була повністю прикута до старшого куди пошлють. Яких нових творчих результатів він домігся, яких зоряних вершин натхнення сягнув? Чи вже скоро його малярський пензель і мистецький хист прислужаться до збільшення поголів'я великої рогатої худоби у Яблунівці, до різкого підвищення надоїв молока, до перевиконання колгоспом "Барвінок" планів по м'ясу, вовні, шкірах, рогах і копитах?

Отже, Хома ще, напевне, летів у небесах до Америки, а Мартоха ще тільки несла додому з левади знайденого лебедя з покаліченим крилом і їхній зв'язок в очах яблунівців іще не набрав романних нюансів, як автор заквапився до Будинку культури на неминучу зустріч із художником, основоположником "рухомого" живопису. Фойє було виповнене вщерть золотом літнього сонця, проміння якого прозорими медами

розіллялося скрізь. Під стелею лігала гострокрила ластівка, зрідка щебечучи, наче розсипаючи тривожний шріт морзянки. Ступаючи по розіллятих прозорих медах сонця і підсвідомо намагаючись розшифрувати ластів'їну морзянку, автор попрямував до художника, котрий, звісно, в цю годину був саме тут. Проте замість прикрашати стіни кращими зразками свого "рухомого" живопису, художник у безпорадній позі сидів під намальованою коровою, охопивши руками коліна й погойдуючи головою.

— Корова вдалась на славу! — вигукнув я захоплено, приглядаючись до малювання.— Хоч у колгоспі "Барвінок" і гарний догляд за худобою, проте в череді навряд чи знайдеться екземпляр, котрий мав би кращий вигляд. Мабуть, і живому прототипу важко змагатися з тим, що створили ви!

Очі бороданя, в яких колись мерехтів гострий космічний пил, зараз схожі були на сухі осінні реп'яхи — безбарвні й колючі. Зіниці не нагадували далекі зоряні галактики, швидше скидались на вівсяні висівки.

Художник зітхнув — і в грудях та в горлі те зітхання зарипіло так, як іржавий ланцюг, на якому з колодязя витягують повне відро води. Зморшки на чолі поглибшали, схожі на борозни в полі. У бороданя був вигляд митця, котрий чи невдоволений собою, чи карається гіркою невдачею.

— Ви знаєте, що таке мастит? — поспитав голосом, який прозвучав наче з глухого погребя. І, не чекаючи на відповідь, вів далі: — Ні, ви не знаєте, що таке мастит. А я знаю! — вигукнув, і гримаса болю скорчила йому обличчя.— Мастити є всякі — серозний мастит, катафальний, фібринозний, гнійний, гнійно-катаральний... О лишенько, й де тільки вони взялись на мою голову!

Вим'я в корови, намальованої на стіні, було створене в кращих зразках реалістичного живопису. Округле, біле, з тугими ділками, воно ось-ось, здавалось, бризне струменями пахучого молока, бо з такою експресією, з такою силою таланту створене. Еталон вимені! Про який мастиг ідеться? Може, лихоманка, хворі візії в чоловіка, який саможертвовно віддається процесу творчості?

— Від дбайливої доярки перейшла до недбайливої, а та недбайливиця не доглядала дійок, ось і потріскались, самісінькі верхівки дійок пошкодились. А туди вже й ринули всякі стафілококи, стрептококи, кишкові палички, мікроорганізми гноетворної палички, палички синьо-зеленого гною...

Він говорив, наче марив, і в очах — оцих осінніх безбарвних реп'яхах — сивим димом клубочились божевілья, розпач, безнадія, страх. Із потоку мови проривались окремі слова: гематогенно... лімфогенно... галактогенно... Ці слова кривавою сукровицею витікали йому з рота і, либонь, обпікали губи та язик, бо все те судомилось. Міра страждання, очевидно, дорівнювалась до безмірної міри його таланту.

— Еге ж, так, так,— удав я співчуття, хоча не міг утямити як причини митцевого розпачу, так і причини свого вдаваного співчуття.— Мастит, застій молока, низькі надої, план по колгоспу...

У відповідь на моє співчуття очі в бороданя ледь-ледь набрали виразу осмисленості, в їхньому безбарвному реп'я— шиному смутку трохи заіскрилося зірковим пилом

крижаних космічних безмеж.

— А далі — флегмона вимені!—вигукнув бородань.— Вим'я покритось червоними плямами, надувались лімфатичні вузли. Стала кульгати спершу на задні ноги, а далі й на передні, підскочила температура, пропав апетит, і вже не дихала, а важко сапала, задихалась. І мастит, і флегмона!

— Ото потріскались дійки, лопнула шкіра — ось і проникла мікрофлора, ось і загноїлось...

— Так! — вигукнув художник, який зараз, либонь, уже був не художником, а зоотехніком широкого профілю.— Й пропало молоко! І в такому колгоспі, як "Барвінок", вчасно не достежили, не кинулись лікувати, й тепер ось із колгоспної череди треба вибракувати таку прекрасну натуру!

— Натуру? — здивувався я почутому.— Корову!

— Мого прототипа — й вибракувати! Мою героїню — на бойню!—У бороданя був напад істерії, слова і далі сукровицею текли з рота, очі знову втратили зірковий пил космічних галактик.— Я зазнавав усяких трагедій, які й не снились шекспірівському Гамлету, але такої ще не звідував! — І в самозабутті бородань став бубоніти: — Мою героїню — на бойню!.. Героїню — на бойню... На бойню...

— Стривайте,— спробував я повернути його до тями.— З худобою таке трапляється. То набряк вимені, то гангрена, то опік, то фурункульоз, Чи інші хвороби — запалення глотки, закупорка стравоходу, параліч, спазми, розширення сичуга. Живе не може не хворіти. Звісно, бойня — не закономірний фінал для кожного прототипа мистецького твору, але ж у даному разі йдеться про такого прототипа, як корова...— При цих моїх словах із грудей художника вирвався стогін, що нагадував віддалений клекіт вулканічної лави.— Крім того, для яблунівських колгоспників ця корова назавжди залишиться здоровою й ситою, здатною доїтись і доїтись... У пам'яті яблунівців корова залишиться такою, якою ви увічнили її на стіні у фойє.

— Ви так нічогісінько й не втямили в ідеї мого рухомого живопису,— зітхнув бородань.

— Дещо все-таки збагнув,— скромно похвалився я.

— Нічогісінько! — прохрипів розпачливо.— Основоположні тези мого рухомого живопису обговорювались на засіданні правління колгоспу "Барвінок" і дістали одноголосне схвалення.

— Щиро поздоровляю з успіхом!

— Усі згодились, що ідеї рухомого живопису спричиняться до поліпшення економічних показників господарства, до росту добробуту трудящих... Але хто ж міг подумати, що ця корова захворіє на мастит, що згодом її доведеться відправляти на бойню! Ви ж бо знаєте голову колгоспу товариша Дима? Так от, Дим прийшов сюди і сказав, що в фойє Будинку культури не можна пропагувати образ корови, яка перестала доїтись і яку вибракували з череди, відправивши на бойню. Мовляв, коли пропагувати образ такої корови — це з господарського погляду неправильно, спричиниться до падіння показників не тільки на фермі, а й по інших галузях. Мовляв,

звеличення образу вибракуваної корови в корені суперечить найголовнішим принципам мого рухомого живопису.

— І ви згодні з головою колгоспу?

— Не згодитися з головою — значить, стати відступником од своїх власних ідей. Адже вибракувана корова не дасть ефекту ні в господарстві, пі в мистецтві, а правда мистецтва має відповідати правді господарства. Той, хто порушує цю заповідь, свідомо применшує економічно-господарські функції мистецтва.

— Як же ви тепер маєте виходити з цього парадоксального становища? — розгублено запитав я.

— Геть сентименти й розчуленість, тільки раціоналізм і прагматизм, оперті на найновіші формальні пошуки й високу ідейність! — вигукнув бородань. І вказівним перстом тицьнув на стіну: — Оцю корову, що втратила ефективність, слід знищити, а замість неї намалювати іншу — таку, що справно доїться. Таку, яка здатна буде зійти з картини й пастиись у лузі, доїтись, допомагатиме виконувати й перевиконувати плани.

— Я все глибше осягаю специфіку рухомого живопису, якому притаманні драматизм і трагедійність...

— Еге ж, мастит — чим не драматизм, а шкуродерня — чим не трагедійність! Навіть профан відчує різницю між трагедійністю античною і трагедійністю рухомого живопису, який цілком підпорядкований народногосподарським планам, задоволенню запитів трудящих.— Бородань звівся з підлоги, де горбився поруйнованою розпачем купою брукху, до нього повернулась дещиця волі й завзяття. Звичним рухом вказівного перста тицьнув на велику картину ліворуч, де намальовано було пшеничну ниву за селом.— Забраковано...

— Забраковано? Але чому? Видно, що земля гарно зорана, кожен колосок — наче з золота щирого кутий!

— Голова колгоспу забракував учора. Сказав, що з такої ниви можна зібрати урожай пшениці сорок — сорок п'ять центнерів на гектар, а Яблунівка на своїх землях збере в цьому році по п'ятдесят центнерів. Отже, я відступив од правди дійсності, цим самим звівши наклеп на ентузіазм і трудові показники колгоспників "Барвінка". Крім того, він сказав, начебто я намалював пшеницю сорту "миронівська-22", а таку в Яблунівці ніколи не сіяли, а сіяли й сіють "миронівську-29", яка дає більші врожаї.

— Доведеться вам пересівати, себто перемальовувати? — співчутливо поцікавився, вгадуючи відповідь наперед.

— Цього потребують закони мистецтва, основоположником якого я став отут, у благословенній Яблунівці.

Бородань підвів мене до комбайна, що в натуральну свою величину красувався на стіні. Це був комбайн "Нива", який із недавніх пір тріумфально збирав урожай по радгоспах та колгоспах. Рука вправного митця відчувалась у тій скрупульозній точності, з якою вималювано кожнісінький агрегат і деталь, хай то кабіна чи шнек, плаваючий транспортер чи мотовило, барабан чи натяжні ремені варіатора приводу барабана, верхнє і нижнє решета, грохот і соломотряс, ведучі колеса і гальма, двигуни

й гідравлічна система.

Радіти й тішитися слід, дивлячись на таку могутню техніку, якою держава оснащує сільське господарство, проте обличчя бороданя зоставалось похмуре, а зморшки на чолі брижились — як в'юни взимку, коли відмерзають і оживають. Голосом порожнісіньким, як післявоєнний колгоспний трудовень, художник мовив:

— І це чудо техніки теж слід перемалювати, бо голова колгоспу розцінив як невдачу. О, він виявився більшим прихильником і тлумачем ідей рухомого живопису, ніж я сподівався!

— Але в чому річ? Комбайн — як лялечка, наче щойно зійшов із заводського конвейера! Ви домоглися безсумнівного ефекту — цей комбайн здатен зійти зі стіни, щоб збирати урожай на полі.

— Вашими устами та мед би пити,— криво всміхнувся той.— Ось пригляньтесь до мотовила...

І, наче кваліфікований механік із колгоспної ремонтної майстерні, бородань заходився показувати пальцем кожнісіньку деталь, з яких складалось мотовило і які з бухгалтерською педантичністю відтворено на стіні. Терміни вимовляв зі смаком, натхненно, і кожен термін звучав у його мові, як нотний знак у патетичній ораторії. Кронштейни, шайби, палець, напівпідшипники, повзуни, щиток, захисний диск, хрестовини, захисна пластина, центральна труба, промені з отворами, шпренгель, лопать, граблина, розпирна планка, тяга, зірочка з запобіжною муфтою, вісь, обойма ексцентрика, кривошип... З такою ніжністю, напевне, ще можна було б називати імена коханих чи дітей.

— Ви — геній мотовила! — злетіло з мого язика.

— Якби ж то!..

— Ні, ви таки справді геній мотовила,— щиро наполягав я, вражений обізнаністю художника.

— Якби я й справді вродився генієм мотовила, то голова колгоспу не забракував би цього шедевра. Хоч і як трудно було впоратися з копнувачем, проте я впорався. Погляньте, як вдало я відтворив бокові ферми, підкіс, передній пояс, куліси, хомут, задній клапан, катафот, днище, заціпку... Жоден спец не знайшов би недоліків, навіть якби під лупою чи мікроскопом узявся вивчати. Усе — за технічними рекламаціями, все відповідає стандарту. А от із мотовилом діла мої кепські. Голова колгоспу Дим сказав, що на такому комбайні не збереш ні грама зерна, що цей комбайн — ганьба мого рухомого живопису, і такі невдачі взагалі можуть поставити хрест на рухомому живописі.

— Але чому, чому? — запитував я розгублено, несподівано збиваючись на істеричний тон.— Таке досконале мотовило, яке відтворили ви, навряд чи могло зійти з заводського конвейера.

— І ви знаєте, Дим, либонь, правий, він не перебільшує,— зізнався художник, і в очах його блиснули іскринки сліз, що кольором нагадали цвинтарний срібрин.— Бачте,

я не дотримався пропорцій. По-перше, моє мотовило взагалі вийшло трохи менше, ніж його випускають на комбайновому заводі. По-друге, відрегулювати моє мотовило неможливо, бо в моєму плаваючому транспортері — ось придивіться лишень, ледь-ледь видно! — центруюча втулка не відповідає ГОСТу. По-третє, ланцюжок транспортера закріплено так, що він не може рухатись. По-четверте, кронштейн також не досконалий у технічному відношенні... Правду сказав Дим, що комбайн із таким мотовилом — повнісінька моя творча невдача, що він може знаменувати початок занепаду такого творчого методу, як рухомий живопис.

— Абстрактне мистецтво, кубізм, поп-арт, конкретне мистецтво бліднуть перед жанром, який ви утверджуєте своїм генієм на терені Яблунівки. Але ж попереду вас чекають не тільки успіхи...

— Успіхи!—саркастично сказав бородань.— Мої успіхи — це високі економічні показники, так би мовити, господарська ефективність жанру. Скажу не криючись, що важко, бо це — неторована дорога. Але кому з великих було легко? Мікеланджело чи Леонардо да Вінчі, Родену чи Пікассо? Я не прихильник самобичувань, не любитель вівісекцій своєї власної душі, проте в труднощах — теж насолода. Оновлення — в свідомому самознищенні, коли ти дні й ночі б'єшся над образом не вибракуваної, а здорової корови. Утвердження — це коли ти приносиш на жертвний олтар свою душу, намагаючись, щоб у моделі комбайна не вкралось жодної похибки, щоб у комбайні все було прекрасне, й не тільки в мотовилі, а й, наприклад, у гідравлічній системі — і насос, і застережний клапан, і балансирна балка, і вирівнювальний циліндр, і поплавцевий датчик, і масляний резервуар, і все чистісінько!

Бородань, либонь, забув про свої невдачі, які в нього мали такий самий тимчасовий характер, як і успіхи. Очі вже не здавались осінніми бляклими реп'яшками, в їхній глибині знову появився мефістофельський сатанинський блиск, знову заіскрився зірковий пил крижаних космічних безмеж. Я бачив перед собою творця, здатного не тільки з ідеальною точністю відтворити пензлем і фарбами комбайн "Ниву" в оцьому фойє, а демонічну силу нової формації, спроможну засобами свого нового жанру мистецтва зодягнути й нагодувати людей, дати їм реальні надії на завтра.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ,

де розказано про те, як у голові автора звучить блюз американських негрів, потім бамкає могутній дзвін, де автор хоче заволати: "Дістаньте з моєї душі гавайську гітару й розтрощіть об яблунівські тини, дістаньте банджо — й порвіть струни!.."

Тут, можливо, починається найзагадковіше в нашій розповіді. Автор усвідомлює, що історія з четвериком позолочених італійських коней, велике мовчання Хоми, пояс цнотливості для Мартохи, поява робота Васі в колгоспі "Барвінок" і поїздка старшого куди пошлють до Америки — речі також загадкові як для вразливої, так і невразливої людської психіки. Проте немає межі загадковим явищам у нашому щоденному побуті, як немає краю й цікавості до цих явищ.

У той мент, коли художник вітіїствував, говорячи про творче самознищення, яке може виявитись у роботі над образом здорової, а не вибракуваної корови, коли він

говорив про те, що в комбайна все має бути прекрасне, й не тільки в мотовилі, а й у гідравлічній системі (і насос, і балансирна балка, і масляний резервуар),— отож у той момент в автора заболів крайній правий зуб нижньої щелепи. Нічогісінько таємничого чи загадкового, звісно, в зубному болю немає, й автор не береться тут розказувати про свої болячки — шлунка чи дванадцятипалої кишки, горла чи порожнини рота. А зубний біль згадується з тієї простої причини, що він і знаменував початок отого загадкового явища, про яке не можна не розповісти.

— Так! — натхненно вів далі бородань.— А й гідравлічна система! І вентиль, і золотник, і насос-дозатор, і всякі там клапани, і гідроциліндр, і вібратор, і гідропідсилю— вач, і...

Далі стало незмога слухати, що ж саме повинно бути прекрасне в гідравлічній системі комбайна, і, кривлячись від нападу гострого зубного болю, я потупцяв із Будинку культури на свіже повітря. Авжеж, добра голова поболить та й перестане, проте моя й надворі не перестала: гуло, як у млині, біль м'яв мене, мов гостець бабу, аж морозом по тілу сипало.

Довкола клумби, засадженої півоніями, я не йшов, а ніс у своєму тілі мегатонни зубного болю, який, звісно, дивиною не був для мене: якими тільки штучними зубами не світилися мої нижня та верхня щелепи. Навіть позавчора я навідувався до районного стоматолога. Але щоб отак стріляло?! Важко, немов на ладан дишу, наче на тонку пряду, наче наставився вовку в зуби. Сів на лавчині коло півоній, підпираю щоку долонею і, здається, вмер би, що й ногою не дригнув би.

Ну, думаю, більше разу не вмирати, положать Савку на голую лавку, а в Яблунівці — то й у Яблунівці, бо тут також комар здатен з дуба впасти і спочинуті. І вже з білим світом од того страшного болю попрощавшись — бо таки раз козі смерть! — я відчув, як біль наче хвилями спливає з мого тіла, й зуб поволеньки перестає стріляти й шпигати. А з хвиль страждання наче музика стала чути, кволі й невиразні звуки долинали, проте долинали. Грав оркестр, легко вгадувались окремі інструменти — саксофон, тромбон, труба, гавайська гітара, банджо, а також скрипка, віолончель, контрабас. Вони творили повільну меланхолійну музику, що вражала якимось пронизливо прозорим ліричним почуттям. Часті синкопи надавали музиці неповторного, якогось мученицького темпу. Можливо, блюз американських негрів — спів їхній чується, горлові вигуки, наче співають і танцюють...

Блюз американських негрів?! Біль знеможливими хвилями випромінювався з мого тіла, єство стало схоже на химерний резонатор, у якому в злагодженому ритмі відлунювали банджо, гавайська гітара, віолончель... Але де в Яблунівці взялась ця музика?! Наче й не з репродуктора на стовпі лине (звідти чулося зведення республіканського метеорологічного бюро). І не магнітофон із ближчого чи дальшого обійстя. Зацікавлений і стривожений, я звівся з лавки, подався геть від Будинку культури по яблунівській дорозі — й музика не пригасла, не віддалилась, а й далі звучала.

І я все більше впевнювався, що блюз американських негрів не збоку десь, а... в

мені! Хвилі меланхолійної музики пронизували свідомість і підсвідомість, я був повний музики, як шкірка апельсина повна апельсиновим соком. Я наче обернувся на живий біологічний апарат, який сам народжує й сам слухає музику! Ага, обернувся на апарат, котрий хочеться порівняти зі славнозвісним добрим відром — обручі з нього кинули під лавку, клепки в піч, і відтепер воно не буде текти.

Блюз американських негрів подаленів-подаленів, і я вже втішився. Та, либонь, втішився передчасно, бо зненацька

почув удар дзвона. Спершу подумалось, що дзвонять у Яблунівці, та вже наступний удар переконав у тому, що дзвін гуде в голові. Бом-м-м!.. Звук тієї самої висоти і дзвінкого тембру гримнув у скронях, у потилиці, в маківці, в лобі,— й мимоволі я хитнувся від сили й напруги того звуку, який, либонь, мав супроводжувати якусь симфонію чи оперну виставу (можливо, "Бориса Годунова" Мусоргсько— го), ось тільки ні симфонія не долинала до мого слуху, ні оперна вистава. Бом-м-м!.. Знову вдарило в голову, знову ледь замакітрились памороки, знову гойднуло моєю постаттю. Лишенько, та це мав бути дзвін неабияких розмірів, якщо так потужно діяли на мою психіку основний тон, терції, квінти й октави цього незвичайного музичного інструмента, еге ж, чималенький дзвін мав гудіти в моїй голові, цар Петро Перший переплавив би його на добрячу гармату проти шведів чи турків! Добре, що я живу тепер, а не в старі, сповнені небезпек часи, коли могли б звинуватити, що ховаю від держави мідний дзвін у голові,— й прости-прощай не тільки голосистий дзвін, а й голова!

Знову бамкнуло в потилиці та скронях, і мене взяв страх: а коли голос дзвона лунає на всю Яблунівку, а коли почують і подумують, що я обернувся на дзвіницю, де б'ють на сполох? А якщо примариться комусь, що горить колгоспний корівник, і народ побіжить із відрами води, й зворохобиться пожежна команда? А коли злякаються, що злодійська згряя зазіхнула на яблунівську святую святих — на постамент, поставлений під майбутній пам'ятник Хоми Прищепи? Га народ же заходиться коло мене, мов коло батькової чуприни, дадуть губки й прочуханки, нагріють потилицю й дадуть потиличників, а як звалюся з ніг, то за кулаками діло не стане!

Ото так за пробийголову думаючи, як не пригладьголову очікуючи на поміч, я прислухався до могутніх ударів дзвона в естві своєму, як ізнагла — вібруючи, гаснучи, вимер— хаючи,— покотився десь дуже далеко в моїй свідомості останній звук малинового дзвона, покотився, залишаючи начебто білосно-оксамитовий слід у душі моїй — і не повернувся. І стала моя голова неправдоподібно порожнісінька, й справді як ота стара церковна дзвіниця, з якої не тільки дзвін ізняли безбожні атеїсти, а й сичі та сови геть повилітали, бо, звикнувши до малинового подзвіну, не змогли жити в глухій пустці.

Я вже не сумнівався в тому, що блюз американських негрів і монотонний подзвін мідного дзвона лунали в моїй голові. На диво, містичний жах не оповив ество, не ввергнув у хаос паніки та божевілля. Я навіть із цікавістю став прислухатись до себе: що там далі за програмою?

Цвів погожий літній день, як сонях на городі; мимо проходили заклопотані люди;

зовсім низько над селом пролетів вертоліт, схожий на велику й злу механічну бабку; на велосипеді проїхав зоотехнік Невечеря, й вуса на його лиці сиділи, як двоє ситих перепелів у житі...

І враз голова сповнилась немилословним, несуголосним звучанням різних інструментів!.. Гавайська гітара озвалась характерним своїм — глісандруючим, вібруючим—звуком, який добувався за допомогою плектра зі струн, притиснутих металевою пластинкою... Можна було впізнати банджо-укулею, банджо-мандоліну, банджо-гітару з шістьма ординарними струнами, банджо-тенор з чотирма ординарними струнами... Можна було не так упізнати, як вгадати тромбони — альтові, тенорові, басові, контрабасові... І, либонь, віолончель озивалася соковито, співуче, та ще скрипка, фортепіано, ще якісь інструменти... Хто звів до купи цей оркестр, хто примусив виконувати пошлі, еротичні ритми, якими задвигтіла моя голова? Какофонія, повнісінький сумбур, начебто гавайська гітара, банджо, тромбони, скрипки та інші інструменти з ланцюга позривались і в буйному шаленстві чи то в шаленому буйстві святкують свято дисгармонії, свято втрати здорового глузду, свято розбещеності. Тваринна жорстокість, неприродна різкість, нелюдське напруження — хто склав цю пошлу еротичну музику, чому вона гримить у моїй голові, як грім небесний у захмар'ї? Мозок мій палахкотів, наче бензином підпалений, серце билось у грудях швидко, як б'ється целулоїдна кулька пінг-понга під ракетками вправних тенісистів, а нерви вже, здавалось, тліли в усьому тілі — так тліють і смердять насмалені нитки полотняні. Я кинувся мало не бігти по вулиці, вже не боячись повернути до себе увагу, проте хіба можна було втекти від цієї какофонії? Від какофонії, що надсадно ревла в моїй голові, не можна було втекти, як не можна було втекти від себе і, страждаючи від марності зусиль, я захотів закричати до яблунівських колгоспників: "Людоньки, врятуйте мене від цієї какофонії! Дістаньте з моєї душі гавайську гітару й розтрощіть об яблунівські тини, дістаньте банджо і порвіть струни, вирвіть отой басовий тромбон, який завдає непередаваного болю!"

Проте я так не закричав до яблунівського люду, бо нічого б не втямили з моїх волянь, а тільки подивилися б як на несамовитого, якого слід ізолювати від колгоспників "Барвінку" з допомогою районної міліції!

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ,

де відбуваються події ще загадковіші й химерніші

Гнаний банджо-гітарою з шістьма ординарними струнами, банджо-тенором із чотирма ординарними струнами, банджо-укулеєю, банджо-мандоліною та іншими немилосердними інструментами, котрі з чієїсь жорстокої волі творили в моїй голові джазові еротичні ритми, я бравово риссю дістався берега яблунівського ставка. Злякавшись, жаби з зелених долоньок латаття шубовснули в глибину, розбивши на скалки небесну голубизну поверхні. Мабуть, і я б кинувся слідом за жабами в ставок — якщо музику не втоплю, то хоча б утоплю себе! —та в цей час музика в голові стихла. Запала тиша, солодша — всупереч усяким дисонансам — наймилословнішого суголосного звучання. Звільнення від тиранії какофонії було таке несподіване й

раптове, що тиша спершу оглушила мене не менше, ніж недавнє вивергання пошлої еротики.

Не встиг я натішитись тишею, смакуючи нею, мов найприскіпливіший гурман, як у голові моїй щось клацнуло. З таким звуком перемикають зіпсовану клавішу в радіоприймачі, бажаючи послухати іншу програму. Почулися загонисті, вогняні звуки скрипки, басолі, бубона,— це грали українські троїсті музики. Свідомістю й підсвідомістю, нутром і еством, усіма своїми фібрами я відчув, що троїсті музики грають гопак. Власне, вони грали, а ритми гопака разом із кров'ю струменіли по моїх жилах, хвилі гопака доходили до кожної клітинки й капілярчика, вони складали моє дихання, зір моїх очей, матеріальність моїх думок і почуттів. І я — вже був не я, а якийсь феномен, який увібрав у себе зміст і форму танцю, а тепер неминуче мав виразити й зміст отой і форму. Усвідомлюючи чи й не усвідомлюючи своїх вчинків, бо зараз мої воля й свідомість належали якійсь вищій силі, а ця сила, можливо, прибрала подобизну народного танцю, я заходився танцювати гопак.

Танцював гопак, хоча здавалось, що то не я танцюю гопак, а гопак витанцьовує мною, як хоче. Розумієте? Взявся руками в боки і, присідаючи та викидаючи вперед ноги, вигукував:

— Жінку дайте! Хочу танцювати гопак із жінкою!

Власне, то не я кричав, а та вища сила народного танцю, що підпорядковувала душу, кликала жінку, щоб шаленіти спільно з нею у вихорі, у полум'ї, у нестямі. І, видно, така вже була магія мого бажання, що неминуче мала витворити жінку — й витворила, й жінка раптом появилась із верболозів. Соломія! Скільки ж ми не бачилися з тобою, Соломіє, тож не барись, іди на вогонь танцю, хай вогонь спалює обох, бо тільки вдвох і можна звідати солодке страждання.

Загорнута в старовинні строї, Соломія скидалась на велику барвисту квітку, яка чомусь надбала подобизну жінки. Запаска й керсетка її, дякуючи світловим рефлексам, палахкотіли кольорами веселки, до того спричинялись нитки основи й піткання, переплетені під різним кутом. Рисунок на керсетці складався з пружків, кожен із яких ішов косо, вертикально чи горизонтально, на рисунку виділялись квадратні та ромбовидні фігури. Крайні поля запаски вражали різнокольоровими узорчатими смугами, а середнє поле вбирало зір темно-вишневим насиченим кольором. Верхня двоколірна заснівка — зелене з голубим — виступала з-під пояса, схоплювала Соломіїн стан мовби живими барвистими блискавками.

— Четвер середу догнав на льоду, як став тащить, аж лід тріщить,— кинув я примовку до танцю, щоб веселіше та завзятіше вихилялося й руки-ноги туди-сюди викидалися.

— Ішла баба дубнячком, зачепилась гапличком, сюди смик, туди смик — одчепися, мій гаплик,— підхопила Соломія, й зерна її зубів засвітилися в усмішці, як зерна дорідної кукурудзи.

— Ой жаль шевця, та не вернеться: набрав підошов та і к чорту пішов!

— І жив — не любила, і вмер — не тужила, і на лавці лежить — і не буду любити!

— І ти тут, і я тут, а хто ж у нас дома, тільки піч на кирпич, солом'яні дрова...

— Трошки гречки, трохи проса, трошки взута, трошки боса...

Велике діло гопак, який гримить у твоїй голові, який кидає твоє тіло у шал танцю й вичаровує в яблунівських левадах таку жінку, як Соломія, та ще в старовинному одязі, та ще в червоних чобітках. А ноги ж її в тих чобітках — наче дві лілеї білі, що в гарячий вогонь вступили. А груди ж її у вишиваній керсетці — як дві голубки, що на крилатих чортах літають чи то в раю, чи то в пеклі. А губи її, а щоки її, а брови її, а очі її — зоряна метелиця, та й годі!

Отака людина, бачте... Ще недавно Соломія, навідавшись до знахарчиної хати, горювала й тужила за сином Максимом. За сином Максимом, який начебто доводився сином і мені, хоча я ні сном ні духом не відав раніше про нього. Аби не побільшувати її материнське горе, я згоджувався, не заперечував... А тепер ось, виплакавши криваві сльози, вдарила Соломія горем об землю. А тепер ось, у сльозах хустку виправши і на грудях висушивши, танцює Соломія, і так мені хочеться, щоб нашому танцю не було краю, щоб до Соломії не поверталась журба так, як ластівка повертається навесні.

Музика, що звучала в голові, обірвалася, натомість почулись карбовані ритми похідного маршу. Я й не стямився, коли перестав танцювати і, випроставшись та випнувши груди, чітким кроком рушив геть від Соломії. Вона, розгублена, глянула на мене благальним болем очей, блискучих і свіжих, мов перлиста роса на достиглій вишні. Тим поглядом просила зупинитись. Та що я міг удіяти з собою, коли належав не собі і своїм бажанням, а ритмам маршу, який лунав у свідомості, його чотиридольному розміру, його чіткому ритму, його маніфестаційній владності, а тому й вибивав крок, віддаляючись од Соломії...

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ,

де висловлюються слушні міркування про злочинну діяльність Центрального розвідувального управління США

Такого фантастичного самопочуття я ще ніколи не звідував за все своє життя. Забулось усе — поїздка Хоми до Америки, робот Вася, пояс цнотливості для Мартохи, постамент для старшого куди пошлють, породиста корова, творець рухомого живопису, бойовий побратим, козаки, фашистський офіцер... Усе це стало несправжнім, наче належало антисвіту й антиматерії. Зате справжньою стала музика, яка безперервно звучала в голові. Після блюза американських негрів, дзвона, нестримного розгулу модерної какофонії, гопака й маршу, я в той день яку тільки музику переслухав! Начебто обернувшись на радіостанцію, котра передає й приймає на довгих, коротких і ультракоротких хвилях, я чув у собі звуки волинки, віолончелі, барабана, валторни, бугая, бубона, баяна, бандури, балалайки, арфи, акордеона, гелікона, гуслів, гудка, денцівки, домри, жалійки, кастаньєт, контрабаса, литавріс, лютні, пищика і т. д. Своїм внутрішнім, музичним і абсолютним музичним слухом я слухав сонати й сонатини, тарантели й каватини, меси й набати. В мені звучали альти й контральто, тенор ліричний і тенор драматичний, бас і баритон, меццо-сопрано й колоратурне сопрано. Коли я, ховаючись від людей, ішов стежкою через колгоспний садок, то мене

переслідував голос Карузо, а коли за садком здибалася самогонниця Вівдя Оберемок, то весь аж затремтів од голосу Федора Шаляпіна. Реквієм Моцарта полонив мою свідомість, коли я проходив повз Дармограїшине обійстя, на якому владарював здоровенний кудлатий пес на ланцюгу.

А то раптом втратилась виразність звуку, й голова обернулась на музичний смітник, на звалисько звуків, пісень, мелодій, ритмів. І на цьому звалиську годі було щось утямити — докупи змішались куплети з водевілів, сигнали з військових маршів, звуки ксилофона, органа, нервова тріскотнява пасажів, урочиста вшанувальність пеана, почувся навіть гуркіт ножної педалі біля фортепіано.

Задвірками та завулками дістався до знахарчиної хати, ускочив у мальований квітник... Із мішанини звуків, із музичного хаосу пробилась fuga Генделя, й на тлі поліфонічного звучання fugи Генделя стали мені снуватись думки, які, либонь, снувалися б у кожного на моєму місці. Я сам собі здавався жертвою чийогось жахливого нелюдського експерименту. Набрав із відра на лаві кухоль води — й пив її вже під fugу Баха, а коли згодом надумав покласти до рота шкоринку хліба, то жував її під fugу Моцарта. Авжеж, передача якоїсь радіостанції, на хвилі якої зараз була налаштована моя голова, повністю присвячена fugам видатних композиторів минулого. Отож і лад моїх думок

накладався на лад знаменитих fug, думки мої прибирали їхнього темпу й ритму, їхньої тональності.

А чому б я не міг і стати жертвою експерименту, скажімо, Центрального розвідувального управління США? Цілком можливо. Хіба для ведення стратегічної розвідки вони тепер не використовують космічні апарати? Використовують, виводячи з допомогою ракети-носія "Тораджє— на" на орбіту довкола Землі космічних шпигунів. Так само використовують як для стратегічної, так і для тактичної розвідки сучасні літаки зі змінною стріловидністю крила. А безпілотні й пілотовані "чорні шпигуни", які випускає фірма "Локхід"! А корабель-шпигун "Пуебло", обладнаний радіоелектронною апаратурою! Хіба не могла вся ця шпигунська надсучасна барахлівка сконцентрувати свої зусилля на тому, щоб із допомогою канібальського експерименту затягнути мене в свої шпигунські сіті?

Саме тепер, коли старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок" та полетів до Америки!

Ця думка спалахнула в моїй свідомості в музичному супроводі вже не fugи, а фугетти. Звісно, вона могла народитись під fugу й під фугато, але... може... все-таки... є... якась... закономірність у тому, що вона появилася на світ божий саме під фугетту?!

Хитрощам ворожих розвідувальних служб немає меж. Отой Пентагон у каламутній воді рибу ловить, а хоче з води вийти сухим. Оте Федеральне бюро розслідувань саме лежить у калюжі, а на весь світ кричить: "Не бризкайте!" Рада національної безпеки і риби наловить, і ніг не замочить. Рада по розвідці при Раді національної безпеки уміє з чорного біле зробити, а з білого чорне. Розвідувальна служба по атомній енергії каркає, як ворона, а хитра, як чорт. Отож коли вони всі разом такі хитрі, то хіба не могли

вдатись до такого єзуїтського експерименту наді мною?!

Еге ж, еге ж! Ви тільки подумайте — вміють замаскувати мікрофони в корпусах годинників, щоб секретно записувати чужі розмови. Уміють узяти звичайнісінький шматок пористої гуми, заховати в ньому радіолампи для радіопередавача — і будьте ласкаві, маєте контейнер для шпигуна. А розвідники-дипломати хіба в натільних поясах не перевозять таємні матеріали? А хіба не влаштовують тайники в замках дамських сумочок? А каністри не обладнують так, що в них можна перевозити шпигунські радіостанції? А автоматичні ручки не перетворюють на автоматичну зброю, яка хімічними речовинами стріляє? А для фотокопіювання документів не використовують фотоапарати типу "Мінокс", хіба не замасковують їхні камери під сірникові коробки?

Звісно, я не дамська сумочка й не каністра, не пориста гума й не натільний пояс, не автоматична ручка й не фотоапарат, які вони приловчились використовувати зі шпигунською метою. Я — це, прошу панів імперіалістів, таки я! Тому-то вони й змушені піти неторованими шляхами в розвідувальній службі, тому-то й вдалились до жорстокого експерименту, обернувши мою суверенну особу на радіоприймач і, можливо, на радіопередавач. Ой зловорожі служби, для яких нема нічого святого чи недозволеного, які й маму рідну обернуть на шпигунське знаряддя із тайником замість серця, які й батькові рідному нададуть схожості з каністрою чи з чим там!

У голові клацнуло, затріщало — розряди в ефірі пішли довгою трасуючою смугою, наче хтось на космічній терниці бив коноплі. Музика зникла, натомість у голові за—вихорило-захурделило голосами дикторів, чоловічими й жіночими, а деякі то наче здавались безстатевими. Які тільки мови лялися струмками в моїй свідомості — англійська, французька, німецька, італійська, іспанська, шведська, фінська, польська, датська, чеська, болгарська, угорська, румунська, турецька, арабська! І що характерно — кожна мова була до снаги й до тями, кожне слово розумів, хоча до приїзду у Яблунівку більш-менш був обізнаний лише з німецькою. Передачі радіостанцій різними мовами то творили звуковий коктейль, який годі скуштувати на смак, а то чітко сприймалися водночас усі слова багатьма мовами — хінді, іврит, курдська, японська, албанська... Я не знаю, радіти чи сумувати зі своєї феноменальної здатності не тільки приймати безліч радіостанцій, а й розуміти всі мови світу, проте одне знав безсумнівно: через оті ЦРУ, ФБР, ЮСІА та інші розвідувальні таємні організації нещасному Макару нема талану. І хоч роби та розсядся, а як нема талану, то нема!

Податись у район до начальника відділення міліції товариша Венеційського? Так і так, мовляв, прийшов із повин—ною, хоч і не знаю, в чому провина, та повинну голову меч не січе. Бо, може, я обернувся на резидентуру, н:г шпигунське гніздо! Хапайте мене — й викривайте перед усім світом зловорожі акції секретних служб імперіалізму, які й до Яблунівки сягнули.

І не встиг я, збираючись до району, причесатись перед дзеркалом і надіти свіжу краватку, як у голові різко клацнуло, в скронях стали відлунювати розряди в ефірі, й тоді різними мовами усі радіостанції світу стали повторювати одне й те саме слово. Різними мовами воно звучало однаково, майже однаково, проте ж була національна

самобутність у вимові, котра в багатолікій сукупності надавала слову інтернаціональної ваги.

Це слово — Хома!

Це слово долинали до Яблунівки з Вашингтона й Чикаго, з Токіо й Нагасакі, з Гонолулу й Сінгапура, з Делі й Карачі. Острови Фіджі посилали у світ: Хома! Ліссабон і Копенгаген, Сідней і Кінгстоун, Ріо-де-Жанейро й Гавана, Лондон, Париж, Мадрид, Афіни, Рим, Софія, Прага, Варшава, Будапешт — усі в колосочках уст вигойдували це ім'я, наче немовля в сповитку, і, здається, чим більше воно повторювалось, тим значнішого змісту сповнювалось, в його надрах відкривалась не тільки містка історична рет— розспектива, а й ще вагоміша історична перспектива.

Почувши, що весь світ розмаїттям мов тільки й говорить про Хому, я вже нітрохи не сумнівався в тому, що справді став жертвою фантастичного експерименту розвідувальних служб навіть не одної, а кількох імперіалістичних держав, яким украй потрібна вся інформація про яблунівського колгоспника, про того, кого всі народи з такою ніжністю називають: позичений чоловік, старший куди

пошлють із колгоспу "Барвінок", грибок маслючок українського золотого Поділля!

І чим більше я вслухався в голоси радіодикторів, чим ширша й значніша інформація про Хому проникала в мій мозок, у свідомість і підсвідомість, у кров, у нервову систему, тим помітніше мінялась уся моя структура, оновлювалась, модернізувалась... І завдяки цій оновленій та модернізованій структурі я зумів побачити, почути й досягнути такі речі, які за старої структури залишались для мене речами за сімома замками. Про це — в подальших розділах нашої розповіді.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ,

де нарешті ми бачимо Америку й Хому за синім морем, а також чуємо мудрі міркування старшого куди пошлють про чужий спосіб життя і про права людини в цитаделі капіталізму

Отже, ставши жертвою каннібальського експерименту ворожих розвідувальних служб і перетворившись на химерну радіобіологічну істоту, а також маючи постійний доступ до таких органів буржуазної преси як "Вашінгтон-пост", "Нью-Йорк таймс", "Оррор", "Мессаджеро" (яблунівські молодіці приносили ці газети з районного ярмарку), я споживав найповнішу інформацію про все і всіх. Хотів я чи не хотів, проте інформація сама вливалась у моє єство, і я знав про найновіші наміри та заміри НАТО в Європі, про масові маніфестації західнонімецьких прихильників миру в Гамбурзі й Рейланд-Пфальці, про виступ канцлера Шмідта в ландтазі. Військовий альянс між Тель-Авівом і Вашингтоном, евакуація американського дипломатичного персоналу з мусульманських країн, зростання інфляції в Англії, плани розташування ядерних ракет на території ФРН, бойові дії патріотів Зімбабве, стратегічне значення Ормузької протоки і фігура принца Кабуса... Весь цей потік інформації вливався в душу, аж через вуха хлюпало. А ще якась історія з ліжком, виготовленим у бароковому стилі,— в цьому ліжку спала англійська королева, імператор Ефіопії й колишній шах Ірану, тепер за нього заплачено більше десяти тисяч доларів. А ще таке новітнє захворювання як

"екссонофобія" — це невроз, викликаний побоюванням, що на бензозаправній станції ти не дістанеш бензину чи тобі наллють неповний бак. А ще Бангкок, так зване місто ангелів, храм ранкової зорі, вежа якого прикрашена черепашками, шматочками кольорового скла, строкатими черепочками китайської порцеляни... І ще безліч усяких новин, чуток, повідомлень, вістей, заяв, інтерв'ю, спростувань і т. д. Горе, коли нічого не знаєш і потерпаєш від інформаційного голоду, та ще більше, мабуть, горе, коли вимушено страждаєш від інформаційного переїдання, коли переживаєшся знаннями.

Найбільше, звісно, цікавило мене все, пов'язане з перебуванням Хоми в Америці. Мої радіобіологічні здібності спричинились до того, що інформація, виловлена з ефіру, в моїй свідомості оберталась на живі картини, тобто я не

тільки чув, а й бачив, тобто радіобіологічні мої здібності були водночас здібностями телебіологічними. Замкнувшись у знахарчиній хаті (аби ніхто не навідався й не викрив моїх таємниць), я приглядався до тих живих картинок, які так і ряботіли в очах. Майнув Нью-Йорк, хмарочоси, густий смог, далі показала підземка-спідвей, а в підземці — жорстока різанина. Парубки-хіпаки і дівки-хіпачки, що, видно, належали до двох ворогуючих молодіжних банд американського мегаполіса, бились між собою на ножах, кололи одне одного гострими довгими шпичаками, кров'ю був заляпаний одяг, вагони метро, щити з рекламними оголошеннями, трупи валялись на рейках, на ескалаторі, а мимо затятих учасників цієї страхітливої різанини спокійно проходили — навіть не пробігали, а проходили! — пасажири. В них були зосереджені кам'яні обличчя жителів кам'яних джунглів, яких узагалі не обходить чужа смерть... Ось блиснув оптичний приціл гвинтівки, в тому оптичному прицілі появилася залюднена вулиця, схожа на глибокий каньйон у горах Сьєрра-Невади, мушка спинилась на елегантній блондинці в замшевому пальті кавового кольору та пухнастим шарфом верблюжої вовни довкола білої, мов лотос, шиї. Гримнув постріл, блондинка впала на тротуар, а повз неї байдуже проходили з кам'яними обличчями жителі великих кам'яних джунглів. Ось в оптичному прицілі гвинтівки вже показала дитяча голівка з чорними кучериками, блиснули мигдалевидні очі, сяйнула білозуба усмішка... Гримнув постріл, і дитина впала на тротуар перед вітриною фешенебельного ювелірного магазину, й мимо непорушно завмерлої дитячої фігурки проходили з кам'яними обличчями жителі кам'яних джунглів. Далі постала перед моїм зором якась собача вакханалія, собаче вавілонське стовпотворіння — бульдоги і доги, сетери і фокстер'єри, доберман-пінчери й вівчарки, боксери і лайки, болонки і такси, хорти і мюстенлендери, курцхаари і пойнтери, коллі і гончаки, дратхаари і сетери, спанієлі і ще якісь породисті й безпородні. Собача зграя перебувала в безперервному хаотичному русі, ощирювались морди, клацали ікла, світилися очі, здригались вуха, тупцяли лапи, втягувались і відвисали животи, тріпотіли хвости, напинались м'язи на шиях, на холках і на спинах, вібрували попереки. Здається, на спортивній арені, призначеній для гри в американський футбол, відбувались якісь дивні собачі змагання, перегони, бо по твердій тартановій доріжці, довкола якої біснувались люди і собаки, бігло тракурцхаари.

Темної масті, кавово-рябі, з сивим відблиском, вони лисніли короткою, жорсткою шерстю, грали гнучкими м'язами, високо несучи сухі й довгасті, клиноподібні голови. Бігли майже поряд, та посередині дороги крайній правий курцхаар вирвався вперед — і від несобачої перенапруги обріз верхньої губи вже не здавався плавно скошений, а хижо порізкішав, широка мочка носа затремтіла рухливими ніздрями. Спершу на півкорпуса, далі на цілий корпус цей курцхаар летів по доріжці попереду своїх суперників, і його перемога в змаганнях уже ні в кого не викликала сумніву. Як ізненацька з людського натовпу важким болідом вирвалася постать чоловіка в чорних крагах, ця постать звалилась на пса, схопила за шию руками, підім'яла тварину. Рев натовпу, свист, горлання, вигуки захоплення! Два курцхаари вже наближались до фінішу, як раптом чоловік у чорних крагах раз і вдруге вкусив оскаженілу тварину, що виривалася з його обіймів. Покусаний і скалічений, курцхаар нарешті зумів вирватися, прожогом зник у собачому тирловиську, а чоловік у чорних крагах — вивалений у блискучу кавової барви шерсть, запінений, із скривавленими губами та з виряченими очима божевільного, — розтанув у натовпі.

І тоді я, сидячи в знахарчиній хаті і замкнувшись од усього світу, побачив... Хому Прищепу.

Не подумайте, що відхилив фіранку і побачив грибка маслючка на вулиці, в затінку вишень. Чи раптом старший куди пошлють просотався до хати через щілину у замку, через димар звалився на припік чи пройшов через стіну — й опинився в хаті, поруч зі мною. Ні, зовсім не так.

Я навч угледів Хому не в Яблунівці, не в хаті знахарчиній, а там, в Америці!

Видимість у голові була така хороша, що можна роздивитись кожну зморщечку на його червоному, як панцир вареного рака, обличчі. В його зморених очах бився, як телячий хвіст у петрівку, легесенький смуток, і він дивився перед собою печально, мовби там, на чужині, розжився, халявки попідши. Хома був зодягнений у знаменитий свій одяг, у якому колись ходив позичатись Одарці Дармограїсі, і своїм одягом, либонь, виказував до Америки таке саме ставлення, як до яблунівської пройдисвітки і спекулянтки. Хома, видать, сидів у студії якоїсь телевізійної компанії, бо на столі перед ним стриміло кілька мікрофонів, наче то великі заокеанські гади позадирали точені зміїні голови.

Враз і телекоментатор чи, може, телеінтерв'юєр появився — глистуватий тип у смугастому костюмі, у великих черепахових окулярах на довгообразій кінській морді. Голова його лиса нагадувала індійські прерії, випалені нещадним сонцем. Ліве вухо в типа обвисло, наче велось тому вуху гірше, ніж собаці на перелазі, а праве геть зів'яло, наче воно нажилося, мов зеленого мила наїлося. Лоб у коментатора був вузький, що й курці дзьобом ніде клонуть, зате очі дивилися з холодною жорстокістю, й ліве око в коментатора нагадувало чорта, який узяв батіг у бідного американського фермера й тепер ось прибіг по пужално, а праве око скидалось на того чорта, що взяв у американського фермера корову, а тепер ось надумав і теля забрати. Про такого б у Яблунівці сказали: "Видать, добрий, як баранчик, тільки ж чомусь він по-вовчому виє,

бо, либонь, із тих, що ріднею лисиці доводяться".

Коментатор говорив так, наче в кожному слові його сидить цуцик і той цуцик гарчить гаркаво. Причому голос у цуцика виринається з горлянки, що склепана із заліза на якомусь заводі в Буффало.

— Щойно по першому каналу наша телекомпанія вела живий телерепортаж, присвячений насильству в американському світі. Епізоди, які ви бачили, знято з натури прихованими камерами, які в нас розставлено по всьому місту, по всій країні, в найгарячіших місцях земної кулі. Наша телекомпанія веде репортаж безпосередньо з місця подій і безпосередньо в ефір. Я вважаю, що насильство так само необхідне для нормального існування суспільства, як і будь-які інші форми людських стосунків. Я вважаю, що насильство так само слід пропагувати по телебаченню, як і секс. Однак нашим глядачам буде цікаво довідатись, якої думки про насильство дотримуються в колгоспі "Барвінок".

Побачили б ви усмішку на обличчі в Хоми! Вона промайнула, мов собаці в корито впала, наче її корова язиком злизала, наче вовки з'їли,— така вона була миттєва, безнадійна, сумна.

— Яблунівські наші дядьки говорять: "Захотіла муха сталюного обуха!" — звернувся Хома до мільйонів і мільйонів у далекій Америці. Мабуть, усі зараз там припали до екранів телевізорів, бо, виховані на сенсаціях, вони не могли пропустити такої сенсації, як виступ Хоми із Яблунівки.— А ще й так говорять: "Книшу, книшу, я тебе не лишу, у сметану замочаю, у душу закачаю".

— Чудово! — неживою рекламною усмішкою всміхнувся коментатор, показуючи два ряди прекрасних діаліши— вих зубів.— Із вашої заяви можна дійти висновку, що тема насильства не байдужа як для вас, так і для всіх інших колгоспників Яблунівки?

— Живому багацько і треба,— загадкою відказав Хома всьому американському народові.

Тип у черепахових окулярах разом із грибком маслячком зникли з екрана, мовби їх гангстерська банда викрала, й тепер на екрані стало творитися щось несосвітєнне. А це несосвітєнне було дуже несосвітєнне й виявлялося ось у чому... Уявіть собі старий цегляний будинок доброї, надійної кладки. Уявили? А тепер уявіть дванадцять-п'ят— надцять чоловіків, строкато зодягнених, товстих і худих, високих і кущих, молодих і старих, проте з однією спільною прикметою: лоби їхні якщо й не виготовлені були зі справжнісінької міді, то принаймні здавались мідними. Видно, дуже таки тверді, вперті, дзвінкі. Дія відбувалась у заштатному містечку якогось штату. Чоловіки методично бились лобами в стіни, які від тих ударів спершу надщерблювались, над— кришувались, стріляючи хмарками вапна й цегляного порохна, а подекуди вже й потріскались, узялись щілинами. Дехто гатив кулаками, дехто бив ребром долоні, дехто лупав стіну пальцями босих ніг, та все ж таки переважна більшість гатила лобами,— під схвальні вигуки великого натовпу гаволовів, без яких, звісно, вода освятитись не могла. Хоч би в кого в руках блиснув лом чи кирка, якесь залізне чи дерев'яне знаряддя, так ні ж! Під тими ударами будинок прямо перед очима розвалювався, гаволови захоплено кричали,

неподалік над якоюсь установою хлюпотів смугастий, багатозорний американський прапор. Зрештою, добрались до брандмауера, котрого розтрошити не могли ні руками, ні ногами, ні лобами. Тоді четверо здорованів, четверо дебелих гевалів, четверо наймордатіших мордоворотів узяли за руки та за ноги п'ятого здорованя, п'ятого гевала, п'ятого наймордатішого мордоворота. І, розгойдуючи туди-сюди, як таран, стали гатити в брандмауер. Гатили головою, причому гевал-таран тримав голову так, щоб поціляти в брандмауер не чимось, а лобом. Лоб дзвенів, як може дзвеніти мідна колотушка, з лоба, здавалося, сиплються великі пелехаті іскри, проте залишався цілий, не тріскався, навіть гулька жоднісінька не вискочила. Зате брандмауер став колотися, дав тріщину, цегла повищерблювалася. Далі тих четверо гевалів узяли іншого твердо-

лобого гевала, таранячи його міцною головошкою мінну споруду, яка від тих ударів, нарешті, розпалася, здійнявши хмару куряви. Натовп заревів іще голосніше, вгору полетіли порожні банки з-під пива, хтось вистрелив із багатозарядного кольта...

Заштатне містечко якогось американського штату пропало, натомість на екрані з'явився самозадоволений тип у черепахових окулярах і старший куди пошлють. Тип тримався впевнено, мовби твердо засвоїв, що центи люблять, аби їх лічили, або ж сповідав істину, що цент долар береже. Зате Хома геть зажурився, наче той, хто не має грошей, бо не хоче розмінити карбованця.

— Щойно ви дивилися репортаж зі штату Техас. Група каратистів, не вдаючись до знарядь праці та до механізмів, переважно самими тільки лобами розбила будинок, який стояв майже сто п'ятдесят років. На цьому місці буде споруджено новітній універмаг. Ви навч побачили, якими правами користується кожна людина в Америці. Права людини в нашій країні практично ніколи і ні в чому не обмежуються. Як у колгоспі "Барвінок" ставляться до прав людини в Америці?

— Було б краще, та нікуди,— хоч у боки та навприсядки,— знову загадкою відповів Хома, звертаючись до всього американського народу.— Авжеж, великі права: буває всяк, буває так, буває й ніяк. То наші колгоспники й не дивуються, що у вас і в глеку зварять борщ, а на жлукті пообідають. Такі права, може, просились до вас на три дні, та чорт їх довіку не викишкає.

— Значить, Яблунівка не байдужа до прав людини в Америці?

— Авжеж, не байдужа, бо ваші права й конем не об'їхати, бо вашими правами хіба ж не занудишся! Ваші права б'ються, як риба об лід, та не бачать свій слід!..

Океанська синя хвиля билася у піщаний берег, порослий пальмами. Фешенебельний пляж повиставляв силу-силен— ну оголених жіночих тіл — юних і старих, вродливих і потворних, ангелоподібних і відьмоподібних. Які тільки усмішки спалахували під розкішним тропічним сонцем! Усмішки ці обіцяли знаду любові, таїну кохання, чар незглибимого почуття. І раптом із хвиль океанських, із глибини його блакитного лона виринула якась потвора, якась рептилія з багатьма щупальцями-мацаками, з виряченими дрібненькими очима. Коли рептилія виповзла на берег, то виявилася гігантським крабом, панцир якого блищав од води й зеленів од налиплих водоростей. Публіка, вгледівши велетенського краба, вдарилася у паніку і, завдавши

оголені ноги на оголені плечі, дременула з пляжу. Краб повільно посувався по золотому піску, не оминаючи залишених у поспіху речей, підминаючи їх під свої великі та маленькі клешні. Страшний і потворний, краб, нарешті, надивався на те, що й шукав на океанському березі,— на жіноче тіло, розпластане на піску. Підставивши спину сонцю, жінка солодко спала. Товсте її тіло нагадувало квашню, що вільно розповзалась на всі боки. Краб, наблизившись уприутул, великі клешні поклав на цурупалки її рук, а дрібненькими клешнями так схопив жінку, що вона не змогла б вирватись, навіть якби хотіла. Проте жінка, прокинувшись від доторків слизького панциря, не злякалась, не стала вириватись, вона потягнулась товстим своїм потворним тілом так, наче відповідала обіймами на обійми несподіваного залицяльника.

Мабуть, немає потреби розповідати про те, з якими подробицями американське телебачення знімало й передавало в ефір цей неприродний сексуальний акт між гігантським крабом і жінкою. Партнери, вочевидь, були достойні одне одного. Садистська похоть, яка світилася в очіях краба, нагадувала б, либонь, святкові вогні пекла, якби хтось зумів проникнути в пекло й показати його в неприкритій красі. Похоть, яку випромінювали очі жінки, нагадували про блиск і чад казана зі смолою, в якій варять грішників у тому ж таки пеклі...

Потім краб поволеньки рачкував по піску до синьої океанської хвилі, поволеньки зникав у темній глибині, а щаслива жінка лежала під пальмою, й тіло її розіллалося, як драглиста протоплазма.

Кліпнув екран, вигулькнув тип у черепахових окулярах, і зараз він здавався ще більш глистуватим, ніж у попередніх епізодах, і кінська морда його наче дужче витягнулась, подовшавши, а очі то й зовсім нагадували чортів, що вже покрали у фермера не тільки батога й корову, а навіть поцупили пужално й теля. Він обізвався — й знавіснілі цуцики обізвались у кожному слові, наче гризлись між собою за голу кістку.

— Права людини в Америці передбачають повну свободу сексу. Духовної гармонії член нашого суспільства може домогтись тільки на ґрунті повної свободи інтимних стосунків, у які держава не втручається. В Америці гомосексуаліст може стати членом сенату, а збоченець може бути обраний до конгресу. Ми можемо похвалитись не тільки добре розвинутою індустрією проституції та порнографії, а й дитячою проституцією. Американські діти виходять на панель уже з дванадцяти років. Ми досягли великих успіхів також у порнокультурі... Весь світ свого часу смакував подробиці з життя позиченого чоловіка, підозрював про його закоханість у телицю, вважаючи, що почуття до телиці мали далеко не платонічний характер. Звісно, редактори не могли пропустити такі місця в знаменитому романі, але ж ми вміємо читати й купюри, причому в купюрах за давньою традицією ми знаходимо більше підтексту, ніж у самому тексті. Отже, як ви ставитесь до сексу і які погляди на проблеми сексу сповідає правління вашого колгоспу "Барвінок".

Хома скривився так, наче щойно пробував дістати слину з підлоги — й марно.

— А трясця вашій матері!—сказав так тихенько, що навряд чи хто з американців і

почув.

— Га? — недочув і телеінтерв'юєр, примружившись так, наче в малу мірку мірявся, а в велику не Вліз.

— А вас... к вашій мамі! — ще тихіше мовив Хома, кривлячись, наче ложку меду закусив перцем.

— Га? — мало не до рота наставив телекоментатор ліве своє вухо, геть обвисле, наче велось тому вуху, гірше, ніж яблунівському собаці на перелазі, а вузький лоб од надмірної пильності повужчав, що тепер на його безмежних просторах не те що курці ніде було б клюнути, а й комару сісти й крові попити.

— А щоб вас у Жито головою! — Шепотів Хома, не в змозі отямитись, і губи йому геть сплотніли, чи то від страху, чи від огиди великої. — Щоб вас пекло та варило, щоб ви на милицях пішли далеко...

— Га? — тулився глистуватий тип до чужого рота вже не лівим вухом, а правим, котре в нього зів'яло-зів'яло, наче славно нажилося, бо зеленого мила дерев'яною ложкою наїлося. Й слова-собачки погавкували: — Аби воно рогом вийшло? Щоб нам на крячки сісти? А щоб нам випадком випасти?

— Як же я тепер до яблунівської скотини підійду? — шепотів Хома голосом тоненьким, як шило. — Та наша скотина скажеться, коли побачить мене після Америки, а Мартоха то й через поріг хати не пустить.

Телекоментатор, нічого не чуючи й нічого не тямлячи, розпалювався на хлюстуватому виду, як жаба до каченят, рука зі змієголовим мікрофоном у розпачі літала туди — сюди, наче сама себе хотіла посікти. А Хома й зовсім тихенько вже бубонів щось, тут у Яблунівці було не розчути, хоч те все радіобачення в голові моїй сиділо, здається, що й пальцями можна помацати не тільки грибка маслючка чи глистуватого типа, а й слова їхні помацати, а й шепіт Хоми відчути пучками, а й диханням далеким погрітись.

Клацнув перемикач якийсь, у голові затріщало від зубного болю, я побачив ракетносець, на палубу якого сідав авіавинищувач, майнув дельфін із хлопчиком на спині, група негрів стояла коло біржі праці, мчав бейсбольний м'яч, крутилась рулетка, в гральному будиночку зринав угору шпигунський радіозонд, усміхалася хтива дівиця, чадів мідеплавильний завод, а коло нього стояв похмурий пікет страйкарів... Епізоди миготіли один за одним. Хома щез, глистуватий тип у черепахових окулярах також пропав у тому шарварку. Зрештою, зубний біль угамувався, знову в голові клацнуло, й тепер — на превелике диво! — я вже нічого і нічого і не чув, і не бачив...

РОЗДІЛ Сороковий,

де розказано про цвинтарного сторожа дядька Опанаса, про його мрію радіофікувати кожную могилу, а також переповідаються сміливі дядькові ідеї — розводити й вирощувати крокодилів,

отруйних змій і яванських тигрів в умовах Яблунівки

За тією Америкою не годиться, звісно, забувати про Яблунівку, щоб не звинуватили в низькопоклонстві. Хай мерзенний океанський краб не заступить яблунівських

трудівників, хай твердолюбі каратисти-тарани, що живим своїм тілом трощать кам'яні стіни, будуть для автора не цікавіші, ніж які-небудь міднолюбі рідні бюрократи.

Оскільки виявлено таку пильну увагу до радіо й телебачення, до їхніх ідейних та економічних функцій, то тут— таки, звісно, слід бодай коротко сказати про зустріч та розмову з цвинтарним сторожем дядьком Опанасом. У той день, коли я почув і побачив у своїй голові старшого куди пошлють, котрий у цей час перебував у далекій Америці, ноги винесли мене зі знахарчиної хати, щоб нести до району. Авжеж, до начальника районної міліції товариша Венеційського, хай би він провів швидке й справедливе слідство: як в умовах Яблунівки людина стала невинною жертвою розвідувальних іноземних служб. І зустріч із товаришем Венеційським не відбулась тільки тому, що по дорозі до автобусної станції трапився цвинтарний сторож дядько Опанас, а згодом цей намір забувся серед мотлоху інших намірів, клопотів та пригод.

Цупкий і дебелий, наче зі столітнього дуба виточений на верстаку вправним столяром, чорний, наче щойно вибрався з бочки смоли, дядько Опанас перехопив мене якраз коло цвинтаря. Знаменитий своєю мовчакуватістю, він зараз, либонь, хотів вибалакатись, а коли людині кортить вибалакатись, то людина несамовитіє, здатна говорити не тільки сама з собою, а й зі стовпом дерев'яним, а й з каменем чи пташкою. Дядько Опанас чіпко вхопив мене за лікоть і забубонів скоромовкою:

— Для вас містечко славне теж знайдеться, бо й до вас смерть дорогу знайде. Отак, знаєте, доба за добою —■ усе до смерті ближче, а вже від неї ні відхреститесь, ні відмолитесь. Лежатимете в сухенькому пісочку як слід, вода в домовину не затікатиме. Серед хорошого народу лежатимете, бо в Яблунівці народ хороший і за життя, а як помирає, то навіть кращає.

— Ай справді, славненько тут у вас,— похвалив я, поглядаючи на цвинтарні надгробки, що веселою зграєю порозлітались між зелені. Та від Опанасових слів почувався отією капустою гарною, що має всередині качан гнилий, і скривився мимоволі, наче болів мені бік дев'ятий рік, а я до болю й досі не звик.

— Славненько, а буде краще! — палахкотіли в цвинтарного сторожа очі, як на сонці палахкочуть халявки чобіт, змащені дьогтем.— Буде краще, бо з кожним днем життя наше краще.

— Доведеться й свині на небо глянути,— буркнув я.

— Бо досі як ховали? Ховали в могилу, турбуючись про тіло, а те покійне тіло зодягали та взували, міцну ду— бовину збивали, так? А треба не тільки про тіло, а й про душу думати!

— З покійним тілом і душа стає покійною...

— Е-е, не кажіть! За душу ніхто не знає. То що я надумав? Ото думав, думав — і придумалось: аби кожному в могилу та радіо провести!

— В могилу радіо? Навіщо?

— Хай чоловік і на тому світі слухає останні вісті, раз любив слухати на цьому світі!

— Так, так,— приглядався я з підозрою до цвинтарного сторожа. Чи не провідав часом дядько Опанас про мої несподівані радіобіологічні та телебіологічні здібності?

Такий зух, що з покійниками знається, міг і провідати, хай йому грець.— Так, так... А може, приймачі класти в гріб?

— Е-е, ні,— лукаво заперечив цвинтарний сторож.— Приймачі не годяться, бо хто ж їм там покрутить ручку, щоб програму змінити? А так — радіомережа. Яку програму роздають по динаміках, таку й слухаєш.

— Так, так,— бубонів я.— Кажете, в кожную могилу — одну радіоточку?

— Скільки болільників відходить на той світ, що все життя, може, за київське "Динамо" переживали та в колгоспі робили, більше нічого. То хіба їм легко лежати і пером землю держати, коли за свою команду не знають — виграла чи програла, забив Блохін гол із пенальті чи промазав. А як провести радіоточку в могилу, то болільницькій душі страждати не доведеться, знатиме й про чехарду з тренерами, й про нечесних суддів, і за федерацію знатиме...

— З футболем ви й справді добре придумали,— похвалив я, бо й сам не цурався болільницьких пристрастей.— Щоб не тільки на цьому світі, а й на тому знали, як грають "Шахтар" чи "Карпати", як за збірну Англії виступає Кіган та які мільйонерські турботи в Пеле... Так само можна транслявати репортажі про хокей чи водне поло, про гандбол чи регбі. Ну, дядьку Опанасе, придумали ви здорово! й чому досі ніхто не здогадався радіофікувати кожную могилу? Добре діло, треба, щоб Яблунівка перед вела.

Я з жалем поглянув на цвинтар, поки що не радіофікований. На нерадіофікованому цвинтарі тріщали горобці, літали голуби, туркотіла горлиця. Після реалізації ідей дядька Опанаса на поверхні землі мало б що змінилось, зате під землею — вдарив би животворний струмінь радіохвиль, завирували б концертні програми, заgrimіли б спортивні передачі...

Дядько Опанас, притримуючи мене за лікоть то правої, то лівої руки, сипав прожектами:

— Діло нове, звісно, спершу Яблунівка, далі другі села пристануть, бо хто покійним душам добра не побажає? А там, дивися, й за заявками передавали б по цвинтарях!

— За заявками? — отетерів я, наче гарбуза наївся, а на вербу подивився, та й став голодний.— Це ж, значить, голодні душі самі для себе заявлятимуть?..

— Та ні, живі заявлятимуть для покійних! Бо дід нз забуде про свою бабу, що за молодості любила "горлицю" чи "метелицю". Ось дід і заявлятиме, так? А бабина душа слухатиме на тому світі — й молодість свою згадуватиме, бо чом не згадати, коли є час та охота.

Дядько Опанас чорну смолу свого пекучого погляду переливав у мої очі, придавлював моє ество тим тяжким поглядом. І, тримаючи цупко за лікоть, не відпускаючи, бубонів:

— Думок — як пшона в голові розсипалося, всі й не повизбируєш. Як маєте час, то послухайте...

— Од людей чувати доводилось, що крокодили в неволі не розмножуються, а тільки на волі. То по світах усяких неволя, а в нашому селі повна воля всім і кожному. Значить, у Яблунівці крокодили розмножувались би, правда?

— Які крокодили? — й зовсім замакітрилось мені від нової ідеї цвинтарного сторожа.

— Ну, ті, що в Нілі, є така річка. Ось вони в неволі не люблять плодитись, тільки на волі. А де ще більшу волю шукати, як у нашому колгоспі "Барвінок"!

— І ви б заходились доглядати крокодилів?

— А чому б не спробувати? Нема такого діла, з яким не впорався б яблунівський дядько.

— А де б ви, дядьку Опанасе, крокодилів дістали для розводу? На ярмарку районному не купите.

— Ет! По магазинній ціні, може, й не дістану, а втридорога, а по спекулятивній ціні — й дідька спроворити можна. А вже потім сама Яблунівка постачала б крокодилів по селах.

— Та нащо вам крокодилів у колгоспі розводити?

— Були б крокодили, то щось уже придумали б, знайшли б для них діло. Тут що головне? Тут головне, аби ніякої запарки не трапилось, бо коли запарка — діло швах!

— Та яка запарка, дядьку Опанасе? — ніяк не міг утямити цвинтарного сторожа.

— Як то яка? — ніче аж розгнівався дядько Опанас. — Будуть у Яблунівці крокодили — буде і запарка. Хе, бо де це видано, щоб у нас у колгоспі по худобі та птиці плани доводили, а по крокодилах забули? І по крокодилячих яйцях, і по крокодилячому м'ясу, й по крокодилячих шкурах... Спершу в колгоспі хай би крокодили прижились, а там і по людях в індивідуальному хазяйстві, ха-ха-ха, щоб кожній свашці було по ковбасці, щоб усім було по сім, щоб усякому було по Якову!..

Страшно сміявся цвинтарний сторож дядько Опанас — наче накривав мокрим рядном свого сміху та ще помелом густого реготу, наче приставав із короткими гужами своєї дотепності. Й очі його теж сміялись, так наче лаяли на чім світ стоїть, наче мали вкусити, щоб потім зализувати.

— Хай чорт нас на глибоке несе, — гомонів дядько Опанас, — а ми не вдаримо тваррю в грязь. А в моїй голові думки б'ються, як бики, розсвічують мою свічку, аж із очей іскри летять. Я ще вам скажу не тільки за радіо!.. Не тільки за крокодилів... Я вам і за зміїв скажу, тільки послушайте!..

І як було, притримуваному за лікті, а то й за петельки, не вислухати за зміїв. Либонь, мізки в цвинтарного сторожа так густо були списані думками, що й горобцю ніде клюнуть. Дядько Опанас прочув, що хоч і рідко, та трапляються двоголові змії. Так, одноголові змії дають отруту, але чи вигідно було б у колгоспі "Барвінок" розводити на такі ліки одноголових гадів? Либонь, не зовсім вигідно, а от від двоголових зміїв була б подвійна вигода, то, звісно, правління спробувало б. Має колгосп добрі прибутки від рільництва та тваринництва, але чому б мудрому господареві не взятися за змії? Правда, зміїні голови, що вирости на одному тулубі, чудні якісь начебто, злодійська вдача у них. То, дивися, одна голова в другої голови якусь їжу вихопила, немов те не до спільного кендюха піде, то одна голова смикає другу голову туди, куди тій не хочеться. Але лякатись не треба, у Яблунівці вправляють мізки ледарям чи пройдисвітам, то й

двоголовим зміям вправлять мізки, аби від них мати користь у господарстві.

— А про яванських тигрів чули? — передихнувши, запитав цвинтарний сторож.

— Чув! — мало не закричав я, остерігаючись слухати черговий прожект, хоч насправді нічого не чув.

— Зникають! Трохи ще зосталось, то чом би не спробувати розводити в колгоспі "Барвінок"...

І лише дослухавши про яванських тигрів, котрих зосталось на планеті не так багато й котрі мали б прижитись у Яблунівці, де колгосп створив би для них умови не гірші, ніж для худоби (а чи грибок маслючок не зміг би працювати коло тигрів так, як він трудиться коло скотини?), я нарешті розпрощався з цвинтарним сторожем дядьком Опанасом... Ішов не бездумно, а міркував. Міркував, зокрема, про творчий геній природи. От, наприклад, візьмімо комаху, що шкодить плодові дерева. Вигадливість природи не обмежилась якимось там яблуневим пильщиком, а й дала нам чорного сливового пильщика, жовтого сливового пильщика, грушевого плодового пильщика, а ще — вишневого слизистого, блідоногого вишневого, грушевого вкороченого, і яблуневого насіннеїда, і сливову товстонижку... А листокрутки? Тут — брунькова, розанова, плодова, строкато— золотиста, глодова, смородинова, вербова, свинцевосмуга— ста, всеїдна, сітчаста, полохлива, підкорова, яблунева молелистокрутка, інжирна вогнівка, листкова вертуха, плодова чохлоноскока... Скільки фантазії, скільки невсипущої енергії!.. Тож чи треба дивуватися з творчого генія цвинтарного сторожа дядька Опанаса, котрий не сам по собі, мов одірване гілля, а плоть од плоті й кість од кісті всього яблунівського люду?

РОЗДІЛ СОРОК ПЕРШИЙ,

де йдеться про заокеанську автомобільну цивілізацію, живі картини якої перевершують древні апокаліптичні видиоа

Яблунівка, знахарчина хата, зубний біль, радіобіологічні та телебіологічні здібності, розмова з цвинтарним сторожем дядьком Опанасом — усі ці об'єктивні та ще деякі суб'єктивні чинники спричинились до того дивовижного стану, в якому я знову зумів побачити Хому в далекій Америці. А що спіткався з ним уві сні, то трудно судити, які побачені картини витворені жаскими безоднями моєї підсвідомості, а які належали незайманій американській дійсності.

Машини... їх так багато зібралось докупи, що вони творили велетенський мурашник. Найрізноманітніших марок, які тільки можна уявити: "форд-ранчвегон", "додж-вен", "понтіак-астра", "форд-гранада", "кадилак-девіл седан", "олдсмобіл-кастом круйзер", "шевроле-карпіс", "б'юїк-скай— хок", "олдсмобіл-катлас супрім", "б'юїк-лесабр седан", "додж-аспен універсал", "б'юїк-лесабр" та багато-багато інших, які тільки могли випустити американські автомобільні концерни, японські заводи, підприємства західнонімецькі, французькі, англійські. Автомобілі були найновіших і найстаріших марок: деякі мало не допотопні, а деякі обладнані радіо, опалювачем, сервогальмами, сервокермом, холодильником, телевізором, системою нічного бачення, кондиціонером.

На вулицях міста-мурашника не видно було жодного пішохода, тільки машини, машини, машини. Взагалі, в мі—сті-мурашнику ніхто б не побачив жоднісінької людини.

Автомобілі котилися в усіх можливих і неможливих напрямках, сигналили клаксони, скреготали гальма, шерхотіли шини, вилітали вихлопні гази, на різних обертах працювали мотори. Місто-мурашник, здавалося, задихається від густого смогу, що повив будівлі сірою пеленою, ось-ось перейметься астматичними дрижаками.

У велетенському концертному залі зібрались автомобілі— меломани, автомобілі — любителі естрадної музики. Вони заїжджали сюди просто з бетонованих авеню, вилаштовувались рядами чи збирались групами, грюкали дверцятами, гули двигунами. Сцена в концертному залі була оформлена в абстрактній манері, де важко розрізнити подробиці декорацій, проте основним мотивом декорацій був усе-таки автомобіль. У найхімерніших ракурсах повторювались фари й підфарники, зварені шви на рамі, амортизатори, приводні ремені, шланги радіатора, акумулятори, шини. На тлі цих декорацій, з виконанням дуету виступали три автомобілі марки "б'юїк-скайхок" випуску 1976 року. Мотор одного "б'юїка" ревів, другого підвивав, а третього надривався на шалених обертах. У їхньому товаристві також був "додж-вен" випуску 1975 року, який то появлявся на сцені, то зникав за кулісами. Їхній музичний номер, либонь, справляв на снобістську публіку, що зібралась у залі, колосальне враження, бо автомобілі на всю потужність усіх своїх кінських сил виявляли дике захоплення. А саме — подеколи в екстазі їхні мотори починали так ревіти, що не чути було музично-вокального ансамблю на сцені. Зрештою, наелектризовані своїми ідолами, доведені до психопатичного стану, деякі автомобілі "з публіки" прагнули проникнути на сцену, щоб бути ближче до предмета свого захоплення, проте ця спроба закінчилась невдачею, бо автомобілі зіткнулись між собою. Зіткнувшись, утворили ревуче звалисько, несосвітенне стовпотворіння, вавілонську чи Варфоломіївську вакханалію, з якої вже не могли порятуватись. А тим часом зірки естради мусили рятуватися втечею зі сцени — заключні акорди їхнього популярного шлягера долинали вже з-за лаштунків сцени, аж поки погасли, розтанули десь на вулицях міста-мурашника. Проте зал іще довго перебував у шоковому стані, у трансі, вив, ревів, двигтів, верещав клаксонами, бився бамперами, ляскав дверцятами, бряжчав гайковими ключами.

Після концерту деякі з автомобілів покотили до найближчої гігантської кав'ярні, до якої теж можна заїжджати прямо з вулиці. Кав'ярня нагадувала чи то гараж, чи то загін-обору для машин. Звісно, що внутрішнє оформлення художники-дизайнери витримали в певному стилі. В мозаїці, в численних барельєфах провідною ідеєю була ідея лампи і фари. У різних комбінаціях повторювались скляні колби, варіювались нитки тугоплавкого вольфраму. Цокольні патрони і фланцеві патрони збігались у хороводи сузір'їв по стінах та стелі. Пружинні штифти патрона, фланці теж творили хитромудрі декоративні комбінації, які чимось невловно нагадували роботи покійного сюрреаліста Сальвадора Далі... Якісь химерні деталі до фар — рефлектори, розсіювані випукло-вгнуті, герметизовані оптичні пристрої, гумові прокладки, регульовальні

гвинти — нагадували далекі метagalактики, зменшені до мініатюрних розмірів, та ще й спотворені уявою митців якоїсь надсучасної авангардистської школи. Підфарники, задні ліхтарі, щитки приладів, контактні місточки, повзунці з руків'ями, дрти системи освітлення, педалі зчеплення — все мало своє мистецьке застосування в цій гігантській кав'ярні, куди вхід (чи то в'їзд) дозволено тільки автомобілям.

У кав'ярні був широкий вибір напоїв. Адже перегріті двигуни мали вчасно охолоджуватись — от вони й охолоджувались пепсі-колою, кока-колою, оранжадами, мінеральними водами, залипаючи ці та інші напої через радіатор з допомогою центробіжного насоса. Звісно, двигуни сюди вчашали не тільки для охолодження, а й для змазки, отож вони ласували маслом усяких сортів, що знадливо пахло сірчаною кислотою, гудроном, мазутом. Вони нахильці споживали тут трансмісійний нігрол, солідол, консталін, технічний вазелін, а також усякі коктейлі з прес-солідолу, колоїдального графіту, церезину, воску, парафіну.

Ех, бачили б ви, як пили вони! Як заливали в картер. І хоч машина — не скотина, більше відра не вип'є, та машини добряче пили, бо, видать, позвикали пити щодня. Електротеплові манометри, підключені до масляної системи, показували рівень хмільної свідомості автомобілів: порожню пляшку хоч закинь, годі вже нам пити — ходімо в бар!

Від перепою в масляних насосах відмовлялись працювати шестерні й провідний валик, хандрив редукційний клапан. Так само масляні фільтри (налигавшись, як Мартин мила, упившись у дим, як отой Саврадим!) барахлили фільтруючими своїми пластинами, там наосідало повнісінько осадів... Ех, дивлячись на них, на ці п'яні американські автомобілі, яблунівський дядько подумав би: "Зістаріють— ся воюючи, по нічних барах ночуючи та за скляного бога залізними двигунами тримаючись!"

Проте справжня пиятика йшла не тут, де заправлялись маслом, а в сусідній велетенській залі цієї велетенської кав'ярні, де заправлялись бензином. Ця зала своїм оформленням могла вразити й захопити найрафінованішого сноба від авангардистського мистецтва. Превалювали м'які опалові тони, серед яких різким дисонансом вривались крикливо червоні. В м'яких опалових тонах комбінувались джерела струму, а червоними відтворено реле-регулятори. У генераторах із однаковою скрупульозністю передавались як якір із колектором, так і обмотка збудження. Електромагнітні, полюсові башмаки, сердечники полюсів, ізольований дріт, мідні пластинки колектора, шків, ремінь — усі ці деталі звеличувались на тлі силових ліній магнітного поля. Треба підкреслити, що силові лінії магнітного поля кольором нагадували морську бірюзу. Очевидно, слід звернути увагу й на оформлення стелі: вона красувалася в численних зграях-скопищах акумуляторів, відтінкам яких був властивий весь спектр веселки. Крім того, по карнизах трасуючими лініями йшли ряди батарей до акумуляторів — батареї нагадували тропічні плоди цитрусових.

У цьому залі заправлялись бензином, аж карбюраторні двигуни тріщали. Власне, все тріщало в двигунах: бак, карбюратор, насос, фільтри і відстойники, впускний та випускний трубопроводи, глушник. Бензин найрізноманітніших сортів вироблявся з

нафти, добутої чи не в усіх точках планети — у Венесуелі й африканській Шабі, в арабських еміратах і Омані, в Йорданії і Катарі. Пили тут по— чорному — якщо не бочками, то відрами, не цурались ніяких сумішей — нормальної, збагаченої, багатої, збідненої, бідної. Від перепою в пульверизаційному карбюраторі з надривом працювали поплавцева камера з поплавцем та запорною голкою, повітряний патрубок, жиклер, дифузор, дросель. Набражувались тут автомобілі також усіх марок випусків усіх років — "б'юїки", "шевроле", "кади— лаки", "форди", "доджі", "понтіаки", "ролс-ройси", "той—оти", "фольксвагени", "сімки", "ситроени", "пежо", "мер-

седеси", "рено", "фіати". В повітрі так тхнуло випарами бензину та відпрацьованими газами, що дивно, як тут деякі геть очманілі автомобілі не втрачали свідомості, гудучи моторами й споживаючи напої.

А пили знаменито — хоч йому зуби вибери, хоч візьми та й викрути! В того "шевроле-капріса" випуску 1972 року з посоловілими фарами вже начебто й спалахи в карбюраторі, вже й перегрівся двигун, уже й потужність його різко впала, а йому в п'яти вступило, а він учепився за стойку в барі, як за попа трясця, а він то сторч, то боком вештається поміж інших моторних горлянок. "Шевроле" як "шевроле"! А в того "понтіака" з виряченими підфарниками уже в діафрагмовому насосі ледь-ледь зачиняються клапани, зносилося гальмо приводу насоса, пошкодилась прокладка, нещільно прилягає відстойник, а він дудлить як не в себе, а він плює на своє здоров'я та репутацію, а йому такий рай, як вольному воля. Бо, звісно, "понтіак" є "понтіак", із нього багато не візьмеш, він тільки й знає белькотати: "Гапусю, усип мені осмусю". А та Гапуся в барі така, що сама б у напоях усе мокла б, гуляла б отака бабуля, поки в неї на хребті сорочка-кошуля, вона таке триндгібало, що й додому не додйбає.

О часи, о звичаї! І в отих п'яних американських автомобілів норів, либонь, іще гірший, ніж у декого з п'яних яблунівських дядьків. Бо, нализавшись до положеній риз, лізуть цілуватись то бамперами, то фарами, то стикаються багажниками. "Рено", дивись, у горох, а "пежо", дивись, у сочевицю; а то два "фольксвагени", як два коти в мішку, не помирились між собою; а то "форд" і "тойота" ні з того ні з сього вхопили за чуб одне одного! А то ще якась хитренька мікролітражка — геть без марки, наче безфірмова — поки "б'юїк" та "ролс-ройс" чубились, спритненько в обох п'яних автомобілів поцупила калитку з грішми!

В якогось забрьоханого "кадилака" зіпсувався глушник, то цей автомобіль, у якого вже через верх із бензозаправного бака капало, до всіх і кожного приставав, белькочучи:

— "Пежо", ти мене поважаєш?.. "Рено", давай хильнем на брудершафт!.. "Трабант", ти схожий на корову, що зодягла сідло, давай поцілуємось!..

Карбюратор "трабапта", либонь, виробляв надто багату суміш, бо з глушника вже валило чорним димом, що різко смердів, чулись постріли з вихлопної труби.

— А ти чого до моєї "сімки" чіпляєшся з руками? — під п'яну лавочку надумав "трабант" поквитатися з ловеласом "ролс-ройсом".— Вона чесна дама, не з тих, що вештаються по панелі. Хочеш мати машину легкої поведінки — здибаєш на всякій

авеню, а до моєї "сімки" не липни.

— Ти звинувачуєш свою "сімку" в адюльтері?—белькотів п'яний "ролс-ройс".— А свідки в тебе є?

— За свідків я можу поставити два "б'юїки-лесабри седани" випуску 1969 року...

— Ті "б'юїки" випуску 1969 року замішані в групових шашнях із вантажними машинами. Ті два "б'юїки" не мають права клястись на біблії перед судом!

— Ах так, сучий "ролс-ройс"! Годі давай виїдемо на вулицю й поговоримо!

І "трабант", ображений за честь "сімки", разом із "ролс-ройсом" зигзагами-кривулями покотились до виходу, і в їхніх багажниках грізно гримкотіла автоматична зброя. Їхній конфлікт пройшов повз увагу інших автомобілів, які в п'яному чадному диму то біля стойки бару товпились, то купчилися групами, граючи в якісь машинні азартні ігри, а дехто, звісно, до питва долучав сигаретки з маріхуаною. Авжеж, із маріхуаною, до бензинового чаду й газів домішувався солодкий димок. Слід сказати, що автомобілі американських концернів, як європейських і японських, не цурались наркотиків, віддаючи належне також героїнові.

Тим часом п'яні "трабант" і "ролс-ройс", опинившись на вулиці, затіяли бійку за честь "сімки", прекрасної француженки з підмоченою репутацією. Не в змозі скористатись автоматичною зброєю в багажниках, вони, оглушливо виючи клаксонами, бились залізними бамперами, що сяяли хромованою сталлю. За якусь хвилину-другу в найближчих вулицях і завулках зібралась маса автомобілів— гаволовів, які також мили клаксонами, блимаючи фарами та підфарниками і ревучи багатосильними моторами. Авто— мобілі-гаволови шаленіли від збудження, ладні також ринутись у бійку, і в них усе тремтіло, вібрувало: коробки передач і синхронізатори, зчеплення, карданна і головна передачі, задня й передня вісі, генератор, катушка запалення, стартер.

Зрештою, в цій сутичці не було переможця, бо, вдарившись востаннє, "трабант" і "ролс-ройс" zostались непорушними посеред бруківки, деформовані, із заглухлими двигунами. Очевидно, в цій трагічній ситуації овдовілій "сімці" доведеться вже самій потурбуватись про іншого залицяльника, про якогось там "доджа" чи "віліса", бо, як відомо, мотор — себто серце машини — ніколи не буває вільне, бо воно хворобливо переживає навіть тимчасовий вакуум... А машини-гаволови, втішившись кривавим видовиськом двох потужних машинних самців, знову покотились у різних напрямках по місту-мурашнику, шукаючи пригод, прагнучи крові і видовиськ.

І ось тоді на центральному майдані цього міста-мураш— ника, цього мегаполіса-вавілона — з ревучого буйволячого стада "порше", "тріумфів", "альфа-ромеро", "мустангів" — об явилась, нарешті, самотня людська постать. Сахаючись автомобілів, постать посувалась по тротуару, вздовж якого стриміли неживі дюралеві дерева, в неживому їхньому дюралевому гіллі співали механічними голосами неживі дюралеві птахи. На якусь мить постать людська спинилась коло фонтана, в якому били не струмені прозорої води, а назавжди застигло, імітуючи політ водограю, прозоре литво пластмас. Від фонтана постать приречено подибцяла до велетенського пам'ятника, який, либонь, мав символізувати розвиток автомобільної цивілізації. В основу

пам'ятника закладено зовсім старовинні марки автомашин випуску кінця минулого століття. На них поставлено машини випуску початку двадцятого століття, далі ще новіші, ще досконаліші. У верхів'ї пам'ятника вгадувались ті самі "пон— тіаки", "пежо", "тріумфи", "мустанги", які зараз котились по дорогах і вулицях міста. А вгорі, сяючи хромованою сталлю, пластиками та іншими прогресивними матеріалами, вражаючи раціональною витонченістю ліній і геніальною продуманістю форм, у всьому своєму блиску красувався не так, може, автомобіль нинішнього дня, як майбутнього. Вінець творчого генія, вершина інженерної мислі, апогей новітньої технології, цей автомобіль гідно увінчував машинну цивілізацію, достойно символізував її розвиток, щоб, може, завтра чи позавтра поступитися своїм місцем іншій марці іншої серії. Авжеж, поступитися місцем, бо ж не має завмерти творчий геній, перестати рости інженерна думка, занепасти апогей технології!

Чи варто говорити про те, що автомобілі всіх часів і всіх випусків — од найдревніших до наймодерніших — самі по собі спорудили цей пам'ятник, сподіваючись на вдячну пам'ять своїх нащадків, структура яких зараз іще тільки виношувалась, тільки закладалась у тиші лабораторій, конструкторських бюро — потай від конкурентів та їхніх економічних шпигунів!

Самотня людська постать, звісно, була не безмовна.

— Ні пришить, ні прилатати,— зашелестіли слова з вуст, як дюралеве листя на дюралевому гіллі дюралевого дерева.— Ні літо ні зима, ні сіла ні пала, припасовано лутку до дверей! Хоч кидай печене та бери варене, хоч шин-біли, бо завтра великдень, хоч вози сіно, коли ще до косовиці далеко. Зате славно, зате ж і вміють скубти, не зловивши, зате ж і п'ють на вовчу шкуру!

Лишенько, ота самотня людська постать у мурашнику— мегаполісі виявилась раптом не ким-небудь, а яблунівським колгоспником Хомою Прищепою, старшим куди пошлють із "Барвінку"! Єдина жива душа серед розгулу машинної цивілізації, серед виття клаксонів і чаду, серед ревиська моторів і кулеметної стрілянини вихлопних труб. Та ще ж і в своєму незмінному святковому одязі, бо ж збирався до Америки не з меншим усвідомленням свого візиту, ніж колись до яблунівської спекулянтки і пройдисвітки Одарки Дармограїхи. І вже добряче приношена зелена солдатська сорочка на ньому, й піджак жовтого вельвету, й черевики свинячої шкіри. А під сорочку, мабуть, піддягнув теплу байку й теплі байкові сподні. А на грудях — гвардійський значок, медаль "За перемогу над Німеччиною" і ще якийсь значок із довгоногим фізкультурником. А в кишенях, напевне, повнісінько документів, так необхідних чоловікові в будь-якій державі, а серед них — то й зовсім старі, такі як квитанції за електрику...

Подивившись на фонтан та на пам'ятник, Хома, горблячись приречено, почимчикував собі далі, весь час сахаючись автомобілів та приглядаючись до вечірньої реклами, яка саме вступала в свої необмежені права. Неон палахкотів на щитах, на стінах будинків, на шпильях хмарочосів, славлячи автомобіль у будь-якій його іпостасі: хай то легкова його іпостась чи хай то вантажна його іпостась. Цю рекламу можна б

назвати осанною "кадилаку" чи "мус— стангу", псаном "порше" чи "пежо", гімном "б'юїку" чи "шевроле". Це рекламні хорали "альфа-ромеро" й "тріумфам", це літургія неону "олдсмобилям" і "фордам". Не менше славились і всякі автомобільні вузли, наприклад, карданна передача: на даху тридцятиповерхового готелю пульсували фіолетовим світлом карданна хрестовина, вилки, ведучий вал, коробка передач, фланець ведучої вилки, шипи, підшипники, пружинні стопорні кільця, сталеві голки та голчасті підшипники. Якесь фірма рекламувала заднє колесо й ступицю зі шпоночним кріпленням, тут палахкотіли неонам такі деталі, як гайки, шплінти, гальмовий барабан, роликові підшипники, кожух приводних валів, ковпачна маслянка, сальники, ще якісь деталі й дрібненькі детальки.

— Яке ж воно все славне,— бубонів під ніс яблунівський колгоспник Хома Прищеп, зачудовано приглядаючись до реклами.— Гарне, мовби перебралося з покуті на лаву, позалазило, наче дід, на пеня, а чорт діда розпер. Хрестійбо, славно: мовби повмирало, а ще дивиться й дивиться!

7 ак бубонів Хома, геть самотній у мурашнику-мегаполісі, та ніхто чоловіка не міг ні почути, ні зрозуміти. Бо довкола царство автомобілів, цивілізація автомобілів, ідеологія автомобілів—чужа й пречужа старшому куди пошлють із колгоспу "Барвінок". А тому йому нічого не залишалося, як, самотньому й забутому, продовжити свою путь по далекій Америці, серед "мустангів" і "тріумфів", серед реклами, що славила октановий бензин, диференціал і кондиціонер, серед машинного п'яного розгулу і машинних оргій, серед автомобільного гангстеризму,— бо така вже Хомі доля судилась!..

РОЗДІЛ СОРОК ДРУГИЙ,

де мовиться про те, що святе місце, себто постамент, вільним не буває, а також про марнославство багатьох яблунівців, особливо ж робота Васі

Відірвемось від міжнародних подій, у яких центральну роль відіграє Хома Прищеп, й повернемось до Яблунівки, в якій відбуваються такі події, котрі за вагою також можуть мати міжнародне значення. За умови, звісно, коли яблунівські події належним чином препарувати й пропагувати.

Недарма в старовину казали мудреці, а ми вже сліпо чи й не сліпо слідом за ними повторюємо, що святе місце пустим не буває. Хай те святе місце — чи амвон церковний, чи крісло великого начальника, чи жіноче серце: замість красномовного проповідника знайдеться не менший златоуст, замість великого начальника знайдеться ще більший, замість солодкого коханця знайдеться ще солодший!

Цю стару й вічно молоду істину підтверджують і ті яблунівські події, на які хочемо чи то натякнути, чи про які хочемо розповісти без замовчувань. Повної певності тут немає тому, що про деякі факти можна здогадатись тільки з чуток та пліток, поговорів та обмов, а деякі факти можуть бути підтверджені багатьма свідками, очевидцями, а також, можливо, й учасниками подій.

Мовиться про постамент, полишений Хомою напризволяще з причини поїздки до Америки.

Стояв у саду під ясенем, як і досі стояв, бо з тим пам'ятником правління колгоспу

"Барвінок" чомусь ні кувало ні мололо. Либонь, більше допікало правлінню сільське господарство, ніж пам'ятник живому Хомі. На постамент горобець там який примоститься, курка залетить і потопчеться чи голуб сяде. То Мартоха, за звичаєм, візьме в руки віник-драпак та й підмете на постаменті, бо ж треба тримати в чистоті не тільки про людське око.

Проте неспроста, либонь, пустили поголоску про листоношу Федора Горбатюка. Начебто листоноша, перебравши в чайній так, що горілка без вогню розум йому спалила, задумав у горох ускакнуть, але подався не тією стежкою, що вела в горох. Ще й не з'їв, як то мовиться, кислички, проте вже чув оскому на зубах, і, видать, горілка й оскома засліпили чоловіка. Бо замість шукати гороху там, де родить, постукав уночі не в Мартошине вікно, а поперся до постаменту під ясенем. Здерся так-сяк, випростався, і така гордість сперла чоловікові груди, що де той хміль і подівся! Спершу завмер чоловік на постаменті так, наче кругом не Яблунівка спала глухим сном, а колгоспники на збори посходились. А то вже раптом став у позу, немов кидав у ворогів шрапнельну гранату, а то прибрав грізної позиції, немов коле ненависного ворога багнетом гвинтівки. Ще листоноша підпирав долонею підборіддя, падаючи обличчю замисленого виразу, а то зненацька руки обидві розпростер, неначе від великої радості намірився весі" білий світ обійняти. І ще, напевне, листоноша ставав би в пози та прибрав належних позицій, якби не заточився й не гепнувся з постаменту на землю. Трудно сказати, довго ловив чмелів чи ні, та вже перед досвітком скрадався з чужого обійстя, наче побитий собака. І не встиг іще до своєї хати доплуганитись, як Яблунівка знала всю правду.

— Знаю, де волочився,— здибала жінка пізнього свого чоловіка без рубля та без качалки, як завше.— Можеш і не вибріхуватись, що до молодиць не ходив, бо й справді всю ніч простояв на чужому постаменті.

— Фросько, не стояв я на постаменті! — залемментував листоноша, намагаючись довше витягнути шию на дугастому коромислі плечей. Брехав сам на себе: — Й справді волочився по молодицях!

— Еге, по молодицях!.. Стидно зізнатись, що такий здоровань усеньку ніч простовбичив на постаменті без діла, то вже приплітає молодиць, хай тебе приплете вздовж і впоперек. У других молодиць чоловіки як чоловіки, коли до своєї не горнутья, то до чужої біжать, а мій не годен, а мій на постаменті стоїть, як ополоник у гарбузовій каші, хай тебе ворона біла дзьобне!

— Фросько! — гороїжився листоноша.— Добалакаєшся!.. Я такий, що до мене й на постамент бігають.

— Бігають, аби надірвати животи зо сміху, бо ти там ув'яз, як пес на ланцюгу... Ой дивись, Федоре, бо в тебе якось так ведеться, що на жито ореш, а й гречки не матимеш!

— Смійся, Фросько, на гарячій сковороді сидючи голим задом навприсядки.

Та й не тільки про яблунівського листоношу гомоніли, що приміряв себе чоловік до постаменту, наче свою босу ногу до чобота, взутого на чужу ногу. Підозра падала на кожного, хто тільки проходив чи проїжджав повз Марто— шине обійстя — хай то буде

голова колгоспу Михайло Григорович Дим чи навіть сам начальник районної міліції товариш Венеційський. Бо раз проходив мимо чи проїжджав, то міг зумисне чи ненароком на вільний постамент поглянути, а раз на вільний постамент поглянув, то й у голові могли зародитись усякі думки, з якими відкрито до людей не сунешся. Еге, чи далеко до гріха тому, хто опиниться поблизу Мартошиного обійстя.

Подейкували, що неспроста дідки старенькі, зокрема Бенеря і Гапличок, там вештаються. їм уже на тонку прядеться, їм уже кисіль зубів не псує, їм уже про вічність думається, а яким чином найлегше до вічності підступи— тись? Найлегше й найпростіше — здертись на постамент, бодай і чужий, та й вікувати на постаменті довгу, прекрасну вічність.

А Христя Борозенна... Про неї не скажеш, що складна, мов чортяка в мисочку, аби ж вона така, що нашим салом та по нашій шкурі. Але якогось там дня хіба не привела за руку свого Хомка маленького (з отих, либонь, яєць, що мудріші, ніж кури) до Мартохи? Привела! Радість їй очі розкублювала, як гави соломі, бо й досі натішитися сином не могла,

— Це якби мала ти копу дітей,— сказала Мартоха,— то розлетілися б по світах, як липове клиннє, а одненького ти вже від себе не відірвеш, триматимешся за нього, а він за тебе.

— Правда,— згодилась Христя,— що в мене синами не поле засіяне... Оце чого навідалась у гості? Хай, думаю, малий Хомко трохи посидить на постаменті, га, Мартохо?

— Та нехай посидить, він же того постаменту не пересидить!

— Якось дитя побачило, як на постаменті задумався його названий батько Хома Хомович — і з тих пір хняркає і хняркає: і я хочу посидіти, і я! Обіцяю всякі цяцьки, а він уперся, тільки на постаменті посидіти хоче.

— Хай посидить,— ласкаво згоджувалась Мартоха, з любов'ю поглядаючи на маленького Хомка.— Хай змалечку звикає, приловчується, а на старості вміння знадобиться, на старості те вміння за плечима не носити. Іа— лазь, дитинко, хутчій, а ми з мамою полюбуємось.

Малий Хомко ловко здерся на постамент під ясені. Спершу дитина чи то соромилась, чи ніяковіла, та скоро оговталась. Личко смагляве набурмосилось, брівки наїжачились, оченята наовчилились — не хлопчик Хомко, а справжнісінький камінний пам'ятник!

Навіть білий лебідь, вийшовши з сінешніх дверей надвір, здивувався з того пам'ятника: витягнув шию, стріпнув крильми і скрикнув не по-лебединому, а гелготнув, як гусак.

— Славненький хлопчик! — захоплювалась Христя.— Й старий Хома не здатен отак надутись, як міх циганський!

— А він годен так надутись, як сич! — хвалилась Мартоха.

Поки жінки так гомоніли між собою, то малий Хомко на постаменті надимався, як міх циганський, надувався, як сич.

— Поки Хома в отій Америці,— гомоніла Мартоха,— то постамент гуляє, хай твій малий приходить — чи посидіти, чи з цяцьками погратись. Але хай тільки герелицю дітлахів за собою не водить.

— Говорять, поки Хоми Хомовича нема, то всякі тут внаджуються, щоб потай посидіти.

— Ой, Христе, за всім не впильнуєш, а наші яблунівські люблять покористуватись на дурничку. Глянеш посеред ночі у вікно, а на постаменті хтось та сидить, не буває, щоб не сиділо.

— А щоб полякати їх, га! — не так спитала, як порадила доярка Христя.

— Е-е, краще до тих, що здираються посеред ночі на постамент, і не підступатися. Страшно!

— Але ж постамент не їхній, а твій! А Хоми Хомовича! — гнівалась доярка.— І хто вчащає?

— Всякі вчащають. І свої, й чужі. То, дивися, наче з Сухолужжя чоловік стримить, як стовп, а то старенький вчитель із Великого Вербного руки на грудях склав і кап—чаніє опівночі. А якось упізнала бухгалтера з Кривошиїв, окуляри блищали проти місяця, як олія.

— Ти глянь, бухгалтери теж здатні псові очі псувати.

Ой, Христе!.. Всякого норову народ навідується, не тільки вчителі чи бухгалтери. Вже б, здавалось, чого треба начальникові нашої райошадкаси, а її він навідувався. Тиждень тому, перед світанком. У шкіряному пальті, у шкіряному картузику. Та ще й балетках. Стояв на постаменті, поки півні розспівались. А півні розспівались, то він і щез, мовби чорт.

— У балетках? — чомусь саме за балетки не повірила доярка Христя.

— Ага, в балетках! Нащо вже наш директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський...

— І Діодор Дормидонтович? — несподівано очі в Христі стали безглузді, як синиці.

— Ага! З портфелем та а парасолсю, бо якраз дощик уночі крапав. Либонь, думав не тільки на постаменті постояти, а й папери якісь ділові переглянути, бо та школа хіба не об'їсть вух?.. Ой, Христе, всякий народ учащає, то хай. Аби тільки не пустили поголоски, що на моє обійстя протоптали стежку в горох, а не до постаменту... Бо хіба про лебеда не казали? Наче з-за вугла мішком прибиті, бо забули, який пояс на мене зодягнув Хома!

Білий лебідь, здогадавшись, що мовиться про нього, витягнув шию на ганку й подивився на жінок блискучими й круглими ягідками очей. Христя сказала малому Хомкові злазити з постаменту, хлоп'як спершу комизився, а далі зліз неохоче, пхінькаючи й схлипуючи.

— Великий рості й сам на свій постамент зароби! — побажала Мартоха гостям на прощання.

— Заробить,— мовила Христя,— бо він не з тих, що в чужій хаті переночують, ще й сокиру вкрадуть.

Усе добре було б із тим постаментом, якби не робот Вася. Якщо й серед людей вистачає отих, що будуть на санях від морозу дрижати, а під ними будуть кожухи лежати, то що вже тоді казати про таке чудо техніки, як робот! Якийсь індикатор відмовив чи напівпровідник завередував, мікроелементові памороки запаморочились — і будь ласка...

Замість на ферму йти, робот Вася посеред білого дня набрався з доброго дива в буфетниці Насті так, наче горілка добра, мов дідова торба. І, будучи павуком діло, поперся не кудись, а до Мартохи на постамент. Ледь здерся, а втриматись на ногах не годен — беркицьнувся й лежить на постаменті, розкинувши руки-ноги, ще й белькоче:

— Скрипливий робот скрипить, а здоровий робот лежить.

Півень привів курей до постаменту, сокорять насмішкувато, кудкудакають, джергочуть по-своєму.

— Довелось мішкові та й кошелем стати,— розказує їм робот Вася.

Тут і нанесло Мартоху — злу, як муха в спасівку, й недобру, мов молоденька жалька кропива.

— А щоб ти був і вертівся і чорт знає де й подівся,— заходилась шпетити робота Васю.— А щоб тобі поминула масниця та настала середа і п'ятниця! Де ж це бачено, щоб посеред білого дня? А що люди казатимуть? Пропади мені, як руда миш, пропади ж ні за цапову душу!

Лишенько, що тут скоїлося з роботом Васею! Досі байдужий, як сира пампушка на холодній сковороді, витвір техніки став такий злий, що ти йому в рот руки без рукавиці не поклав би — відкусить. В лампочках-очах наче дві гадюки кублились, які хоч не вкусять, то засичать. Язик йому сіпався в роті оприскуватий, мов іскра.

— Дехто по Америках роз'їжджає, а ми тут за них коровам хвости крути! Дехто з капіталістами ручкається, а на них тут готовий постамент чекає! Трудящий робот усе повинен узяти в свої руки — й постаменти теж!.. З божої волі продамо штани й купимо солі!..

— Ах ви ж сякі-такі свищі в борщі, а жаба в ющі! Замість робити, надумав посеред білого дня на постаменті висиджуватись та до неба возноситись. Ти перше пороби з Хому, а потім і з капіталістами ручкатимешся, й постамент персональний матимеш за життя.

Отак вибанітувала Мартоха робота Васю, натерла йому перцю в ніс, отак оперезала словами на всю масницю. Й роботіві як заціпило, наче стусана покуштував. Ісплигнув із чужого постаменту — й таки подався на колгоспну ферму до худоби. Видать, і в п'яного робота ще можуть зостатись якісь рештки совісті, здатне прокинутися сонне сумління.

РОЗДІЛ СОРОК ТРЕТІЙ,

де, прилучаючись до американського способу життя, яблунівський колгоспник вдається до екстравагантного способу пересування

В моїй голові, що знову якийсь час належала не мені, а непереборному зубному болю, щось різко клацнуло, наче посеред більярдного столу зіткнулись дві кулі. Потім у

свідомості народився призвук, що складався з основного, терцевого й квінтового тонів... пролунав фагот — звуки линули в діапазоні від сі-бемолі контроктави до сі-бемолі першої октави, були навдивовижу соковитого, м'якого тембру... і вже гримнула фанфара, наче супроводжуючи урочисту процесію... Зубний біль ушухнув, і, мабуть, тому в голові встановлювалась не тільки краща чутливість, а й майнули перед зором перші кольорові картинки справжньої дійсності. Ось у густому натовпі показала молода жінка з дитям на руках, до дитяти прикріплено клапоть паперу з написом англійською мовою: "Верніть мого тата додому"... Ось у ящику з харчовими відходами копірсається безробітний у дірявому ширококрисому ковбойському капелюсі... Спалахнули яскраві люстри у великому гральному залі, за столами для гри в рулетку — зосереджені обличчя жінок і чоловіків...

І нарешті зубний біль розтанув, як гірка пігулка, в голові стало ясно, мовби в ній запалахкотіло полярне сяйво. І в тому полярному сяйві стала розгортатись переді мною явина...

Білозубо всміхаючись широкоформатними рекламними усмішками, не йшло, а котилось по вулиці американського міста молоде подружжя. Котилось на ковзанах, тільки не звичайних, а роликівих, бо хіба хтось зумів би котитись по тротуару на звичайних! Між батьком і матір'ю на роликівих ковзанах котився їхній, десь п'ятирічного віку, хлоп'як. Рухи їхні, м'які й водночас поривчасті, чимось нагадували пташині: коли птах намагається відірватись од землі, ось-ось відірветься, ще тільки одне зусилля, ще тільки півзусилля... Маючи довгополою сутаню, з церковним требником під ліктем правої руки і з сендвічем у ЛІВІЙ РУЦІ слідом за ними котився на роликівих ковзанах непевного віку богослужитель — чи не у в'єтнамській кампанії дістався йому п'явчастий рубець на підборіддя?.. Тілиста мотрона, схожа на хмару в штанях, посувалась на роликах так, як могли б посуватись курячі або свинячі драглі, якби їм також пристосувати ковзани.

В ресторані, що сяяв кришталем, нікелем та мельхіором, офіціанти снували поміж столиків також на роликівих ковзанах. Несучи замовлені страви і напої, вони, здавалося б, могли зробити найкарколомніші па на дубовому паркеті — й не розхлюпати коньяку, й не випустити блюдо з лососем чи беконом. Деякі з відвідувачів ресторану також вкочувались до зали на роликах і, вдовольнивши апетит, лавірували поміж столиків до виходу.

В музеї старовинного мистецтва (тут було зібрано переважно скульптуру вимерлих народностей інків, майя та ацтеків) і службовці, і відвідувачі також пересувались на роликівих ковзанах. Оглядаючи керамічні статуетки, ритуальні урни, зображення крилатих зміїв, химерні голови жерців із гробниць, алтарі з храмів, барельєфи, стели — тобто все те, що залишилось від колишніх могутніх цивілізацій,— відвідувачі начебто творили на роликівих ковзанах якийсь дивовижний новітній ритуал, начебто брали участь у незбагненному містичному дійстві-

Неподалік од музею, під старими в'язами та огрядними платанами, зібрався чималий натовп, який проти чогось чи протестував, чи щось відстоював, бо над

головами видніли строкаті транспаранти, а в руках і на грудях — щити й плакати. Либонь, кожен у натовпі стояв не просто на своїх ногах, а па ногах, озутих у взуття з роликівими ковзанами. Натовп, стоячи на місці, водночас перебував у русі, тупцявся на роликах, нагадуючи бджолиний рій. До демонстрантів наблизилась група поліцейських, теж на ковзанах, і, звичайно, з гумовими кийками та зі сльозоточивими бомбами. Бомби та кийки відразу пішли в хід, хтось із демонстрантів упав, обливаючись кров'ю, хтось вигукував лайки, хтось плакав істерично. Зрештою грубий поліцейський натиск наполохав натовп, який кинувся врозтіч. Люди тікали на роликівих ковзанах, падали, зводились, а слідом за ними гнались поліцейські "бобі" на роликах, били кийками, гамселили кулаками по головах...

У велетенському приміщенні дискотеки, відчиненої вночі і вдень, лунали звуки музики, і в її сонному, якомусь еротичному ритмі рухались постаті. Постаті мали не так обличчя, як маски, й ці маски виражали чи апатію, чи повну відчуженість, чи самозабуття. Постаті, перебуваючи в музично-еротичному трансі, плели свої танцювальні рухи також на роликівих ковзанах. І слід сказати, що постаті в дискотеці були не тільки на роликах, а й у модному одязі, продуманому модельєрами так, що він доповнював, увиразнював ідею людини на роликах. У дискотеці палили цигарки — на роликах, пили коктейлі — на роликах, цілувались — на роликах, а тому й здавалось мимоволі, що всі людські почуття теж паче оснащені роликівими ковзанами.

Так, на роликівих ковзанах начебто проїжджалися слова, мовлені в задушливій атмосфері дискотеки, катались усмішки на роликівих ковзанах, а також — байдужість і розпач, ніжність і пошлість, хіть і протрація, злість і досада. Ніякі людські емоції чи почуття не існували тут у своєму звичайному, чистому вигляді, а тільки наче на роликівих ковзанах, так що могло скластись враження, наче без роликівих ковзанів уже й не здатні існувати довір'я чи ненависть, віра в добро чи прагнення щастя, біль серця чи крик душі.

Так, напевне, мало бути, бо й пісні, які лунали в дискотеці, славили життя, поставлене на роликові ковзани. Ох, як добре, співали чоловічий баритон і жіноче контральто, коли наші серця поспішають на побачення на роликах, як добре, коли ти простягуєш мені свої медові губи, які здаються мені губами на роликах, як добре, що в цьому світі — світі атомних і нейтронних смертей — ми можемо забутись у любові, й ця любов наша — на роликівих ковзанах! І коли в нас народяться діти, то вони з материнського лона вийдуть на роликівих ковзанах, і хай ніколи на їхні голови не впаде бомба на роликах, і хай судиться їм прекрасна доля на ковзанах!..

Над вулицею понависали стіни хмарочосів, а тому вулиця скидалась на глибокий каньйон, і на дні цього каньйону котився на роликівих ковзанах звичайний день звичайного заокеанського життя. І раптом із роликівих хвиль американського роликового життя виринула знайома постать. Очі змучені й нещасні, як старці; ліве таке, наче воно в діда торбу вкрало, а праве — наче воно подалося з пустим міхом на порожні клуні. На чолі можна прочитати, що воно розбагатіло печаллю, як старець у морози. Не людина, а тінь...

— Мартохо! — прошепотів Хома не вустами, спеченими від болю, а раною кривавою.— Чи ти чуєш мене там, у Яблунівці? Як мені важко без тебе на чужині, а тут ще ця криза енергетична. Поїли всю нафту по світах оті дурні їхні автомобілі, а тепер ось на роликах усі їздять...

І яблунівський колгоспник покотився далі по вулиці американського міста на роликових ковзанах. Бо, звісно, й він мусив стати на ролики, щоб не бути білою вороною серед бізнесменів, поліцейських, сутенерів та іншого заокеанського люду. Куди ж він покотився, такий сумний, наче йому там скрізь гаразд, де тільки його нема, неначе пішов та й забув, звідкіля родом?

І спинився Хома, бо, либонь, за такої зустрічі кожен яблунівець зупинився б.

Від фешенебельного котеджу, який, напевне, належав багачеві, посувалася похоронна процесія. Домовину з покійником встановлено на ритуальному катафалку, закиданому живими квітами. Родичі й близькі небіжчика, зодягнені в траурні строї, посувались тісною групкою слідом за катафалком. На роликових ковзанах котилася стара міс, схожа на забальзамовану мумію, що самотужки звелася із саркофага в піраміді. Її за лікоть підтримував сморчку— ватий дідок із колючими, як дотепи Бернарда Шоу, вусами — дідок цей також котився на роликах. І молодше покоління, й зовсім юні нащадки небіжчика також посувались на ковзанах, як і решта нечисленної похоронної процесії.

Протяжно й повільно впала, наче пожовкле осіннє листя, траурна мелодія. Її грав оркестр, у якому всі були зодягнені в чорні смокінги, чорні крапатки-метелики, білі сорочки. І, звісно, мали взуття, оснащене роликовими ковзанами. Здавалось, що сумні акорди летять у повітрі також на роликових ковзанах, і журба снується на роликових ковзанах, і думки про смерть та людську минущість.

— Лишенько ж ти моє,— шепотів Хома подивований, бо на його місці здивувався б кожен яблунівський колгоспник.— І покійник у домовині теж із роликами! Та чи на тому світі він їздитиме на роликах, як на цьому світі їздив?

Хай йому земля пухом, хоч, може, він жив, як собака, а вмер, як пес, хоч, може, там йому жаба цицьки дасть і на ковзанах!

І, переждавши процесію, покотився Хома на роликових ковзанах далі, бо звали його діла великі.

РОЗДІЛ СОРОК ЧЕТВЕРТИЙ,

де відбуваються таємничі події, пов'язані з іменем самогонниці Вівді Оберемок, частково йдеться про світову енергетичну кризу, а також висловлюються оригінальні погляди цвинтарного сторожа дядька Опанаса

З приводу цієї події, що сталась у селі, появились усякі плітки та версії. Найпростіша версія, де не було й на крихту фантазії, викликає деякі сумніви. Бо якщо версія позбавлена фантазії, на яку споконвіку такий багатий яблунівський люд, то, можливо, народилась вона і не в Яблунівці!.. Може, й так, хто до пуття відає, та пора вже сказати, що ця найприємніша версія зводилась ось до чого. Начебто минулої ночі до самогонниці Вівді Оберемок прийшли з обшуком дільничний міліціонер і кількоро

понятих. Самогонний агрегат навіть не довелося шукати десь у погрібнику чи на горищі, бо в цю пору в хаті священнодіяло— ся: закваска переганялась на бурячиху-первак. Апарат конфісковано, закваску вилито на помийницю, й так само вилито перші літри ще теплого, не вихололого перваку. Крім того, в коморі та в погребі знайдено чималі старі запаси оковитої, ще не розпродані, й теж вилито на помийницю. Складено акт, засвідчений понятими, а також накладено відповідний штраф. Вторгнення на її суверенну територію, як і всі інші акції представників місцевої влади та громадськості, заматеріла в самогоноварінні Вівдя Оберемок сприйняла з філософським спокоєм людини, котрій не вперше зазнавати підступних ударів долі. Вся її неповага до дільничного міліціонера виявилась, так би мовити, в перебільшеній повазі до його особи. Замість виливати первак, Вівдя Оберемок порадила випити, навіть накришила непрошеним гостям сала з прорістю й домашньої ковбаси. Побілівши від гніву й сумно ковтаючи голодну слину, дільничний міліціонер став кричати, що він при виконанні службових обов'язків, що хабарів не брав ні салом, ні перваком, що в ного особі самогонниці ображає всю нашу міліцію. "Чого ти кричиш, як баба єгипетська? — начебто сказала Вівдя Оберемок.— Та, може, я тому й пригостити хочу, що змалку люблю й поважаю всю міліцію. А коли треба, то й боюсь!"

От і вся okazія, от і весь інцидент. Повторюємо, що в цій найпростішій версії бракує фантазії, без якої яблунівський люд не обходиться ні тоді, коли оре й засіває землю, коли кохається й народжує дітей, ні тоді, коли сходиться на загальні збори, щоб поміркувати над новими традиціями Яблунівки, наприклад — Днем сміху...

В інших версіях є політ фантазії — де чайний політ, де журавлиний, де лебединий, і наявність фантазії підтверджує, що могли народитись вони тільки в Яблунівці.

Начебто зовсім не дільничний міліціонер із понятими навідувався до Вівді Оберемок! А з обласного витверезника (охорона загавилась чи теж не в міру перепилась) перед досвітком вирвалась група напередодні затриманих алкоголіків. А що в місті забігайлівки й гастрономи ще не скоро мали відкритись, а що спраглі душі волали похмелитись, то група алкоголіків рвонула аж в Яблунівку до знаменитої на всю область самогонниці Вівді Оберемок. Бігли вони, як мовиться, по долинах, горах і узгір'ях, у нургу, у дощ і в мокрий сніг, а де й по-пластунському пересувались, а де й навколішки, а де й без задніх ніг. Домчавши до Яблунівки обітованої, вони в жадобі невситимій не тільки спожили всі запаси самограю, а й вихлебтали ще не переброджену закваску, а й самогонний апарат розтрошили на закуску.

А з цією версією, про яку йтиметься нижче, могли б виступити дідок Гапличок чи дідок Бенеря, бо обидва, будучи вже на пенсії, мали багатенько часу для всяких версій. Проте старі так зістарілись, що їм уже бракувало як фізичної, так і розумової сили на створення всяких самобутніх чуток, якими вони могли б зажити слави в Яблунівці. Отож, нам доводиться знову звернутись до творчого генія цвинтарного сторожа дядька Опанаса, то більше, що творчий геній цвинтарного сторожа не тільки має вдосталь часу для свого невсипущого розквіту, а й подеколи сам силоміць намагається нав'язати свої домисли та міркування авторіві.

Завжди похмурий, мов горобина ніч, раптом дядько Опанас повеселішав чорною дошкою свого лиця, хоч, здавалося б, чого цвинтарному сторожеві радіти? Але ж ліве око немов насміхалося з правого ока, як отой горох на— сміхався з квасолі, не відаючи, що розмокне — то й сам лопне. А праве око підсміювалося з лівого, як отой кулик із болота, аж поки сам у болото заліз. І ще ж верхня губа в дядька Опанаса насміхалася з нижньої, як насміхався горщик з котла, а обидва чорні дотла. Еге ж, і чого б то цвинтарному сторожеві так тішитись?

— І все неправда,— бубонів дядько Опанас десь коло крамниці,— отому-то в брехні язик ламається.

— Це така правда, як на Поділлю хліб по кіллю, а ковбасами хліб загороджений,— бубонів цвинтарний сторож посеред дитячого гурту, що валом валив зі школи.

— Це така правда, як пси траву їдять,— мимрив на автобусній зупинці серед пасажирів.— А я знаю, як мухи коня з'їли, а вовк помагаві

Ми здивалися з дядьком Опанасом саме на автобусній зупинці — я повернувся в Яблунівку від районного стоматолога, куди мене водив зубний біль. Цвинтарний сторож якийсь час ішов назирці за мною, а потім крикнув, наче гарапником по мокрій траві ляснув:

— А я все знаю!.. Знаю, бо бачив отих сім вовків — і всі білі.

І несподівано моторно, мовби пущене з руки велосипедне колесо, підкотився впритул.

— І зовсім не міліція була з обшуком у Вівді Оберемок. А навідувались оті!..

— Хто? — Очі в цвинтарного сторожа скидались на два сейфи з електронним секретним замком, які нікому не відкриють своїх таємниць.— А хто ж саме, дядьку Опанасе?

— По світах уже нафти нема, поменшало, правда?

— Але ж де нафта, а де Яблунівка з Вівдею Оберемок!.. Хто навідувався?

— Оті, що нафту їм треба.

— Свят-свят, дядьку Опанасе, перехрестіться!

— Аж по світах уже переходять із бензину на спирт, правда? Скоро машини жертимуть спирт замість бензину. Все переганятимуть на алкоголь. Грузовики, автобуси, літаки — всі заправлятимуть алкоголем. Спиртом чи горілкою, вином чи коньяком. Уже такі мотори є!

— Ну є, ну шукають вчені,— мусив згодитись я, пригадавши всякі курйозні й серйозні повідомлення в пресі.— З тростини теж виготовляють спирт, яким хочуть годувати дизельні двигуни...

— Ось я й кажу! — зрадів цвинтарний сторож.— Замість нафти та бензину — спирт! І самогон! Із меляси, з картоплі, з буряків, із цукру, із зерна, із яблук, із вишень, із винограду!

— Якщо стільки напоїв машинам, то машини їздитимуть п'яні, мов чопи. Будуть потрібні для них не тільки гаражі чи автопарки, а й забігайлівки та витверезники.— Мені згадалось недавнє видіння американської машинної цивілізації, і я додав:—А й

кафе, ресторани!.. Там вони питимуть коктейлі чи вишнівку, віскі з содовою, чачу, цуйку, ракію...

— Як треба, то не тільки гаражі, а й витверезники будуть! — запевнив цвинтарний сторож.

— Але ж стривайте, дядьку Опанасе!.. Хто навідувався до Вівді Оберемок, як не міліція?

— Могли й перевдягнутись під міліцію оті, що немає нафти в них. Хіба не введуть в оману, коли вигоду мають на оці?.. Вівдю знають за її самогон і в районі, і в області, і в світі. Ось і прителіпалися зі світу на якихось своїх ракетах, щоб викрасти її секрети.

— Секрети? Навіщо?

— Бо коли нафта вся вичерпається, то навіть самогон стане стратегічним продуктом. Втямили? Тим більше такий продукт, який жене Вівдя Оберемок.— При згадці про той продукт, якого домагається їхня яблунівська самогонниця, в очах цвинтарного сторожа появились хмільні бісики, що наче бились між собою навкулачки.— Перша склянка б'є в живіт, немов бугай рогами, друга склянка стріляє в голову, немов гаубиця, а вже третя склянка валить чоловіка з копит! Отака страшна убойна сила! Та коли за цю страшну убойну силу кожен наш дядько знає, то хіба там не довідались? А довідались, то й навідались, а навідались, то й розвідались!

— Еге ж, енергетична криза здатна будь-яку аномалію породити,— мусив згодитись я.

— Отож вони й викрали апарат у Вівді та її секрети,— цвинтарний сторож стелив словами, як листям.— Тепер їхні мотори не стоятимуть, навіть коли вся нафта вийде... Ой-ой, весь світ на лукавстві стоїть і на хитрощах, у кожного — лисячий хвіст, зате вовчі думки.

— То чому ж вони саму Вівдю не викрали? —спробував я ледь-ледь засумніватись.

— Зразу видно, що ви Обеременчику не знаєте! З доброї волі своїх секретів нікому не розсекретить. Своїм не розсекретить, а що вже казати про тих, у кого завал із нафтою вийшов! То ж такі хитруни, що в очі світять, а позаочі б чоловіка з'їли, вони тіло обіймають, а душу виймають.

Ось яким чином, виявляється, світова енергетична криза торкнулась благословенної Яблунівки й позначилась на безхмарній долі сільської самогонниці Вівді Оберемок. У складній міжнародній ситуації її чортогонний продукт набрав стратегічного значення, що мав геополітичний масштаб. Принаймні так міркував цвинтарний сторож дядько Опанас, котрий, як пригадуєте, мріяв про радіофікацію кожної могили...

РОЗДІЛ СОРОК П'ЯТИЙ,

у якому грибок маслючок спізнається з екзальтованою шатенкою та її ірландським сетером, а також відвідує поліклініку для чотириногих друзів людини

Ви, звичайно, ще не забули підозру, що в Яблунівці мимоволі я став жертвою канібальського експерименту ворожих розвідувальних служб? І не забули мій намір звернутись бодай до начальника районного відділення міліції товариша Венеційського,

аби він допоміг розслідувати цю зловорожу акцію, коли було порушено не тільки суверенітет особистості, не тільки попрано права людини, а й використано для сліпої шпигунської діяльності? То чому ж, слухно питаєте, автор і по нинішній день не поквапився до товариша Венеційського, чому він і досі огинається у селі, наче з п'ятому проросло коріння і в такий вегетативний спосіб прив'язало до Яблунівки?

Перемагаючи зубний біль, автор щиро зізнається: тому, що, живучи в Яблунівці, він водночас завдяки своїм радіобіологічним та телебіологічним здібностям мав змогу начебто перебувати в Америці. А ще тому, що його поїдом їла цікавість: що нового приключилося за океаном зі старшим куди пошлють із колгоспу "Барвінок"? У які макам— бричні оказії волею чи неволею влип грибок маслячок? А може, він там, пізнаючи так звані принади американського способу життя, намагається з піску бича вкрутити, чи батогом обуха перебити, чи проти вітру піском посипати, а не годен, то йому там хоч камінь на шию — і н воду?!

Гаразд, міркувалось, подивлюсь трохи Америку, постежу за Хомою, а тоді вже подамся заявляти на себе та на ворожі спецслужби.

Отож, значить, погломівши з цвинтарним сторожем дядьком Опанасом про енергетичну кризу та про те, яким чином світова криза вдарила по яблунівській самогонниці Вівді Оберемок, опинивсь я в знахарчиній хаті, щоб спочити після мандрів до районного стоматолога. І коли несподівано (а чи й сподівано) зуб знову стрельнув болем, я зручніше влігся в ліжку. Мальовані квіти знахарчиної хати поволеньки брали в барвистий полон. У голові грякнули спершу розряди в ефірі (либонь, десть над Атлантикою), далі почувся поспішливий нервовий дріб морзянки (мабуть, налагоджували між собою зв'язок норвезькі риболовецькі шхуни), потім долинуло перемовляння пілотів американських ВПС, що патрулювали небо над Середземним морем... Upізнав ораторію Генделя, яку передавало радіо Відня... Десть із Будапешта долинула рапсодія Ліста. А потім відбулось раптове зміщення діапазонів, радіохвилі наповзали на радіохвилі, творячи жахливий хаос.

І з цього жахливого хаосу в голові моїй майнули перші картинки далекої чужої дійсності... По бурхливій гірській річці мчало каное з гребцем у червоній куртці і з міцним, як у мотоцикліста-смертника, захисним шоломом на голові; каное кожної миті могло розбитись об гостряки скель, що голчастими плавцями риб витиналися з води... Безліч білих мишей вкрили шосе, по якому в двох напрямках гнали і гнали автомобілі, та лише одиниці перейшли шосе з узбіччя на узбіччя, решта мишей гинули під колесами автомобілів, які гнали й гнали, а миші сунули й сунули... Десть у трущобі, на звалиську, спав п'яний негр, по-дитячому поклавши долоню під щоку й по-дитячому морщачи вві сні старе брезкле обличчя; біля стоптаних підошов його черевиків кішка гралася з трьома смугастими кошенятами...

І раптом пронизливий рев сирени задзвенів у голові так, що голова од тих вібруючих звуків ось-ось мала розколотись, як розколюється кокосовий горіх, упавши з високої пальми. Так могла ревити сирена, попереджаючи принаймні про атомне бомбардування. Через той біль, через те ревісько все надалі бачилось, мов у тумані...

Ось карета "швидкої допомоги" виринається за ворота поліклініки, в кареті — шофер і двоє лікарів: один схожий на метиса чи на пуерториканця, з щіточкою вусів над тонкими губами, другий — в окулярах із позолоченою оправою, обличчя в нього по-дівочому вродливе, м'яких ліній. Карета мчить на виклик, долаючи густий вуличний автомобільний потік, і медики по черзі перемовляються по радіостанції, довідуючись про стан здоров'я хворого.

— Все буде о'кей, Боб! — заспокоює свого колегу той, що схожий на метиса чи на пуерториканця.

— О'кей, Джо,— механічно повторює по-дівочому вродливий Боб.

Натовп гаволовів, яких, виявляється, можна побачити не тільки в Яблунівці, айв Америці. Кордон поліції, яка в руках тримає гумові кийки, а в зубах — жувальну гумку. Телебачення вже тут як тут, ведуть репортаж із місця драматичної події прямісінько в ефір. Плаче хлопчик років п'яти-шести, сльози блищать і в сивого негра, що світить білками трагічних очей. Перед каретою "швидкої допомоги" всі розступаються, і не встигає ще машина сповільнити біг, як дверцята наобіч розчиняються — й на тротуар зі своїм лікарським причандаллям вискакують медики.

Сетер лежав, безсило відкинувши задні лапи, а передні ледь звівши. Довгу й суху, звужену поміж вухами, голову свою сетер намагався раз у раз покласти на передні напівзведені лапи, проте голова падала безвільно. В очах, якими сетер дивився на людей, полум'янів біль. Цей біль надавав очам собаки майже людського виразу, а очам (темно-карим, посадженим неглибоко, овальної форми, з косим розрізом повік) незвичайної виразної краси.

— Чарлі!.. Чарлі!.. Чарлі!..— з підвиванням повторювала фарбована шатенка років за п'ятдесят. Її довгі й худі ноги скидались на італійські спагетті, яким немає кінця—краю.— Чарлі!..

Слухаючи хазяйку, переймаючись розпачем у її голосі, ірландський сетер Чарлі винувато ворухив тонкими висячими вухами і, ошчирюючись, показував щільно зімкнуті міцні зуби.

Лікарі з карети "швидкої допомоги" вже поприсідали навколішки біля сетера. Без розпитувань, без жодного зайвого слова чіпкими професіональними поглядами визначили характер каліцтва — і вже з медичних їхніх валізок умить появились інструменти, препарати. Кров, яка сочи—лася з обох задніх кінцівок, було зупинено — в чотири руки, які вправно орудували, накладено було марлевий жгут. Чималу рану на крупі теж доглянуто — срібними ножич* ками вистрижено шерсть, змазано спиртовим розчином йоду, припудрено пеніциліном, накладено асептичну пов'язку.

— Скажіть, він житиме? Він житиме? — істерично зви—скувала шатенка, звертаючись до обох лікарів швидкої допомоги відразу.— О мій Чарлі! Що зі мною станеться без тебе, Чарлі!

Очима кольор"у недоспілої маніюки шатенка вицілювала ірландському сетеру перенісся з маленькою горбинкою, суху м язисту шию, довгі груди, розвинуту холку, мускулисту спину. Голубила божевільним стражденним поглядом овальні лапи з міцно

стуленими пальцями, голубила шаблеподібний хвіст.

І тоді з натовпу гаволовів виступив старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок". Аівою рукою статечно торкаючись до старанно начищених нагород на грудях, праву свою, трудову й мозолясту, колгоспницьку руку заспокійливо поклав на плече шатенці. Чистою українською мовою (звісно, з характерною подільською вимовою) сказав чемно:

— Ще не пропіла йому пташка, ще не доходились його ніжки, ще не доробились його ручки.

Шатенка на безмежних-безкраїх ногах-спагетті радісно блимнула на Хому своїми лупатими очима кольору недоспілої маніюки й сказала англійською мовою:

— Смерті не відперти, але я хочу переставитись із Чарлі, мов за руки побравшись.

— Яке життя, таку й смерть удвох матимете,— заспокоїв Хома на неповторному своєму подільському діалекті.— Як у Яблунівці кажуть? Живий без місця, а мертвий без могили не буде.

— Колосально! — зраділа шатенка, забувши про істерику.— Ви астролог? Хіромант? Маг?

— А ще в Яблунівці кажуть: мертвому землі не купити, а шкури з нього не злупити.

— Шедсврально! — вже мало не ревла від утіхи шатенка, й недоспіла маніюка її очей починала досягати — від шалу, від захоплення, від містично-шарлатанського оптимізму Хоми.

— А ще в Яблунівці кажуть: мертвим хоч тин підпри, йому все байдуже.

— Концептуально! — врешті аж заревла шатенка від радості.— Ваша теорія в корені заперечує теорію Будди.

— Ага,— скромно згодився старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок".

У цей час медики, надавши першу невідкладну допомогу потерпілому, понесли на феєричних пластикових ношах ірландського сетера до карети. А що шатенка хотіла їхати разом зі своїм Чарлі, а що вона тягла за руку Хому, котрий так вразив її уяву, то карета "швидкої допомоги" виявилась украй перевантажена. Хоч бери та ірландського сетера з машини виганяй! Поліцейські засюрчали в пронизливі сюрчки, просячи гаволовів розступитись, стрекотали камери телебачення, що знімали для показу по першому каналу епізод із наданням невідкладної допомоги потерпілому ірландському сетеру, і, нарешті, оперативна карета, виючи, рине геть.

— Чарлі потрапив під "фольксваген"! — Голос шатенки гримів у машині, мов цунамі в тропіках.— Шофер навмисне наїхав на Чарлі, бо, здається, тут замішане телебачення, воно підлаштувало це каліцтво. Я звернусь до найкращих детективів і суддів, я подам позов на всі телестудії Америки, хай мені відшкодують мільйон доларів!.. О Чарлі!..

І, згадавши про Хому, торкнулась губами значка з довгоногим фізкультурником, цілуючи й шепочучи:

— О, від вас чується дивна астральна сила, віє еліксиром космогонії... Звідки у вас цей дар?

— У нашій Яблунівці кожен має стільки астральної сили, хоч греблю гати! — похвалився Хома.

— О, говоріть іще про мого сетера Чарлі, ваші слова мають цілющу силу.

— Собачка ваш вичуняє, хоча, як у нашому селі казали колись, біда біду родить, біда з бідою ходить, біда біду гонить, біда біду хоч де та знайде, біда біду бачить по сліду, впав у біду, як муха в борщ.

— Ви хіромант,— в екстазі шепотіла шатенка.— Чарлі вже ожив!

— А так, вичуняє, оклигає ваш песик,— гомонів Хома,— хоча, як у Яблунівці говориться, біда плаче, біда скаче, біда й пісеньку співа, біда не знає стида, і на меду знайдеш біду, хоч біда, то гоп!

— Хоч біда, то гоп? — як не перед добром сміялась шатенка, сяючи невимовною красою фальшивих зубів.

— Біда куца, а горе чубате,— заспокоював Хома американку, й далі тратячи свою астральну силу.

Карета "швидкої допомоги", виючи клаксоном, звернула з вулиці до залізних фігурних воріт, які відчинилися з допомогою електронної системи. Подвір я поліклініки було засаджено екзотичними рослинами та квітами з Цейлона, Екваторіальної Африки, Нової Гвінеї, Полінезії. В повітрі стояв п'яний тропічний аромат. Синтетичних матеріалів розсувний прозорий купол увінчував цей екзотичний куточок, який можна було б поійменувати садами Се— міраміди космічної ери. Еге ж, садами Семіраміди космічної ери для собак.

У супроводі фельдшерів, санітарів та няньок у затінку магнолій та ліан прогулювались німецькі короткошерсті лягаві, звані ще курцхаарами. (Пригадуєте знамениті перегони курцхаарів у одному з попередніх розділів роману? Тоді ще екзальтований уболівальник звалився на ймовірного переможця, що йшов попереду інших, і покусав пса у нападі емоційного шаленства). Так от, німецькі короткошерсті лягаві походжали неквапно по алеях, граючи ситими боками — це були лискучі боки кавові, чи кавові з сивиною, чи кавові з крапом, чи кавово-рябі.

На золочених повідцях, цяткованих коштовним камінням, неподалік од курцхаарів прогулювались пойнтери, прекрасні пси, якими не можна не залюбуватись. Вони ступали гідно, наче найшанованіші члени якогось акціонерного товариства, що спільно тримають контрольний пакет акцій. А ген отой пойнтер — половий, шерсть блискуча й пружна, шкіра тонка й еластична, голова довга, суха й рельєфна — виступав так, наче якщо він сам не голова ради директорів якогось сталеплавильного концерну, то принаймні має хазяїна, котрий таки очолює цю всемогутню раду директорів.

— Ох, бідненькі! — жалісливо сказала шатенка.— Тут вони прогулюються після операцій чи просто після прийому в лікаря. Ще не зовсім здорові, та всім уже йдеться до одужання, чи не так?

— Еге ж,— захоплено сказав Хома.— Видно, що не нашого полку, йшли б вони всі к вовку!

Тим часом обидва медики вносили пластикові ноші з пораненим ірландським сетером до поліклініки, вже й поріг лікарняного закладу переступили, а шатенка з яблунівським колгоспником квапилися слідом за ними. Тут, у поліклініці, коридори

вимощено малахітовою плиткою, стіни облицьовано рожевою кахляною плиткою. Мармурові колони підпирали стелю, розмальовані переважно картинами з життя птахів, звірів і риб. У важких золочених рамах стояли портрети найпородистіших собак усіх мастей, які колись пошанували поліклініку лікуванням своїх болячок. Породисті пацієнти (колли, доберман-пінчери, боксери, доги, гончаки російські, жорсткошерсті фокстер'єри, спанієлі, пуделі і т. д.) дивилися з картин з величавим філософським спокоем. Слід, мабуть, додати, що всі картини тут, як і розписи стін та стелі, виконано в строгій реалістичній манері, характерній кращим майстрам минулих епох, ніхто б не помітив ніяких авангардистських збочень,— мабуть, вплинула та обставина, що собаки всіх мастей вельми неприхильно ставились до новомодних віянь у мистецтві, не визнавали предметного живопису, поп-арту й інших псев— допрогресивних течій.

— Отже, місіс,— говорив молодий медик, що мав по-дівочому вродливе обличчя й окуляри в позолоченій оправі,— ми госпіталізуємо вашого безцінного Чарлі в нашої поліклініці. Ми не сумніваємось у тому, що Чарлі потребує окремої палати, чи не так, місіс? Окрема палата для сетера обійдеться вдвічі дорожче, та чи слід говорити про долари, коли йдеться про здоров'я собаки?!

Палата, куди доставлено скаліченого Чарлі, нагадувала не так лікарняний покій, як номер у фешенебельному готелі. Кроки гасли в м'якому ворсистому килимі, який застеляв усю підлогу. Два телевізори — один навпроти ліжка, а другий вмонтовано в стелю, щоб дивитися з постелі. В кришталевих вазах — орхідеї, левкої, магнолії. В палаті красувалось тільки три картини, проте й невіглас упізнав би в них майстрів європейського Відродження якщо не першої, то другої руки. В палаті панував мікроклімат, який мав сприяти доброму самопочуттю собаки і його швидкому одужанню.

— Вчора з цього номера виписався пойнтер Бен,— мовив лікар, схожий на пуерторіканця.— Він тут лежав із запаленням слизової оболонки гортані.

— Ах, пойнтер Бен! — вигукнула шатенка.— Він народився від суки Вероніки, яка належала внучатій племінниці Дюпона.

— А перед пойнтером Беном у цій палаті лежав російський гончак Кирило, лікувався від пневмонії. Його лікували антибіотиками, які на літаках доставляли з Японії і Франції.

— Ах, гончак Кирило! — вигукнула шатенка.— Він народився від суки Дездемони, яка належала позашлюбному синові племінника князя Голіцина.

— А ще перед гончаком Кирилом тут лежав спанієль Принц Датський, лікувався від епілепсії. За його здоров'я боролись найвидатніші світила медичної науки з Нью— Йорка і Вашингтона, з Токіо й Парижа. Вдавались також до народної медицини, до голкотерапії. Місіс, можете повірити, це була жахлива картина: голову закинув назад, щелепи стиснув, із пащі в Принца Датського тече рожева слина, сіпаються м'язи тулуба і кінцівок, зіниці широко розплющені!.. Проте з нашої поліклініки Принц Датський виписався здоровшим, ніж чемпіон світу з боксу Кассіус Клей у кращі свої роки.

— Яка прекрасна поліклініка! Які чудові спеціалісти! — захоплювалась шатенка.

— Місіс, можете повірити, що умови для лікування собак тут кращі, ніж у лікарнях для людей.

— Вірю! — Шатенка заковувала під лоба очі кольору недостиглої маніюки.— Це чудово!

Зі сльозами вона розпрощалася із сетером Чарлі, якого вкладав у ліжко медик, що мав по-дівочому вродливе обличчя м'яких ліній. В темно-карих очах собаки теж блиснули сльози, він тихесенько заскімлив, мочка носа затремтіла. Медик, схожий на пуерторіканця, розповідав у коридорі:

— Місіс, немає такої хвороби, якої б не вилікували спеціалісти нашої поліклініки. Якби, наприклад, ваш сетер Чарлі не був травмований, а заразився чумою...

— Я не хочу, щоб він заразився чумою! — вигукнула шатенка.

— Ну оскаженів...

— Але я не хочу, щоб він скаженів!

— Чи його спіткала хвороба Ауескі...

— Не хочу ніякого Ауескі! — істерично скрикнула шатенка.

— Даруйте, місіс, я кажу тільки до прикладу. Гаразд, не будемо згадувати вашого Чарлі. Хай у нього застається та хвороба, з якою потрапив до поліклініки. Проте майте на увазі, що ми лікуємо від усіх хвороб. Туберкульоз, бруцельоз, сальмонелез, колібактеріоз, правець, ботулізм, лептоспіроз, стригучий лишай, парша!—Медик, схожий на пуерторіканця, з невимовною насолодою називав усі болячки, смакуючи, втішаючись самим звучанням слів, і, либонь, вони впливали на нього, наче наркотики.

Хома з шатенкою зачаровано слухали собачого ескулапа. Зрештою і яблунівський колгоспник, що досі наче язика проковтнув, спромігся на слово:

— А собак, що старі, мов собаки, лікують у вас від старості?

— Проблемам собачої геронтології приділяємо велику увагу. У нас є спеціалісти, котрі лікують собак, які від своєї хати вже не можуть нікуди шкандибати. І тих собак лікуємо, кого зістарили годи і тяжкі пригоди. І тих собак, до кого старість не прийшла з добром, а з кашлем та з горбом.

— А собак, яким старість не радість, а вмирать не хочеться? — поцікавилась шатенка.

— І навіть лікуємо не так старих собак, як давніх!

По коридору ступав маленькими круглими лапами жор— сткошерстий фокстер'єр із сірими плямами на білих боках. Клинцювата голова, маленькі й тонкі вуха, коричневі очі, пружна спина, підтягнутий живіт — усе свідчило про міцне генеалогічне древо цього породистого пса.

— Та це ж Макс!—Шатенка впізнала собаку й зраділа, наче найкращому своєму приятелю.— Торік його фотознімок було вміщено на першій сторінці "Плейбоя"!

— Так, місіс, це й справді Макс, який належить голівудській зірці Мадлен Вудкок. На жаль, місіс, він потрапив до нас із камінням у сечовому пухирі.

— Ах!.. Ах!.. Ах!..— з тяжким жалем вигукнула шатенка.— А як здоров'я Макса

сьогодні?

— Операція пройшла успішно, її виконували під місцевою анестезією. На жаль, Мадлен Вудкок довго не згоджувалась на операцію, жаліла свого улюбленого фокстер'ера, сподіваючись вилікувати грілками, клізмами та свічками з беладонною...

— Ах, бідний Макс!.. Ах, незрівнянний Макс!..— побивалась чула шатенка над чужою собачою долею.— А як часто у вас дозволяється побачення з пацієнтами?

— Навідуйтеся у будь-яку пору дня і ночі.

На цьому вони розлучилися з чемним працівником швидкої медичної допомоги для собак.

У дворі поліклініки, накритому згори штучним прозорим куполом, віяв штучний прозорий вітер, гнаний замаскованими серед тропічних дерев потужними кондиціонерами. Назустріч шатенці й Хомі йшов здоровань-санітар, несучи на руках гладкошерсту таксу. Такса, мабуть, хворіла на ожиріння, бо її шкіра обернулась на клубок товстих складок, які надавали їй вигляду потвори.

— О, такса Ліліан! — вигукнула екзальтована шатенка.— Фотознімок Ліліан торік прикрашав першу сторінку журналу "Лайф". Її хазяїн — це знаменитий мафіозі Коменчіні з Лонг-Біча...

Й тут із дверей поліклініки вискочив огнистий доберман-пінчер, а слідом за ним — лікарі, котрі намагалися зловити пса. Кожен із них кричав не своїм голосом:

— Рятуйтеся, він скажений!.. Рятуйтеся, він скажений!

Шатенку як вітром змело з двору. Хома побіг у протилежний від неї бік, потерпаючи, щоб його в Америці не покусали. Бо коли покусують, то він не зможе лікуватись навіть у собачій поліклініці, адже в нього нема стільки доларів на лікування, скільки в американських собак, а трудоднями своїми колгоспними тут не розплатишся, не приймуть. Старший куди пошлють щодуху чухрав і шепотів:

"Мартохо-заступнице, оборони й заступи від заокеанського сказу, оборони й заступи!"

РОЗДІЛ СОРОК ШОСТИЙ,

де йдеться про нову зустріч із основоположником естетики рухомого живопису і, зокрема, наголошується на великому значенні внутрішніх резервів для мистецтва

Після чергового телезв'язку з Америкою мені знову запраглося зустрітись у сільському Будинку культури з бородатим генієм мотовила, зодягненим у джинсовий костюм. Ви ще не забули, як під час нашої останньої зустрічі він проповідував ідею, що в комбайна все має бути прекрасним — і застережний клапан, і балансирна балка, і масляний резервуар, і гідравлічна система? Ви ще не забули, як під час цього прекрасного монологу в мене почався приступ зубного болю, як у голові зазвучали саксофон, тромбон, труба, гавайська гітара, банджо, скрипка, віолончель, контрабас, створюючи меланхолійний блюз американських негрів? І, зрештою, ви ще не забули, що саме після останніх відвідин Будинку культури започаткувались мої радіобіологічні й телебіологічні здібності, завдяки яким я часто бачив Америку й Хому в Америці?

Не без внутрішнього остраху входив я в просторе фойє, з якого ото мусив не так

давно тікати через раптовий зубний біль. Я не сумнівався, що застану художника за роботою, що знову побачу його в процесі творчості, в стражданнях і муках. Як йому вдалось пережити трагедію — адже за наказом голови колгоспу Дима корову червоної масті, яка слугувала за прототип у настінному живописі, було вибракувано з череди й відправлено на бойню! Та й довелось пережити творчу драму з комбайном: змальовуючи мотовило, він не дотримався пропорцій, отже, на такому комбайні не можна зібрати й зернини врожаю, що суперечило принципам рухомого живопису.

І справді, я застав бороданя у фойє. Не бачились ми не так і багато, проте за цей короткий час художник змінився разюче. Обличчя його стало сухе, як дубова тріска, яку, недогорілу, встигли вихопити з багаття. Язики душевного вогню опекли вуста, що потріскались і пошереха— тіли. Паморозь сивини вдарила в скроні. Гострий ніс, схожий на форштевень старовинної турецької фелюги, іще більше вигострився й грізно похижив. Численні зморшки на чолі поглибшали, у погляді побільшало колючого космічного пилу, а зіниці, які нагадували далекі зоряні галактики, тепер нагадували ще дальші галактики.

Художник стояв у простінку між двома вікнами, які відкривали розкішну картину яблунівського літа. Проте ще розкішнішу картину можна було побачити на отому простінку поміж вікнами. Уявіть собі весняне поле, сонце над обрієм, зелену лісосмугу, що світиться молоденьким смарагдовим листячком. На передньому плані — купа суперфосфату, мішки з зерном, бочка з пальним. Ген-ген удаліні, майже на обрії, два трактори орють землю, а тут, ближче, посувається сівалка, з сошників якої добірне насіння ллється в рахманний ґрунт. Чи треба говорити, що кожна грудочка землі, кожна зернина, кожна деталь сівалки чи тракторів намальовані рукою майстра, котрий знається не тільки на живописі, а й на рільництві та агрономії, а й на техніці та метеорології і, можливо, на космогонії?

— Чудово! — не міг я стримати захоплення.— Цю картину правління колгоспу "Барвінок" під головуванням Дима повинне схвалити одностайно. Яка техніка письма і яка сучасна техніка па полі!

Художник зостався глухим до моєї похвали, і його згорблені плечі виражали похмуру приреченість. У зацькованих вовчих очах, здавалось, дотлівали рештки прекрасного маніакального задуму, ось тільки якого саме? Голос прозвучав так тяжко, наче на ланцюгу свого голосу він витягував із грудей важкі відра зі словами, а ті ж слова — чи залізні, чи кремінні, чи з мокрого піску.

— На жаль, голова колгоспу Михайло Григорович Дим уже забракував картину.

— Забракував? — тетеріючи, пробелькотав я.— А яку позицію зайняло правління колгоспу?

— Повністю приєдналось до думки голови колгоспу.

— Даруйте, але чому?.. Ви протестували?.. Ви зобов'язані протестувати!

— Річ у тому, що я згодився... І з Димом, і з правлінням колгоспу...

— Але ж ваші совість, сумління, хист!

— І вони також згодились.

— Але ж така прекрасна картина!.. Даруйте, не розумію, голова йде обертом, поясніть.

— Бачте, ви й справді не тямите на ідеях рухомого живопису,— саркастично всміхнувся бородань.

— Так, так, я профан, але ж картина говорить сама за себе, стільки вірності об'єктивній правді!

— Вірності й справді багато, на сто відсотків, але і її мало. Правління колгоспу на чолі з Димом правильно зауважило, що в кожній картині має бути надзавдання, так?

— Хто ж не знає цієї простої істини?.. Її сповідав у театрі великий Станіславський!.. Але в чому має виражатись надзавдання вашої картини?

— Надзавдання полягає в тому, що тут має бути чітко виражена ідея внутрішніх резервів.

— Простіше кажучи, підтекст, мистецька містика?

Бородань засміявся, наче заскрипіло старе скрипливе дерево, та ще той скрип зоддалеки супроводжувався кістлявим карканням столітнього ворона.

— Е-е, внутрішні резерви не можна так спрощувати, порівнюючи їх із мистецькою містикою. Підтекст — річ начебто ефемерна й водночас конкретна, підтекст сприйме художньо розвинута й освічена психіка. А внутрішні резерви — поняття далеке від ефемерності, воно принципово конкретне й надається до розуміння будь-якій свідомості, хай вона розвинута в художньому плані чи ні.

— На цій відмінності сам чорт зламає ногу!

Примружившись, бородань задивився на малювання на стіні. Як завжди босий, він ворушив пальцями виставленої вперед правої ноги. Пальці на нозі були не менші, ніж на руці; жилаві, тонкі, довгі, вони клопітливо розминали грудочки засохлої фарби, що валялись на підлозі. Здавалось, такими жадібними, такими невсипущими пальцями можна взяти пензель — і малювати картини, які ого як вражатимуть талантом і правдою дійсності!

— Що ж, доведеться пояснити... Суперфосфат у пакунках бачите? І зерно в мішках?.. Як ви гадаєте, коли в оцю дбайливо зрану землю посіяти насіння, коли вдобрити такими добривами, то скільки центнерів на гектар можна сподіватись врожаю пшениці?

— Ну, сорок п'ять центнерів... Ну, п'ятдесят! — непевно відповів я.

— Ага, сорок-п'ятдесят! — із недобрими нотками торжества в голосі сказав бородань.— Хай так, хай сорок— п'ятдесят! Саме стільки центнерів сиділо і в моїй голові, коли я приступав до картини. Та справа ось у чому!.. Колгоспник, який побачить цю картину, повинен думати, що художник задумав змалювати майбутній врожай десь центнерів на шістдесят із кожного гектара.

— Даруйте, але де ж візьмуться цих додаткових десять центнерів?

— За рахунок внутрішніх резервів!—із недобрим торжеством у голосі мовив бородань.

— Усе бачу на картині,— мимрив я,— ось тільки цих внутрішніх резервів не бачу.

— І правильно, бо їх нема! А то моя провина, що їх на картині не видно. Я зобов'язаний так зобразити посівну кампанію, щоб внутрішні резерви були як на долоні! — Кутики вуст у нього сіпались, а сам він, либонь, ледве стримувався від гніву на моє неуцтво й петямковитість.— Істина проста, і скринька із внутрішніми резервами відкривається вкрай легко. Оце зерно в мішках! — Бородань тицьнув пальцем у мішки.— Оцей суперфосфат, оця рілля! — Він тицьнув пальцями в суперфосфат і в ріллю.—• Все слід на картині зобразити так, щоб вони обіцяли урожай саме на шістдесят центнерів із кожного гектара!

В очах його мерехтіли тепер манливі глухі вогники, які можуть блимати десь на болотах глумої ночі на Йвана Купала.

— Небо слід намалювати таким, щоб воно відразу обіцяло життєдайний дощик.

Вказівний перст його злетів до намальованого безхмарного неба, як метеорологічний зонд.

— А погляньте на сівачів... Байдужі якісь вийшли, наче статисти, а не творці. Не видно любові, яку вони повинні вкладати в посівну кампанію! А потім... оцей густий синій димок, який пахкотить над тракторами... Адже димок свідчить про перевитрати пального, так? А де ж режим суворої економії, га?... Щоб, може, один-другий гектар зорати чи засіяти за рахунок зекономленого пального? Про цей режим картина мовчить, як бевзь.

Голова його поникла, наче стятий косою на польовому бездоріжжі великий розквітлий будяк...

— Ось вам і внутрішні резерви!.. Бо якби я відповідали— ніше поставився до змалювання суперфосфату й зерна, якби я пильніший був до якості та глибини оранки, якби подбав про вологу для посівів, якби не зневажив трудовий ентузіазм сіячів, якби піклувався про режим економії пального та бережливе ставлення до техніки,— тоді б із такої ниви можна збирати по шістдесят! Правління колгоспу на чолі з товаришем Димом правильно зауважили, що навіть шістдесят — не межа! Бо запаси внутрішніх резервів — необмежені.

— Значить, практично запаси внутрішніх резервів у майбутньому зможуть різко збільшити продуктивність праці?— став догадуватись я.— Скажімо, за рахунок ентузіазму, за рахунок зекономленого бензину...

— Так! — перебив бородань.— Уявляєте? В майбутньому, наприклад, посівні площі "Барвінку" не збільшуватимуться, але ж урожаїв треба домагатись вищих і вищих. За рахунок чого? Саме за рахунок великих запасів внутрішніх резервів! О, це та могутня жила, яка може стати золотою не тільки для сільського господарства, а й для промисловості. Отож проблема внутрішніх резервів назріла не тільки для економіки, а й для мистецтва, що правдиво має відображати проблеми життя. А мій рухомий живопис не тільки не повинен відставати від життя, а й попереду йти, попереду! Так що я згоден із усіма зауваженнями, які вислухав од правління колгоспу на чолі з Димом... Піонер— ка тут огиалась поміж членів правління, коли оглядали мою

картину... Знаєте, дрібне, як печеричка, з біса розумне, грамотне й начитане. Питає: "А чому ви на своїй картині не передбачили біологічний захист рослин від шкідників? Біологічний захист рослин є прогресивним методом, який дозволить на вашій картині збирати урожай не сьогоднішнього, а завтрашнього дня!" А й справді, чому я не передбачив біологічного захисту?.. О, запаси внутрішніх резервів і справді безмежні, за ними майбутнє, отож я й мушу звалити на свої плечі цю почесну ношу...

Бородань у задумі збрижив пооране зморшками чоло, забувши про все, окрім невичерпних запасів внутрішніх резервів у житті й рухомому живописі. Тихо ступаючи, я подався з фойє Будинку культури.

РОЗДІЛ СОРОК СЬОМИЙ,

у якому розказано про зустріч із районним стоматологом, про нестерпний зубний біль, про труднощі радіобіологічного й телебіологічного зв'язку з Америкою, а також про задавлені кури

Доспівали яблука та грушки в знахарчиному саду, а черешні давно поспіли, вже й вишні поналивалися сонячним соком. Весна минула в Яблунівці, тепер ось і літо мало стати вповні. За вдачею холерик, я уже давно мусив би зірватися з насидженого місця, вже давно мав би полинати в інші краї, шукаючи в тих інших краях якийсь інший свій образ, відмінний аспект думок та почувань. Але Яблунівка була дужча за мою вдачу, магічне її зачарування тримало в цупких обіймах, і подеколи здавалось, що саме там, в інших краях, насправді я не зумів би знайти свій новий образ, відшукати новий аспект думок та почуттів, які освіжають, омолоджують, надають смислу існуванню... і з химерною вірою впевнювався, що така внутрішня одміна чекає мене саме в Яблунівці, ось тільки слід не прогавити ні миті душевної одміни, ні стану, котрий спостигне все ество.

Отже, доспівали яблука та грушки н знахарчиному саду, вишні на гіллі святкували минуще свято свого життя яскравим сяйвом тугого соку, а Яблунівка взяла мене в полон усіма тими пригодами, що вже стались тут і які ще мали статись. Та й чи міг я поїхати з села, не дочекавшись повернення Хоми з Америки?! Швидше дав би відрубати собі ліву руку, ніж сів би у "Волгу", не здибавши грибка маслячка в обітованій Яблунівці.

На щастя, зуби перестали боліти, але, на жаль, обірвався мій радіобіологічний і телебіологічний зв'язок із Америкою, що позбавило змоги стежити за перебуванням старшого куди пошлють за океаном. Свідомо чи підсвідомо здогадуючись, що мої химерні радіобіологічні та телебіо—логічні здібності пов'язані саме із зубним болем, я внадився до районного стоматолога. На диво, я вже потерпав од того, що з якихось незрозумілих причин перестав бути жертвою канібальського експерименту розвідувальних служб чужих ворожих держав. Зрозумійте правильно: я не хотів бути такою жертвою, сам не терпів і не терплю запроданців, просто тут перемагала людська цікавість: що ж там відбувається з Хомою?!

Отже, коли перестали боліти зуби, я захотів знову звідати зубний біль. Повірте, що я став мріяти про карієс у всяких формах: у компенсованій, субкомпенсованій і

декомпенсованій. А ще мені хотілось, щоб він локалізувався як фіссурний, апроксимальний чи щоківий, губний, язикової поверхні. А ще хотілось, аби ненавмисне пошкодити обличчя або щелепи. Хто б це міг так надійно травмувати, щоб заболіли зуби — й не переставали?

Мрії мріями, а зуби не боліли, тоді я знову, як уже мовилось вище, внадився до районного стоматолога. Звісно, мусив скаржитись па біль, якого не чув, інакше лікар не став би оглядати порожнину мого рота й не порпався б ні в зубах мудрості, ні в молочних. Щоправда, порпався без особливої охоти та без особливого старання, все якось так скося та підозріливо поглядаючи. Зрештою, після його чергового втручання, коли було порушено живий нерв у живому корені зуба, я не те що закричав, а завив.

Стоматолог (людина тієї непевної зовнішності, за якою може критись і сорок, і п'ятдесят років) зблід, стежачи, як по моєму обличчю пробігають то хвилі великої радості, то хвилі великого болю. Він уже хотів покласти в дупло зуба миш'яку чи то вдатись до обезболюючого уколу, та я мало не вибив із його руки шприц із новокаїном чи з іншою рідиною.

Річ у тому, що разом із цим щасливим нападом зубного болю до мене знову повернулись мої радіобіологічні та те— лебіологічні здібності... Ще тільки стоматолог брався волохатою рукою за шприц із новокаїном, як у скронях мені вдарили щипкові інструменти, цілий оркестр: арфа, цитра, гуслі, каптеле... Далі на їхню злагоджену музику наклався урочистий хорал, виконуваний на органі... Потім почулось незвичайної природної сили й чистоти меццо-сопрано, кристалеві переливи його вдарили в свідомість так, як могло б ударити в свідомість хмільне й прозоре вино сонячного проміння!..

Саме в цю мить я змушений був вибити шприц із рук стоматолога, бо, звісно, хай болить, хай нелюдський біль катує мене, але ж ціною цього болю я маю... хоровий спів, заупокійна меса хлюпнула широким потоком від обрію до ще дальшого обрію, наче голова моя обернулась на безмежний степ... озвалась пікколо-флейта, наче дрібна весняна птаха в шлюбному співі... і раптом ударив китайський гонг, і звуки його здавались нав'язливими й одноманітно тривожними.

— Болить?—допитувався стурбований стоматолог, схиляючись наді мною, і його зовнішність без віку виказувала в ньому людину, якій можна дати чи то п'ятдесят, чи то шістдесят років.

— Ой болить! — щиро вирвалось учине, бо хіба ж можна приховати правду.

Районний стоматолог не вірив очам, що я схопився з крісла, що, кривлячись і тримаючись обома долонями за щоку, кваплюся до виходу з кабінету.

— Стривайте!—Тепер цій людині з непевною зовнішністю можна було дати й сімдесят.— Ви куди?

Та чи міг я не тікати від стоматолога, коли, нарешті, після його втручань до мене повернувся нестерпний зубний біль? А завдяки болю не тільки радіобіологічні здібності, а й телебіологічні. Так-так, бо раптом і в очах, і в свідомості почало кліпати, наче хтось вмикав і вимикав світло, попливли фіолетові та блакитні плями, запанував

кольоровий сумбур, хаос барв, вакханалія тонів і напівтонів, що швидко міняли свою гаму. Ці світлові та кольорові ефекти якимось чином регулювались напливами й відпливами зубного болю, а потім із їхнього сум'яття стали проступати окремі виразні кадри, які майже не фіксувалися, зникаючи, змінюючись іншими, а то й зовсім покриваючись навалюю темряви.

Заточуючись, я йшов із районної поліклініки до своєї "Волги", що стояла на дорозі в затінку тополь, мовби накрита ляскітливим покривалом гороб'ячого цвірінчання. Поки я одчиняв дверцята автомобіля, поки заводив мотор, щоб рушати до Яблунівки, як зубний біль став потроху попускати, вивільняючи свідомість від смертельних своїх лещат. І коли машина вже котилась поміж одноповерхових будиночків курного містечка, біль зубний майже вщух, самопочуття врівноважилось, і в голові розпросторились такі простори, що здатні були вмістити весь світ.

І з того первісного хаосу барв, із кольорового сумбуру, з вакханалії тонів і напівтонів стали виникати картини рухомі, живі, мінливі... Знеможений, покритий синцями, з розсіченою бровою і розбитою губою, через канати ринга переступав боксер-мулат; у залі ревли фанатичні прихильники боксу, проводжаючи зневажливим свистом свого недавнього кумира й вигуками захоплення вітаючи іншого, новонародженого кумира, котрий стояв у центрі рингу, піднісши догори могутні руки в боксерських рукавицях, усміхнений і щасливий... Неоглядних розмірів контора якогось бюро якогось концерну, заставлена письмовими стандартними столами, за кожним столом — зігнута постать дрібного клерка за портативною електронно-лічильною машинкою, і такий draжливий шерех у бюро, наче ті звуки творяться безліччю хрущів, зібраних до купи... Скелясті гори, порослі могутніми ялинами, і з зубчастого верха, спадаючи по гранітних рожевої та молочної барви уступах, ринуть паралельно два водоспади, два окрилені божевіллям потоки, світячись розпорошеним краплистим порошком, наче являючи світу своє несамовите диявольське натхнення.

Видіння, що проносились у голові, одвертали увагу від дороги та зустрічного транспорту, і я мусив звернути в бокову вуличку, аби, нарешті, повністю перейти на теле— зв'язок із Америкою. Вуличка вивела на околицю, до калинової та горіхової гушавини, яка зеленіла довкола блакитного озеречка. Налякані машиною, з його поверхні зірвалось кілька диких качок, і тепер дзеркало води стало чистісіньке, що в ньому могли б відобразитись і мої думки, якби мали плоть.

Одчинивши дверцята автомобіля, вдихав повітря, що пахло польовим різнотрав'ям та вогким духом лепехи й рогози... В голові клацнуло, блимнуло, спалахнуло... Й побачився знаменитий міст у Сан-Франціско, по мосту в шість рядів бігли машини. Скромний надгробний пам'ятник, під яким спочиває всесвітньовідомий Марк 1 вен, він же — Семюель Клеменс... У колясочці напівлежить немовля, а шапочка, сорочечка й пустушка в роті тавровані рекламами якоїсь фірми... Й ось нарешті серед моря облич майнуло до болю знайоме й дороге обличчя Хоми, грибка масляч— ка, старшого куди пошлють із колгоспу "Барвінок"!

Явлення Хоми було таке очікуване й зворушливе, що я аж застогнав од утіхи, й

тільки я застогнав, як хтось затупотів ногами коло машини й проказав жіночим голосом.

— Еге, значить, ви курей душите?

Всією своєю увагою я перебував там, за океаном, серед стовковиська облич вишукуючи обличчя Хоми, що загубилося серед інших — чужих і незнайомих, які належали великому, рухливому натовпу. А цей натовп мальовничими зграйками, екстравагантними групами, поривчастими хвилями скипав, як лава на сонці, в фешенебельному склепінчастому приміщенні, яке сяло старовинними кришталевими люстрами, вражало картинами давніх європейських майстрів пензля, а ще багато сервірованими столами.

— То ви курей душите, еге? — знову озвався поряд недобрий жіночий голос.

Пещені обличчя з стандартними усмішками і без стандартних усмішок, обличчя після пластичних операцій і ще напередодні пластичних операцій, обличчя з виразами офіційної чемності і з виразами офіційної нечемності,— і раптом посеред цього паноптикуму живих і неживих масок, які, либонь, належали бізнесменам широкого польоту, знову майнуло, як скоропостижна блискавка, до болю рідне й дороге обличчя старшого куди пошлють із колгоспу "Барвінок"...

— Курей душите і не збираєтесь платити?

Паноптикум живих і неживих масок став бліднути, поймаючись клубчастим туманом, і в цьому клубчастому тумані ледь-ледь видніло обличчя грибка маслячка...

Остаточно втративши контакт із Америкою, я отямився, повертаючись у цей світ. У цьому світі коло моєї машини стояла віспувата, наче решето, тітка з очима-джмелями. В руці вона тримала за лапи мертву курку з одвислими крильми і з витягнутою, мов шнурок, довгою шиєю. Як і коли я встиг задавити колесами оцю зозулясту домашню птицю?

— За таку курку на базарі дають не менше десятки!..

Взявши десятку, тітка з задавленою куркою почовгала геть.

Блакитне озерце сяло прозорою, наче полірованою поверхнею. Зуби не боліли, в голові зяяла пустка, зв я— зок із Америкою пропав. Лишенько, та хай би жила ота зозуляста курка, яка так недоречно наклала життям під колесами автомобіля, своєю смертю звівши нанівець усі мої візити до районного стоматолога!

РОЗДІЛ СОРОК ВОСЬМИЙ,

де йдеться про калейдоскоп зустрічей, які в іншому романі були б і неможливі, й неправдоподібні, а в нашому романі вкрай необхідні і є щирим золотом дійсності

Якби ж то знаття, що невдачі тільки починаються, що вже мені, як то мовиться, з гори пішло, підкосило, як косою, увірвалось личко. Напевне, мав я тими невдачами якось розплатитися за зозулясту по-іншому, не тільки десяткою. Після того, як тітка, схожа своїм подзьобаним обличчям на густе решето, обірвала мені зв'язок із Америкою і я вже який день не міг бачити Хому за океаном, поправився я спершу вухом на землю, а потім ще поправився з печі на лоб!

Е-е, неспроста яблунівська народна мудрість стверджує, що коли на те піде, то й

серед битого шляху поламаєшся! Вибравшись від озерецька на трасу, я вже подолав майже половину дороги до Яблунівки, як раптом мотор машини став давати перебої, зачавхав і заглух. Заглух мотор посеред старого дубового лісу, де в кронах могутніх дерев спокійними літніми голосами виспівувало птаство. Згадуючи біса, чорта й іншу нечисть із розкішної старовинної української демонології, наче закликаючи їх собі на поміч, я безпорадно позаглядавав до мотора. Безпорадно, бо необхідних технічних знань та навичок не мав, тому завжди звертався по чужу допомогу — не до біса, чорта й іншої нечисті з української демонології, котрі, либонь, теж були не вельми технічно грамотні, а до бувалих шоферів.

Що ж діяти? В районі я познайомився на станції технічного обслуговування з кваліфікованим спеціалістом, він уже двічі допомагав усунути неполадки в моторі, але де ж той район і де та станція технічного обслуговування!

З-за повороту показався малогабаритний автобус, що прямував до району. Замкнувши машину на ключ, я підніс руку догори і за якусь мить уже опинився в автобусі.

— До району потраплю? — спитав я в шофера.

Спитав — і очі мої, вирячившись, полізли на лоба. На водійському кріслі, наче влитий у сідло, сидів ординець, степовик, зайда! Гостроконусна шапка з куніці чи з ласочки хвацько заломлена, колчан зі стрілами стримів при шкіряному сирицевому поясі, тут же ятаган на вигадливій опоясці, ноги озуті в легенькі сап'янці.

— Потрапите,— відповів ординець, ледь зиркнувши на мене хижими очима степового беркута. Були вони якісь дуже голодні, ці очі, що, здається, їли б бараболю і не кляли б долю.

Автобус покотився по лісовій дорозі, а я, сахнувшись до зачинених дверей, оглянувся... На обчухраних та облущених дерматинових сидіннях, із яких повилізала сіра повсть, у мальовничих позах порозвалювались ординці! Холонучи душею і терпнучи поглядом, я здогадався, що бачу перед собою саме ту зграю диких завойовників, котрі колись полонили мене неподалік од Яблунівки. Спогад був такий гострий, що на своїй шиї я знову відчув доторк шовкового аркана, й горло мені зсудомило несподівано, я мало не задихнувся зіпаючи.

Так, ординці сиділи в мальовничих позах, порозкидавши руки та ноги, порозвалювавшись на кріслах. Смагляві їхні лиця блищали, наче лоем змащені, а з-під блиску того лою різко проступала дублена, мовби прокурена в полум'ї шкіра. Горбоносі, з шершнюватими очима, з колючими, наче галуззя дикої троянди, бровами, з горбкувато випнутими вилицями, при пістолях та ятаганах, вони нагадували не—потривожений осиний рій, котрий, однак, може стривожитись першого-ліпшого менту.

Хто з ординців глянув на мене, а хто й не відірвався від гри в карти. Так, вони грали в карти, в підкидного дурня, намагаючись найгучніше ляснути сімкою, валетом чи тузом. А грали вони на великому чемодані, обшпугованому залізом, що стояв у проході між сидіннями.

— Вісімка бубнова! — линув клекіт із горлянки ординця — рудого, аж зеленого, як

мох на стрісі.

— Дама козирна! — з шипливим пострілом стріли виривалося з грудей степовика, в якого жили на шиї набубнявіли так рельєфно, мовби там під шкірою сиділо товсте гаддя.

— Король козирний! — брязнув голосом, наче кинджалом об кинджал, зайда росточку дрібненького, наче то була діжечка з квашеними огірками, що раптом вбралася степовою людиною.

Захоплені азартною грою, ординці відразу ж забули про мене.

— Випустіть мене тут,— мовив я до шофера, готовий до будь-яких несподіванок, готовий захищатись од підступної наруги над собою.

Шофер-ординець стрельнув на мене очима степового беркута, наче здивувався з прохання, проте автобус зупинив одразу й розчинив дверцята. Вистрибнувши на безлюдній лісовій дорозі, я спершу не міг отямитись і повірити в своє несподіване звільнення, у своє вибавлення. Душа почувалася змученою, начебто з неї щойно зсунулась важка гранітна брила... Ха-ха, ну й припав до гурту! Бач, із коней пересіли на автобус, бо так легше пересуватись, та й підозри менше. Знову, либонь, вирушили по живий ясир, замаскувавши аркани. І як тільки не попались ні міліції, ні дружинникам? Е-е, багато ще нерозгаданих таємниць береже Яблунівка та її околиці, але всяка загадка — до пори та до часу.

Оранжеві "Жигулі" появились на дорозі, наближаючись прудким веселим сонечком, на яке кидало миготливу мережану тінь гілля лісових дерев. Я підніс руку, й машина слухняно зупинилась, хоч попутний транспорт, як правило, зупиняється рідко.

За кермом сиділа Соломія. Ота Соломія, з якою ми востаннє танцювали гопака на березі яблунівського ставка, коли раптом у естві моєму зазвучали танцювальні ритми, навертаючи до руху, до гопакування. Ота Соломія, котра колись навідалась опівночі в знахарчину хату, звіряючись у своєму горі, яке водночас було й моїм горем, хоч той загиблій син Максим — у якому житті й де ми з Соломією могли мати спільну дитину?.. Ота Соломія, яка колись назвала любов весняним вітром, од якого починають брунькувати серця, як брунькує молода верба в яблунівському лузі...

Тепер ось вона сиділа за кермом "Жигулів" і приязним жестом руки та ласкавою усмішкою запрошувала вмощуватись. Трохи спантеличений несподіваною зустріччю, я все ж таки вмить помітив, що в коси їй вплетено широку червону стрічку, сорочка-вишиванка грає майстерними узорами, разки старовинних коралів прикрашають шию й груди, картата запаска обтягує тугі стегна, калиноюю дозрілістю півнячих гребенів палахкотять чобітки на ногах...

— Мені до району,— мовив я до Соломії, намагаючись усміхнутись, проте після недавньої зустрічі з ординцями вуста мої ще не відмерзли.

— О, прошу!—мовила Соломія, осяваючи мене живлющим блиском виразистих очей.

І я вже заніс ліву ногу, щоб сісти поряд із Соломією, як нарешті кинув поглядом на того пасажира, що сидів іззаду, бо їхала молода жінка не сама.

Ззаду сидів гітлерівський офіцер.

Світлі його, мов акацієвий цвіт, очі ляли мерехтливе сяйво в погляді — схожим сяйвом світиться підпалений спирт. Такими очима він дивився тоді в знахарчиній хаті, коли ми грали (я — під дулом пістолета!) знамениту шахову партію. В тому шаховому й психологічному поединку гітлерівець зазнав поразки, і я вже відчував подих смерті на своїх скронях, я вже був готовий загинути, але, звісно, Не здатись.

Стоячий комірець мишачого кольору мундира підпірав підборіддя, що спадало донизу товстою складкою сала. На Полях коміра сріблилась нашита емблема дубового листя. Свастику прикріплено на грудях і на лікті правої руки.

— Прошу сідати,— ласкаво мовила Соломія, наче аж подивована моєю загайністю.

Як і тієї пам'ятної ночі, гітлерівський офіцер був із шахівницею, яку тримав на широко поставлених гострих колінах. І права його рука повільно піднялась, і Соломіїні слова пройшли повз мою увагу, бо я заморожено стежив за тим млосно непевним і погрозливим рухом.

Як я й сподівався в глибині душі, хиже дуло "вальтера", добре знайомого мені з першої нашої небаченої зустрічі, раптом виткнулось біля грудей, якраз навпроти свастики. Мимоволі в свідомості майнуло, що під дулом цього пістолета гітлерівський офіцер темної ночі проводжав Хому на авіалайнер, який мав сісти на яблунівській околиці. І якби тоді козацький загін не захистив довірливого, мов голуб, старшого куди пошлють, то не було б знайомства грибка маїлючка ні з автомобільною заокеанською цивілізацією, ні з шаленим розгулом роликів ковзанів, ні з до— сягненнями медицини в боротьбі за продовження собачого життя.

Тепер цівку "вальтера" спрямовано в мої груди. Спирт в акацієвих очах горів рівно, блакитняве сяйво лялось крижаними, здається, а не гарячими хвилями... У нього зараз була чудова нагода розквитатися за тодішній програш у шахи, та й узагалі дати вихід тваринним інстинктам своєї звірячої натури, адже довкола безлюдний ліс, глушина.

І в одчаї та розпачі я хряснув дверцятами машини й хутко подався геть. Здивовано пролунав один автомобільний сигнал, другий, третій, а коли я перегодя оглянувся, то "Жигулі" вже віддалялись, уже скоро й зникли між дубами, що зімкнулись над дорогою... Сумбурні запитання роїлись у голові: як у машині опинилася Соломія? Невже вона стала спільницею фашиста? А може, вона потребує допомоги, бо обманом і підступом опинилась у його лабетах? На ці та інші запитання не знаходив відповіді і відчував, що вже давно припустився прикрих помилок, зав'язнув у їхньому болоті. Авжеж, зав'язнув, бо вчасно не повідомив куди слід ні про зустрічі з ординцями та козаками, ні про фашистського офіцера, ні про радіобіологічні та телебіологічні свої здібності, котрі надали змогу постійно зв'язуватися з Америкою, поставили над усіма смертними людьми. Я з жахом передбачав, що попереду чекають нові випробування, і не відав, як порятуватись, як вийти сухим із води.

На дорозі показався "газик"-всюдихід, покритий вицві— лим зеленим брезентом, забрьоханий, як і належить свідомому колгоспному трудівникові. За лобовим склом

помітив коротко стрижену парубочу голову, солдатську сорочку захисного кольору, і, не вагаючись, підніс руку. Машина, зашурхотівши стертими шинами, загальмувала, дверцята з металевим брязкотом розчинились, і молоді солдати, що сиділи на двох бокових лавочках, спритно порозсувались, ділячись місцем зі мною.

— До району підвезіть,— укотре вже сьогодні повторив я.

— Підвеземо,— пообіцяли майже в один голос.

— Як вам служиться? — поспитав, радий, що перебуваю під їхнім надійним захистом.

— Навіть коли солдат спить, то служба йде,— прозвучало у відповідь.

— За дівчатами скучаєте?

— А вони за нами скучають,— почулося зі сміхом.

— Демобілізація скоро?

— А якщо навіть демобілізуємось, то зостанемось мобілізовані й призвані,— реготали.

Враз мені відібрало мову, як заціпило, та й не одному, либонь, мені тільки б заціпило, якби ще хтось опинився разом зі мною в машині. Приглянувшись, я помітив, що кожен із солдатів тримає в руках чималий клунок, обгорнутий як не матерчатою шворкою, то паперовим шпагатом. А з тих клунків прозирає де синій, а де червоний шовк козацького пояса, а там вишита сорочка, а там оксамитові шаровари. Та найчудніше — між солдатами стояв чималий чемодан, а в чемодані лежали дерев'яні та керамічні старовинні козацькі люльки, порохівниці, кисети, кинджали, якийсь каламар, штоф і напівштоф, шкіряна баклажка, висушена таракуца. А в кутку машини, зв'язані в один сніпок, видніли криві шаблі, а поряд, у другому сніпку, так само зв'язані старі козацькі списи та рушніці.

Майнув здогад: невже солдати роззброїли отой козацький загін, який невідомо де взявся в наш час і невідомо з чийої примхи розгулював на волі?..

І я вмовк і вже не озивався до самісінького районного містечка. Бо, згодьтесь, надто багато пригод і багато потрясінь звалилося в один день. Я зійшов біля станції технічного обслуговування, а "газик"-всюдихід із солдатами та зі старовинним козацьким збіжжям покотив далі, сховався за районним Будинком культури і, здається, там і зупинився за рогом.

Стоячи під парканом, я дивився вслід, і події давніші та пригоди нинішнього дня в моїй свідомості стали вила— штовуватись в один ланцюжок, набирати характеру чіткої структури. Майнули неясні здогади, в які я поки що не міг повірити, а тому, либонь, рано говорити про них... Зітхнувши, я подався до свого знайомого на станцію технічного обслуговування, щоб якось зараяв із зіпсованою "Волгою", а думки все повертались до неправдоподібних сьогоднішніх пригод.

РОЗДІЛ СОРОК ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому йдеться про чоловіка-циркуля, про американський свинарський комплекс, про гарматне ябійне м'ясо, а також про корпуси швидкого реагування для найгарячіших точок планети

Опинившись нарешті в знахарчиній хаті, в цьому мальовничому барвистому квітнику, я зітхнув полегшено. Тут я немов одгородився від світу, замкнувся разом із своїми ваганнями, побоюваннями її сумнівами. Годилося б поміркувати над тим, що саме чекало мене в Яблунівці надалі, бо хід подій минулих обіцяв у майбутньому ще приголомшливіші події.

Вмостившись у ліжку й заклавши руки за потилицю, дивився в стелю, наче мальовані зодіаки квіток на стелі мали підказати відповідь. Як ізнагла відчув легке запаморочення, котре, здається, повинне передувати зубному болю, й аж застогнав од радості, коли зуби занили, й разом із ниттям спостиг мою голову зумер якийсь, дудніння, а з того зумера та дудніння вирізнялись чіткіші звуки, що спершу віддалено нагадували музику, а потім і справді обернулись на музику... Ложечки били по дерев'яних пластинках— це ритмічно й мелодійно говорив ксилофон; далі почувся м'якого тембру голос корнета; потім забриніли клавикорди... Мішанина звуків, якісь уривки пісень, удари гонга, обірвані музичні фрази... Величезний екскаватор залізною пащею вгризався в кам'яне вугілля, яке тут, либонь, добувалось відкритим способом; чорний спортсмен, потужно відштовхнувшись лівою ногою від тартанового покриття в легкоатлетичному манежі, став злітати над планкою у висоту, начебто аж карабкаючись у повітрі; через пісок пустелі повільно посувалась ящірка, а в небесах над нею майже непорушно застигла цятка хижого птаха...

І майже так само несподівано, як у всіх попередніх випадках, я побачив Хому!

Старший куди пошлють був похмурий, наче занедужав, наче там на одне вухо оглух, а на друге зовсім не чує, наче хвороба як не вморить його, то скривить. Може, скучав за Яблунівкою та за Мартохою, за ударною працею на тваринницькій фермі в колгоспі "Барвінок" чи якісь інші турботи сушили голову, бо виглядав Хома таки не торішнього літа.

Грибка маслючка супроводжував чоловік-циркуль. Так, чоловік-циркуль, удвічі вищий за Хому, котрий діставав головою чоловікові-циркулю лише до пояса. На довгих худих ногах, захованих у джинсах, стримів довгий худий тулуб, із якого тяглась довга худа шия, увінчана довгою худою головою. Говорячи, чоловік-циркуль показував плашки зубів, начебто позичених якщо не в крокодила, то принаймні в коня. Над верхньою губою росли вусики, що нагадували м'якеньке й лискуче хутро крота, знебарвлене у водні. Будучи альбіносом, чоловік-циркуль мав білі вії над очима ангорського кролика й біляве, немов синтетичне, волосся. Портрет його зостанеться незавершений, коли забути про вуха, які аж ніяк не давали забути про себе: невеличкі, мов листочки конюшини, вони здавались уміло прикріпленими протезами.

Хому й чоловіка-циркуля побачив я на гігантському свинарському комплексі, обладнаному, мабуть, не так за останнім словом техніки, як за словом техніки завтрашнього дня. Маса всяких механічних пристроїв мала забезпечувати безперервну подачу кормів та пійла, чистила гній і слала чисту підстилку, дбала про мікроклімат і температуру повітря.

Деякі секції свинарського комплексу витримані в тонах недозрілого лимона, деякі

— стиглого апельсина, а ще інші своїми барвами нагадували гранатовий сік. Лунала музика скрипкового оркестру, мелодії лялись тихі, заспокійливі, що в цю хвилину мали налаштувати на лагідний післяполудневий сон.

Ну як тут було не подумати про те, що на своєму індивідуальному господарстві Хома давно випередив Америку, домагаючись за допомогою класичної музики все більших та більших надойв молока від своєї породистої корови!

Але чому він зараз там, на американському свинарському комплексі, такий похмурий, наче не радий запозичити чужий передовий досвід, а заодно поділитися своїм?

Чоловік-циркуль показував і розказував, як автомат. Ось, будь ласка, кнури, у яких сперматогенез практично триває весь час, незалежно під піку чи пори року. Аби були при добрій силі, до їхнього раціону введено стільки-то амінокислот, стільки-то вітамінів, макроелементів і мікроелементів, стільки-то перетравного протеїну, лізину, метіоніну з цистином, триптофану, кальцію, фосфору, кухонної солі і каротину, стільки-то молочних відвійок, скотин або молочної сироватки, стільки-то моркви, буряків, комбінованого силосу, картоплі, стільки-то ячменю, кукурудзяної дерті, пшеничних висівок, кормового люпину, шротів і макухи...

Перейшли до іншої секції, де утримувалися свиноматки великої білої породи, й чоловік-цикуль став розхвалювати їхню стать. Мовляв, уже в тримісячному віці свинки починають виявляти ознаки статевої заклопотаності! Проте дозрівають вони десь на дев'ятий-одинадцятий місяць, але, звісно, при повноцінній годівлі, у вентилязованому приміщенні, при гарному освітленні, бо інакше затримуватиметься овуляція, знижуватиметься кількість дозрілих яйцеклітин...

Мабуть, не варто переповідати всі подробиці, якими незворушно сипав чоловік-цикуль, бо йдеться тут хоч і про завжди цікаві речі, та все ж таки ці речі стосуються свиней, а ці тварини ніколи не були предметом естетичного захоплення, як, приміром, коні. Тому-то свиням так мало й пощастило в світовій літературі, хоч, може, в житті їм пощастило більше, ніж тим самим коням. Адже багато порід коней приречено на вимирання, а свині розцвітають, і в майбутньому тому розквіту ніщо не загрожує. Так, навіть ніж-колій не годен винищити всіх свиней, хоч не відав і не відає улюбленішого життя, аніж колоти свиней.

Отже, Хома з чоловіком-цикулем оглядали свинарський комплекс, ходили поміж станків для індивідуального утримання маток, старший куди пошлють пильно приглядався до годівниць і кормопроводів, до ґратчастої підлоги з гнойовими каналами під нею, до труб, які відсмоктували повітря з гнойових каналів, до вентиляційних шахт із вентиляторами, до припливно-опалювальних установок. Хома приглядався і, либонь, порівнював із яблунівським свинарським комплексом, пишаючись, що колгоспові "Барвінок" також є чим похвалитись, що яблунівські тваринники не з лопуцька роблені, знають своє діло, домагаючись слави на весь район, що красномовно засвідчує районна газета в систематичних статистичних зведеннях.

Рот чоловіка-цикуля нагадував заводський конвейєр, по якому біжать слова,

об'єднуючись в окремі блоки, а вже блоки перетворюються на готові фрази. Фрази були акуратно штамповані й наче аж упаковані в шерехку целофанову обгортку.

— Щодоби кожна матка одержує комбікорми, які вміщують повноцінний протеїн, вітаміни і мінеральні речовини. Для статевої охоти ми також застосовуємо ін'єкцію...

Старший куди пошлють мовчав, як грім, який злиняв у небі ще торік.

— Прохолост маток зведено до нуля. Так, ми використовуємо кнура-пробника."

З рота, наче з заводського конвейєра, сходили фрази одна за одною. Чоловік-циркуль і Хома переходили від секції до секції, й фрази високої технічної кондиції супроводжували цю екскурсію, аж поки голос чоловіка-циркуля став вібрувати чи не від екстазу, якого не міг перебороти.

Струнно завібрував голос тоді, коли чоловік-цираль заговорив про ембріональний розвиток поросят. Його очі ангорського кролика спалахнули мало не батьківською гордістю.

— А тепер ми ступили до корпусу, де проводяться опо— роси й утримуються підсисні матки.

В цьому корпусі все сяяло стерильною чистотою — клітки для маток, відсіки для поросят, прогулянково-кормові майданчики для маток, годівниці, автонапувалки, автогодівни— ці для поросят. М'яко світилися інфрачервоні лампи для обігрівання поросят. Сяяли хромованою сталлю баки для гідрозливу. Центральний гнойовий канал виготовлено чи не із запасів інкського золота. Бункер для зберігання комбікормів скидався на прекрасну реалістичну композицію. Вентиляційні шахти було обцяцьковано якщо не алмазами, то якимось іншим коштовним камінням.

— Це наша свята святих,— майже з побожним шепотом проказав чоловік-цираль.

По клітках лежали свиноматки, а коло них мальовничими гронами притаковились поросята-сисуні. Тут по системі радіофікації транслювалась не скрипкова музика, а зовсім інша. Хома раптом втратив цікавість до свиноматок та сисунів, не приглядався до центрального гнойового каналу, наче із запасів інкського золота виготовленого, не лупав очима на обцяцьковані коштовним камінням вентиляційні шахти, а вперто крутив головою, прислухаючись і прислухаючись.

— Тут — майбутнє Америки, надія всього цивілізованого світу,— мовив чоловік-цираль.

— Цур тобі й пек! — озвався Хома.— А що там передають по радіо?

— Тут — майбутнє Америки, яке відстоїть і захистить підвалини демократії...

— Хто там по радіо балака чи гавка, часом не Гітлер?

— Гітлер,— сказав чоловік-цираль.

— А чого ж це він на свинарнику виступає?

— Щоб поросята-сисуні з молоком матері всмоктували його промови, його ідеологію, його дух.

— А нащо свиням гітлерівська ідеологія?—не тямив старший куди пошлють, і лице його ставало зовсім безрадісне, мовби розбагатіло па сипці й дрібні сльози.— Та ще таким дрібненьким... З яких це нір свиням, окрім догляду й кормів, знадобилась

гітлерівська ідеологія?

— Ви є почесним гостем не просто свинарника, а спеціалізованого свинарського комплексу. Різниця між звичайним і спеціалізованим полягає в тому, що на звичайному готують просто майбутнє м'ясо, а на спеціалізованому готують майбутнє гарматне м'ясо.

— Яке м'ясо тут готують? — отетерів Хома, ставши схожим на отого, що стережеться вербових Дров, телячого кожуха, заячої шапки та свинячих постолів.— Гарматне м'ясо, еге?

— Так, гарматне м'ясо. Це перший в Америці науково— експериментальний свинарський комплекс, де на глибоко розробленій методологічній основі налагоджено ідейне і військове виховання підростаючого молодого поголів'я свиней. Ми переконались, що за обробку свинячих мізків слід братися саме в такому юному віці, бо підсвинки не піддаються ні вихованню, ні перевихованню, тобто гарматне м'ясо з них ніяке. Чуєте, голос Гітлера ледь лунає, проте поросята-сисуні засвоюють дуже добре не так, може, зміст його виступу, як дух. Найкраще піддаються обробці фюрерськими промовами поросята великої білої породи, виведені ще в Англії у минулому столітті схрещуванням місцевих довговухих свиней з неаполітанською та китайською породами. На черзі — порода ландрас, а також уельська порода, чорна порода, порода дюррок. Можна сказати, що особливі надії ми покладаємо саме на породу дюррок, яка дуже популярна серед американських фермерів. До недавнього часу ми остерігались, що порода дюррок — червоної масті з золотаво-жовтими та темно-червоними відтінками, а тому-то вона може виявитись не дуже ефективною в сприйнятті гітлерівських промов. Так, тут далися взнаки наші расові теорії в підході до свиней із чорним, із рябим чи червоним кольором шкіри. Проте виявилось, що знаменита американська порода дюррок легко надається ідеологічному прополіскуванню мізків, якщо це прополіскування почати тоді, коли майбутні сисуні перебувають іще в ембріонах!

Хома, слухаючи, все дужче супився, і людське тепло в погляді його лівого ока перевелось, либонь, на руді миші, а в погляді правого — зійшло на пси. Рум'янець зі щік злиняв, наче лизень злизав, і сяйво незагнузданого ума згасло на чолі, наче мітлою зметене.

— Де, де? — поспитав Хома чистою українською мовою з неповторним подільським акцентом.

— В ембріонах. Із цією метою ми використовуємо військові марші періоду "третього рейху". Маршовою музикою обробляємо кормові продукти, що містять перетравний протеїн, а також кальцій і фосфор. Причому віддаємо перевагу військовим маршам, записаним на платівки й на стрічки в період окупації Польщі і Франції, Чехословаччини та Греції, аншлюсу Австрії. А також перших місяців війни проти Радянського Союзу. Досліди показали, що фашистська маршова музика, зіграна військовим оркестром і записана на платівки чи стрічки після поразки збройних сил вермахту під Москвою та Сталінградом, на Малій землі чи на Дніпрі, вже не справляла того ефекту на ембріони.

— Чому? — буркнув старший куди пошлють.

— Очевидно, тому, що після поразок від Радянської Армії у виконання маршової музики вже підсвідомо закрився ідеологічний сумнів, не стало попереднього фанатизму. Ембріони поросят виявились дуже чутливими до цієї фальші, і, щоб уникнути браку в їхньому такому ранньому вихованні, ми повинні бути дуже обережні, коли маршовою музикою обробляємо протейн, кальцій чи фосфор. Маємо вчитись на чужих помилках, щоб уникнути своїх власних. Ми повинні випускати першосортне гарматне м'ясо, інакше історія нам не вибачить нашої політичної короткозорості чи ідейного гаволовства... Хочу додати до сказаного, що горох та люпин, макуху і шроти ми обробляємо промовами Геббельса. Молочні відвійки, сколотини, молочну сироватку, рибне і м'ясне борошно обробляємо виступами Ріббентропа. Ця додаткова обробка сприяє тому, що гарматне м'ясо набирає ніжнього, солодкого смаку.

— Сокира гостра, мотика їй сестра,— загадково озвався Хома, в обидва вуха ловлячи оте казання, та з жодного не випускаючи.

Істеричний виступ біснуватого фюрера, що транслювався по радіомережі свинарського комплексу, обірвався. Натомість почувся рев бомби, що, очевидно, падала з літака. Рев той ближчав і ближчав, перетворюючись на пронизливий свист. Чоловік-циркуль задоволено стежив, що свиноматки по клітках ні злякались, ні зраділи, зате поросята-сисуні спізнавали тваринні емоції, схожі на дитячий безпосередній захват, на веселе шаленство. Бігали по клітках, стикались писками-п'ятаками, перевертались і щасливі— но кувікали. Б їхніх очицях палахкотіли язички фанатичного світла.

— Ми виховуємо поголів'я сисунів у атмосфері військових позитивних емоцій. Рев бомби, сплст снаряда, виття міни повинні стати для них дорожчі, ніж рохкання матері льохи... До речі, вже в такому віці ми починаємо підгодовувати їх баварським пивом. З цією метою збудовано пивний завод, технологію якого закуплено в Західній Німеччині. Хоча дехто скаржиться, що варимо баварське пиво не зовсім тієї кондиції, якою може похвалитись Баварія. Дехто висловлюється за те, щоб наш свинарський комплекс перенести ближче до баварського пива в Баварію, проте, остерігаючись усяких політичних ускладнень, ми утримуємось від такої акції.

Чоловік-циркуль, зовні зостаючись незворушним, усе дужче впадав у раж, і довгашия в нього ще більше витягувалась, нагадуючи змію, що раз у раз піднімається над землею.

Тепер вони перейшли в бокс для відлучених поросят. Цей бокс також продумано до найменших дрібниць. Вільне, світле приміщення ділилось на групові станки, кожен із яких мав групову самогодівницю. Милували зір шнекові роздавальники кормів; мистецтво суворого раціоналістичного конструктивізму вгадувалось у строгих конструкціях кормопроводу шайбового транспортера; бункери для зберігання комбікормів нагадували чи то велетенські фугасні бомби, чи то космічні ракети з ядерними боєголовками.

— В боксі для відлучених поросят торжествує тільки коричневий колір,— мовив чоловік-циркуль, захоплено оглядаючись довкола.— Бачте, все пофарбоване в коричневий колір, що має відтінки різної насиченості, різної інтенсивності.

Досліджено, що на відлучених поросят двомісячного й тримісячного віку коричневий колір діє найефективніше, тоді вся їхня сьогоднішня й завтрашня свиняча свідомість стає надійно коричнева й не визнає більше ніяких нюансів. У цей час швидко ростуть їхні м'язи, поросята потребують підвищення доз протеїну, мінеральних та вітамінних кормів. Проте ми припустилися б непоправної помилки, якби протеїн, мінеральні та вітамінні корми забули вчасно обробляти солдатськими пісеньками вояків "третього рейху". Помічено, що пісеньки про медхен чи про фрау, записані до Москви та до Сталінграда, діють на свинську психіку в потрібному для нас напрямку, а вже ті самі пісеньки, записані після Москви та після Сталінграда, впливають на свинську психіку майже негативно, пригнічують позитивні емоції і тваринні інстинкти.

— А так не буває, що дай курці грядку, а вона летить на банти? — зрештою озвався Хома.

— Свій свого пізнає,— не менш загадково відказав чоловік-циркуль, який, либонь, мимовільно вже став перехоплювати деякі характерні вирази у старшого куди пошлють.

— А як на них діють промови Муссоліні чи генерала Франко? — похмуро поцікавився грибок маслючок.

— Голос Муссоліні і голос Франко також мають певний коефіцієнт корисної дії, але комп'ютери стверджують, що коефіцієнт впливу на свинську психіку найвищий у верховодів "третього рейху".

— Авжеж, вищий, коли вони гуртом стільки людей виморили,— згодився Хома.

— Коли раптом яке порося відстає в рості, тоді на нього звертається особлива увага. Даємо їм штучне регенероване молоко, яке обробляємо подвійними чи й потрійними порціями цитат із Ніцше. Цитати звучать у виконанні переможців конкурсів декламаторів — такі конкурси влаштовуються виключно з метою використання їхніх переможців саме для свинарських комплексів. Тоді, коли відсталі у рості поросята наздоженуть своїх ровесників, їх переводять до спільного боксу, і таким чином їх позбавляють комплексу неповноцінності, який аж ніяк не можна прищеплювати гарматному м'ясу. Взагалі, гарматне м'ясо, яке ми вирощуємо тут, не повинне думати.

На коричневому тлі стін боксу для відлучених поросят видніло безліч дрібненьких, завбільшки з десятицентову монету, овальної форми портретиків. У мільйонах відбитків було увічнено фізіономію біснуватого Адольфа.

— Свині не бояться?—поспитав яблунівський колгоспник, киваючи на портретну веремію.

— Авжеж, ні, бо гітлерівський дух вони всмоктують із молоком матері льохи, бо над їхньою свідомістю мудруємо ще тоді, коли вони в ембріонах.

— А як у вас із ремонтним молодняком?

— До ремонтного молодняка в нас найприскіпливіше ставлення. Адже саме від них залежатиме доля майбутнього свинського поголів'я. Створено компетентні комісії, які відбирають кращих свинок і кнурців. До складу комісії входять бізнесмени, банкіри, дипломати, генерали, адмірали, сенатори, конгресмени. Серед них чимало таких, що

дотримуються якщо не демократичних, то ліберальних поглядів. Але для всіх неодмінною умовою має бути високий майновий ценз. Людей із лівими поглядами в комісії не маємо, так само уникаємо темношкірих та представників жовтої раси. На кожного з членів комісії заведено досьє, в якому зібрано документи про родичів до п'ятого чи шостого коліна. Таке суворе і водночас справедливе ставлення до членів комісії гарантує нам об'єктивний відбір свинок і кнурців до складу ремонтного молодняка. Досвід нашої компетентної комісії з успіхом позичають різні корпорації та концерни, застосовуючи його методи на людях.

Білий світ знав старшого куди пошлють як великого життєлюбця й дотепника, гуманіста й насмішника, а тут, на свинарському комплексі, Хома сам на себе не схожий був. Здавалось, цвіли в голові думки, та їх заокеанські кури загребли, з яких ото, кажуть, стільки молока, як із верби

петрушки. Смутні очі видавалися самотні, як горох при дорозі, і така в них світилась болісна пустка, що миш мала б у голову зайти, доки зерно думки знайти.

— У чотиримісячному віці ремонтних свинок і кнурців оглядають вдруге,— розповідав чоловік-циркуль, переставляючи довгі ноги, мов неживі стовпи.— Збирається не тільки компетентна комісія в повному складі, а й представники світової громадськості. Серед них тільки ті, що виступають від імені тоталітарних режимів. Насамперед генерали— горили чілійської хунти, особисті порученці парагвайського диктатора Стреснера, делегація з Йоганнесбурга і, як правило, Йозеф Штраус власною персоною. Можете повірити, що компетентна комісія та ще такі високі гості ведуть най— суворіший відбір ремонтного молодняка. До класу еліти й до першого класу не потрапляють також ті особини, що перехворіли на анемію, пронос, бронхопневмонію, а також на інфекційний атрофічний риніт. Бракуються, звісно, менш скороспілі і гірше розвинені тварини. Вибракувані йдуть на гарматне м'ясо, бо на свинарському комплексі беконне м'ясо одержують лише на другому етапі, тобто лише тоді, коли створюються необхідні умови для перетворення гарматного м'яса па беконне.

— Які умови? — поспитав старший куди пошлють, шулячись, мов у решеті, де звідки вітер не подме, то однаково холодно, а тому й мусиш дрижати, щоб не змерзнути.

— Не тільки відбору, а й відгодівлі ремонтного молодняка — найпильніша увага нашого свинарського комплексу,— вів далі чоловік-циркуль, наче й не почув запитання грибка маслючка. Тепер вони перейшли до іншого боксу, в якому стояв шум, рев і вереск, наче на передовій у ту пору, коли артпідготовка ще не закінчилась, а наступ уже почався, і точиться запеклий бій за кожную п'ядь землі. Щоб перекричати цю вакханалію, чоловік-циркуль дуже надимався, аж синіючи від напруги.— Тут містяться кнур— ці від чотиримісячного до дванадцятимісячного віку. В їхньому раціоні — молочні відвійки, м'ясне і рибне борошно, соковиті корми, вітамінне сіно, а також коренеплоди, бобові трави. Дбаємо про амінокислоти і вітаміни, а також кальцій. Особливо ж — про кальцій, щоб молодняк міцно стояв на ногах, щоб ніякі вороги не могли подужати. У цьому віці для ремонтного молодняка має велике значення

препарат, умовно названий гітлеритом. Гітлерит — це екстракт, добутий лабораторним способом із промов і виступів біснуватого фюрера. Цей екстракт у вигляді підкорму додаємо до крейди, кісткового борошна, трикальційфосфату х кухонної солі. Широко практикуємо введення гітлериту під шкіру. З цією метою через кожних п'ять-шість днів кнурцям і свинкам у складки шкіри за вухами вводимо три чи п'ять кубічних сантиметрів відповідно зготовленої суміші препаратів, де гітлериту має бути не менше чверті, але не більше третини, бо більші дози гітлериту, введені під шкіру, для деяких тварин можуть мати летальні наслідки. Гіт—лерит активно діє на психіку ремонтного молодняка тоді, коли по радіомережі свинарського комплексу транслюються шуми парадів, на яких демонструвалась могутність військової машини "третього рейху", а також звуки боїв, коли цю військову машину було ввімкнено .на повну потужність. Віддано перевагу ревінню надтяжких бомбардувальників, а також "хейнкелів", "фокевульфів" і "месершмітів". У програмі чільне місце посідають дванадцятидюймові гармати німецьких лінкорів, а також вибухи торпед, якими атаковано ворожі кораблі. Використовуємо також "фау-1" і "фау-2".

— А рев сирени повітряної тривоги? — не без яблунівського свого лукавства поспитав Хома.

— Рішуче заборонено,— мовив чоловік-циркуль.— Звуки сирени повітряної тривоги пригнічують психіку ремонтного молодняка, позбавляють відваги, рішучості і віри в ідеали вільного світу.

— А залпи радянських "катюш"? — не без похмурого лукавства допитувався старший куди пошлють.

— Радянські "катюші" також не в моді, бо від її звуків кнурці та свинки впадають у паніку.

— А чи не передаєте для них по радіо вибухи атомної бомби? —супився грибок маслячок.

— Так,— сухо відказав чоловік-циркуль, майже не виказуючи своєї неприязні до запитань лукавого Хоми, хоча запитання яблунівського колгоспника йому не подобались.

— І як для ваших свиней та ваша ж атомна бомба? — і не думав прикусювати язика Хома.— Бережуть тоді вони вуха, щоб не вкусила муха, а чи нікого не бояться, як вовк кози?

— Атомна бомба нашому ремонтному молодняку вселяє віру в перемогу над усіма ворогами.— Слова посипалися з рота чоловіка-циркуля, мов деталі по конвейєру, складаючись у фрази.— Під впливом вибухів атомної бомби, що транслюється по комплексу, ремонтний .молодняк стає сміливий та агресивний, він із фанатичною любов'ю виконує всі накази своїх командирів, штабів, верховного командування. Атомна бомба доводить кнурців і свинок до стану афекту, в якому вони здатні на все.

— На все? — перепитав Хома, і погляд його очей від смутку став голий, мов пляшка.

— На все! — повторив чоловік-циркуль, і його лице стало таке убоге, що в те убожество ніхто й пучку солі не зав'язав би.

— Отак? — із притиском допитувався грибок маслячок, за яким стояла Яблунівка, правління колгоспу "Барвінок", рідна жінка Мартоха, названий синок Хомко Хомович, породиста корова, сільський цвинтар із похованим там бухгалтером Петром Зосимовичем Варавою, літаюча тарілка індивідуального користування, збудований на кошти колгоспу постамент під ясенем та багато іншого стояло, не менш важливого й значущого.

— Отак!' — із металевим притиском у металевому голосі відказав чоловік-циркуль, який зараз стояв у свинарському комплексі і за плечима якого, звісно, й стояв цей свинарський комплекс, а більше нічого.

Чоловік-цикуль і Хома підступили до велетенської броньованої стіни, поцяткованої безліччю схем; тут стриміли важелі, блимали кнопки, ховаючи якісь химерні секрети свинарського комплексу.

— На цьому екскурсію слід вважати закінченою,— сухим, як сухий спирт, голосом сказав чоловік-цикуль.

— Е-е!—хитро примружився Хома.— Видать, шука бистра, значить, слід брати окуня з хвоста... Такий у нас був лад, а тут і пропав... Що там за стіною, га?

— За стіною — секретні відділення свинарського комплексу, куди вхід заборонено навіть багатьом членам сенату і конгресу, бо й серед них можуть трапитись люди поміркованих поглядів, а то й підкуплені червоними чи комуністами... За стіною ремонтний молодняк доводиться до так званої повної бойової кондиції, яка відповідає всім вимогам статуту свинарського комплексу. Тобто там остаточно завершується формування і підготовка гарматного м'яса, і в їхні секрети не вдалось іще проникнути жодному ворожому агенту, хай то навіть буде агент із Яблунівки!

— Еге ж,— згодився Хома.— Об таку залізну стіну головою битись — тільки лоба розіб'єш... А чи є у вас стандарти на свиней, призначених для забою на гарматне м'ясо?

— Наш свинарський комплекс свято сповідає стандарти!— мовив чоловік-цикуль, уміло приховуючи роздратування від наївного запитання.— Тут панує царство стандартів!.. До першої категорії зараховуємо лише тих, які дотримувались певного раціону, хто якщо не в ембріонах, то з віку сисуна слухав промови фюрера й кому введено з кормами чи з допомогою шприца такий препарат, як гітлерит. Масть тварини має бути тільки біла! Ніяких синців, пухлин і травматичних пошкоджень! Крім того, товщина шпику над остистими відростками теж має відповідати певним вимогам стандарту. Я вже не кажу про повний цикл виховання з допомогою маршів, вибухів торпед і бомб, як і не кажу про обов'язкове проходження спеціального вишколу за цією залізною секретною стіною. Як правило, весь командний склад формується з тварин саме першої категорії.

— А до другої категорії?..— якимось так непевно поспитав грибок маслячок, наче всім своїм виглядом кажучи: а хай вам жаба, а спрагло б вас, а хрін би вас узяв!

— До другої категорії,— охоче мовив чоловік-цикуль,— належать ті молоді м'ясні свині, які мають білу шкіру з дефектами. Наприклад, травматичні пошкодження, синці,

пухлини. Тут також важить товщина шпику. Крім того, друга категорія також найефективніша в сприйнятті і засвоєнні гітлериту. З другої категорії, як правило, формується нижчий. командний склад і всіляка шпигунська резидентура за кордоном.

— А до третьої категорії?..— мляво так цікавився старший куди пошлють, а очі його наче й далі вели свою красномовну річ: а сто копанок дідків вам у голову, а щоб ви взнали своїх батьків, які вони на шерсть, а щоб ви за дев'ятьми ворітьми гавкали!

— До третьої категорії входять жирні свині, а також ті, що схильні до хронічних захворювань,— охоче відповів чоловік-циркуль.— На жаль, навіть такий препарат, як гітлерит, не гарантує, що кращі наші кнурці чи свинки не захворіють на бешиху. Або візьмімо дизентерію. Навіть командний склад піддається згубленій дії ентерококів, кишкової палички, пастерели, особливо коли доводиться різко змінювати обстановку, наприклад, потрапити в жаркі чи тропічні країни.

— А чума їх не бере? — поцікавився Хома з характерним для нього подільським гумором.

— Ніщо свинське не чуже вихованцям свинарського

комплексу! — не без пафосу виголосив чоловік-циркуль, якого не могли збити з пантелику грубуваті — висловлені й невисловлені — кпини яблунівського колгоспника.— Боремось усіма засобами: тут і карантини, й ізолятори, й заборона їсти непроварені боєнські та кухонні відходи, й систематична боротьба з гризунами. Боремося за кожен кілограм гарматного м'яса, а саме з кілограмів і складається все поголів'я.

— А розваги якісь у них є? — поспитав Хома, й очі його немов од радості повеселішали, що народились без сорочки, а повмирають без штанів.

— За програмою передбачено й розваги для молодняка свинарського комплексу. Насамперед — спорт. Тут бейсбол, регбі, кеглі, теніс, баскетбол, американський футбол, бокс, Є кнурці-легкоатлети, що бігають спринтерські дистанції, а є й такі, що долають стайєрські. Дехто кидає диск, але більшість опанували гранату. Є кнурці-кіннотники й кнур— ці-багатоборці. Спорт загартовує організм гарматного м'яса, надає спритності, витривалості, заряджає оптимізмом.

— От ви все торочите: кнурці, кнурці! — не вельми поштиво сказав Хома.— Та на всякому свинарському комплексі кнурця потягне до свинки, а як не буде свинки, то всяке діло завалиться, тут не допоможе ніякий гітлерит.

— Передбачено й потяг кнурців до свинок! — відгукнувся чоловік-циркуль, наче автомат, який ніколи не виходить із ладу.— Задовольняються всякі низькі інстинкти гарматного м'яса, а серед них — і сексуальні. Як правило, першу категорію кнурців злучають із першою категорією свиноматок, бо ми постійно дбаємо про підвищення серійності поголів'я. Звичайно, біла масть допускається тільки до білої масті, тут ми свято сповідаємо расові принципи, а коли трапляються факти злучки великої білої породи з великою чорною породою, то особини, винні в такій злучці, суворо переслідуються. Як правило, вся вина і вся кара в таких випадках падає на велику чорну породу.

— А то й можуть оці, як їх... куклукскланівці лінчувати, еге? — поцікавився грибок маслючок.

— Ніде правди діти, можуть і лінчувати,— згодився чоловік-циркуль, кривлячись кисло, й око його праве стало порожнісіньке, що там не знайшов би ні цурки, ні пилинки, а в лівому — ні хуху ні духу.

— А як же тоді з правами свині у вашому свинарському комплексі? — не без ехидства мовив старший куди пошлють, виказуючи своїм запитанням, що він таки хитра пташка з яблунівського піддашка.

— В кого сила, в того й правда,— не став критись чоловік-циркуль.— І чим більша сила, то й більша правда, яка обертає на правду навіть велику неправду, щоб із тієї великої неправди сталась ще більша правда, а тая правда породила ще дужчу силу!

— Еге ж, у вашому свинарському комплексі так,— не став сперечатись старший куди пошлють, котрий, здається, де з чужою допомогою, а де самотужки, розумом своїм колгоспницьким вник у всі таємниці свинарського комплексу.— їздять тут у вас на тих колесах, що собаки опівночі набірюють, вірять тут у ті закони, що собаки поміж своїм собачим ділом складають.

Закінчивши розмову біля залізної секретної стіни, за яку не бул-о ходу не тільки Хомі, а й деяким сенаторам та конгресменам поміркованих поглядів, чоловік-циркуль і старший куди пошлють повільно йшли поміж станків для групового утримання ремонтного молодняка. Авжеж, бо хто б не вхоркався за таку екскурсію! По радіомережі свинарського комплексу транслювався вже не рев бою з апо—каліптичною канонадою, а солдатський шлягер гітлерівських часів, що відзначався неприкритим еротичним змістом. Під цю музику молодняк весело, вдоволено рохкав, тирлюючись по клітках.

— Гаразд,— озвався старший куди пошлють, за яблунівською своєю звичкою чухаючи потилицю і, либонь, саме десь звідти вичухуючи думку, котра давно йому свербіла.— А потім звідси, із свинарського комплексу, на які заготівельні пункти маєте ви намір відправляти готове гарматне м'ясо?

— О, заготівельних пунктів багато! — не без зверхності відказав чоловік-циркуль наївному, як на його гадку, колгоспнику з яблунівського "Барвінку". І, загинаючи пальці на руці, став перераховувати: — Латинська Америка, країни в районі Персидської затоки, острови в Тихому та Атлантичному океанах... Немає такої точки на земній кулі, де б ми не мали заготівельних пунктів — старих чи нових.

О, скрізь знайдеться гаряча точка, де є потреба в нашому гарматному м'ясі!

— А як у вас транспортують до місця? — запитав Хома.

1, чомусь соромлячись, начебто підупавши на вивіреному своєму яблунівському патріотизмі, сказав: — Бо в нашому "Барвінку" як? На машині-скотовозі з високими бортами й натягнутим угорі тентом. А як не хочуть іти по дошках до кузова, то їх підганяють електропоганяйлом — дротом таким, що штрикає струмом... А кузов для них піском посипають, і підстилку стелять, і кормів трохи беруть, бо дорога є дорога.

— Ми своє гарматне м'ясо доставляємо до заготівельних пунктів на морських

авіаносцях і на транспортних військових літаках,— не забарився з відповіддю чоловік-циркуль.

— Це ж за таку довгу дорогу вони багато втрачають у живій вазі...

— Так, у живій вазі наше гарматне м'ясо втрачає подеколи більше трьох процентів.

— Не самі ж летять чи пливуть, а хтось їх супроводжує? — допитувався Хома.

— Неодмінно супроводжують представники ЦРУ.

— Ага, зоотехніки, значить,— здогадався старший куди пошлють.— Ветеринари, значить... А багато доводиться їздити вашим свиням, багато доводиться втрачати в живій вазі?

— Нічого не вдієш, така доля у всіх свиней, що входять до корпусу швидкого реагування. Проте нас не турбують втрати у живій вазі, бо накладні витрати є в усякому бізнесі. Тим більше не можна не програмувати великі накладні витрати, коли йдеться про геополітику, про захист стратегічних інтересів США в усьому світі.

— І ваше гарматне м'ясо ждуть на всіх заготівельних пунктах? — допитувався Хома, вкрай зацікавлений передовим і будь-яким досвідом заокеанського свинарського комплексу.— Бо з нашого "Барвінку" ждуть і в районі, і в області, адже і їм треба виконувати план.

— У нас інша заготівельна система,— не став критись чоловік-циркуль.— Ми, як правило, не виходимо з інтересів тих, що представляють заготівельні пункти на місцях, ми керуємось тільки інтересами великого капіталу, транснаціональних концернів і корпорацій. Досвід історії показує, що ми вдаємось до примусового постачання гарматного м'яса з метою захисту прав людини як в Америці, так і далеко за її межами.

— Комплекс ваш хитрує, наче вовк,— озвався Хома.— Це ж треба так уміти захищати людські права!

— Як у вашій Яблунівці кажуть? — мовив чоловік-циркуль, і за всю їхню довгу розмову на обличчі майнув промінь усмішки — то-нкий промінь, наче лазерний.— І вовк ситий, і кози цілі, так?

— Ага, кажуть, що розжались вовк над поросям, як ніжки поод'їдав!

— А ще у вашому колгоспі "Барвінок" кажуть: і вовк ситий, і сіно ціле, так?

— Ага, кажуть, що біда вівцям, де вовк пастушить,— мовив Хома, украй подивований як тим, що побачив, так і тим, що почув із уст чоловіка-циркуля.

Тут знову по радіомережі свинарського комплексу стали трансляти ревіння танкових моторів та бушовисько танкового бою, в якому, либонь, зійшлись до купи великі броньовані армади. Молодняк по клітках метався по кутках, кувікав, рохкав, верещав, телесувався, наче нечиста сила перед судним днем. Вираз задоволення появився на довгастому обличчі в чоловіка-циркуля, зате обличчя в старшого куди пошлють ставало таке, наче йому під шкіру сала ось заливають, а він мусить терпіти, й очі його скидались на дві рогатини, ладні кинутись на будь-яку гадину. Ой, Хомо, ой, мандрівнику великий, ой, знаменитий гостю всього американського континенту! Чи гадав ти колись у своїй обітованій Яблунівці, що за океаном потраплятимеш із вогню та в полум'я, що, перепливши океан, зможеш там і в калюжі втопитись, що, пройшовши

мідні труби, попадеш чортові в зуби?! Але мусиш терпіти, адже ти гість, і не випадає гостеві порядкувати в чужій господі, хоч, може, й не збирався ти там пожитись, як пес макогоном, хоч, може, тому ти й воду подеколи не пив, що сподівався на мед.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТИЙ,

у якому розказано про зустрічі грибка маслючка із секс-бомбою Мейдж, а також змальовано унікальну аптечну фірму

Не встигли розвіятись мої підозри, страхи й побоювання, нав'язані мракобійськими балачками чоловіка-циркуля та страхітливим видом свинарського комплексу, як невдовзі в голові знову спрацювали радіобіологічні та телебіологічні здібності. Очевидно, я багато втратив за той час, коли вони були в занепаді, і велика низка пригод Хоми за океаном зосталась для мене таємницею за сімома замками. Серед тих пригод траплялись, мабуть, не менш фантастичні, ніж відвідини свинарського комплексу чи поліклініки для со-

бак, 5, напевне, доля зводила грибка маслючка ще з характернішими типами, ніж чоловік-циркуль чи власниця ірландського сетера — фарбована шатенка... Отож я мав таки зрадіти, коли, повторюю, невдовзі після попереднього сеансу в голові спалахнули нові імпульси, що звістували налагодження близького контакту з далеким континентом.

Зачинивши сінешні та хатні двері на замки, щоб унеможливити будь-чие вторгнення в знахарчину господу, я вклався на ліжку. Авжеж, слід максимально зосередитися, сконцентрувати увагу, щоб не пропустити й найменших дрібниць. Хай вони й несуттєві, оті дрібниці, але всі треба поскладати в картотеку пам'яті, бо хто відає, чи не доведеться згодом складати найдетальніший звіт про почуте й побачене за океаном,— якщо не перед часом та історією, то перед колгоспом "Барвінок" та благословенною подільською Яблунівкою!

Хома, як завжди, появився перед моїм зором несподівано, мовби з конопель вигулькнув, бо чи то взяв він собі таку звичку поводитися за океаном, чи то тут мали вагу особливості зв'язку з імперіалістичним спрутом, себто з Америкою. І, на диво, не скинув свого традиційного одягу, в якому колись ходив позичатися спекулянтці Одарці Дармограїсі.

Тепер, коли ви так яскраво побачили старшого куди пошлють, уявіть собі коло нього жінку! Молоду вродливу жінку, яка скидалась на секс-бомбу. Все в неї здавалось рекламним: усмішка прекрасних звабливих уст, погляд блакитних, як альпійська фіалка, очей, а також, звісно, зачіска, яка належала до безумовних перукарських шедеврів. Стрункі довгі ноги нагадували поменшені щогли радіо "Свобода", що так терпляче й безнадійно оббріхує Радянський Союз. Якби півкулі грудей скласти до купи, вони мали б утворити ідеально круглий глобус. Стан її тонкий можна було б охопити золотим перснем, який надівають на вказівний палець. І чи варто говорити, що всі речі її жіночого туалету теж відзначались рекламною впевненістю й заклиністю, рекламною спокусливістю й фатальною невідпорністю?

Жінка поглянула на платиновий наручний годинник, оздоблений коштовним

камінням, наче хотіла впевнитись у славнозвісній пунктуальності яблунівського колгоспника.

— Від імені фірми дякую за те, що ви прийшли вчасно,— мовила секс-бомба, сяючи перлинами зубів.— Мене звати Мейдж. Прошу!

І привітним жестом руки показала на масивні скляні двері, Здається, від владної і привітної магії того жесту двері самі стали відчинятись, і, звісно, Хомі нічого не заливалось, як слідом за представницею фірми переступити поріг під'їзду висотного будинку.

— Наша фірма зацікавлена в якнайширшій рекламі,— щебетала зваблива Мейдж, і кожне мовлене її вустами слово здавалося звабливим, сповненим еротичної радіації.— Чим ширша реклама — тим більші прибутки, чим більші прибутки — тим ширша реклама, ви розумієте ланцюгову реакцію цієї закономірності?

— Авжеж, дощ іде — гриби будуть,— за своєю звичкою відповів приказкою грибок маслючок.

Либонь, приглядався він до заокеанської секс-бомби не без цікавості. І не тільки тому, напевне, що давненько рідної жінки Мартохи, спорядженої у пояс цнотливості, не бачив, а тому, насамперед, що від секс-бомби Мейдж не можна було відірвати погляду. Якщо в болоті не без чорта, то що ж тоді казати про сині фіалки Мейдж! І хоч яблунівському колгоспникові годилося б берегти яблунівську честь, та що вдієш, коли чоловіча охота — наче отой дідько в очеретах: одну дудку кидає, а другу вирізає.

Поминувши світлий хол, обставлений прозорими меблями (крізь ці меблі можна було дивитись, наче крізь кришталь), чарівна Мейдж і зачарований Хома вступили до приміщення, обладнаного прозорими шафами, прозорими стендами, прозорими колбами. Враження стерильної чистоти було таке сильне, мовби ти опинився на заллятій сонцем вершині Кордільєр, де сліпучо палахкотить сніг,— і Хома навіть примружився під несподіванки.

— Це і є знаменита аптека, передбачена програмою мого перебування в Америці? — не приховуючи отетеріння, поспитав старший куди пошлють.

— Так,— не приховуючи гордості, відповіла Мейдж і так потягнулась угору на струнких ногах, що стала ще тонша в стані: тепер би її просилив через вушко голки.— Сюди на екскурсію потрапляють тільки високі гості конгресу й сенату.

— Так таки та аптека? — знову перепитав Хома, наче від отетеріння став розумом своїм ні богу, ні людям, ні попові, ні наймитові, ні к лавці, ні к столу.

— Єдина в Америці,— мовила Мейдж.— А також єдина в усьому світі. Хоч нам відомо, що Японія мріє про таку саму аптеку.

Наче причмелений тим, що побачив краєчком ока, й тим, що мав іще побачити розплющеними очима, старший куди пошлють повільно наблизився до великої прозорої шафи, де стояло безліч прозорих шкатулок, наповнених прозорим розчином. За якусь хвилю перевів погляд на Мейдж, наче просив секс-бомбу розвіяти його сумніви, що секс-бомба й постаралася зробити, з мінорною веселістю ствердно кивнувши головою.

— Так, ви не помиляєтесь,— мовила Мейдж, і кожне слово її випромінювало

еротичну радіацію, якій піддався б і покійник.

— Так багато сердець? — перепитав Хома чистою українською мовою з подільським акцентом.

— Так багато сердець,— підтвердила Мейдж чистою англійською, бо чудово розуміла Хому, хоч, може, не вивчала української мови ні в коледжі, ні в університеті, й тим більше не мала ніякісінького поняття про подільський чи поліський діалекти.— Звичайно, ви бачите не всі запаси. Більша частина зберігається в спеціальних сейфах.

— Так, так,— роздумливо мовив грибок маслючок, який також чудово розумів Мейдж без перекладу, хоч, може, не вивчав англійської мови ні в школі-семирічці, ні в окопах та бліндажах на фронті, ні на тваринницькій фермі колгоспу "Барвінок". Але мусив він розуміти секс-бомбу хоча б тому, що, як то мовиться, не можна йти лісом — і дров не побачити, не мав він права їхать-їхать, а в зубах тримати віхоть, не міг він бути ні богові свічка, ні чортові ладан.

— Річ у тому,— щебетала зваблива Мейдж,— що фізіологічний розчин, у якому міститься серце, і спеціально сконструйована шкатулка заміняють для серця не просто грудну порожнину, а весь людський організм. Це дозволяє серцю ритмічно скорочуватись, тобто працювати. Все зберігається в ідеальному стані — і навколосерцева сумка, і лівий шлуночок, і правий шлуночок, і передсердя. З допомогою автоматичних пристроїв перевіряються стулки клапанів серця, сухожилльні нитки...

— Так, так,— бубонів Хома, якому доводилось бачити багато сердець — свинячих і телячих, гусячих і курячих. На фронті теж випало дещо побачити, але таку дивину вперше спізнавав!—Так, так...

— Серцям, які зберігаються тут, гарантовано ритмічну зміну серцевих циклів: скорочення передсердь, скорочення шлуночків, загальне розслаблення серця. Гарантовано також нервову регуляцію серцевої діяльності, а також гуморальну регуляцію. І коли серце в найздоровішої людини, що перебуває на волі, здатне одного прекрасного дня захворіти, то серце, що належить нашій фірмі, не знає ніяких хвороб.

— Так, так,— бубонів Хома.— Поки є люди, поти се буде.

— Отож у разі потреби наша фірма може запропонувати вам будь-яке серце.

— Не кидай живого, не шукай мертвого,— загадково мовив грибок маслючок.— А якби мені випало вибирати серце, то з усіх сердець, що є у вашої фірми, я вибрав би ваше.

— О! — тільки й мовила Мейдж на незграбний комплімент Хоми.— О!

Бо що б там казали, бо що б там говорили про заокеанських секс-бомб та їхні більш ніж пустотливі стосунки з голлівудськими кінорежисерами та з підтоптаними мільярдерами, але все ж таки вони, ці чарівні вертихвістки, подеколи не проти того, щоб до них позалицявся і яблунівський колгоспник. Може, хтось про них думає, що якби не зуби та не губи, була б їхня душа на дубі, що вони одну мали хустину, та й ту в воду впустили, що вони йдуть до млина, як вітру нема, але насправді ж вони не такі, ой не такі! І кожен день перебування Хоми за океаном свідчив, що він не ломиться у відкриті двері, і не б'є по голоблях, коли не годен вдарити по конях, і не б'є себе ціпом

по голові, коли не судний гороху намолотити.

Переборовши легку ніяковість, навіяну спонтанним компліментом яблунівського колгоспника, Мейдж сказала:

— Є фірми, що постачають своїм клієнтам для пересадки серця бабуїнів чи павіанів, горил чи орангутангів. Щоб не їздити за цими тваринами в південноафриканські чи африканські джунглі, їх розводять у спеціалізованих розплідниках на нашому континенті. Наша фірма постачає своїм клієнтам тільки людські серця — чоловічі, жіночі, дитячі. Великий врожай збираємо в результаті автомобільних катастроф та аварій, яких не бракує на наших надшвидких автострадах. Крім того, ми збираємо також врожай на полях битв, на які не збідніли останні десятиріччя двадцятого століття. Є й інші канали для придбання сердець, ці канали мають, так би мовити, приватний характер. У нас заведено картотеку, в якій занотовано найскрупульозніші дані про кожне серце й про того, в чій грудях воно билось.

— А що ви скажете про серце...— й старший куди пошлють тицьнув пальцем у прозору шкатулку-саркофаг, у якій ритмічно стискувалося серце, чию діяльність забезпечувала складна система живлення, регуляції й контролю, а також фізіологічний розчин певної консистенції.

— О, це здорове прекрасне серце належало сорокатрирічному Джону Хітчкоку зі штату Алабама,— не забарилася з відповіддю чарівна Мейдж.— Джон Хітчкок — білошкірий, батько дев'яти дітей. Звісно, він міг би мати більше дітей, але його серце вже другий рік як належить нашій фірмі, є приватною власністю лікарсько-аптечного концерну. Джон Хітчкок утратив надію знайти будь-яку роботу в епоху безробіття, інфляції і масового злочинства, а тому й продав своє серце нашій фірмі. О, він прекрасний батько, тепер його діти не голодують, бо фірма виплатила щедрі гроші.

— А діти Джонови знайдуть роботу, коли повиростають? — похмуро поцікавився грибок маслючок.

— Дехто знайде, а дехто може й не знайти!

— А де ж подітись отим, що не знайдуть?

— О, в них є прекрасний вихід!

— Який? — так само похмуро допитувався Хома.

— Вони можуть у будь-яку хвилину наслідувати приклад свого батька! — весело відказала Мейдж, і кожне слово її не стомлювалось випромінювати еротичну радіацію.— Наша фірма завжди прийде їм на допомогу, то більше, що Джон Хітчкок зарекомендував себе таким здоровим серцем!

— Бідний Джон, бідні Джонови діти,— поспівчував старший куди пошлють, і в його очах заблищало по скупій щирій сльозі.— Та якби той Джон жив у нашій Яблунівці, то й досі носив би в грудях своє серце. І при такому здоров'ї спромігся б іще на кількоро дітей, бо робота в нас є і харчі добрі.

— Це блеф! — скрикнула Мейдж.— Невже у вас суспільство рівних можливостей? Невже у вас кожен може стати президентом або розбагатіти й мати у банку рахунок на мільйони доларів?

— А чом це в нашому колгоспі "Барвінок" не рівні можливості? Рівні. Ось я в своєму колгоспі працюю старшим куди пошлють — мене й послали аж за океан. Коли б той Джон Хітчкок мав такі права, як я, коли б він також був старшим куди пошлють, то його теж могли б послати в Яблунівку! Але не послали, бо не було в нього таких прав, бо у вашому суспільстві рівних можливостей він не міг знайти роботи і змушений був продати своє серце. І діти можуть не знайти роботи, а ви ще говорите про суспільство рівних можливостей! Вашими вустами, Мейдж, та мед пити, а воно що? У нашої Яблунівці кажуть: як балакати, так його і в п'ять лантухів не Ебереш, а як до діла, то його у торбинку всього зложити можна, ще й зав'язати!

— Та ви, Хомо, комуніст! — мовила заокеанська секс— бомба, та, видно, чисто жіночої цікавості до грибка мас— лючка не втратила, бо такого інтересу на її місці жодна американська спідниця не втратила б, та й мала Мейдж дотримуватись етикету, бо виступала від імені фірми.

— Хоч і безпартійний, але справді комуніст! — не став Хома критися зі своїми поглядами та ідейними переконаннями. І поспитав: — А якщо Джонові діти не захочуть своїх сердець продавати, що тоді?

— О!—всміхнулась Мейдж. Із такою усмішкою можна було б рекламувати протизачаткові препарати або принаймні входити до почту дружини президента, коли вона збирається на прийом до папи римського.— Прошу вас до цього стенду, й ви самі зрозумієте все.

Елегантна й чарівна, Мейдж ступала по підлозі, й кроки її лунали, наче фортепіанна музика, в якій нема жодного нечіткого звуку. Хома ступав за секс-бомбою похнюплено й приречено, як людина, котрій до біди вже не три дні й не сім верст, і хотілося б, може, зараз чоловікові з оцього ескулапського вертепу видертись на небо, та нема тієї драбини, що так високо дістане.

Секція, в якій опинились Мейдж і Хома, нічим не відрізнялась од тієї, де вони розглядали серця. Таке саме прозоре обладнання, і шкатулки-саркофаги на полицях стояли такі самі, тільки трохи менші. Відмінність полягала в тому, що в шкатулках-саркофагах зберігались інші органи в фізіологічному розчині, який, напевне, був іншої консистенції. Тонкий усміх торкав уста Мейдж, надаючи їй вигляду феї, що здатна ошчасливити не в казці, а в дійсності. Коли фея заговорила, то слова в її вустах мали магію, не чужу еротичній радіації.

— Даруйте, Хомо, але всяка людина має виводити зі свого організму, скажімо, надмір кухонної солі, солі фосфорної кислоти, сечовину. Хай то власник товстого гаманця чи злидар, який лягає спати з голодним шлунком. Скажу, що злидареві навіть менше доводиться виводити з організму ці шлакові речовини, бо він не зловживає ні м'ясом, ні прянощами, ні алкоголем. А товстосум має схильність до зловживань, бо дозволяє рахунок у банку. Ниркові захворювання, поряд із раковими, є хворобами віку. В цьому серіалі ви бачите велику колекцію нирок, зібрану в Америці й далеко за її межами.

— Але я питав у вас, Мейдж, про дітей Джона Хітчко— ка,— нагадав похмурий і

впертий грибок маслючок.

— О, ви бачите перед собою красномовну відповідь на своє запитання,— щебетала Мейдж.— Авжеж, інші фірми дітям Джона Хітчкока можуть у майбутньому дати інші відповіді, але ви усвідомте специфіку нашої фірми, яка може їм гарантувати благополуччя лише способом, що є в арсеналі її способів!

— Не петраю, наче я й справді якийсь сибірний,— прогулявив Хома, наче чортів хрещеник.

— О, в майбутньому будь-хто з дев'яти дітей Джона Хітчкока може продати нашій фірмі за великі гроші ліву чи праву нирку,— мовила Мейдж, від усієї душі даруючи Хомі це одкровення заокеанської феї.— їхній організм зможе працювати й на одній нирці, значить, друга — це капітал, який лежить без руху, значить, другу нирку треба пустити в оборот, щоб давала прибуток, щоб робила бізнес! От ви тут вихваляли свій колгосп "Барвінок", так? А чи здатен ваш колгосп у майбутньому надати такі необмежені можливості будь-кому зі своїх колгоспників? Зізнавайтесь, Хомо, тільки чесно!

— Що ні, то ні,— чесно зізнався Хома, бо не звик брехати ні вдома, ні за океаном.

— Ось бачите! — зраділа Мейдж, либонь, не тільки від імені фірми, а й від свого.— А в нас такою нагодою можна скористатись не тільки в майбутньому, а й тепер. Це доступно кожному біднякові.

— А багачам доступно? — поцікавився Хома, скося поглядаючи на шкатулки-саркофаги з нирками, що за формою нагадували боби. Від угнутих боків лівої та правої нирки відходило по тоненькій трубочці. Можна було побачити ниркові артерії, ниркові вени. Либонь, кожна з нирок прекрасно збереглась, наче опинилась тут щойно. А що уважна й чемна Мейдж забарилася з відповіддю, то Хома повторив запитання: — А багачам доступно?

— Доступно й багачам,— мовила Мейдж, яка знала, що багачам усе доступно, та раптом її блакитні очі-фіалки зів'яли від м'якого докору: —Ой, Хомо, і жартівник же ви! Багачам немає потреби ні тепер, ні в майбутньому продавати свої нирки нашій фірмі. Вони тільки купують, споживають.

— А бідняки в разі потреби купують у вас нирки? — допитувався грибок маслючок із похнюпленою впертістю, яка б уже десь удома вивела з себе зоотехнік Невечерю чи листоношу Горбатюка, тільки, звісно, не чарівну Мейдж.— От коли заболить у бідняка нирка, треба вирізати, то чи зможе купити у вас?

— Ой, Хомо,— з невимушеною лагідністю знову дорікнула Мейдж,— але ж бідняк, який захоче купити нирку в нашій фірми, уже буде не бідняк, а багач! Значить, зможе купити, ви згодні зі мною?

— Бідняк, який став багачем? — насупив бровенята грибок маслючок, і його суворе чоло виражало роботу якоїсь великої й тяжкої думки. Й Хома повторив: —Тільки бідняк, що став багачем...

— Так! — сяяла заокеанська секс-бомба широкою усмішкою, з якою можна було б рекламувати, скажімо, перевагу й приємність смерті саме від нейтронної бомби, а не від атомної.— Бідняк, що став багачем!

— Значить, так,— міркував Хома.— Бідняк, потерпаючи від злиднів, продає вашій фірмі свою нирку...

— Я звикла до таких картин.

— Значить, продавши нирку, цей бідняк розбагатів?

— Авжеж, розбагатів, бо фірма платить великі гроші.

— Тепер бідняк, що став багатчем, може купити свою нирку назад, бо має гроші на її придбання?

— Так, може,— згодилась Мейдж.— Проте, купивши свою нирку назад, він уже не багач, а бідняк, бо потратив надбані гроші. А бідняк не здатен заплатити за операцію по приживленню нирки, тобто за трансплантацію. Значить, нирка не повернеться в черевну порожнину, до поперека, а зостанеться в руках бідняка, бездіяльна й непотрібна. Отже, бідняк, що продав нирку нашій фірмі, хай зостається багатчем бодай на десяток років. Повинна вам сказати, що жоден наш клієнт не купував у нашої фірми свою нирку назад. Вам, Хомо, спала така фантазія в голову, бо ви знаєте тільки свій колгосп і майже не обізнані зі звичаями суспільства рівних можливостей.

Грибок маслючок, либонь, почувався бовдур-бовдуром: ще б пак, начебто і спереду чоловік, і ззаду чоловік, а увесь — як на сміх в очах звабливої секс-бомби, з якою, либонь, могла б позмагатись у молодості хіба що яблунівська спекулянтка Одарка Дармограїха. Отож він ковтнув облизня, а Мейдж, не кепкуючи з грибка маслючка й не глузуючи, провадила далі:

— Так, у нашій країні кожен може розбагатіти на своїх нирках. Дехто шкодує, що не здатен продати відразу обидві, замінивши природні на синтетичні, проте, напевно, не за горами Кордільєрами той час, коли бідняки зможуть перейти тільки на штучні нирки. Можливо, саме штучні нирки врятують націю від інфляції, безробіття, голоду й масових злочинів. Закуповуючи нирки в країнах, що розвиваються, і в країнах третього світу, ми цим самим надаємо значну матеріальну й моральну допомогу їхнім народам. Щоправда, заради справедливості слід визнати, що нирки в цих країнах ми заготовляємо за значно нижчими цінами, ніж у себе вдома... Зізнаюсь і в тому, Хомо,— проникливим голосом сказала Мейдж, і еротичної радіації в кожному слові погустішало, аж яблунівського колгоспника мимоволі вдарило дрожем,— що на вищому консорціумі нашої аптечно-лікарської фірми недавно дебатувався дуже цікавий проект. Суть його зводиться ось до чого. Слід на кожній біржі праці по великих містах Америки організувати філіали фірми з метою невідкладної допомоги безробітним на місці. Не знайшовши всоте чи вдвохсоте роботи на біржі праці, безробітний не повинен повертатись додому, а йти до нашого філіалу, щоб здати ліву чи праву нирку й негайно одержати такі незайві долари. Проект провалено більшістю в один голос. Ця ілюзорна більшість злякалась, що комуністи і деякі ліві організації не зрозуміють гуманної суті нашої акції, зчиниться небажаний вереск у пресі і ця вакханалія спричиниться до соціальних катаклізмів. Ну що ж, тут прогнала не фірма, а безробітні. Бо для того, щоб дістатись до нас, вони змушені тратити останні долари й центи, а на ці долари й центи можна купити хліб і молоко для дітей!

Від щирого співчуття до безробітних і до їхніх голодних малих дітей у чарівної Мейдж у голосі забриніли істеричні нотки, проте ці істеричні нотки не пригасили струмування еротичної радіації в кожному слові. Грибок маслючок слухав секс-бомбу, нестямними очима блукаючи по незчисленних шкатулках-саркофагах із законсервованими нирками, а де він був думками? В тих довгих чергах, що зміями повитягувались коло бірж праці по містах-мегаполісах? У тру— щобах Сан-Пауло чи Ріо-де-Жанейро? У покритих кокосовим листям хижках диких африканських племен? На тихоокеанських атоллах, на яких після випробування атомної зброї й по нинішній день в усьому живому не здатна врегулюватись генетична програма, створена тисячоліттями еволюції живої матерії? Де в цю мить був Хома, грибок маслючок, старший куди пошлють, великий мандрівник?!

Пригноблений, у трансі, майже нічого не помічаючи, він подався слідом за Мейдж до іншого відділення, де зібрано велетенську колекцію очей. Вилучені з очних ямок черепів і поховані в прозорих саркофагах-капсулах, обладнаних для їхнього ідеального зберігання, вони скидались на дивовижні плоди, що вирости на дивовижному дереві. І важко було сказати, що це дерево — людина. Гак, це дерево — людина, котра добровільно чи з примусу продавала чи віддавала одно, а то й двоє очей. І це дерево-людина зросло в джунглях сучасного цивілізованого світу.

Карі, сині, зелені, голубі, блакитні, золотаві, сірі — вони дивились на Хому з якогось несправжнього життя і несправжньої сутності, і грибок маслючок зовсім розгубився під тими назавжди осклілими, холодними поглядами, йому не вірилось, що до цих очей, у їхні погляди колись повернеться тепло, що вони знову зможуть виражати ніжність і любов, гнів і ненависть.

— Ці очі в прекрасному стані,— щебетала Мейдж, нітрохи не переймаючись душевним сум'яттям яблунівського колгоспника.— Пригляньтесь до білкової оболонки чи рогівки — вони бездоганні в кожного окремого екземпляра. А зіниці, а кришталіки, а війкові м'язи, а сітківка, а зорові нерви! Фірма гарантує не тільки ідеальний стан зберігання свого товару протягом багатьох років, а також і прекрасні функціональні здатності, коли товар фірми стане власністю клієнта. Тут можна підібрати товар до смаку за кольором, за розміром, за формою, за діоптріями. За всі роки існування фірми — жодної скарги. Як правило, товар нашої фірми служить клієнтові надійніше й ефективніше, ніж його власний. І якщо ви, Хомо, захочете вдатись до послуг нашої фірми, то ніколи не розкаєтесь. Серед наших клієнтів — державні діячі країн вільного світу, підприємці, банкіри, гангстери, верховоди індустрії підпільного бізнесу, прекрасні представники найдревнішої професії, акули жовтої преси, професійні військові найманні і професійні вбивці.

Либонь, годилося б сказати, а якого ж виразу прибрали очі самого Хоми, коли з усіх усюд на грибка маслючка по— втуплювались осклілі крижані погляди. їхня поверхня, здавалося, скисла, як ото скисає борщ на четвертий чи на п'ятий день. Лише золотаві зіниці полум'яніли в тому перебухтілому скислому борщі, і полумінці в зіницях були такі, наче то під чорним лісом спіткався чорт із бісом, і похмурий погляд грибка

маслючка здавався не прямесеньким шляхом до пекла, а многотрудним і вибоїстим шляхом до бога. Під тим поглядом заокеанська секс-бомба залишалась незмінно звабливою й незворушною, бо, либонь, фірма платила їй гроші саме за звабливість і незворушність.

— Красно дякую,— похмуро сказав Хома,— а тільки я ще своїми очима добре бачу. Та й не хочеться мені до одної компанії з отими... Хай гангстери вставляють собі нові здорові очі, щоб краще стріляти. Та ще хай оті акули жовтої преси, щоб більше брехні навести... А в мене у Яблунівці своя компанія, моя компанія не потребує дивитись на світ чужими очима.

— Бачте, Хомо,— спробувала Мейдж пояснити безсторонність правил своєї фірми у ставленні до клієнтів,— для нас однаково поважаними є що професійні військові найманці, що яблунівські колгоспники. Але однаково поважаними за тієї умови, коли платять однакові гроші.

Побачили б ви Хому у великому та справедливому гніві! Старший куди пошлють, позбувшись усього притаманного йому дипломатичного лоску й етикету, обернувся начебто на клубок осіннього сухого перекотиполя, яке, підпалене кимось, котиться по колгоспній яблунівській землі. Здавалось, такий чоловік до добра — як до ярма, а до зла — як до меду. Здавалось, під бровами сидить по собачці, які брешуть на чарівну Мейдж і на всю її фірму. Коли б Хомі роги в ту хвилю — рогами всіх поколов би, переколошматив тут.

— Яблунівські колгоспники...— Слова каламутилися в грудях старшого куди пошлють, як біс у виру.— Яблунівські колгоспники не рівня професійним військовим убивцям!

Кожне слово в Хоми скидалось на сказаного нса, якому треба вступитися з дороги. Ніхто про Хому не сказав би, що в нього серце з перцем, а душа з часником, але ж і янгола можна обернути на чорта, коли того янгола послати в пекло, щоб помагав чортам підігрівати смолу в казанах. Зваблива Мейдж помітно знітилась, її очі-фіалки затріпотіли синім полум'ям, проте коли обізвалась, то в голосі не поменшала доза еротичної радіації.

— Від імені фірми і від свого імені перепрошую вас, Хомо,— сказала заокеанська секс-бомба, гойднувшись гнучким станом, мовби ліана від вітру.

Мовчки прийнявши вибачення, принесене йому від імені фірми та від імені її службовця, грибок маслючок, який із таким запалом відстояв честь яблунівського колгоспника,

став трохи оговтуватись. Тепер він уже не скидався на палаюче перекотиполе, й під бровами замість очей не сиділо по сказаній собачці, деś ці собачки поховались глибоко.

— А тепер прошу вас, Хомо,— чемно провадила Мейдж, усміхаючись так, наче рекламувала щонайменше весь американський спосіб життя, разом узятий,— а тепер прошу вас до святої святих...

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ПЕРШИЙ,

де знову йдеться про відвідини унікальної фірми-аптеки й де автор докладно розповідає про оторопіння Хоми, бо ж довелось йому побачити речі й справді подиву гідні

Тепер вони йшли через відділення, у якому було царство крові. Кров тут зберігалась у циліндричних капсулах, у кулястих і кубічних, а також у капсулах-паралелепіпедах. Службовці фірми, що траплялись назустріч Хомі, не звертали ніякісінької уваги на грибка маслючка. Поминувши царство законсервованої крові, вступили в царство кісток. Либонь, тут не було жодної кістки, якої б не мав людський скелет. Кістки плеча, передпліччя, стегна, гомілки, кісточки зап'ястка, хребці, лопатки, ребра, кістки черепної кришки, таза... Всі ці кістки були в необмеженій кількості, причому найрізноманітніших розмірів — деякі годилися б на пігмеїв і карликів, а деякі підійшли б циклопічним істотам.

Коли ступали через відділення крові, то в Хомі в очах майнуло німе запитання: тут чи не тут свята святих, про яку казала Мейдж? Таке саме німе запитання блимнуло в очах, коли ступали поміж кісток. А що чарівна заокеанська секс-бомба не зупинялась, то втретє в грибка маслючка таке запитання майнуло, коли опинились у відділенні шкіри. О, які зразки шкір тут можна побачити! Ці шкіри сховано в прозорих спеціально обладнаних сейфах, де шкіри мали змогу жити так, як вони могли б жити на людях, бо в сейфах прекрасно поставлено як теплорегуляцію, так і підживлення шкіри всіма необхідними елементами. Білі, чорні, жовті, оливкові, шоколадні, лимонні, апельсинові, абрикосові — тут містились шкіри всяких кольорів і всяких відтінків, і вони здавалися свіженькими, наче щойно злупленими.

Можливо, Хомі кортіло спитати про походження цих шкір та про ті ціни, які фірма пропонує, коли купує й коли продає як товар, проте зваблива Мейдж чомусь не зупинилась у цьому відділенні, її стрункі ніжки цокотіли все далі, й грибку маслючку нічого не заливалось, як слухняно простувати за тими закличними ніжками. Зразу ж спинились у відділенні органів дихання, де зібрано гортані, трахеї і легені. Найбільше тут містилось легень, які, звісно, діяли разом із усіма своїми бронхіальними гілочками й легеновими пухирцями. Зовні вкриті тоненькими легеновими плеврами, вони скорочувались в об'ємі і збільшувались, і пильний до кожної подробиці Хома не міг не запримітити, що тут, либонь, є легені не тільки дорослих чоловіків і жінок, а й дівочі та парубочі, а й дитячі.

Відділення органів дихання, напевне, також не було святою святих цієї фірми, бо Мейдж не зупинилася серед гортаней та рухомих легень, фортепіанні звуки її туфель уже лунали попереду, й старший куди пошлють мусив наддати ходи, щоб не відстати й випадково не загубитись у лабіринтах, про які не оповідала навіть антична грецька міфологія.

Мейдж не зупинилась і там, де виставлено шлунки, дванадцятипалі кишки, тонкі кишки й товсті кишки. Все це, звісно, жило й діяло, ледь ворухилось у прозорих медичних шафах із спеціальним обладнанням, у розчині, що правив за функціональне середовище й постачав ці органи всіма необхідними речовинами, зокрема, ферментами

слини, шлункового соку, підшлункового соку, кишкового соку, забезпечувало розщеплення вуглеводів, білків, жирів, а також дозволяло всмоктувати вуглеводи, білки, жири та воду.

Мейдж пролетіла, як прекрасне марево, й через відділення, що могло похвалитись і кількістю, і якістю залозів внутрішньої секреції, а також щитовидною залозою і гіпофізом. Так само прекрасним видінням промайнула там, де панувало буйство статевих органів, де владарювали статеві залози і т. д.,— очевидно, й ці відділення в їхній фірмі не вважалися святою святих.

Ага, коли грибок маслячок хуркливим хуркалом слідом за Мейдж ішов через відділення крові, то пробурмотів під носа за своєю звичкою: "Не все їсти скором — колись буде й піст". Серед кісток він промимрив: "Сьогодні загульно, а завтра цибульно". Серед шкір усяких мастей із язика старшого куди пошлють злетіло: "Був колись горіх, а тепер свистун". Серед гортаней, трахей і легень він зітхнув: "Не горіло, не боліло, як з лука спрягло". Поміж шлунків та кишок сказав: "Еге ж, на Тетяну поговор, що Тетяна вмерла, вона ж лежить на печі і ноги задерла". Серед залозів внутрішньої секреції Хома змовчав або ж сказав так тихо, що не почути, зате серед статевих органів як роззявив рота, то довго не затуляв, а потім бубонів: "Де кум — де коровай!.. Де кум — де коровай!.. Де кум — де коровай!.." Не станемо коментувати останнього здивованого вигуку, який вирвався десь із підсвідомості, як не станемо коментувати й попередні вигуки, що теж мали народитися тільки в підсвідомості, бо однаково не спроможемось осягнути всю їхню глибину й значущість.

І нарешті, стишивши крок, Мейдж ступила до зали, що нагадувала як не древньоіндійську пагоду, якої Хома ніколи не бачив, то принаймні київський планетарій, у якому грибок маслячок теж не був, проте бачив по республіканському телебаченню. Священна тиша панувала в цьому сферичної форми приміщенні, й старший куди пошлють, наслідуючи приклад Мейдж, завмер на вході, вражено й зачаровано роздивляючись кругом. І хоч заокеанська секс— бомба не похопилась жоднісіньким словом, грибок маслячок колгоспним своїм нутром одразу здогадався, що це і є свята святих фірми, її слава і гордість. І хоч стерильна чистота і лад, що відчувались у цьому сферичної форми приміщенні, були якісь особливі, майже неприродні, Хома тут почувався впевнено.

— У цьому відділенні наша фірма зберігає мозок,— нарешті озвалась Мейдж. І хоч голос її задля такої нагоди, як відвідини святої святих, набрав суворішого тембру, в словах не поменшало отієї еротичної радіації, котра відчутно бентежила грибка маслячка навіть тоді, коли він переживав напад гніву.— Хочу підкреслити, що наша фірма зберігає національні запаси мозку, тому, як ви розумієте, вона має колосальне стратегічне значення. Уважніше пригляньтесь до великих півкуль головного мозку, й перед вами якщо не відкриється смисл людського існування, то бодай ви задумаєтесь над тим смислом... Ось ці півкулі належали молодому клерку, що загинув у автомобільній катастрофі. Яка прекрасна кора вкриває їх, які розкішні звивини та борозни, що побільшують площу кори, водночас побільшуючи кількість тіл нейронів.

Можна не сумніватись, що і в лівій, і в правій півкулі неабияка біла речовина, а в білій речовині переднього мозку неабияка сіра речовина. Не можна не захоплюватись лобовою, тім'яною, висковою і потиличними частками великої півкулі цього передчасно загиблого клерка. Можна не сумніватись у тому, що завдяки своїм природним здібностям він у нашому суспільстві рівних можливостей міг згодом вибитись на одного з командирів виробництва, очолити акціонерне товариство або ж раду директорів великої компанії. Ви розумієте, Хомо, що цьому мозку ціни немає, що згодом, пересаджений в іншу голову, цей мозок ще здатен добитись в іншому тілі не менших успіхів, ніж то не судилось невдатливому клерку. Хочете поцікавитись, як ці великі півкулі головного мозку стали власністю нашої фірми? У молодого клерка виявилися спадкоємці з діловою стрункою, й вони не захотіли, щоб отаке багатство, яке ви бачите перед собою, та й пропало в могилі, сточене хробаками. Авжеж, бізнес є бізнес.

— Бідний клерк,— сказав Хома.— А оце чії мізки?

Й старший куди пошлють тицьнув пальцем у сферичну посудину, в якій також зберігались великі півкулі головного мозку. За обсягом вони майже вдвічі перевершували клеркові великі півкулі, якими щойно так захоплювалась Мейдж, і на них не можна було не задивитись.

— О! — вихопилось у молодой вродливої жінки, й на вустах її спалахнула така яскрава усмішка, що мимоволі кортить порівняти ту усмішку з блискавкою, тільки з блискавкою теплою й ніжною, яких у природі й не буває.— О! Це великі півкулі головного мозку містера Кварантіні, який очолював мафію в Буффало й загинув од рук мафії— конкурентки.

— Видно, башковитий був дядько,— висловив здогад Хома,— а так по-дурному загнущся.

— О! — вигукнула Мейдж, захоплена мудрістю яблунівського колгоспника.— Американська преса писала, що Ква* рантіні й справді загинув безглуздою смертю. У кількарічній боротьбі він винищив усіх, хто претендував посісти чільне місце в мафії, але, Хомо, ми живемо в світі жорстокої конкуренції, яка й рухає суспільство вперед. Молоді керівники мафії-конкурентки вирішили прибрати Кварантіні, поки старий лев не прибрав їх самих. Його було вбито п'ятьма кулями в найкращому ресторані міста, куди цей старий ловелас прийшов на побачення з коханкою.

— Де голова блудить, там хвіст радить,— слушно вдався грибок маслючок до яблунівської народної мудрості.— Як то кажеться, утіхи на годину, а біди до смерті...

— Авжеж, великі півкулі головного мозку Кварантіні є гордістю нашої фірми, але, Хомо, у нас що експонат, то гордість, ми намагаємось берегти і примножувати свою репутацію.

— Дурне діло не хитре,— зауважив Хома.

— Авжеж, дурне діло не хитре,— не стала заперечувати чарівна Мейдж.— А тепер ось прошу ознайомитися з цими експонатами...

Й заокеанська секс-бомба, ледь погойдуючись на високих ногах, наче полум'я свічки на теплому вечірньому вітерці, стала вихвалитись власністю фірми, зібраною під

склепінчастою стелею сферичного приміщення. Мовляв, так і так, дорогий Хомо, полюбуйтеся лишень цими великими півкулями головного мозку. Вони належали зовсім недавно геніальному рецидивістові, на совісті якого десятки загублених людських життів. Яка прекрасна кора, які борозни та звивини! Спеціалісти фірми дослідили, що ці півкулі відзначаються винятково розвиненими смаковою і нюховою зонами, слуховою і зоровою зонами, а найбільше, мабуть, шкірно-м'язовою зоною. Поряд із великими півкулями рецидивіста можна побачити великі півкулі знаменитого бейсболіста Джо Маккінлі, гордість нації минулих років, ідола її молодого покоління. Джо Маккінлі загинув в авіаційній катастрофі, завдяки винятковим зусиллям медиків пощастило врятувати лише оці великі півкулі головного мозку, й тому смуток і печаль нації, особливо ж її молодого покоління, були не такі безнадійно трагічні. У Джо Маккінлі великі півкулі не такі розвинуті, як, скажімо, у геніального рецидивіста, звивин і борозен тут менше, отже, менше й нейронів, але від того гордість американської нації не перестає бути гордістю, чи не правда, Хомо?.. А ці великі півкулі головного мозку належали каскадеру екстра— класу, цей каскадер знімався в найпопулярніших фільмах жахів, його трюки зафіксовано в десятках розважальних стрічок, які принесли продюсерам мільйонні прибутки. Але в кожного своя доля, з одним феноменальним трюком безстрашному каскадерові не повезло, й тепер ось, Хомо, ви бачите ці хоробрі, ці мужні півкулі, які продовжують жити в створених для них сприятливих умовах. А вже ці великі півкулі головного мозку належать вченому-енциклопедисту, для якого не існувало таємниць у жодній із галузей знань, у кожній науці інтуїтивним чуттям і генієм своїм він прозиравав завтрашній день. Але фатум є фатум, і цьому видатному розуму судилося загинути від руки п'яної своєї утриманки, дівичі вільної поведінки, пощастило врятувати тільки великі півкулі головного мозку. Авжеж, зараз у них народжуються нові геніальні ідеї, тільки ж не можуть вони виразитись у конкретній формі, приступній для людей і звичній для них, ось тому ці ідеї застаються за сімома замками... А ще полюбуйтеся, Хомо, на ці екземпляри, тут ціла колекція великих півкуль головного мозку, які ще вчора чи позавчора належали солдатам американської армії, але ж ніщо не вічне під сонцем. Ось емкземпляр, що колись керував військовим льотчиком, ось цей керував командиром підводного атомного човна, ось цей керував сержантом-десантником. Ніде в світі, Хомо, ви не побачите нічого подібного, тому дивіться, любуйтеся, запам'ятовуйте, й не кажіть, прошу вас, що колись яблунівський колгосп "Барвінок" зможе похвалитись чимось схожим. Жодному колгоспу такий бізнес не до снаги, а до снаги лише вільному підприємству в умовах вільного світу.

— А таки так, трясця вашій матері! — мусив згодитись грибок маслючок.— Своїх мізків у нас вистачає в кожного, але тримаємо при собі, не розкидаємось добром. Скупі, а хто скуп, то не глуп. Як то мовиться? І рад би, і дав би, і є що, та ні в що. І якби ваша фірма зажерлива, що прагне добути ремінця там, де собаки й лика погризли, та сягнула, господи сохрани, нашої Яблунівки, то дістала б у нас тільки рожна та ще нашої славної-преславної дзуськи.

— Дзуськи? — перепитала Мейдж, і знаменита українська "дзуська", народжена її вустами, випромінила стільки еротичної радіації, що грибком маслючком затрусило, наче осиковим листячком.

— Ага, дзуськи! — повторив гордий Хома. — А в нас трудно вирвати, як псові з зубів.

— Тепер від імені фірми хочу звернутись до вас із запитанням, — зовсім не образилась Мейдж на грубувату відвертість грибка маслючка. — Чи не хотіли б ви заповісти свої великі півкулі головного мозку нашій фірмі? Звичайно, за великі гроші, які одержать ваші спадкоємці. Ваші півкулі посядуть одне з найпочесніших місць, складатимуть честь і славу фірми.

— Ні, не хочу, — заперечив Хома не без гніву і не без обурення за таку пропозицію.

— Але чому? — здивувалася заокеанська секс-бомба. — Значну частину грошей ви можете одержати готівкою ще за життя. Стільки середній американець не одержує за все своє життя...

— Волю, щоб мої мізки зогнили на рідному яблунівському цвинтарі, — твердо відповів Хома. — На тій землі, де коли допадався до меду, то з ковшем, де я був хватом до вареників, де їв до поту, а робив, аби не змерз. Свої мізки, Мейдж, я не хочу розтринькувати по ваших смітниках, от!

Чарівна Мейдж, очевидно, була шокована такою гнівною відповіддю Хоми, а тому вперше втратила дар мови, якого вона досі не втрачала ніколи. Оговтавшись, мовила:

— Але тільки наша фірма, єдина в світі, здатна гарантувати безсмертя вашим великим півкулям головного мозку в майбутньому! Лише завдяки зусиллям нашої фірми вони не зогниють у яблунівській землі, а зможуть ожити якщо не через рік чи два після вашої загибелі, то через сотню років!

Мейдж говорила палко, пристрасно про те, що їхня фірма є благодійницею сучасного суспільства, й ця її благодійницька роль дедалі зростатиме. Авжеж, вона займається трансплантацією серця, печінки, селезінки та інших внутрішніх органів. Але вінцем діяльності фірми є операції по видаленню у людей не вельми продуктивних, м'яко кажучи, великих півкуль головного мозку і по вживленню на їхнє місце потужних і надійних півкуль. Операції по вилученню своїх і по пересадці чужих провадить, звичайно, фірма, яка має спеціалістів-віртуозів, не кажучи вже про будь-які комплекти великих півкуль головного мозку. Ось вони, Хома, перед вами! Ще не трапилось жодної невдалої операції. Діяльність фірми цілком легальна, користується підтримкою ділових кіл та уряду. Ще б не зажити такої підтримки, коли представники ділових кіл та уряду є тут найчастішими клієнтами. Гак, вони нерідко вдаються до операції, завдяки якій, скажімо, член демократичної партії, вилучивши свої мізки, купує і вставляє собі мізки молодого, здорового регбіста, а член республіканської партії — мізки солдата військово-повітряних сил. Якби ви знали, Хома, скільки людей у нашій державі розжились на чужі мізки, а відтак і на чужу свідомість! Чимало діячів Пентагона ходять із великими півкулями головного мозку, які в минулому належали гангстерам чи терористам. Півкулі шахраїв чи кишенькових злодіїв часто потрапляють до сивих завсідників біржі, що люблять грати на курсах акцій, наживаються на валютній лихоманці. Шановані

батьки великих сімейств залюбки носять мізки сутенерів, ловеласів і еротоманів. Серед письменників, що постачають свою продукцію на ринок масової культури, в моді мізки здорових дебілів, які за свого життя не були обтяжені ніякими проблемами, а також мізки параноїків. Представники жовтої та бульварної преси віддають перевагу мізкам гомосексуалістів, педерастів і всяких сексуальних збоченців, яких у вільному світі з подальшим розвитком демократії не меншає, а більшає. Старі генерали знають толк у мізках молодих куклукскланівців, що випадково загинули, здебільшого в ліжку чужої жінки. У нас є грандіозна картотека, заведена на осіб, яким фірма сприяла в проведенні операцій. Так, ми легальне приватновласницьке підприємство, проте ніхто не афішує своїх стосунків із нами, й фірма також зберігає таємницю. Деякі клієнти звертаються до нас і вдруге, і втретє — у тому разі, коли хочуть випробувати всякі мізки, всякі півкулі. До того йдеться, Хомо, що в майбутньому кожен стане клієнтом фірми, кожен захоче вдатись до операції, щоб свої мізки замінити на чужі, надійніші й практичніші, з якими легше пристосуватись до цього мінливого світу. Так, є кон'юнктура на великі півкулі головного мозку. Скажімо, оцеї прекрасний екземпляр, який належав колись геніальному вченому-енциклопедисту, не вельми котирується, бо кому в наш час захочеться бути генієм! Проте ми не втрачаємо надії продати ці півкулі з великою вигодою, бо диваки не перевелись. Не хочу бути потайною, Хомо, скажу відверто, що й ваші великі півкулі головного мозку не створили б ажіотажу серед наших клієнтів, усяких там банкірів, капіталістів та імперіалістів. Бо якому імперіалістові захочеться розлучитися зі своїми півкулями, щоб трансплантувати собі півкулі яблунівського колгоспника з "Барвінку"? Та він швидше пересадить собі за мільйонну суму півкулі якогось шизоїдного статевого збоченця, ніж ваші! Однак наша фірма хотіла б придбати великі півкулі вашого головного мозку з метою реклами. Це були б перші півкулі колгоспника, придбані фірмою, й вони б викликали серед клієнтів гострий інтерес своєю екзотичною незвичністю. О Хомо, що б ви казали чи не казали, а екзотика завжди справлятиме враження!

— Біле, як свинячий сир,— нарешті озвався старший куди пошлють.

— Як розуміти вашу відповідь?

— Ох і кучма! Привела наша мати Каленика, та не знаєм, як звати.

— Фірма не зрозуміє вашої відповіді.

— Еге ж, добра то річ із-за чужого плеча свої ноги попасти.

— Очевидно, ваші відповіді ми закладемо в комп'ютер" ну систему, щоб вилуцити раціональний смисл. Хоча комп'ютерна система навряд чи впорається з ірраціональною загадковістю, притаманною вашому афористичному мисленню, Хомо.

— Ви мовчіть, а ми будемо потакувать.

— І комп'ютерна система спасує, не тільки я.

— Віз у лісі, а хомут за лісом у болоті, а коняка — чорти її знають де, як же поїхати по соломі?

— О Хомо, змилосердьтесь наді мною й над моїми великими півкулями головного мозку! Адже з вашого боку це жорстокий, хоч, може, й вишуканий, садизм —

відповідати мені в жанрі яблунівських колгоспних афоризмів! Я звикла до чіткої математичної логіки, а ви постійно вдаєтесь до перлів, що здатні народитись тільки в колективному хаосі народної підсвідомості.

— Мейдж, згадайте, що рідна Яблунівка прокляла б мене, якби я повернувся на батьківщину із запрованими мізками. Я був би першим запрованцем, який працює в колгоспі спільно з чесними людьми. Що б мені сказав начальник районної міліції товариш Венеційський? А рідна жінка Мартоха? А названий синочок Хомко Хомович? Навіть пройдисвітка й спекулянтка Одарка Дармограїха, до котрої я колись ходив позичатися за телицю, й та плюнула б мені межі очі. А що вже тоді казати про трудящих людей усього світу! Ні, Мейдж, я ніколи не пристану на ласі обіцянки грошей, безсмертя і слави. Мої мізки могли народитись тільки на яблунівській землі, на чужині їм не прищепитись і не привитись.

Старший куди пошлють говорив, наче горохом сипав об стіну, і слова його палкі скидались на отих двох дідів та на дві діви-невісти, що підняли ярмарок на місті. А верткий язик скидався на жалку кропиву, що ніяк із рота війнутись не годна, щоб боляче вжалити заокеанську секс-бомбу. Щоки в Хоми з досади посоловіли, наче не з доброї муки були зіплені. Ось до чого може довести будь-якого нашого колгоспника пропозиція запродати свої великі півкулі головного мозку, щоб вони красувалися серед мізків усяких там клерків, регбістів, сутенерів, наркоманів, професійних військових убивць, а згодом, дивись, ще й були б пересажені в чийсь чужу заокеанську черепну коробку! Грибок маслючок багато говорив, і кожне його слово було з зубами народжене, і в кожній його фразі дюжина гемонських чортів воловодилась, і кожна фраза, здавалось, роззявляє таку безмежну та лиху пащеку, що здатна живцем ковтнути оту Мейдж із усією її рекламною чарівністю і звабливістю. Уволю наскубши, як то мовиться, товстого сала з худого пса, Хома кинув недобрим поглядом по всіх великих півкулях головного мозку, якими заповнене сферичної форми приміщення, ця свята святих фірми.

— Вправляйте мізки своїм товстосумам-кровопивцям, своїм генералам-розбійникам, своїм президентам-словоблу— дам,— сказав Хома з нещадною принциповістю,— а до яблунівського колгоспника вам зась! На цьому слові та й бувайте здорові! Спасибі за полудень, що наївся та й голоден!

— Хомо! — сплотнілими вустами інтимно прошепотіла Мейдж,—Ви ж бо хотіли взяти моє серце!..

Старший куди пошлють, котрий уже намірився йти геть, зупинився на той розпачливий зойк. Під ніс собі пробубонів: "Еге ж, не вставай, Хомо, з-за обіду, бо в печі ще долото жарене". Сказав уголос:

— Уже поїхало помело, що в гостях у віхтя було!

Звісно, Мейдж нічого не втямила з того, що сказав грибок маслючок, а тому страждання на її рекламній вроді обличчі не поменшало, а побільшало. Хто відає, може, й справді за якусь годину-півтори їхньої зустрічі встигла закохатись у цього любомудра й златоуста? Загадки жіночого ества невичерпні, отже, могла, чому б не

могла! Бо не вона перша, не вона й остання, хто відчув на собі чари працюючого тваринника з колгоспу "Барвінок"...

— Хомо!..— знову прошепотіли її спопелілі від великої туги рекламного малюнка вуста.

— Пошли тобі' здоров'я, та з неба дощ, та хліб, та цвіт, та всячину!

Так по-яблунівськи щиро попрощавшись із Мейдж, старший куди пошлють таки примусив себе рушити з цього пантеону людських органів, із цього лікарсько-аптечного паноптикуму, а чарівна молода жінка з розпукою дивилась йому вслід, і її сині очі-фіалки зів'яли, наче від пекельної спеки.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ДРУГИЙ,

де мовиться про нову зустріч із бородатим художником, про панно трудової слави, що спричинилось до чергової творчої поразки основоположника естетики рухомого мистецтва

Правда ж, доброго крюка дав автор, помандрувавши слідом за Хомою в оту Америку, але ж чи сінним конем, чи солом'яним волом пора вертатись у Яблунівку, треба вхопити рідну тропу — й чи пішки йти без замішки, чи йти помаленьку, щоб догнати стареньку...

Щоб спокутувати перед Яблунівкою своє захоплення Америкою, я, вибравши вільну хвилину, надумав податись у гості до бородатого художника, який своїм мистецтвом, безсмертними ідеями рухомого живопису не тільки відображав найпомітніші віхи колгоспного життя, а й втілював їх у вікопомних формах.

Не сумніваючись у тому, що бородань днює й ночує в Будинку культури, я подався до цього вогнища культури, яке з кожним днем розгорялось усе яскравіше.

Синій джинсовий костюм на бороданеві висів, наче на кілку. І якби ми побачились уперше, то я подумав би, що переді мною не людина, а городнє опудало, яке хтось із грядки заніс сюди, в просторе фойє. В усіх святих мучеників на всіх старовинних іконах я не бачив таких мученицьких очей, як у нього. Коли Ісус Христос ішов на Голгофу, то, либонь, у нього був життєрадісніший вираз обличчя, ніж в основоположника рухомого живопису. Його можна було б, напевне, порівняти тільки з тінню жителя Хіросіми — з тією тінню, що зосталась навечно на стіні вцілілого будинку від спалаху атомної бомби, з тією тінню, яку можна назвати апокаліптичним фотонегативом.

Хоча з бороданем відбулись такі разючі переміни, проте дух його залишився живий і незламаний. Печать цього могутнього духу лежала на страдницькому обличчі, поораному зморшками, наче яблунівське колгоспне поле. Далекі вибухи цього духу таїлись на денці зіниць, і, здається, саме зіниці були тими човнами Харона, що везли той дух по водах Стікса в царство мертвих, та так і не довезли. Так і кортить сказати, що лише завдяки силі свого духу бородань іще залишився живим, міг і далі підтримувати вогнище культури в Будинку культури.

Згадалась наша остання зустріч тижнів зо два тому. Бородань тоді був у розпачі, бо правління колгоспу на чолі з Димом забракувало картину, де показувались оранка землі й посівна в колгоспі.

Як пішло вже на лихо, кажуть Яблунівці, то дійде до погибелі тихо, та основоположник рухомого живопису, звісно, не збирався здаватись. Від його зігнутої та згорбленої постаті йшли такі відчутні магнетичні струми, що я не сумнівався: ось зараз він ударить лихом об землю, бо знає, уже що буде, то буде, а більше копи лиха не буде, бо він упевнений, аби лихо, а розум буде!

Почуваючись ні в сих ні в тих, я заговорив про погоду:

— Таке тепле літо, що й баба сердита на піч.

Бородань, сидючи на дерев'яній лаві, заляпаній фарбами, позвішував уздовж колін довгі руки, схожі на гарбузове гудиння. Очі пом'якшали, вже не скидались на гострі гайдамацькі ножі, а потупішали. Й далі різали моє тіло вздовж і впоперек, та ще й на дрібненькі шматочки, але біль здавався не такий нестерпний.

— А циганам таке літо, що грішникам рай,— знову сказав я про погоду.

Бороданеві очі зовсім одм'якли, тепер у них замерехтіла ота пронизлива космічна курява, яка так вразила мене під час першої зустрічі, а зіниці вже не здавались човнами Ха— рона, що перевозять лихо в царство мертвих, а знову нагадали далекі зоряні галактики. Зрадівши цій прекрасній переміні, що сталася з художником від моїх реплік про погоду, я знову сказав:

— У кожному році два Юрії, обидва вони дурні — один голодний, другий холодний.

Анемічна машкара наче зіслизла з обличчя бороданя, тепер він знову став нагадувати життєлюбця, якому не чужі прянощі земного буття, повернувся владолюбний вираз, зморшки на чолі виказували не розпач і втому, а мудрість

— Літом і качка прачка, а зимою і дівка шмаркачка.

Бородань усміхнувся — де й поділись із його очей гострі гайдамацькі ножі, гартовані у вогні народного гніву. Звівся з лави, по-дружньому потиснув мою руку й сказав голосом, у якому начебто почувся далекий гуркіт реактивного літака:

— Як у Яблунівці кажуть? Такий добрий урожай, що молотив цілий день, а віяти нічого.

Чудно точилась наша розмова! Я не осмілювався запитати прямо, щоб нетактовним своїм інтересом не поранити тонку художницьку психіку, а бородань також не зважувався відкрито зізнатись у своїх переживаннях. Хоч йому ой як кортіло! Але наша балачка топталась довкола суті, як п'яна компанія довкола яблунівської чайної, й здавалось, що якась моя думка начебто й погналася за зайцем, а коневі чомусь голову зламала, що якесь моє зауваження попало кулею в пліт, що якесь своє зауваження я довго шукав, та на чортзна-що попав! І так само в бороданя лу— чалось: якась химерна мисль совалась у його словах, немов Ничипір на гарячій сковороді, якась сентенція виходила шита на пробиту, якесь спостереження як ішло пішком, так і поверталось з порожнім мішком.

Ми б і далі, напевне, ловили мить порозуміння між собою, як ото кіт ловить шпака, що вгорі літає, та, на щастя, зайшла до фойє Христа Борозенна, тримаючи хлопця за

руку. Нівроку молодичка, з хорошими статками, які ніколи не будуть в упадку. Очі її виглядали на два глибокі колодязі, з котрих воду не вичерпати й не виносити ніяким збаном до схилу віку. І брови такі темні, що не злиняють од вітру. Малий Хомко вдався у матір: в оченятах також кринична вода чиста світилась, брови-гілочки ні за якою водою не спливуть ніколи, сяйво личка ніколи не зійде ні в честь, ні в славу.

— Прийшла сказати, щоб забрали мене з картини,— озвалась Христя Борозенна.

— А це ж чому?—Голос у бороданя був гіркий, мов гірчак.— Що сталося?

— Сталося те, що корова Манька в моїй групі приболіла, й корові Колекції нездужається, ось і впали мої надії, тепер я вже не передовичка в колгоспі.

— Значить, не передовичка? — з трагізмом у голосі перепитав бородань.

— Ні.

— Й не можна нічого вдіяти?

— А що тут удієш? Побачили б ви Маньку, яке в неї стало вим'я! Почервоніло, набрякло. Десь їй сонце в полі напекло. Пастки не пасеться, їсти не їсть, ледь ноги переставляє. Вже Манька в поле не ходить, у стійлі стоїть, я змазую їй вим'я і свіжою сметаною, і вершковим маслом, і вазеліном. Загоїться, авжеж, але треба почекати.

— Аз Колекцією що сталося? — не поменшало трагізму в голосі митця.

— Чиряки погнали по вимені, а одна гноячка завбільшки з горіх. Завжди вона в мене чистенька, доглянута, а то чередники пасли череду на болотах під лісом, десь вона там застудилась. Та й тиждень замість мене підмінна доярка доїла мою групу, ось і сталося, не доглянула. Я вже тій Колекції мию вим'я теплою водою з милом, і витираю, і змащую йодом. І вже мій Невечеря через ту Колекцію не спить, лікує, але чи не доведеться вибракувати.

— Вибракувати? — бринів трагізм у голосі митця.

— Ага, вибракувати. Значить, надії мої впали, й хто зна, коли піднімуться, поки Манька й Колекція числяться за мною. Люблю їх, як рідних, та від моєї любові їм не легше. Так що тепер я вже не знатна доярка, а ϵ аз не знатна, то прошу зняти з картини.

Христя Борозенна повернулась і подалася геть із фойє, ведучи за руку малого Хомка, який оглядався, хлюпаючи з очей кришталево чистою водою довірливого погляду.

— Останній удар! — прошепотів художник.— Останній удар — і найважчий... Повний крах ідеї мого панно трудової слави. Повний крах...

І нарешті бородань відкрив мені історію задуму й створення панно трудової слави.

Фронтальну стіну у фойє мала прикрашати картина — колективний портрет. Колективний портрет кращих людей Яблунівки, тих, що домагаються найвищих показників у праці, а також можуть правити за зразки моралі. Кандидатури до колективного портрета обговорювались на правлінні колгоспу. Справді, серед кращих обрано найкращих, серед достойних — найдостойніших, серед морально стійких — найстійкіших. Саме тих, хто є прикладом для підростаючого покоління сьогодні, хто зостанеться прикладом і завтра. Панно трудової слави мало вражати

монументальністю, масштабністю, епохальністю. Реалізації задуму віддано дні й безсонні ночі копіткого натхнення, міць бунтарського хисту. Своїх героїв бородань малював на натурі — в полі, на свинарнику, на корівнику, на стані механізаторів, за кермом автомобіля. Він схуд тілом, зате укріпився духом. Нарешті макет майбутнього панно трудової слави був майже готовий, коли почалися неприємності.

Серед кращих яблунівців, героїв колективного портрета, була пташниця Настя. Пташниця трохи засиділась у дівках, мріяла вийти заміж і нарешті вийшла — тільки не в своє село, а в сусіднє, у Сухолужжя. Чоловік їй трапився, може, й не п'яниця, але щирий любитель оковитої, до того ж прогульник, бабій і аліментник, який став гріти кулаки об свою молоду дружину. Звісно, правління колгоспу порадило зняти образ Насті з колективного портрета, бо де ж це видано, щоб героїню чоловік бив, до того ж героїня не виявила належного яблунівського патріотизму, інакше вийшла б заміж у своєму селі, а не в чужому.

Кращий колгоспний шофер — батько чотирьох дітей, власник "Запорожця", виграного за лотерейним квитком, постійний слухач клубного лекторію "Алкоголізм — ворог здоров'я, сім'ї, суспільства" — раптом ускочив у тяжку аварію, позбувся прав і опинився із загіпсованою ногою в районній лікарні. Звісно, що цією аварією він позбавив себе місця на Пс^іно трудової слави, бо перестав бути кращим колгоспним шофером. Знатний тракторист і комбайнер — учасник війни, заводіяка, душа кожної чоловічої компанії — раптом перед виходом на пенсію надумав од своєї старої жінки переметнутись до молодшої сусідки. Й хоч, може, в молодшій сусідки порозкошував два дні й дві ночі, потім непереборно потягнуло до жінки законної, хоч і трухлявенької, та цих буйних двох днів і двох ночей виявилось досить, щоб його образ також зник із панно трудової слави. Не змогла довго втриматись на належній висоті молода телятниця (вона привселюдно посварилася з директором школи Кастальським, який начебто не дбав про її навчання в дитинстві). Агронома забракували тому, що він не наказав вчасно пересіяти вимерзлу взимку латку озимої пшениці.

З усіх яблунівців, що творили колективний образ сучасника, що складали панно трудової слави, zostавалась тільки доярка Христя Борозенна. Звісно, для масштабного та епохального панно замало однієї доярки, навіть найнепорочнішої, хоч Христя непорочністю не відзначалась, інакше не знайшовся б малий Хомко, коли не було законного чоловіка.

— Тепер немає й Христі, — мовив бородань, закінчивши свою розповідь. — От якби корова Манька не підкачала та корова Колекція не підвела!

Так, тепер у нього не було й доярки Христі Борозенної, котра не стала чекати, поки правління колгоспу забракує її образ на картині, котра сама прийшла до художника, котра сама забракувала свій образ, бо так підказало їй трудове сумління.

Скільки невдач уже зазнав у Яблунівці основоположник рухомого живопису в новому мистецтві наших днів! Переді мною як жива постала ота корова червоної масті, котру, на жаль, вибракувано й відправлено чи то на шкуродерню, чи то на м'ясозаготівельний пункт. А комбайн, малюючи який бородань виявив себе генієм

мотовила, хоч, може, і не впов-> ні впорався із задумом, раз правління на чолі з Димом знайшло недоліки. А поле, яке орють і засівають! На жаль, у тій картині художник також не зміг догодити правлінню. А тепер ось — панно трудової слави, котре повинне було принести якщо не безсмертя в пам'яті людства, то бодай визнання колгоспників "Барвінку". Й тут — невдача! Дивно, й чому це основоположнику рухомого живопису не вдається з одного чорта утяти два; чому він ніяк не може зловити зайця за хвіст, чому весь час попадає, як сліпий на стежку? Видно, так йому вже судилось — облизуватись, як після маківки, крутити носом, як тертого хрону понюхавши, наймати куцого без хвоста!

Звісно, після стількох невдач перепадешся на смик, станеш схожий на отого сліпого, що доганяє глухого. Проте бородань і не думав здаватись чи відступати — великою незламністю світилися очі, де моторошним блиском знову іскрився космічний пил.

— А вихід усе-таки є,— мовив художник, і в голосі почувся далекий гуркіт надзвукового літака.

— Так, вихід має бути,— покvapливо згодився я. Й поспитав: — А який?

— Як основоположник рухомого живопису, я постійно припускаюсь прикрої помилки, бо в основу свого малярського методу не кладу рушійну ідею використання модерного стилю.

— Ай справді! — зрадівши, вигукнув я.

— Ось над цим і слід подумати. Річ у тому, що я вже не маю права помилятись чи зазнавати невдач. Адже моє мистецтво належить колгоспу "Барвінок".

Я хотів побачити бодай фрагменти, бодай рештки панно трудової слави, нишпорив поглядом по стінах, по кутках — і марно. Чи в святому невдоволенні колективний портрет сучасника знищено, чи сховано. Попрощавшись, я подався геть із фойє, а перед очима бовваніла згорблена постать змарнілого митця, який так нещадно спалював і спалює себе на вогні натхнення. При такому самоспаленні скоро від нього зостанеться, наче після кремації, жменька попелу, захована в синій джинсовий костюм.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ТРЕТІЙ,

де розказано про брудні прийоми буржуазної преси, що в кривому дзеркалі сенсаційності писала про перебування грибка маслячка за океаном, про позицію районної газети, а також про французьку горлодерку, з якою незмінно пов'язувалось ім'я Хоми.

Не можна сказати, що про перебування Хоми за океаном не писала світова преса. Серед світової преси найбільшу увагу йому приділяла районна газета, і, слід сказати, саме на її сторінках появилася найдостовірніша інформація. Кажемо — найдостовірніша, бо всякі буржуазні рупори часто так препарували факти, так тенденційно подавали події, так необ'єктивно писали про зустрічі грибка маслячка з трудящими чи діловими колами країни, що могло здатись, наче мова йде про відщепенця чи дисидента, про кримінального злочинця, який хоче видати себе за поборника прав людини в обітованій Яблунівці. Буржуазні рупори, зчиняючи лемент

довкола небуденної постаті старшого куди пошлють, намагались рівняти ягня проти коня, вони брехали сяк, так, накосяк, аби не по-людському, в них яка ляпанина була, така й хапанина, але ніяк не вдавалось їм очорнити Хому. І велику роль тут знову ж таки відіграла районка, яка сміливо вступила в єдиноборство з найбільшими концернами дезінформації світової громадськості, насамперед — із західнонімецьким концерном Акселя Шпрінгера. І хоча районка виходила тричі на тиждень на чотирьох вузьких сторінках, вона вміло виводила на чисту воду своїх нечистоплотних опонентів. У цьому поєдинку районної газети зі спрутами капіталістичної дезінформації взяла участь навіть знаменита пройдисвітка і спекулянтка Одарка Дармограїха, котра вмістила допис на шпальтах свого улюбленого органу. Покаянно б'ючи себе в груди, ловкачка і крутішка заявила, що винна в багатьох гріхах, а найдужче в тому, що позичала Хому за породисту телицю, а сам грибок маслючок, будучи чесним і наївним, як дитина, не розгледів ошуканства. Скрегочучи зубами від безсилої люті, деякі буржуазні рупори не так передрукували допис яблунівської спекулянтки, як вмістили короткий його виклад серед усякої реклами, оголошень, що читачі навряд чи помітили.

Отже, як бачимо, світова преса таки писала про Хому, хоч не без лицемірства та брехні, бо, звісно, буржуазним

писакам не міг сподобатись тріумф яблунівського колгоспника, глибока пошана до його особи трудових верств, а також гнаних і упосліджених класового суспільства. Вони часто запрошували старшого куди пошлють якщо не в свої робітничі клуби, то додому на чашечку кави та бісквіт. Хома, звичайно, не стомлювався розказувати їм про колгосп "Барвінок" і тваринницьку ферму, де працював, про види на урожай у цьому році, про виконання й перевиконання планів. Слухали, затамувавши дихання, про трагічну смерть колгоспного бухгалтера Петра Зосимовича Варави на своєму посту в бухгалтерії, й про непередаваний вираз його очей, якого вони прибирали після спожитого під варені раки свіженького бочкового пива. Не стомлювались розпитувати про дідків Гапличка та Бенерю, котрі вже повиходили на пенсію, про соціальне забезпечення в колгоспі, бо, звісно, обидва дідки для заокеанського ладу були за близьких та рідних... Авжеж, багато відбувалося зустрічей, розмов, та марно було б шукати докладний звіт про ці палкі єднання сердець на сторінках преси, що відкрито служить монополіям, військово-промислому комплексу, великому капіталу. Це замовчування стало ще одним свідченням продажності й лицемірства тих, що маніпулюють інформацією, що формують громадську думку у вигідному для себе руслі. Та господь із ними — з отими, що і сміх, і біда, людям сором казати, що зроблять із лемеша швайку, що пишуть, мов курка лапою.

Сенсація — ось що годує їх, на чому тримаються вони. Можуть не помічати річки народної крові чи китайської агресії проти стражденного В'єтнаму, зате в фантасмагоричних тонах розмалюють адюльтер підтоптаного товстосума з голлівудською кінозіркою. А коли нема сенсації, то слід вигадати її, вдавшись до найнедостойніших прийомів, хоча в них нема достойних чи недостойних, усі прийоми хороші, коли дають зиск і гроші.

Ось до якого трюкацтва вдалися, щоб опорочити Хому. Саме тоді гастролювала за океаном знаменита французька співачка, яку рідна жінка Мартоха в нападі безпідставних ревностей називала горлодеркою. В бульварній пресі появились недвозначні натяки, що всесвітньовідома шансо— ньетка свій приїзд із Парижа до США приурочила до приїзду Хоми з Яблунівки. А старший куди пошлють — у свою чергу! — приурочив свій приїзд із Яблунівки в США до приїзду шансоньетки з Парижа. Відділи світської хроніки звіти про їхнє перебування вміщували поряд, часто навіть об'єднуючи спільною шапкою. Крім того, поряд друкувались їхні портрети — чарівна шансоньетка у вечірній сукні, пошитій у наймоднішого паризького кравця, і грибок маслючок у традиційному своєму одязі. Пролазливі хронікери в різній формі ставили знаменитій французькій запитання: "Як ви ставитеся до Хоми?" Співачка незмінно відповідала: "О!" Вечірні й ранкові газети виходили з крикливими заголовками: "О! О! О!" Тобто зміст відповіді перекошувався до невпізнанності. Продажні писаки питали і в Хоми: "Як ви ставитеся до французької шансоньетки?" Старший куди пошлють незмінно відповідав: "Ого!" А вечірні і ранкові газети аршинними літерами заголовків кричали: "Ого! Ого! Ого!" Тобто виходило, що мішків гречаної вовни Хома набалакував утричі більше, ніж насправді.

Районна газета писала, що маршрути Хоми і шансоньетки в Америці ні разу не перетнулись, проте буржуазна преса, схильна до брудних наклепів та інсинуацій, цю безсумнівну істину подавала дуже дивно. Так, наприклад, одна з газет у курортному місті Майамі-Біч писала: "У нас немає доказів на користь версії, що вони зустрічались інкогніто в одному з готелів нашого міста, але ж немає доказів, які спростували б цю версію, отже, є всі підстави стверджувати, що не можна відкидати жодну з версій, котрі або допускають можливість зустрічі, або ж заперечують". Даруйте неоковирність цитованої тут фрази, перекладеної дослівно і зі збереженням усіх знаків пунктуації, проте вона яскраво свідчить про казуїстичне мислення й лукаве фарисейство тих прес-королів, які на газетній кухні варять отаке вариво, присмачуючи його пошлістю, еротикою, штампами дезінформації і брехні.

Французька шансоньетка, закінчивши бліц-гастролі, відбула на береги Сени, так ніде і не здивавшись із Хомою й не потиснувши йому чесної руки. І що ж? Якийсь брудний газетний листок, що виходить у столиці розваг Лас-Вегасі, у цьому центрі наркоманії, розпутства і злочинності, вийшов із заголовком на першій сторінці: "Тепер між ними не океан розлуки, а океан любові!" Гаразд, що саме цей номер не потрапив до рук рідної жінки Мартохи, котра, звичайно, уважно стежила за буржуазною пресою, інакше б вона щось та вдіяла: чи з собою, чи з поясом цнотливості, дарованим невірним і лукавим Хомою, а чи з лебедем, що, очунявши, не думав кидати їхнє обійстя.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому йдеться про те, як яблунівські колгоспники готуються до повернення в рідні пенати старшого куди пошлють

Ще той Хома по світах блукав та дива споглядав, десь там без горілки не затівав говірки, а як випивав із бізнесменами варенухи, то й починали густити гуртом, як осінні

мухи... Ще той старший куди пошлють, далеко будучи і від Попівки, де хліб по півкопійки, і від Перекопу, де хліб по копі, із білими та чорними своїми приятелями сповідав мудру істину: пий, їж, поки рот свіж, а як зав'яне, то й пити перестане... Ще той грибок маслючок накидав лукавим оком на заокеанських секс-бомб, уболіваючи за їхнє майбутнє, коли постаріють і стануть беззубими бабами, про яких молодесенькі секс-бомбочки найновішого призову казатимуть: "Стара секс-бомба з воза — кобилі легше!.."

Значить, іще теє й онеє, цеє і сеє, а вже Яблунівка бралась готуватись до зустрічі Хоми з-за океану. Звісно, роботи в колгоспі ніхто не запускав, урожай у полях колосився, але ж був усім на умі народний улюбленець і звияжець Хома, котрий гідно представляв колгосп "Барвінок" за океаном і якого годилося зустріти на батьківщині так, як він заслужив перед світом.

Шкільний хор, що складався з піонерів та комсомольців, розучував нові пісні задля такої нагоди, щоб дитячим хоровим співом вітати старшого куди пошлють на рідній землі. Учасники клубної самодіяльності до пізньої години шліфували народні танці, вдосконалювали майстерність в опануванні таких колінець, які не могли приснитись і професіоналам. Декламатори заучували вірші, де йшлося про колгоспні здобутки. Діодор Дормидонтович Кастальський, директор школи, несподівано захопився мистецтвом аплікацій, різав кольоровий папір, клеїв химерні фігурки, які надумав піднести в дар грибку маслючку. Старші й молодші яблунівські вишивальниці, не криючись од своїх чоловіків, стали раптом вишивати сорочки, які вони мріяли подарувати позиченому чоловікові, коли той повернеться з-за океану. Готував— ся спеціальний випуск стінної газети в приміщенні контори.

Не пасли задніх і сільські фізкультурники, які надумали провести спортивні змагання на честь Хоми. Аматори легкої атлетики вдосконалювали своє вміння з бігу на короткі дистанції й на довгі, а також у стипль-чезі. Задля занять у стипль-чезі на стадіоні бульдозером вирито глибоку яму й налито води — цю перепону декому доводилось долати вплав. Дужі механізатори вечорами кидали спис, гранату, диск. Популярною серед людей похилого віку стала гра в скраклі. Від потужних ударів гримів футбольний м'яч, стогнав волейбольний м'яч, дзвенів баскетбольний м'яч. Висувались пропозиції організувати змагання з хокею, на які запросити такі знамениті команди, як ЦСКА, "Нью-Йорк рейнджерс", "Філадельфія флайєрс", "Монреаль Канадієнс" та інші. На жаль, цю пропозицію висунуто пізно, й на шляху до її здійснення стояла маса непереборних труднощів: по-перше, Яблунівка ще не мала свого зимового стадіону, котрий би відповідав усім міжнародним вимогам до таких манежів, по-друге, колгосп іще не сформував свою хокейну дружину "Хрещатий барвінок із Яблунівки", котра могла б на рівних конкурувати з визнаними асами. Як завжди, готуючись до зустрічі Хоми, грали в шахи, шашки, доміно і в карти, проте згодьтесь, що ці інтелектуальні та азартні ігри не рівноцінні ідеї проведення хокейного турніру.

Повертаючись додому з колгоспного поля пізно ввечері, а то й пізно вночі, яблунівські хлопці та дівчата до чого додумались? Замість самим співати пісень чи

слухати їх по транзистору, вони догадались тренувати "ура!". Мовляв, коли, нарешті, старший куди пошлють ступить у Яблунівку, зустріти його не стихійним неорганізованим "ура!", а могутнім і злагодженим. Отже, щоб домогтись цього можуть й злагодженості, хлопці та дівчата й кричали поночі в полях або ж у вербах над ставом, а старі інваліди минулої Вітчизняної війни злякано прокидалися у ліжках, бо їм, либонь, здавалось: частини наші громлять ворогів, у полон беруть, а вони відстали від атаки, лежать, поранені...

Оте панно трудової слави бородатий художник теж, либонь, хотів приурочити до приїзду Хоми... Тоді, після нашої останньої зустрічі, коли митець зв'язався у невдачах з колективним образом яблунівського сучасника, із фойє Будинку культури я подався не в знахарчину хату, а в просторий зал для глядачів. Ще не переступивши порога, побачив сотні порожніх стільців, що, покриті темним дерматином, нагадували велетенську зграю заснулих кажанів із розчепіреними крилами. І саме на порозі мене змусив зупинитись могутній голос, що канонадним громом бився під високою стелею та по кутках. У голосі відчувалась така гостра драматична сила, що я відчув миттєвий дроз у всьому тілі. Зіщулено ввібравши голову в плечі, я сховався за колоною, а вже тоді поглянув на сцену.

А вже тоді краєчком ока зиркнув на сцену, бо голос, підсилений потужними гучномовцями, линув саме звідти. Осяяний сліпучим світлом, стояв Михайло Григорович Дим. Зодягнений у новенький, із голочки, костюм, із нагородними колодочками на грудях, із натхненним чолом, що палало мефістофельським блиском, голова колгоспу "Барвінок" стояв за трибуною, оббитою червоним оксамитом, і говорив аж у три мікрофони.

— Товариші! В нашому колгоспі хлібороби, тваринники, спеціалісти господарства працюють добре, на совість, широко застосовуючи досягнення науки і передового досвіду. По роботі й наслідки!

Глянувши в зал і начебто побачивши щасливі обличчя колгоспників, Дим заходився лунко ляскати в долоні, аплодуючи. Голова колгоспу, як то кажуть, громив свої долоні, щоб чужі боялись, бив їх, мов кота, зловленого в шкоді, бив їх та бив і, здавалось, набитих візьме зараз і викине. Лице його смагляве сяяло так, наче в "Барвінку" ледарі всі свої душі почепили на колючі груші, наче вони йому вже в печінках не сидять, наче він їм усім підніс гарбуза печеного. Вволю поаплодувавши і вволю порадівши, Михайло Григорович Дим підніс догори руки, наче заспокоював присутніх у залі. Я непорозуміло понипшорив по стільцях, що нагадували сонних кажанів. Ніде нікогісінько...

Нахилившись над папірцями, що лежали на трибуні, Дим знову загромкотів у три мікрофони, й знову озвалась канонадна пальба в залі:

— Минулого року кожен гектар зернових дав по 41,2 центнера, в тому числі по 41,8 центнера озимої пшениці, по 56 центнерів зерна кукурудзи, по 29,4 центнера ячменю. На сто корів щороку одержуємо 92—95 телят, а від однієї свиноматки 19—22 поросят. Молодняк дає середньодобові прирости живої ваги 800—900 грамів.

Ох, як палахкотіли чорні циганські очі голови колгоспу Дима, коли він знову став

ляскати в долоні! А що, аплодуючи сам собі, підносив руки до трьох мікрофонів, то вони транслювали ту ляпанину на весь зал, і могло здатись, що тут і справді зібралось немало яблунівського люду.

Й знову Дим підніс руки в заспокійливому жесті догори, наче просив тиші.

А коли така тиша, на його думку, настала, він розвів руками вшир і низько вклонився:

— Так що, дорогий Хомо, зустрічаємо вас прекрасними трудовими звершеннями й показниками, а також сміливими

планами. А наше слово, як ви знаєте, ніколи не розходиться з ділом, а наше слово тверде, як граніт.

Вражений почутим, я з-за колони став уважніше розглядати зал. Адже не міг голова колгоспу, серйозний і поважний чоловік, виступати перед порожніми стільцями. Де ж той Хома? Коли і яким побитом цовернувся з Америки? Радість від зустрічі зі старшим куди пошлють сколихнула мої груди, здавалось, що волосся на маківці стало сторчма.

Пильно обдивившись зал, я Хому так-таки ніде й не побачив.

Тим часом голова колгоспу grimнув у три мікрофони:

— А тепер зі звітом перед вами виступлять інші працівники нашого багатогалузевого господарства. А вже після них, дорогий Хомо Хомовичу, перед вами виступлять учасники художньої самодіяльності, котрі підготували концерт із пісень, танців, жартів і віршів.

Хоч убийте, хоч застрельте, але ж не бачив я в залі ні танцюристів, ні співаків, ні віршотворців. Значить, став я в Яблунівці отим безумним, що верже камінь у море — і сто розумних не виймуть!

— А вже завтра, Хомо Хомовичу, для вас буде влаштоване велике спортивне свято силами телятниць і доярок, трактористів і шоферів нашого колгоспу.

Якщо завтра — значить, свято ще не відбувається, значить, цього великого спортивного свята я й не повинен поки що бачити. Еге ж, хоч я дурний, та хитрий, хоч дурний, та розумний, сам здогадався.

Михайло Григорович Дим зійшов із трибуни, поклав папірці з промовою до кишені та й, витираючи рясний піт на чолі, сказав уже не в три мікрофони, а просто сам собі:

— Ну, слава богу, здається, репетиція вдалась. А завтра знову прочитаю, а там іще... Це ж народу наїде зустрічати Хому, то не можна осоромитися, слід підготуватися заздалегідь.

Він зник за вишневою оксамитовою завісою, десть там знайшов розподільчий щит, вимкнув яскраве світло — і в залі запала тривожна й жаска напівтемрява...

Отже, і голова колгоспу готувався до зустрічі старшого куди пошлють із-за океану. Отже, він заздалегідь написав промову, репетирує в порожньому залі Будинку культури.

На душі Полегшало, наче жорновий камінь зсунувся з грудей.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ П'ЯТИЙ,

де розказано про зустріч яблунівського колгоспника Хоми з представником вашінгтонської адміністрації, про грандіозний провал ЦРУ, а також про почесні, які готувались на честь старшого куди пошлють

Знову навідався зубний біль, причому боліли всі зуби мудрості. З цим тупим ниючим болем мені б негайно сідати у "Волгу" і мчати у районну поліклініку до стоматолога, хай би лікував, бо скоро можу зовсім зостатись без зубів, чим тоді на старості їстиму хліб насущний? Ви пригадуєте чи вже забули мої останні відвідини поліклініки? Так от, цього разу я також зрадив і, не маючи гадки квапитись до районної поліклініки, заспішив до знахарчиної хати.

А зрадив я тому, що зубний біль обіцяв короткий чи довготривалий сеанс радіобіологічного та телебіологічного зв'язку з Америкою. Власне, не так уже та Америка й цікавила, як дуже кортіло знову побачити Хому, за яким я, відверто кажучи, потрохи скучав. Скучав не тому, що, може, моє життя у Яблунівці текло сірим чи нудним потоком. Сказавши так, я злицемірів би, адже Яблунівка щедро дарувала пригоди й думки, враження й почуття. Очевидно, скучав я за Хомою тому, що відчував до грибка маслючка скупий чоловічий сентимент, коли б не сказати велемовніше — почуття кепсько приховуваної любові. Та й, звісно, переживав: а як то позичений чоловік там, за океаном, у найбагатшій капіталістичній країні світу, репрезентує не тільки колгосп "Барвінок" і його працьовитих людей, а й сам себе?

- Тому-то я й надумався не лікувати зуби до повернення позиченого чоловіка додому. Тільки тоді, коли він ступить на рідну землю. А поки що я радів усяким гінгівітам, па— родонтозам, десмодонтозам, пародонтомам та іншим гіршим і страшнішим болячкам, які природа так щедро дарує зубам людини.

Щойно зачинившись у знахарчиній хаті й навіть іще не вмостившись у зручній позі на ліжку, я почув музику до іспанського танцю болеро, клацання кастаньєтів — так, наче то гримкотіли навдивовижу міцні черепашки, які хтось стискав у шаленстві екстазу...

Коли впав у ліжку, зубний біль став хвилями виходити з моєї голови, натомість утворюючи там неоглядну пустелю безмежного простору. І саме в тій пустелі простору, що належав свідомості й підсвідомості водночас, народжувались і жили оті звуки, що мали належати всім радіостанціям світу. Далі перед зором внутрішнім начебто лапатий сніг пішов, пластівці летіли з космічною швидкістю, творячи первісний живий хаос, із якого ось-ось мало появиться щось предметне — таке, що виражає вічну творчу ідею природи... Й справді, я побачив арктичну кригу, цілі хребти, цілі кряжі, які горбатими горами горбились від обрію до обрію; бліда куля низького сонця висіла над цим мертвим ландшафтом, надаючи йому вигляду неживої планети... Ні однісінька рослинка не зеленіла в похмурій долині, поверхня якої нагадувала застиглу вулканічну лаву, поточену дощами й вітрами...

Дві худенькі постаті — жіноча й дитяча — поволі посувались вперед, вишукуючи в глибоких зморшках землі якесь їстівне коріння, пальці їхні безнадійно нищпорили в сухих ранах землі, й очі матері та малолітньої дитини були втіленням нелюдської

печалі... Циліндричної форми батискаф, що мав кулястий верх і кулясте дно, поволі заглиблювався в товщу океанської води; до ілюмінаторів батискафа підпливали риби та всякі глибинні створіння, намагаючись заглянути всередину і, можливо, побачити людей, проте циліндричний снаряд цей для вивчення оке— анічних безмеж був порожнісінький, наче обернувся на "летючого голландця" нашої дійсності.

Й тоді я побачив пасмо далеких гір, вершини білили шапками снігу, а підніжжя їхнє зеленіло морем лісів. По долині розіллалася смарагдова трава, схожа на килим-палас, така вона була яскрава й неправдоподібно соковита. На крем'яному переказі з блакитної річечки вискакувала срібна форель, і сонячне проміння зблискувало на вогких боках риби, наче коштовне каміння. Столітні секвойї росли понад струмком, скидаючись на монументальні колони, які тримають небо тут, у передній гір, а вже далі його склепіння опиралось на гострі засніжені вершини.

Й нарешті я побачив старшого куди пошлють!

Він несподівано вигулькнув із тамарискових кущів, які росли понад блакитною річечкою. Здається, повертався з риболовлі, бо в лівій руці ніс довге вудлисько, що сяяло прозорою капроною жилкою, а в правій — чималу саджалку з наловленою рибою. На обличчі грибка маслячка вигрівалась вдоволена усмішка, як ото ситий кіт вигрівається на теплому сонечку. Хома, здавалось, іде не по заокеанській чужій землі, мугикаючи пісеньку:

— Ти сказала — під комору, не сказала — під котору.

Ти ж мене підманула, ти ж мене підвела, ти ж мене, молодого, з ума, з розуму звела!

Очевидно, співав у цій пісні не про французьку горло— дерку, з якою ніколи не зустрічався і яка не могла обіцяти прийти під комору, а про свою ж таки рідну жінку Мартоху співав. Бо, перше ніж стати рідною жінкою, Мартоха, пообіцявши, могла не прийти під комору, щоб подрочити закоханого Хому, щоб дужче присушити парубкове серце ревнющами.

По білій піщаній стежці назустріч грибку маслячку чітким військовим кроком посувався чоловік, зодягнений у вишиту українську сорочку та шаровари зеленого шовку, підперезаний червоним шовковим поясом. На голові — солом'яний бриль, які плели в українських селах у давнину; літа, неначе плуг, поорали обличчя зморшками, очі світяться лагідною селянською мудрістю. Чоловік цей, здивавшись із грибком маслячком, поклав йому долоню на плече й запитав по-приятельському:

— Як ся маєш, Хомо?

— Красно дякую, пане раднику, добре,— відповів старший куди пошлють.

— Головне, аби здоров'я, а ти, Хомо, не схожий іще на старого ведмеда.

— Красно дякую, пане раднику,— мовив старший куди пошлють,— а й ти не схожий на старого чорта.

— Погода ниньки така, що серце радується. Ото минулої суботи з малої хмари великий дощ ішов, у неділю лляв, як із бочки, в понеділок періщив, як із луба, у вівторок без лопати не можна було вийти з хати, вчора чекали, щоб сонце хоч трохи

вискалилось, а ниньки так тепло, аж пара кості ломить.

— Авжеж, пане раднику, подеколи пара кості ломить, а подеколи пар кості не ломить,— відповів грибок маслючок не без загадковості, з якою й за океаном не розлучався.

— Бабине літо до Петра тільки...

— Двічі літо не буває, пане раднику,— відповів старший куди пошлють.— Я ось раненько встав та трохи рибки наловив, може, пані радникова насмажить, матимемо чим поснідати.

— Красно дякую, Хомо, чи варто було клопотатись? Маємо чим снідати, та й гості ждуть. Вже маєш якось відбути оту церемонію.

— А нічого, що я в усьому своєму?

— Так і має бути, Хомо. А задля нашої дружби з тобою я вирядився у вишивану сорочку та в козацькі штани. Славно?

— Славно, пане раднику. Хоча в нашій Яблунівці тепер уже так не ходять. Хіба що артисти, які в художній самодіяльності.

— Хай весь світ бачить, що задля дисидента ми здатні на все.

— А хто такий дисидент, пане раднику? — поцікавився грибок маслючок.

— Знаєш ти добре! Ох і лукавий! Усе б жартувати й кепкувати позиченому чоловікові.

— Та правду кажу, що не знаю.

— Еге ж бо, жартуй, кішко, зо псом!

Так вони розмовляли — Хома, зодягнений у яблунівський одяг, у якому старший куди пошлють відбував за океаном усі офіційні й неофіційні прийоми, та високопоставлений радник президента. Щоб продемонструвати перед усім світом приязнь до позиченого чоловіка, радник відмовився від свого церемоніального одягу та від усіх нагородних знаків, а перевдягнувся в таку ось вишиванку й розлогі, як Чорне море, фасонисті козацькі шаровари, а голову покрити од сонця солом'яним брилем. Та й вуса відпустив не щіточкою, не колодочкою, а ось такі пишні, обвислі по-селянському, що могли нагадати Хомі старого мірошника чи допотопного хлібороба.

З-за стовбура розлогого китайського ясена появився, либонь, працівник спецслужби. Кинувши на грибка мас— лючка хижацький вовчий погляд, він клацнув закаблуками, виструнчився, наче багнета ковтнув, і сказав:

— Пане раднику, дозвольте доповісти, що авіаносець "Мідуей" із ста шістдесятьма винищувачами на борту покинув порт Сінгапур і взяв курс на Персидську затоку.

— Невже ви не розумієте,— мовив радник, не втрачаючи своєї селянської лагідності,— що розмова з позиченим чоловіком для мене важливіша, ніж курс, яким іде авіаносець "Мідуей"?

Працівник спецслужби, клацнувши закаблуками, зник за китайським ясеном, наче привид. Річечка бігла, як живе срібло, з цього живого срібла вискакувала форель. Далекі засніжені гори за плечима в Хоми нагадували крила демона. Радник, погладивши пишні вуса, всміхнувся і поспитав:

— Слухай, Хомо, а як там у тебе в колгоспі "Барвінок" із правами людини, порушуються чи ні?

— За права не скажу, пане раднику, а от трудову дисципліну порушують і на фермі, і в полі.

В цей час із-за кущів китайської троянди появився, видать, працівник спецслужби.

Від попереднього, що кинув на Хому хижацький вовчий погляд, цей відрізнявся хіба тим, що подарував старшому куди пошлють погляд гієни. Клацнувши за каблуками, виструнчився й мовив:

— Пане раднику, дозвольте доповісти про те, що від статуї Свободи одержано листа!

— Лист від статуї Свободи?—меланхолійно перепитав радник, погладжуючи селянські вуса.

— Статуя Свободи в своєму листі заявляє, що має намір покінчити самогубством!

— Невже ви не розумієте,— з батьківською докірливістю сказав представник адміністрації,— що розмова з яблунівським колгоспником для мене важливіша, ніж самогубство статуї Свободи?

Працівник спецслужби зник за кущами китайської троянди, наче джин у глекові факіра.

— Буває, всякі права в нас порушують,— провадив далі Хома.— Іноді, дивишся, повстають козли, задеруть хвости і біжать у лози. А то, трапляється, чужого теляти не хочуть до свого городу пускати. А хтось хитрий намагається чуже вухо гризти, бо свого не дістане.

— Так, так, Хомо,— зрадів почутому радник.— А спершу казав Хома — нічого нема! Мовляв, ні хух'у ні духу, нема об що рук зачепити. А ще які трапляються порушення прав людини в колгоспі "Барвінок"?

— Не без того, щоб пішли наші в толоку. Хто великого не бачив, той малому дивується. Гірко доводиться тим, хто в чужій пасіці хоче бджоли розвести.

— Значить, чужа хата — велика досада,— резюмував радник.— А ще які порушення прав?

— Та багато, всіх і не перелічиш,— зітхнув старший куди пошлють, дивуючись із чужої цікавості.— Дехто сподівається — як буде живий, то буде й ситий. Дехто живе, як сорока, хто йде — сполохне. Дехто своє життя проживе, як у ступі стовче: ні смаку, ні знаку.

— Атож, ні смаку, ні знаку,— втішився представник вашінгтонської адміністрації з такого порушення прав людини в далекій Яблунівці, яка йому пекла й боліла, бо на тому подільському селі світ клином зійшовся.

Хома, щоб догодити радникові, згадував:

— А то залізе баба у нерет — ні назад, ні вперед.

— Так безнадійно? — посмутнів представник адміністрації.— Хоч круть-верть, хоч верть-круть?

— Еге ж... А то потратить кум силу й спускається на дно.

— Хоч і в прірву? — зблід од жалю й співчуття радник.

— А як страждають ті, в кого вище лоба очі не ростуть! А чи ті, що через голову ніяк штанів не скинуть! А як трудно отим, що моляться богу — чорт гнівається, годять чортові — богові невгодно! Багато всяких порушень, пане раднику, й не тільки серед людей.

Вони розмовляли на березі річки, що хлюпотіла синьою хвилею так, як вода хлюпотить і в Яблунівці. І тут із-за китайського мандаринового дерева появився працівник спец— служби. Від двох попередніх цей відрізнявся тим, що мав хижацький погляд шакала, а не вовка чи гієни. Клацнувши закаблуками, витягнувся, як радіощогла шпигуна-супутника, й мовив:

— Дозвольте доповісти, пане раднику, що до "Щоденного розвідувального зведення для президента" вкралась прикра помилка. Замах на голову Організації Об'єднаних Націй Курта Вальдхайма колишні агенти шахської розвідки САВАК планують провести не о сьомій годині вечора за Грінвічем, а о сьомій годині дванадцять хвилин, коли Курт Вальдхайм...

— Годі!—розгнівано скрикнув радник, і лице його від щирого обурення так розпалилось, що нагадувало перезрілий помаранч.— Прошу не доповідати мені про всякі дрібниці, які інспіруються ЦРУ!

Працівник спецслужби зник за китайським мандариновим деревом, наче недорікуватий вампір, якому несподівано показали осикового хреста, намагаючись тим хрестом пришпилити його до землі.

— Так, ниньки, сидючи вдосвіта в своєму кабінеті, я прочитав у "Щоденному розвідувальному зведенні для президента" про замах на Курта Вальдхайма.— Він поглянув на ручний годинник.— То й що? Замах станеться через десять хвилин, але ж у мене, Хомо, є важливіші справи. Важливіші справи — це ви, Хомо, це щира бесіда з вами... Отже, порушення прав є не тільки серед людей?..

Грибок маслючок, либонь, зрадів, що може відвести душу, що має нагоду самому раднику президента розповісти про болі й страждання, без яких не обходиться у Яблунівці.

— Еге ж, не тільки поміж людей! Свиня у нас бачить небо тільки тоді, як смалять: людям — свято, свині — смерть! Коза не хоче на торг, а якась яблунівська баба на налигач — і силоміць тягне! А то не хочуть кури на весілля, та їх несуть: кому весілля, а курці смерть. Котові жартушки, а миші смертушки. І не до жартів риби, коли її за зябра зачепили.

— Так, так,— збліднувши, шепотів радник, і вже не гладив свої пишні вуса, а щипав нервово.

— Ще й не таке буває! — не стомлювався згадувати грибок маслючок, бо, видно, на чужині скучив за батьківщиною, потягло на спомини.— Думаєте, у Яблунівці чи по інших селах радий хрін тертушці? Не радий хрін тертушці, а на кожній танцює.

— Який витончений садизм, яка наруга! Це навіть не порушення прав, а езуїтська інквізиція!

— Ще б пак! — згодився Хома з радником. І нагнувся до чужого вуха, нашіптуючи:
— Шу-шу, шу-шу...

— Га?! — мовив радник, немов отой, що на одне вуха глухий, а на друге зовсім не чує.

— А то з совою! Хоч пень об сову, хоч сову об пень! —
уже голосніше виповів грибок маслячок.

— А все сові лихо?! — з жахом здогадався радник, бо трапився Хомі з тямковитих. —
І ніхто не заступиться, не роздзвонить на весь світ?

— Може, за рудого бога і за перістих людей роздзвонили б, так що? Нема в нас ні
рудого бога, ні перістих людей. Так що дзвонить ви, пане раднику!

Із-за підстрижених декоративних кущів, які завдяки мистецькій майстерності
садівника нагадували поменшену в розмірах китайську стіну, появився працівник
спецслужб — би. Уже не погляд вовка, гієни чи шакала подарував він старшому куди
пошлють, а погляд доісторичного птеродактиля, що випадково опинився в нашій епосі
й несподівано здивався з Хомою. Клацнувши закаблуками, виструнчився, наче
лазерний промінь, яким надумали промацувати космос. Але радник не дав йому рота
розтулити й слово мовити, — ставши з обличчя якимось неприродно марган-
цеворожевим, він закричав:

— Та вже знаю, знаю суть оперативного донесення! Знаю, що п'яťох агентів ЦРУ
на чолі з їхнім шефом спроваджено із Саудівської Аравії геть за те, що тицяли носа в
таємниці королівської сім'ї, вивідували, на яку ногу встав король Хусейн, чи чхала за
обідом королева, чи їв манну

кашу спадкоємний принц Фахд. Знаю! Та мені зараз важливіша розмова з Хомою,
ніж усі провали агентів ЦРУ і ФБР, разом узятих!

Працівник спецслужби зник за китайською стіною декоративних кущів так, наче в
антисвіті. Радник нервово посмикав кінчики пишних селянських вусів, викоханих задля
зустрічі з грибком маслячком.

— Кажеш, Хомо, немає кому заступитись, кажеш, щоб я роздзвонив на весь світ? —
поспитав.

— Так, пане раднику! Роздзвоніть, хай знають, що в Яблунівці можна здивати
чоловічину, в якого одна душа в чоботі, друга в животі, а третя по світу. Роздзвоніть
про ту бабу, що сердилась на торг, а торг про те не знав. Роздзвоніть також про тих, що
за позичений гріш куплять рака, зварять та юшку з'їдять, а рака продадуть і назад
гроша віддадуть.

— Так, роздзвоню! — мовив радник, і в голосі забриніла воля, як бринить сталь, що
йде на танкову броню.

Грибок маслячок раптом винувато затупцявся на піщаній стежці, сказав:

— Але ж, пане раднику, моя рідна жінка Мартоха позичала мене за породисту
телицю спекулянтці Одарці Дармограїсі — й тепер маємо славу корову, а не лихо.

— Дорогий Хомо, це виняток із правила, а взагалі, хто часто міняє, той без штанів
ганяє. А тепер, Хомо, гайда до господині і до гостей, бо заждались.

Неквапливо йдучи понад річечкою та розмовляючи про порушення прав людини у Яблунівці, старший куди пошлють із радником наблизились до просторого моріжка, до такої вільної місцинки, за якою вже білили строгої архітектури корпуси літньої резиденції. А на яскравому смарагдовому моріжку зібралось безліч гостей, щоб пошанувати Хому. Позичений чоловік, несучи в одній руці вудку, а в другій наловлену рибу, спинився в затінку могутньої секвойї, приглядаючись до народу. Лагідно всміхаючись у пишні вуса, радник сказав:

— Пора б уже нам, Хомо, випити по чарці, по парці, та уп'ять по п'ять. Чи не так?

— А я такий чоловік: як візьму, то й вип'ю,— у відповідь усміхнувся грибок маслючок.

— Треба пити чарку до дна, щоб була ще не одна, еге ж? — весело допитувався радник.

— Хто не п'є до дна, той не мислить добра,— відповів Хома.— А хто ж там зібрався у вас?

Пам'ятаєте, як народ проводжав грибка маслючка за океан? Тепер тут, на моріжку біля літньої резиденції, зібралось народу не менше, якщо не більше. В Яблунівці Хому проводжали доярки й телятниці, шофери й трактористи, бригадири й голова колгоспу, бухгалтери й учителі, матері з дітьми, старі баби та діди, навіть каліки, навіть недужі, бо ж їхав Хома не у Велике Вербче, а за океан, бо їхав за океан не хтось, а Хома! А тут, за океаном!..

А тут, значить, за океаном, пошанувати грибка маслючка зібрався до резиденції зовсім інший народ. Не прийшли (бо їх не запросили) шахтарі чи фермери, робітники сталеплавильних заводів чи автомобільних концернів, поденщини чи безробітні, жителі негритянських гетто чи завсідники благодійницьких нічліжок, каліки чи недужі, які не мають чим заплатити за лікування своїх хвороб. А зібрався тут цвіт дипломатичного корпусу, представленого в США.

Зібрались на моріжку як постійні дипломатичні представники, так і тимчасові, направлені для виконання надзвичайних тимчасових місій. Мальовничою групою купчились посли, нунції та інші глави представництв рівного рангу. В іншій, не менш мальовничій групі можна було роздивитись посланців-міністрів та інтернунціїв. Ще в іншій групі гомоніли різними мовами світу повірені в ділах, акредитовані при міністрах іноземних справ як великих держав, так і малих.

Дружини конгресменів, а також великих дипломатичних тузів зібрались окремим гуртом, а дружини дипломатів нижчого рангу творили свої незалежні мальовничі зграйки, дотримуючись правил протоколу.

Слід, мабуть, сказати й про те, що задля зустрічі з Хомою з Англії прибула численна делегація, до якої ввійшли архієпископ Кентерберійський, лорд верховний канцлер, архієпископ Йоркський, перший лорд казначейства, спікер палати общин, лорд-хранитель печаті, глава геральдичної палати, головний камергер, гофмейстер двору, королівський шталмейстер, герцоги і маркізи, графи й віконті, єпископи Даремський і Вінчестерський, єпархіальні єпископи і статс-секретарі, барони й лорди,

кавалери ордена Підв'язки, члени Таємної ради, голова апеляційного суду й хранитель судових архівів, віце-канцлер Палатинатного суду Ланкастера. В цій численній англійській делегації не можна оминати увагою й сузір'я всяких кавалерів, а саме: кавалерів лицарського ордена Чортополоха, ордена святого

Патріка, ордена святого Михайла і святого Георгія першого ступеня. А також кавалери орденів: Індійської імперії першого ступеня, королеви Вікторії першого ступеня. Британської імперії першого ступеня. А також попечителі закладів для душевнохворих. А також кавалер-юнкери, старші сини молодших синів перів, старші сини баронетів, старші сини кавалерів ордена Підв'язки, старші сини кавалерів ордена королеви Вікторії першого та другого ступеня, молодші сини баронетів, есквайри.

Французька делегація хоч і менша за англійську, проте значно численніша, ніж інші, тому, либонь, варто сказати, хто входив до її складу. А на зустріч із старшим куди пошлють із колгоспу "Барвінок" прибули члени Національних зборів і сенату, Великий канцлер Почесного Легіону, канцлер ордена Хрест Звільнення, префект департаменту Сена, генерал-комендант Парижа, представники Комерційного суду, Торгової палати й Академічного корпусу, а також повірені суду першої інстанції, нотаріуси, біржові агенти, судові пристави, судові виконавці, агенти по страхуванню від нещасних випадків на морі.

— А ще, Хомо,— провадив далі радник, погладжуючи селянські пишні вуса,— хочуть тебе бачити...

Як відомо, з пісні слова не викинеш, отож не викинеш таких гостей на прийомі у високопоставленого чина, як представники НАТО. Еге ж, еге ж! Організація Північноатлантичного пакту також прислала своїх представників на зустріч із Хомою, вважаючи, очевидно, що ця акція підніме її політичні дивіденди, що народи світу повірять у її агресивне миролюбство. Із штаб-квартири в Брюсселі спішно прибув один із помічників генерального секретаря НАТО, котрий відав питаннями оборонної промисловості та інфраструктури, а також верховний головнокомандуючий об'єднаними збройними силами в Європі, головнокомандуючий збройними силами в районі Середземного моря, генерали.

Організація Об'єднаних Націй прислала своїх спеціалістів із проблем продовольства та сільського господарства, а також із питань освіти, науки й культури. Були також представлені Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний фонд, Всесвітня поштова спілка, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна спілка електрозв'язку, Всесвітня метеорологічна організація, Міжнародна морська консультативна організація та інші спілки й організації, котрі й не перелічиш!

— Друзі пізнаються в біді,— мовив господар, поплескуючи Хому по плечу.— Як там у вашій Яблунівці кажуть? Зі сліпим дороги не знайдеш, а в лиху годину упізнаєш вірну людину. А в тебе ж ген скільки вірних людей, один вірніший другого!

Люд, що не в службу, а в дружбу зібрався на моріжку перед літньою резиденцією, давно помітив грибка масляч— ка. Хвиля захопленого гомону пройшла по моріжку, як вітер проходить по верхах листяних зелених дерев.

— Чомусь мені не хочеться,— став маніжитись у затінку могутньої секвойї грибок маслючок.

— Але ж гості зібралися задля тебе! — вигукнув радник, украй пригнічений відмовою.— Мріючи про поїздку, представники НАТО навіть відклали чергове засідання Ради Північноатлантичного блоку. Розкажеш нам про свої враження від Америки, адже вони в тебе прекрасні, я впевнений. Неодмінно засудиш порушення прав людини в колгоспі "Барвінок". Можеш слово в слово повторити все те, що казав, коли ми здійснювали таку прекрасну прогулянку берегом річки. Крім того, Хомо, на тебе чекають чудові сюрпризи, підготовлені моєю дружиною.

І, щоб спокусити старшого куди пошлють, радник, маючи вишитими рукавами сорочки й трусячи широкою матнею козацьких штанів, красномовно повідав про сюрпризи пані радникової. Вона, шануючи в'єтнамську, чилійську, нікарагуанську, гватемальську, парагвайську, таїтянську, домініканську та іранську національні кухні, втративши глузд від ніжних почуттів до Хоми, надумала вразити уяву грибка маслючка національними яблунівськими стравами. Не поспавши кілька днів і ночей, своїми руками зготувала меживо з баклажанів і меживо з перцю, товченку з картоплі, щучу ікру, короп із медом, завиванець із ляща, завиванець із поросяти, кендюх варений з начинкою, потапці з салом, мачанку, гусянку, ряжанку, ковбасу-задимлянку, задимлянку гусячу, кров'янку. А також борщі на будь-чий смак: український з м'ясом, галицький з потрухами, буряковий з грибами, з квашеними яблуками, з карасями. А також юшки: мисливську, горохову з салом, з печерицями й горошком, щучину, затірку, щипанку. Всяку рибу: в'юни з хріном, бабу-шарпанину з ляща, карасі в сметані, судак запечений з грибами і раками, лин з капустою, тушкований у сметані судак, судак з печерицями, лящ із хроном та яблуками, крученики з щуки. А ще зготовлено руками пані радникової: полядницю, душенину поспільну, круче-

ники волинські, січеники полтавські, язики з ізюмом, рубці по-українському, верещаку, порося з хроном, кендюх із начинкою, сальник із гречаною кашею, телячий смажений завиванець, курчата в сметані, А ще: варениці з маслом, з цибулею, з сиром, буцики з медом, лемішку з салом, шулики з медом і маком, сластьони, пампушки, гречаники, присканці, потапці з молоком і медом. І всякі вареники! А ще галушки! І млинці! Узвари, киселі, цінники, бабки, драглі! Пампушки, пухкеники, плетеники, мандрики, пироги, рогалі, обаринки, плетуні, сирники, мантульки, ме— довики вільшанські, пундики столітні, коржики батурині— ські, коржики із шкварок, солоні пальчики, вергуни, соло— женики, перекладанці, вертуни, бабку з вишнями, тортки жовтоводські, бублики-свистуни, маторжаники! А що вже тоді про напої казати! Спішно привезено великі запаси варенухи, узварцю, спотикача, запіканки, паленки, мокрухи, слив'янки, морелівки, тернівки, малинівки, вишнівки, тертухи, цитринівки, агрусівки, полуничника, мусельцго, горобинівки, меду межигірського, меду старосвітського, меду київського, пива запорозького, пива мошногогорського, а також усякого квасу — козацького, запорозького, квасу малинового, лимонного, журавлиного, броварського, хлібного, ягодянки, яблучника, льодку яблучного, шипучки.

Радник, перераховуючи наїдки й напої, покритися рясним потом і, діставши з кишені козацьких штанів мережану хустинку, витер шию, вилиці, чоло. Сказав у розпачі:

— Невже ти, Хомо, не пошануєш працю моєї господині, котра й для мене так не постарається, як постаралась для тебе? Та коли хочеш знати, я навіть допомагав своїй дружині готувати мед межигірський, відмовивши в аудієнції міністрові іноземних справ Італії!

— Цікаво, а як готується мед межигірський? — поцікавився грибок маслючок, похмуро поглядаючи на моріжок, де чинно походжали гості з усього світу, терпляче очікуючи на нього.

— О! — Господар щиро зрадів із цікавості позиченого чоловіка, потай сподіваючись, що йому вдасться вмовити конозистого яблунівського колгоспника.— Треба взяти близько шести літрів води, півтора кілограма меду, один яєчний білок...

Радник показував руками, як слід брати воду, мед, як слід розбивати яйце. Далі все це перемішував і варив на легкому вогні протягом години. Добавляв імбир, мускатний горіх, корицю і гвоздику.

— Коли чверть меду уварилась і нагору спливли всі спеції, а мед став прозорим, ми з дружиною зняли його з вогню й охолодили. Охолодивши, мед процідили в барило, я додав столову ложку свіжих пивних дріжджів, а дружина накрила товстою веретою. Потім я поставив барило біля свого письмового столу, щоб перебродив. А як мед перебродив, тоді я сам забив міцно барило, відніс у холодний погріб і тримав там сім місяців! І тримав там сім місяців, бо знав, що ти нанесеш візит в Америку, що, може, захочеш стати і моїм гостем. Бачиш, як старались, бо чого не зробиш заради радянського дисидента. Отож, Хомо, ходімо пити мед межигірський! Усі хочуть почути, як тобі сподобалась Америка, як ти засуджуєш порушення прав людини в Яблунівці.

Й тут, стоячи в затінку багатовічної секвойї, грибок маслючок знову запитав:

— Пане раднику, а хто такий дисидент, що ви його так глибоко шануєте? Що задля нього в сорочку вишивану і козацькі шаровари зодяглись? Так багато людей покликали? Страв і напоїв наготували, а мед межигірський то й самі варили? Чи в мене младенці в голові, чи в мене шовкова борідка, а розуму рідко, чи я такий умниця, що хвалить уся вулиця, а тільки здається, що не за того ви мене маєте на своїй батьківщині.

— Жартуй, Хомо, жартуй: у наш час не знати, хто такий дисидент,— докірливо, як до малої дитини, всміхнувся радник. І — хитрун із хитрунів, ловкач із ловкачів, дипломат із дипломатів! — навіть на поступки вирішив піти: — Той чи не той, а вже пізно тобі переінакшуватись, ходімо, бо народ жде, та й не свиням же викидати стільки наїдків і напоїв.

Хома під тією секвойєю як затявся, як на пеньку став:

— Хто про що, пане раднику, а циган про вівці, так і ви!

— Хомо, впаде мій авторитет не тільки в очах нації, а й міжнародної співдружності!

— Йому кажи — образи, а він каже луб'я! — вже почав гарячкувати грибок маслючок.

— Стануть напруженими стосунки з латиноамериканськими країнами, з чорним континентом, із країнами Ка— рібського басейну, та й Формоза теж така, що її к лісу, а вона к бісу!

— Пане раднику, ви знову з тими ж штанами, тільки вузлом назад.

— Хомо, зжался наді мною, бо ж маю й шкурницькі інтереси, передвиборна кампанія на носі, а крісло в Білому домі не сподобається тільки тому, хто ростом з Івана, а розумом з боввана.

— Або ж тому, пане раднику, хто високий аж до неба, а дурний як не треба,— згодився грибок маслючок. І додав розгнівано:—Та скільки можна? Я вам — стрижене, а ви мені — смалене!

— Хоч у коліно землі набий, аби моя взяла! — в розпачі сказав радник. І вже не гладив чи поскубував свої селянські вуса, а висмикував волосинку за волосинкою.— Хоч би причину пояснив, чи що, а то ні з того ні з сього, наче ота баба, з якою й чорт не змудрує.

— Компанія мені не подобається,— похмуро сказав старший куди пошлють.— Я в своєму колгоспі не звик водити дружбу з такими. Ще оті хлопці, може, й нічого — і кавалери ордена Підв'язки, й кавалери ордена Чортополоха, й ордена Бані, чи ордена святого Михайла і святого Георгія. Та й інші... Жіночки, бачу, славненькі, наші так у колгоспі не зодягаються, бо хіба вирядишся до буряків чи до худоби, в городню бригаду чи до свиней!

— А все-таки жіноча річ коло припічка,— ввернув радник.

— У вас, може, й коло припічка, якщо у вас такі пари, як миша з волем! — не став суперечити грибок маслючок.— Так от, я водити компанію з усіма не стану. Що мені в колгоспі скажуть, коли довідаються, як я ручкався з НАТО?

— Можуть звільнити з ферми?—поцікавився радник, і навіть співчуття забриніло в голосі.

— Можуть! — сказав, як одрізав, Хома.

— Й тоді вже ти не будеш старшим куди пошлють?

— Авжеж, не буду! — зло буркнув Хома, себто старший куди пошлють.— У нашому колгоспі не люблять НАТО, в нас поважають інший пакт, підписаний у Варшаві.

— Та я знаю,—гірко сказав радник, і далі вискубуючи волосину за волосиною з вусів, які вже тепер не здавались ні пишними, ні селянськими, а так, віхтиками, якими й попелу з печі не виметеш.— Мабуть, ти й справді не дисидент. А оті агенти з ЦРУ запевняли мене, що позичений чоловік — це дисидент, внутрішній емігрант у яблунівському колгоспі "Барвінок". Знову свідома дезінформація! Знаєш, Хомо, оте ЦРУ схоже на сліпця, що взяв дзеркало, хоч може на свою вроду подивитись і в воду, правда? Свідомо дезінформація, а жере ця імперія більше п'ятнадцяти мільярдів на рік, отакий колосальний бюджет!

— Еге, жеруть, аж тріскають,— згодився Хома,— й ніхто їм ложкою очей не поре.

— Так, у них душа кривая — усе приймає,— журився радник.

— Що ж вони, ваші агенти, набрехали на мене?—допитувався грибок маслючок. І

вилаявся:—А щоб у сирицю вбилися оті, що змовляють змови проти Фіделя Кастро, а щоб не було ні добра, ні житла отим, що вбили Альєнде в Чілі, а бодай туди не дійшли й звідтіля не прийшли оті, що наклепали вам, пане раднику, на мене.

— Таки наклепали, на превеликий жаль,— зітхнув радник і, знявши солом'яний бриль, кинув у одчаї за могутній стовбур секвойї.— Наклепали, що ти дисидент, внутрішній емігрант у колгоспі "Барвінок". А дисидент, Хомо,— це інакомислячий, ось! Це той, що інакше мислить, ніж усі, про Яблунівку та про колгосп "Барвінок".

— Та щоб на вас причина вдарила, пане раднику! — розгнівався Хома.— З якої б це причини я став мислити інакше, ніж усі Яблунівці та правління колгоспу "Барвінок"? Я мислю разом із усіма, в ногу, так би мовити. Записуйте до інакомислячих когось іншого, а не мене, старшого куди пошлють. Значить, хотіли прийняти мене, як дисидента, пошанувати як інакомислячого? Е-е, я зразу нюхом учув — не так тут щось, не ради Хоми тут зібралась отака світова бражка, а заради зрадника. Красно дякую, пане раднику, й будьте здорові, бо мені пора додому. А за наїдками та напоями не жалійте, гості все поїдять... Еге, пора додому! Надивився всякої всячини, матиму що розказувати вдома. А тільки все ваше, пане раднику, для нашого колгоспу "Барвінок" не годиться, ви живіть за своїми звичаями, а Яблунівці житимуть за своїми.

— Яка ганебна, яка фатальна помилка ЦРУ! — шепотів радник, доскубуючи останні волосинки з вусів і вже остаточно перестаючи бути схожим на добродушного хлібороба.— А я ж і сорочку-вишиванку зодягнув, і широкі козацькі штани, й поясом шовковим підперезався... Дружина страв наготувала... Діти розучили танець гопака... Я розучив кілька щедрівок і колядок...

І, знетямлений помилкою агентів ЦРУ, а відтак і своєю помилкою, радник заспівав під секвойєю тремтячим голосом, у якому, здавалося, ось-ось забринять сльози:

— По горі, по горі пави ходили,
Пави ходили, пір я губили.
Красная панна пір'я збирала.
Пір'я збирала, в рукавець клала.
З рукавця брала, віночок плела.
При одній свічці умивалася,
А при другій — утиралася...

Грибок маслючок, зачарований щедрівкою, підхопив, і далі вони співали вдвох — радник і Хома:

— А убравшись, до церкви ішла,
До церкви ішла, як зоря зійшла.
Здибають її пани королі,
Її здибають, її питають:
— Чи ти царівна, чи королівна?
— Ні я царівна, ні королівна,
Батькова дочка, як паняночка.

— Марно розучував,— зітхнув уже зовсім безвусий радник, бо поки вони удвох

доспівували щедрівку, вискубав останню волосинку.— Та й прислів'я яблунівські марно засвоював, відмовляючись від зустрічей то з головою Міжнародного суду, то з представниками Економічної і Соціальної Ради при ООН, то з радниками посольств чи повноважними міністрами...

— Бувайте здорові, пане раднику, хай вашому батькові жито родить!

І, гордий та незалежний, навіть не подавши радникові руку на прощання, Хома почимчикував геть. В одній руці ніс вудку, а в другій саджалку з наловленою рибою, бо ж не викидати добро. Безвусий радник, розгублено дивлячись услід грибку маслючку, здавалося, ось-ось почне скидати з себе сорочку-вишиванку та широкі козацькі штани. Море гостей, що зібрались на моріжку перед літньою резиденцією, невміло вдавали, наче не помітили інциденту поміж радником президента і старшим куди пошлють, гомоніли хто про що: й про те, що знову підскочила ціна золота за унцію, й про те, що подорожчав барель нафти, й про Бріджіт Бардо, яка розлучилася з черговим коханцем. Авжеж, базікали про все, тільки не про Хому, хоч найдужче їм зараз кортіло почесати язики про непоступливого й принципового старшого куди пошлють.

І коли той нарешті зник за деревами, пригноблений радник прошепотів:

— Не вдалось, то й хай: сім років мак не родив і голоду не було!

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ШОСТИЙ,

де йдеться про реорганізацію ЦРУ, до якої спричинилась фатальна помилка з грибком маслючком, а також висловлюється певність, що ворожа резидентура так ніколи й не довідається, що на мислі в Мартохи

Створене для міжнародного шпигунства й підривної діяльності по всій земній кулі, ЦРУ за кілька десятків років прославилось шантажами, убивствами, державними переворотами. Будучи слухняним знаряддям військово-промислового комплексу, "лицарі плаща й кинджала" задушили не один національно-визвольний рух. І раптом — такий провал! І раптом — явна дезінформація, яка поставила радника президента не просто в незручне становище, а й може мати драматичні наслідки в передвиборній кампанії, до котрої він приступив, прагнучи залишитися у Білому домі.

Пам'ятаєте, ходили чутки про Хому, начебто його кандидатура фігурує серед тих, кому буде доручено стати першою сніговою людиною, що добровільно потрапила до рук учених? А також чутка про те, начебто в близькому майбутньому грибок маслючок полетить у космос? Можливо, ці чутки дійшли до ЦРУ перекрученими до невпізнання, й на основі цих перекручених чуток "лицарі плаща й кинджала" вирішили, що Хома — дисидент, внутрішній емігрант у колгоспі "Барвінок", а тому-то йому видано візу для в'їзду на американську територію! Саме ці неправдиві дані й потрапили до радника, котрий надумав організувати таку грандіозну зустріч із старшим куди пошлють, видаючи себе за поборника прав людини, а Хому — за упослідженого й гнаного. Еге ж, за того, хто б'ється, як риба об лід, у колгоспі "Барвінок", у кого не було добра зроду, не буде й до гробу, хто робить, а голий ходить.

І раптом — такий провал Центрального розвідувального управління з Хомою! Невдача з Хомою виявилась, мабуть, тією останньою краплею, що переповнила

терпіння радника. Після цього було видано декрет про термінову реорганізацію Центрального розвідувального управління.

В Яблунівці кажуть: на бідного Хому і дерево падає. Але після того декрету можна казати, що через бідного Хому таке дерево, як ЦРУ, не впало, проте загойдалось. Знай наших! Знай нашого грибка маслючка, позиченого чоловіка, старшого куди пошлють!

Закипіла реорганізація. Можливо, в результаті цієї реорганізації роботу політичної розвідки буде налагоджено краще, й радник не гніватиметься, що йому не доповідатимуть більше про визрівання революційної обстановки в тій чи іншій країні земної кулі, як свого часу не доповіли про Іран. Авжеж, можливо, доповідатимуть — і що така революційна буря назріває в Сальвадорі чи Гватемалі, в Парагваї чи Чілі, в Намібії чи ПАР. Можливо, в результаті реорганізації агенти ЦРУ так тонко працюватимуть в Саудівській Аравії, що в Вашингтоні знатимуть про кожен чох короля, про кожне зітхання королеви, про кожну витівку спадкоємного принца Фахда. Можливо, в результаті реорганізації ЦРУ офіційний Вашингтон знатиме також, що сниться англійській королеві, чи будь-кому з кавалерів ордена Підв'язки, чи старшим синам кавалерів ордена Британської імперії першого і другого ступенів.

Та можна не сумніватись в одному... Еге ж, можна не сумніватись у тому, що в результаті цієї реорганізації ЦРУ її агенти ніколи не налагодять так політичну розвідку, щоб достеменно знати, що саме на думці в позиченого чоловіка Хоми з яблунівського колгоспу "Барвінок", чи його рідної жінки Мартохи, чи навіть спекулянтки і пройдисвітки Одарки Дармограїхи. Хай хоч десять реорганізацій проведуть, хоч сотню разів там міняють шило на швайку чи швайку на шило!

Нам пощастило стати свідками тільки однієї зустрічі старшого куди пошлють із радником президента, і, не по—кладаючись на американську пресу й телебачення, ми зафіксували всі жести й слова як Хоми, так і представника вашінгтонської адміністрації. Що бачили, як мовиться, те й зафіксували. Так, їхня розлука була драматична, адже кожен не бажав зійти зі свого ідеологічного рубежу — ні грибок маслючок зі свого яблунівського, ні радник зі свого, продиктованого інтересами військово-промислового комплексу. Честь і хвала Хомі! Проте закрадається жаль у нашу душу...

Так, закрадається жаль у душу! Адже зодягнувся радник у солом'яний бриль, у сорочку-вишиванку, у козацькі штани? Адже відростив пишні селянські вуса? Адже готував межигірське пиво, адже розучував колядки й запам'ятовував яблунівські прислів'я? Адже, зрештою, видавав себе за поборника прав людини в колгоспі "Барвінок"? То, розлучаючись із Хомою, чому не передав нікому дружніх своїх привітів у Яблунівку?!

Авжеж, грибок маслючок, будучи в афекті, навіть руки на прощання не подав радникові, повернувся — й гайда подався. Хома є Хома, з нього небагато й візьмеш. Але ж радник!.. Гаразд, ЦРУ підвело, цій шпигунській організації не вперше підводити своє начальство... Але ж міг радник на території своєї літньої резиденції наздогнати Хому й навіть силоміць передати привіт, скажімо, рідній жінці старшого куди пошлють

Мартосі! Бо як же це грибок маслючок повернеться додому без привіту від представника вашінгтонської адміністрації?! Дивись, жінка й через поріг не пустить, огріє качалкою по плечах. Та й декому іншому міг передати привіти — й директорові школи Кас— тальському, й дідкам Бенері та Гапличку, й спекулянтці та пройдисвітці Одарці Дармограїсі... Жаль, що вони так і не дочекаються привітів од радника.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ СЬОМИЙ,

у якому на авансцену виступає робот Вася, котрий, лаючись, п'ять нулів множить на п'ять нулів, отриману суму ще раз множить на п'ять нулів, а також дебатується питання про те, чи народна медицина спроможна вилікувати робота Васю

Робот Вася, кібернетичне диво з кібернетичних чудес, працював на тваринницькій фермі колгоспу "Барвінок" і за Хому, й за себе. Хтось би назвав його двійником грибка маслючка, посилаючись на те, що обоє були запрограмовані на роботу коло худоби та коло гною. Проте, як ви розумієте, навряд чи комусь пощастило б створити механічну істоту, адекватну старшому куди пошлють, адекватну його працелюбству, лукавству та генію. Хома — феномен, старший куди пошлють не так навіть колгоспу "Барвінок", як тепер уже всієї планети, то чи можна говорити про те, що в нього є двійник, навіть якщо це робот Вася, справді кібернетичне диво з кібернетичних чудес?!

Робот Вася міцно тримався на ногах, та якось таки послизнувся на гною і впав. Упавши, робот Вася поламав антену, але замість поламаної випустив нову і увімкнув запасний блок. Лічильник випромінювання посилав йому в мозок тривожні сигнали, і, лежачи на мокрій підстилці, робот Вася розгублено кліпав індикаторами, не в змозі підвестись. Він відчував, що після цього падіння щось сталося з його чутливими приладами та надчутливими деталями. Підійшла доярка Христя Борозенна, подала роботу Васі руку, допомогла звестись і проказала докірливо:

— Бач, Васю, вже й на своїх ногах утриматись не годен. Ото не треба вчашати до буфетниці Насті й просиджувати в неї всі зароблені в колгоспі гроші.

Й далі розгублено кліпаючи індикаторами, він увімкнув додаткові звукові фільтри, щоб заглушити докірливий голос доярки. Крім того, прибрав шасі і вимкнув найнижчу свою передачу, яка увімкнулась автоматично, коли, послизнувшись, падав. А вже тоді долонями обтріпав штани й мовив:

— Не думай, Христе, що я такий п'яний, аж валяюсь, що я набравився, як п'яниця. З учорашнього дня і макової краплини в роті не мав, бо не хочу, як дід сороківки.

В голові дзвеніло, й робот Вася вилаяв себе за необережність: "П'ять нулів помножити на п'ять нулів, отриману суму ще раз помножити на п'ять нулів!" А що дзвін не минав, то робот вилаявся ще експресивніше: "А матері твоєї ковінька в усі зарубіжні моделі оптимізації розподілу капітальних вкладів!" А що джмелі не переставали густі, робот Вася лайнувся і втретє: "Ідіть к хрінам усі алгоритми вибору, всі допустимі структури, усі значення параметрів, усі задані обмеження, усі критерії якості параметричного простору змінних!"

Доярка Христя хоч і не з роботів, а з живих людей, проте чи вгадала, чи по індикаторах робота Васі прочитала всі його думки, й питає:

— І навіщо ото в п'ять нулів, га? І в зарубіжні моделі оптимізації розподілу капітальних вкладів? І в усі критерії якості параметричного простору змінних?

— Якби не боліло, то не лаявся б,— зізнався робот Вася.— Так на душі, наче між десятим і одинадцятим блоками замкнувся контакт.

— Контакт замкнувся між блоками! — передражнила доярка.— Ото не вчащай до буфетниці Насті!

— Золотенька моя, повір, що не брешу! —по-людському скаржився робот Вася.— Болить! І ретикулярне ядро, де формуються команди, болить... І прилад, де дискретизу— ється час, де відбувається координація й автокореляція... Й з ефекторною послідовністю щось не те...

— Скрипливе дерево два віки живе, а здорове й одного не виживе,— пожартувала Христя, проте й посмутніла, бо втямила, що робот Вася не бреше, що й справді болить, що й справді не ходив до буфетниці.— Ну, якщо в тебе з координацією й автокореляцією щось не так, то чом би й до лікаря не піти?

— Чого мені вештатись по лікарях, я — робот! — гордо сказав робот Вася. І, ступивши крок по фермі, застогнав і рукою за груди вхопився.— А щоб скрутились усі вектори критеріїв і глобальна ціль, щоб побила морока усю сукупність функцій і потік керівної інформації, а щоб світ не світив і сонце праведне не сходило для максимальних ефектів при мінімальних затратах!

— Гі на тя, як ти лаєшся! — захоплено сказала доярка Христя Борозенна.— А від лайок хіба менше колькок у грудях коле? До лікаря гайда, треба лікуватись, бо хто робитиме на фермі, поки Хома Хомович не вернувся з Америки?

— Зроду не шукав собі дубового хреста по лікарнях! — гордо сказав робот Вася, а що біль не минав, то вилаявся знову: — А щоб колом стали логістична крива й середній потік інформації!

Обережненько, співчутливо охаючи та зітхаючи, завела доярка Христя Борозенна скаліченого робота Васю до червоного кутка на фермі й тут допомогла йому вкlastись на старенькому пошарпаному дивані. Принесла свіжоздоєно— го молока в склянці, щоб робот Вася закропився, проте від молока недужий відмовився, стогнав голосно:

— Фотоелементи мої ниють, якісь негаразди з нейроно— подібною сіткою...

Кожен із яблунівських колгоспників, глянувши на робота Васю, відразу втямив би, що він уже не здатен так, як раніше, перебирати різні варіанти рішень у пошуках оптимального, що йому вже не до снаги одночасна переробка інформації по багатьох і різних каналах, щоб прийняти паралельні рішення. Та й, з усього видать, порушилися хі— мотронні зв'язки, які вже не забезпечують комунікативних стосунків між ділянками мозку.

Хто тільки того дня трапився на фермі, неодмінно приходив подивитись на хворого робота Васю, що лежав у червоному кутку. Звісно, бо дивина дивна, бо де ще коли вдасться побачити хворого робота! Вони, як правило, безвідмовні, дужі, при здоров'ї, їм не загрожують ні радикуліти, ні цироз печінки, ні тиф, ні туберкульоз, ні гонконгський грип. А тому-то роботам не потрібне медичне обслуговування, їм не виплачується

грошова допомога по листках непрацездатності. В санаторії вони не їздять десь там у Крим чи на Кавказ, щоб підлатати нерви або серце.

З уст в уста переказували, що посковзнувся робот Вася на рівному місці. Й треба ж: досі не спотикався, а тут спіткнувся. В яблунівську лікарню йти не хоче і в районну поліклініку їхати також не бажає, бо що там йому допоможе, терапевт чи ортопед, хірург чи невропатолог. Розказували колгоспники, що лежить робот на дивані, стогне й лається крізь зуби у якісь там критерії ефективності, у фактори й функціональні перетворення факторів!

Зайшов подивитись на робота Васю й зоотехнік Невечеря. Зоотехнік і є зоотехнік, він на худобі знається, а не на людях, але ж робот Вася не людина, то чом не поглянути? Лице в робота Васі позеленіло, індикатори тьмяно світилися. "Еге ж,— подумав зоотехнік Невечеря,— та в нього барахлять не тільки оптичні датчики, а й далеко— мір, а й система контактних датчиків. Це ж він уже не зможе знаходити свої координати в просторі. Так гепнувся, що й сам до пуття не відає за свої запаси енергії, за температуру двигунів та за стан ліній зв'язку... Слабує й інформаційний зв'язок робота Васі з довколишнім середовищем, себто з колгоспом "Барвінок".

— А щоб несвітський сором побив оптимальні параметри структури,— бубонів робот Вася, бо йому й пам'ять відбило.— Паралелепіеди... дискретний характер... цільові функції... єдині критерії... сто факторіал... тисяча елементів... синус, косинус, логарифм...

— Синус, косинус, логарифм?—з недовірою в голосі перепитав зоотехнік Невечеря.

— Брамапутра! —скрикнув робот Вася.

— Брамапутра? —перепитав зоотехнік.

— Критерій оптимальності... максимізація функціональна... межі обмежень...

— Межі обмежень? — намагався втямити те марення зоотехнік Невечеря.

І, звісно, що міг утямити з марення пошкодженого робота навіть такий кваліфікований спеціаліст! Він би зрозумів, якби йшлося про сибірку чи сап коней, про правець чи бруцельоз, про сказ, туляремію, бешиху, ящур. Але межі обмежень чи максимізація функціонала? Критерій оптимальності? Ні, зоотехнік таких речей втямити не міг, бо єін спеціаліст іншого профілю.

Народ, заходячи до червоного кутка й співчутливо дивуючись із хвороби робота Васі, всяку всячину торочив.

Коли, мовляв, до лікарні чи поліклініки не хоче, коли й зоотехнік йому не зарадить своїм умінням, коли й від ветеринара ніякої помочі не діждешся, то, може, пошукати для робота Васі знахарку чи шептуху, метку бабцю-ворож— битку? Але ж у Яблунівці немає знахарок та шептук і по інших селах не чувати. А може, вдатись до народної медицини, полікувати травами, нехай йому халепа! Бач, як він дрижить, цей робот Вася, то, може, проти його нервових болячок прислужився б ряст Маршаллів, себто ряска жовта?.. Апетит у нього кепський, то годилося б понапувати відваром із Петрових батогів, себто цикорію дикого?.. А якщо в робота Васі рак шлунка чи злоякісна пухлина, а якщо в нього там кишки заболіли, то можна було б до циру вдатись — до

такого березового гриба, що росте на корі... А може, в робота Васі завелись паразити? Хай би причастився чемерицею? Говорили й про череду, й кінський каштан, і про царську свічку-дрябчик, і про жаливу, перебирали в пам'яті лікувальну силу ялового золотника, вовчих ягід, жовтого латаття, гадючника шестипелюсткового, черемки лугової, калгана-зав'язника, перстача сріблястого, липуха-дідовника, цибулі ведмежої...

Робот Вася, звісно, слухав усі ці балачки, бо велись балачки в червоному кутку, й раптом, кліпаючи повіками та моргаючи пригаслими індикаторами, сказав:

— Либонь, не допоможе ні мох дубовий моїм мікрофонам, ні вовчі зуби (себто кульбаба) моїм реле, ні баб'ячі прокльони (себто омела) моїм акумуляторам. Щоб я до світа сонця не бачив, коли мені вже не треба йти туди, звідки прийшов. Смерть не розбирає чина — бере колгоспника і робота-селянина.

— Хома ще не приїхав із Америки, а ти вже надумав, поживши довго, померти швидко,— дорікнув зоотехнік Невечеря.— Якось невдобно. Почекай, поки той позичений чоловік повернеться з далеких мандрів додому, а тоді вже й пропадай ні за копійку. Передаси Хомі трудову естафетну паличку — й гайда, скатертиною дорога.

— А що вдію, коли наспіла пора крутнутись догори черева? — мало не заплакав робот Вася.

— Як там не болієш, але околієш,— обрадував добрим словом зоотехнік Невечеря.— Поки що не вмирай, Васю, прошу тебе як друг, товариш і брат. Аби видужати, мобілізуй внутрішні сили. Адже не пробував мобілізуватись внутрішньо, ні? Ось і дарма, ось і видно, що ти як сьогодні привезений, що ти хоч не в лад, зате широко ступаєш!

— Ай справді! — вигукнув робот Вася. Й вилаявся: п'ять нулів помножив на п'ять нулів і одержану суму знову помножив на п'ять нулів.— І як я раніше не здогадався?.. Бач, хотів удатись до курячої гречки чи нечіпай-зілля, а про невикористані запаси внутрішніх сил і забув! — І робот Вася знову лайнувся в якісь критерії ефективності та суму співмножників, у якісь фактори й методи інтегральних оцінок, а ще в чотири шкали: найменувань, порядків, інтервалів і відношень.

І не встигли всі довкола в червоному кутку отямитись, як робот Вася порожевів на обличчі, індикатори його знову наллялись живим розумним світлом. Звівся з дивана, ступив лівою ногою, правою — хоч би що, обидві здорові, наче й не послизався на гною, наче й не збирався віддавати богу свою механічну душу робота.

— Авжеж,— бубонів радісно, пританцьовуючи,— треба передати трудову естафетну паличку Хомі. Раз узяв — оддай, оддай, коли не твоя...

Й, наче нічого не сталось, робот Вася підтюпцем вискочив із червоного кутка й кинувся мерщій до вил-згрель.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ВОСЬМИЙ,

де розказано про ті смертельні небезпеки, які чекали за океаном яблунівського колгоспника, а також про зловороже посягання ФБР на суверенність особи грибка маслячка

Пригадуєте, що свого часу у Великому Вербчому чи то в Сухолужжі було створено на громадських засадах комітет із програмним завданням: націоналізувати Хому перед

поїздкою до Америки? Комітет цей не розпався, продовжував діяльність у тому ж напрямку, особливо ж активізувався тоді, коли стали ширитись чутки про можливе викрадення грибка маслючка. Авжеж, коли Хому викрадали в Яблунівці і возили силоміць на зустріч із читачами роману "Позичений чоловік", тим паче можуть викрасти в Америці, де такі акції практикуються здавна. Викрасти старшого куди пошлють можуть із будь-якою метою.

Наприклад, із метою наживи. Підпільний гангстерський синдикат викрадає Хому, а взамін від колгоспу "Барвінок" вимагає колосальну суму, не меншу за награбовані шахом в іранського народу десятки мільярдів доларів.

І колгоспові доведеться запускати руку в спільну касу й витратити зароблені колгоспниками гроші на американських гангстерів, бо інакше вони не віддадуть Хому. А не віддадуть Хому, хто працюватиме в "Барвінку" замість грибка маслючка? Робот Вася до пори до часу, та й, як бачите, робот Вася — не вічний, може покалічити будь-який блок, а Хома — безвідмовний, вічний, на ньому трималась і тримається робота в колгоспі.

А можуть викрасти і з політичною метою. Еге ж, якесь лівацько-екстремістське угруповання з маоїстськими лозунгами. Викрадуть Хому, щоб шантажувати правління колгоспу "Барвінок" у Яблунівці. Мовляв, що не віддамо доти, поки ви в себе порядки не поміняєте. Й почнуть вимагати, щоб солодким кували, а гірким лікували, щоб усі наші тюті поставили собі полив'яні носи, щоб одне шило, а друге пороло. Звісно, лівакам-екстремістам не вдасться поставити на своєму, бо буде в Яблунівці по-їхньому, але ж оббрешуть перед усім світом, як оті, що прийшли з Бор— зни та чорзна-що зверзли. І навіть під катуванням грибок маслючок не дасть їм фальшивої заяви, що в Яблунівці всі такі багаті, мов собаки на блохи, що в них ні кола, ні двора, тільки й ходу, що з воріт та в воду, що вони ділять одинадцять груш на дванадцять душ.

Може, завдяки діяльності комітету по націоналізації Хоми як загальнонародного скарбу заокеанські гангстери та терористи й не перейшли від балачок до діла, а зупинились на півдорозі у своїх злочинних намірах: с'як-так, ні втекли, ні піймали.

Агентство Ассошіейтед Пресе передало інформацію про те, що після зустрічі й розмови Хоми з радником президента за грибком маслючком організовано нагляд. Агенти ФБР навіть не ховались від грибка маслючка, ходили назирці по вулицях, фіксували кожне слово й жест, запам'ятовували, яким саме поглядом він змряв поліцейського на розі стріт і авеню і як подивився на чорного чистильника взуття десь у трущобах. Агенти передавали Хому з рук у руки — чи то на перегляді нового голлівудського бойовика в кінотеатрі, чи то в ресторані, де офіціанти обслуговують відвідувачів на роликових ковзанах, чи то під час демонстрації сміттярів. Крім того, їм удалось в отой значок, де зображено довгоногого фізкультурника, що грудьми перетинає фінішну стрічку, вмонтувати підслуховуючий пристрій, котрий ловив як кожен подих грибка маслючка, так і биття його серця. ФБР особливо зацікавилось тим,

як і чим Хома дихає за океаном. Такі ж хитрі пристрої наперед ховались до всіх тих предметів, за які він брався: у підстаканник, коли вранці пив чай, у зубну щітку, коли

чистив зуби, у ключ від номера в готелі. Агентство Асо— шіейтед Пресе висловлювало припущення, що пристрої унікальної конструкції, яким було надано вигляду драже, з'їдено старшим куди пошлють ще в перший день перебування його на американському континенті, а тому-то ведеться постійний репортаж із нутра Хоми. Завдяки цьому репортажу у ФБР знають про пульс, тиск і швидкість течії крові в його жилах.

Колосальна за обсягом інформація про грибка маслюч— ка, що потрапляла до рук ФБР, може декому видатись неправдоподібною, але ж Асошіейтед Пресе начебто солідне агентство, а не яблунівська молодиця, у котрої язик— немов литовський ціп: раз по снопу, а раз по току. Отже, в душі не переборюючи сумнівів, спробуймо повірити цьому повідомленню, яке аж ніяк не прикрашає заокеанську дійсність, де людина собі не належить, де немає ніяких у неї таємниць від ФБР.

Впливовий тижневик "Ньюсуїк" виступив із якоюсь псевдовченою статтею. Не варто було б і зупинятись на тій маячні, але йшлося у статті не про когось, а про позиченого чоловіка! Цей псевдовчений на основі начебто зібраних ним достовірних даних доводив, що приїзд Хоми за океан спричинився до різкого збільшення шкідників в американських яблуневих садах. Побільшало попелиці кров'яної, яблуневого пильщика, борошністої роси, яблуневої молі, комоподібної щитівки, плодожерки. Вдаючись до езуїтськи-казуїстичних методів формальної логіки та надаючи гіпертрофованої ваги зодіаку, під яким народився Хома (старший куди пошлють знайшовся на яблунівській землі під зодіаком Вола), псевдовчений зі штату Небраска доводив, що саме грибок маслючок і винен у різкому збільшенні яблуневих шкідників. Ось, мовляв, який подарунок привезено з соціалістичної Яблунівки для яблуневих садів американських фермерів!

Хай ця стаття ляже до шкатулки курйозів, які супроводжують Хому не тільки вдома, а й за океаном...

Є речі важливіші. А важливіші речі полягали в тому, що створений у Великому Вербчому чи в Сухолужжі комітет по націоналізації Хоми як у воду дивився!

Повідомлення про цю подію спершу появилось у щоденній газеті "Ройял газетт", що виходить на Бермудських островах (в районі знаменитого "бермудського трикутника!"), а потім передруковане всіма іншими газетами світу, зокрема і районкою. У повідомленні йшлося про те, що в "кадилак", у якому їхав старший куди пошлють, підкладено бомбу. Бомба вибухнула тоді, коли Хома вже подався з машини до готелю. "Кадилак" розтрощено вщент. При цьому загинув один поліцейський і троє агентів ФБР, що не спускали своїх пильних очей із позиченого чоловіка. В редакціях кількох газет прозвучав телефонний дзвінок. Анонім сказав, що відповідальність за замах на Хому бере на себе лівоекстремістська організація "Ліга захисту євреїв".

Як бачимо, через чистісіньку випадковість усе обійшлося благополучно для грибка маслючка. А що наклали головами поліцейський і три агенти — така в них робота, отож такий і хліб. А хліб — усьому голова, що й знову доказано екстремістським замахом на Хому, коли "лицарі плаща й кинджала" позбулися своїх голів.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ДЕВ'ЯТИЙ,

де наводиться зміст листа, надісланого старшим куди пошлють на ім'я Генерального секретаря ООН

Дійшли до Яблунівки чутки про те, що Хому запрошували взяти участь у позачерговій сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку, навіть просили головувати на одному з засідань. Старший куди пошлють із притаманною йому, як і майже кожному яблунівцю, скромністю відмовився. Хоча, звичайно, на його місці будь-хто інший скористувався б такою нагодою. Авжеж, чому б не покрасуватись і повеличатись серед такої компанії, як Генеральний секретар ООН, голова Ради Безпеки, голова Міжнародного суду, прем'єр-міністри, міністри закордонних справ, керівники делегацій усіх країн, посли та інша високопоставлена публіка. Та й невідомо, коли ще вдасться поїхати до Америки — якщо робота на тваринницькій фермі відпустить, то, дивись, рідна жінка Мартоха закомизиться й накладе рішуче вето.

Але Хома все-таки відмовився головувати на сесії Ге— неральної Асамблеї ООН, пославшись на клопоти, яких у нього набралось перед поверненням додому. Мовляв, і гостинців треба купити як багатостраждальній Мартосі, так і названому синочку Хомку Хомовичу, та й іншим односельцям: тому хустку чи портсигар, а комусь і відріз джинсовий на плаття чи, може, один-другий кульок цукерків і пряників. Значить, не став водити дружби з дипломатами найвищого рангу, проте не міг не скористатись такою авторитетною трибуною, як трибуна ООН. А тому— то надіслав на ім'я Генерального секретаря листа. Цей лист умістили на перших сторінках усі газети світу.

В своєму листі грибок маслячок гнівно викривав і нещадно таврував, палко засуджував і справедливо бичував, показував перед усім світом і натхненно закликав.

Гнівно викривав убоге життя бідноти в країнах капіталу. Він своїми очима побачив, що бідному не було гаразду й не буде, що бідному ніхто не подарує, що на нього всюди капле. Потребам бідноти кінця не видно, а в них нема в що й тріски збирати, що в них навіть у постолах гречка родить, що в них сорока у ворони бажає оборони. І це — в найбагатшій країні світу, яка щороку на військові видатки фінансує понад двісті мільярдів доларів!

Грибок маслячок нещадно таврував мілітаристську політику імперіалізму. Коли ото "союзник" навіть свого "союзника" заганняє на слизьке, з гряззю змішує, кричить не своїм голосом. За "доктриною Монро" хіба не душились революції на Кубі, в Панамі, Санто-Домінго, Нікарагуа й Гаїті? І тепер їхня політика — це загілити у потилицю й нагріти потилицю, потиличниками нагодувати і почубень— ків дати. Тому-то діють і вдосконалюються всілякі свинарські комплекси, які готують гарматне м'ясо з густим фашистським душком для боротьби з національно-визвольними рухами.

Грибок маслячок гнівно засуджував політику расової дискримінації й політику геноциду, до якої вдаються верховоди США та Ізраїлю, ПАР і Намібії, Чілі і Парагваю. Він говорив про той суд сквапливий, що ніколи не буває справедливий, про ту силу, що не знає закону, про ті одні руки, що права пишуть і їх же мажуть. Дожились до такої справедливості, що навіть мислі позивають до суду! Такі звичаї панують у суспільстві, в якому золота швайка мур пробиває, де золото-срібло губу затикає, де золотий обушок

скрізь двері відчиняє.

Грибок маслючок справедливо бичував "дипломатію шакала", коли гвинтівка і دلار стають рушіями військових авантур і експансії. Без підпалу й дрова не горять, то хіба не палили "доктриною Трумена"? Військово-промисловий комплекс — це хижий вовк, який про вовче думає, який мекає вівцею, поки не набреде на вівцю, якого хоч і запряжеш у плуг, а він дивитиметься у луг. Гегемонізм і експорт контрреволюції — ось його політика, та віділлються вовкові коров'ячі слізки, поб'ють вовка і баранії сльози, понесуть вовка так, як він ко-зу носив!

На закінчення свого відкритого листа на ім'я Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй грибок маслючок висловлював тверду впевненість, що з расовою дискримінацією та геноцидом буде покінчено, бо такий невмолимий хід історії: співатиме півень чи ні, а день буде. Й запанує на землі справедливість і добро, без якого і лихо не родить, настане час, коли добре з добрим і біля стовпа постоять, засвітить зоря, коли добрі вмиратимуть, а діла їхні житимуть.

Та й запрошував Хома всіх приїжджати до Яблунівки. Авжеж, нехай приїде до колгоспу "Барвінок" і Генеральний секретар ООН, і прем'єр-міністри, що позбираються на найближчу сесію, й голова Ради Безпеки, й голова Міжнародного суду, й міністри іноземних справ, і постійні представники при ООН. Тобто — всі! Хай приїжджають, походять по селу, завітають на ферми і поля, посидять за обідніми столами в колгоспників. І, звісно, Мартоха також приготується, наварить та насмалить, напече та насмажить, і Хома виставить для гостей одну-другу пляшку "скаженівки". Є чим Яблунівці похвалитись — і надоями, й урожаями. А Будинок культури який! І пісень хай послухають, як дівчата співають у художній самодіяльності, і танцюристів подивляться, і спортивні змагання. Вільно ходити по всій Яблунівці скрізь, навіть якщо голова Міжнародного суду запрагне навідатись до пройдисвітки і спекулянтки Одарки Дармограїхи — будь ласка! Може, хтось захоче позичитись на тиждень чи місяць — будь ласка! Зокрема, й на такому факті можна пересвідчитись, що порушень прав людини в Яблунівці нема: хочеш — позичайся, хочеш — ні!

Лист Хоми закінчувався вираженням світлої віри в те, що в несправедливому капіталістичному суспільстві не за горами той час, коли правда вийде наверх, як слива з води, що буржуазні політики на краденій кобилі далеко не заїдуть, що майбутнє за тими, хто зараз гірко заробляє, та солодко з'їдає!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТИЙ,

де переважно мовиться про марнославство яблунівського листоноші Федора Горбатюка, заклопотаного відповідністю субординації в ООН із субординацією в колгоспі "Барвінок"

Лист грибка маслючка до Генерального секретаря ООН знайшов одразу схвалення та підтримку не тільки в усьому світі, а й у Яблунівці. Загальні колгоспні збори для обговорення листа і вираження підтримки не скликали, проте багато розмов точилось на фермах і полях, у колгоспній конторі, у кожній хаті. Авжеж, у нас є що показати, є чим похвалитись. І, звісно, є чим прийняти гостей, як то мовиться, є хліб і до хліба:

всякі там рубці по-українському, верещаки, свиняча поребринна, варенуха та й пиво межигірське, бо якщо радник президента здатен наготувати пива межигірського, то яблунівська самогонниця Вівдя Оберемок тим більше! І потанцюємо для вас, і поспіваємо, коли захочете переконатись і в тому, що права людини в "Барвінку" — це насамперед права і обов'язки колгоспника.

Проте великі сумніви серед яблунівців посіяв знавець міжнародного дипломатичного церемоніалу листоноша Федір Горбатюк. Він сіяв ці сумніви скрізь: чи з поштарською сумкою на садибу заходячи до людей, чи на вулиці, чи в сільській бібліотеці. Листоноша не стомлювався торочити про те, що скрізь найголовніше — субординація, себто старшинство. У "Барвінку" як? Спершу голова колгоспу, потім старший бухгалтер, старший агроном, агроном, зоотехнік, ветеринар, бригадир, ланковий, завфермою, знатна доярка, знатний механізатор і т. д. І ак само в ООН строго дотримується порядок старшинства: голова Генеральної Асамблеї, Генеральний секретар ООН, прем'єр-міністр, заступник голови Генеральної Асамблеї в ранзі міністрів іноземних справ або членів кабінетів, голова Ради Безпеки, заступники прем'єр-міністрів або заступники голови Ради Безпеки, міністри іноземних справ і т. д.

Листоноша говорив квапливо, наче наваривши та напикши, тепер розкидає і парене, й печене. Мовляв, коли в "Барвінку" своє старшинство, а в ООН—своє старшинство, то годиться одне старшинство узгодити з другим старшинством. І все тому, що зустріч у Яблунівці має пройти за протоколом, а міжнародний церемоніал — є міжнародний церемоніал. Це вам не школа передового досвіду, де спілкуються як попадає. Ну, гаразд, голову колгоспу прирівнюємо до голови Генеральної Асамблеї, старшого бухгалтера яблунівського колгоспу — до прем'єр-міністра якоїсь країни в Карібському басейні, старшого агронома — до заступника голови Генеральної Асамблеї в ранзі міністра закордонних справ однієї з центральноафриканських країн. А до кого прирівняєш агронома? Треба, значить, до голови Ради Безпеки?

Оченята в листоноші злякано й прудко бігали, як два шевці наввипередки з чобітьми на місто.

— А зоотехніка, значить, прирівнювати до заступника голови Ради Безпеки?

Погляд у листоноші був безпорадний, метушливий, як миша, що вискочила з борошна.

— А ветеринара, значить, до міністра іноземних справ?

І щоким, які трусились у листоноші Федора Горбатюка,

й перекошений рот, і клинцювато скривлене підборіддя наче так і хотіли сказати: "Здрастуйте, індики! Я ваша сваха". Листоноші заперечували, мовляв, міжнародного скандалу не станеться, на такій зустрічі кожен хай зостається сам собою — знатний механізатор хай зостається знатним механізатором, а голови Консультативних комітетів із адміністративних та бюджетних питань, Комітету по внесках і Адміністративного трибуналу хай зостаються самі собою. Проте ці докази (найдужче заперечували дід Гапличок та дід Бенеря, що, палячи козячі ніжки увечері на колодках, на дипломатичному церемоніалі собаку з'їли) не впливали на листоношу

Федора Горбатюка, ще дужче розпалювали його страхи й побоювання. Мовляв, добре, що Хома, за океаном будучи, запросив до Яблунівки таких гостей, та чи приймемо на належному рівні, чи не пришиємо кобилі хвіст, а в кобили і свій довгий?

Пусти вуха межи людей, то багато почуєш. Отак і Яблунівці: пустили одні Яблунівці свої вуха поміж вуха інших яблунівців — і почули! І почули, чому такі страхи опосіли Федора Горбатюка, зізнався він поміж теплої компанії у буфетниці Насті. Виявляється, ніяк не міг утямити чоловік, хто ж він, листоноша, за старшинством у Яблунівці? Після кого і перед ким? Бо й він же мав на яблунівській ієрархічній драбині посідати цілком певне місце — після когось і перед кимось! Скажімо, після завклубу чи завбібліотеки. Скажімо, перед директором школи чи перед секретарем комсомольської організації колгоспу. Скаржився у буфеті п'яній компанії:

— Бачте, немає в нас такого порядку, як в ООН, а надумали обійматися з ними та цілуватися! А може, я теж хочу з кимось обійнятися та поцілуватися за протоколом, але ж бо не відаю, з ким. Нема порядку в нас! Може, догадаюся, з ким обійматися, як отой цуцик, котрий догадався вже тоді, як хвіст одпав?

Листоноша Федір Горбатюк потай підозрював, що його ранг у Яблунівці відповідав би під час цієї вікопомної зустрічі колгоспників із дипломатами рангу голови ВПС, себто Всесвітньої Поштової Спілки. Оскільки ж із його, листоноші, старшинством діло було таке заплутане, оскільки ж найближчим часом туман не мав розсіятись, бо безтурботному правлінню колгоспу ні свербіло, ні боліло, воно в ус не дуло і вухом не вело,— то як йому було не переживати, як йому було не потерпати? А що, як відшиють від обіймів із головою Всесвітньої Поштової Спілки, упослідять яблунівського листоношу неповагою? Е-е, треба перехреститись ще до того, як грякне і дощ за шию полетиться!

Ех, Федоре, нам би ваші турботи! Нам би ваші турботи — й ми б стали схожі на отого вола, якому голова не боліла, коли корова теля родила...

Та забудьмо листоношу з його марнословними клопотами, бо прийшла в Яблунівку міжнародна телеграма з-за океану від старшого куди пошлють. І хоч приніс Мартосі телеграму таки листоноша Федір Горбатюк, проте забудьмо про марнословця, бо того потребує хоча б зміст телеграми.

Хома повідомляв: "Хто в світі не бував, той і дива не видав, а кілько світа, тільки й дива. Дома рука й нога спить, а в дорозі й голова не дрімає. Та вже пора волочити вовчого хвоста, бо не коні нам запрягати й не на возі кластись. Нема науки без муки, як нема муки без науки. Тепер я учений, та недовчений, непровчений, нетовчений, Всюди добре, а дома найліпше. Або будемо на Русі, або пропадемо усі, бо кожен край має свій звичай, і який народ, такі й порядки. Мабуть, у лісі щось велике здохне, коли я в Яблунівку повернусь. Зоставатись не збираюсь, хоч, може, завтра тут повечеряю, корова отелиться — молока нап'юсь. Нехай удруге до них піп із кадилом прийде, а не я. Миліша Мартошка-душка, аніж чужа подушка. Цілую. Хома".

І тепер уже всі знали, що грибок маслячок не за горами, бо він такий скорий, яких і чорти не беруть!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ПЕРШИЙ,

у якому сказано про відвідини районного стоматолога, про феномен комірника із села Чудви, а також про феномен чередника з Аргентини

Радіобіологічні та телебіологічні мої здібності, як ви правильно зрозуміли, підупали на силі саме тоді, коли Хома розлучився з радником президента, котрий у розпачі прошепотів: "Не вдалось, то й хай: сім років мак не родив і голоду не було!" Про подальші події я спільно з яблу— нівцями та зі світовою громадськістю довідувався з преси, яка докладно писала про реорганізацію ЦРУ, спричинену провалом із грибком маслючком, і про можливе ви— крадення старшого куди пошлють, і про цілодобове стеження за ним агентів ФБР, і про шпигунське стеження за роботою внутрішніх органів яблунівського колгоспника, й про невдалий замах, коли в "кадилак", де їхав Хома, підклали міну. А знаменитий лист позиченого чоловіка до Генерального секретаря ООН друкувався в газетах.

Радіобіологічні та телебіологічні здібності тепер майже не давали ніякої інформації, яка стосувалася б Хоми. Кажу "майже", бо на вулиці чи в сільській чайній, де я снідав вермішелью з консервованими сардинами в томатному соусі, мене раптом пронизував зубний біль. Я хоч і кривився від зубного болю, проте радів (нарешті налагодиться контакт із Америкою, звідки я почерпну свіжі дані про грибка маслючка, про останні дні чи години перебування його на далекому континенті), проте біль раптово минав. Я встигав почути в своїй голові хіба що джаз-банд, у якому своєю голосною грою виділявся тромбон чи саксофон, встигав побачити якусь бліду картинку (бій півнів на заштатній фермі чи гусеницю танка на безмежному танкодромі десь у пустелі в штаті Невада) — й тоді біль раптово минав, а разом із болем і звуки та візії світу, який так і не міг пробитись до моєї голови аж у Яблунівку.

Особливо ж мені кортіло побачити відліт Хоми з аеропорту імені Джона Кеннеді. Вже не сподіваючись, що зубний біль повернеться сам собою, я вирішив удатись до послуг районного ескулапа. Й оскільки районний ескулап не квапився в Яблунівку, щоб своїм хитромудрим мистецтвом лікування завдати сподіваних мук, я сів на свою "Волгу" й подався до цього Магомета від стоматології.

— Ось і ви! — здивувався стоматолог, і його непевна зовнішність людини, якій можна дати і сорок, і п'ятдесят років, відобразила і страх і цікавість водночас.— Ну, ну, розповідайте...

Нічого не приховуючи, не применшуючи й не перебільшуючи, я розповів про всі напади зубного болю, який мене терзав у Яблунівці.

— А тепер? — плюсклим голосом поцікавився стоматолог.— На що скаржитесь? Що болить?

— Усе болить,— не кліпнувши й оком, збрехав я.

І тоді, не спускаючи з мене бляклого погляду бляклих очей, стоматолог наказав сісти в зубопротезне крісло. Зацікавлений таким екстраординарним пацієнтом, він почав своє знамените обстеження, якого я не проходив раніше ні в нього, ні в будь-якій столичній поліклініці.

Очі районного стоматолога, коли він відривався від спеціального апарата, в своїх бляклих водах народжували якусь підозру, якесь гостре здивування.

— О!—тільки й мовив районний ескулап, знову приліпившись до медичного апарата, як п'явка до тіла.

Значить, до апарата прилип, як до тіста сліпий Пилип, і давай роздивлятися цілі зуби та зуби вставлені, а також дупла, що появились у живих зубах. А потім каже:

— Колись у дитинстві оперувалась нижня щелепа, коли там виросла пухлина?

— Оперувалась,— відповідаю.

— Вас виписали зі стаціонару з ортодонтичним апаратом?

— Ага, з ортодонтичним апаратом,— відповідаю.

— Згодом, коли хворіли на карієс зубів, проходили диспансеризацію?

— Проходив,— відповідаю.

— Ага, значить, тоді в таблетках ви споживали фторид натрію,— каже глибокомудро.— А також таблетки, які в своєму складі мали сульфат цинку. І гліцерофосфат кальцію.

— Очевидно,— мовив я непевно, бо тепер важко було пригадати, які саме таблетки доводилось ковтати в далекому дитинстві, коли хворів па карієс.

— Чи не можете похвалитися струсом мозку у рожевому віці?

— Можу похвалитись і струсом мозку,— відповідаю.— Коли грав із хлопцями у футбол. Ох і загили ж мені бутсою в обличчя! Із рваної рани кров так і юшила...

— Еге ж, значить, грубі келлоїдні рубці та рубцеві деформації,— глибокомудро сказав районний стоматолог, усе глибше проникаючи, напевне, в якусь таємницю.— А також кісткові деформації, порушення прикусу... Лікували вас масажем, парафіновими аплікаціями, електрофорезом лідази... І колись ви казали, що мали перелом нижньої щелепи?.. Значить, вдавались не до пластмасових шин, а до дротяних.

Слухаючи всі ці міркування районного стоматолога, я почувався ні в сих ні в тих, наче ота пришалимонена жаба, якій бог не дав хвоста, а то б вона всю траву потолочила. Хотілося б випростатись, як семисотній верстві, та як ти випростаєшся, коли прийшов до стоматолога по зубний біль, а стоматолог не квапиться з лікуванням. Невже не відновляться мої радіобіологічні та телебіологічні здібності, невже я так і не стану свідком останніх годин перебування Хоми за океаном?

— Славно ваші зуби та вас поморочили, еге? — питає районний стоматолог.

— Та куди вже краще! — відповідаю з серцем.

— Маєте стільки вставних! Три золотих! — сказав захоплено.— Тепер, коли відбувається девальвація грошей у всьому світі, а золото щодня підвищується в ціні, ви з кожним днем дорожчаєте й дорожчаєте, скоро вам і ціни не складеш.

Він іще й кепкує, оцей чоловічок непевної зовнішності! Його, такого сіренького, хоч родзинками нагодуй, то він зостанеться сіренький,— глузує! Єдина прикметна риса в нього — це капловухість, так оцей капловухий виявився тією людиною, що догори щетиною!

— Хоч губи набиті, так хоч пупків у житті наївся,— відповідаю прикро.

— А два зуби у вас платинові,— каже стоматолог.— Значить, дороженький, міжнародна інфляція вам тільки на користь. Дивіться, не виїжджайте за кордон, бо там пограбують, наче ви якесь сховище із золотими та платиновими зливками.

І кожне слово в нього убралось у хитреньку усмішечку, наче свиня у ворох. Ну, думаю, од свинячого полку не буде толку, свиню святи, а вона в грязюку лізе, свиня свинею і пропаде.

— Один зуб у вас залізний,— каже стоматолог.— Тут уже довго доведеться чекати, поки на земній кулі вичерпаються природні ресурси, щоб залізний ваш зуб став дефіцитною сировиною й підскочив у ціні.

Теревенить і теревенить, замість до діла братись, а я, бач, сподівався із жука меду їсти. Куди це він манить мене своїми балачками, наче горобця на полівку?.. О, розсівся цей капловухий за столом, підпер долонями підборіддя й сміється бляклими, як осінні небеса, очима. Лишенько, хай би вже калічив мене своїм зубопротезним мистецтвом, бо інакше я не побачу й не почую Хому за океаном!..

— Ваш випадок — другий у моїй практиці,— раптом сказав районний ескулап, не спускаючи з мене пильного погляду.— Зізнайтесь, які радіостанції і телестудії ви ловите?

В один дух я зірвався з зубопротезного крісла: чому це капловухий так сказав, неначе у воду глянув? Адже я сподівався його ошукати, наче отого чорта, з якого хотіли скуштувати м'яса, кинули в окріп, а він утік!.. Наче голоблею вдарив по голові, наче я мушу тепер із тюрми та на шибеницю йти. А стоматолог усміхається хитромудро й каже:

— Та чого ви схопилися з крісла, сідайте... Мій перший пацієнт розказував, що ловить радіостанції Бі-бі-сі, Москву, Київ. Цей чоловік і досі працює комірником у колгоспі в Чудвах. Усе життя скаржився на зубний біль, лікувався, тепер носить протез замість нижньої щелепи. Два роки тому здатність чути радіостанції несподівано втратив.

Жартує? Кепкує? Глузує? Якимось чином довідався про мої радіобіологічні й телебіологічні здібності? Але ж про свої зв'язки з Америкою я не обмовився нікому жодні— сіньким словом! А може, районний стоматолог і є отим ворожим резидентом, який не зуби лікував, а начиняв рот надсекретною апаратурою, використовуючи мою суверенну особу в шпигунських цілях? І, розгублено тримаючись рукою за зубопротезне крісло, я тепер глянув на цього медика зовсім іншими очима, і його невиразна зовнішність невиразної людини видалась по-зłodійському хитрим маскуванням. Авжеж, маскуванням, яке мало сприяти його розвідувальній діяльності. Агент ЦРУ! Можливо, саме він збирав дані про старшого куди пошлють і передавав за океан, дані виявились неправдивими, тому-то так був посоромлений радник президента під час зустрічі з Хомою.

Можливо, зараз переді мною в районній поліклініці і сидів той, хто спричинився до чергового провалу шпигунської організації, той, із кого почалось! Думки крутились у голові, мов шершні. Я вкотре пошкодував, що вчасно не звернувся до компетентних

органів, зокрема до начальника районної міліції товариша Венеційського, й щиро не зізнався в своїх несподіваних здібностях, і тоді моя вина була б не така велика. Адже я не тільки невинна жертва, а й мимовільний поплічник оцього плюгавого стоматолога—резидента. Ще не пізно бігти куди слід, бити на сполох, щоб розгромити вороже гніздо, щоб виявити всіх його агентів! Це ж треба так розкублитись: якщо не під крилом, то під боком у самого товариша Венеційського!

— Заспокойтесь,— мовив районний стоматолог.— Таке явище хоч і унікальне, проте до смерті не веде. Не знаю, чи піддається лікуванню, проте з часом минає, як минуло в комірника із села Чудви. Й два роки не спостерігалось ніяких рецидивів. Так само пройде і в вас, можливо, саме тоді, коли замість однієї з щелеп доведеться поставити протез.

— Сподіваюсь, протез ставитимете не ви,— сказав йому зле, як ворогові.

— Я сподіваюсь так само,— не зостався в боргу стоматолог. І, зобразивши на невиразному обличчі невиразну усмішку, поспитав:—А які радіостанції і на яких хвилях ловили ви?

— Всякі,— відказав непевно. Й додав погрозово: — Про це я доповім там, де слід!

— Зрозуміло,— мовив стоматолог, тарабанячи пальцями по столу.— Тільки не слід нервувати.

— Може, ви поясните причину цього явища? — запитав я, сподіваючись вивідати якісь таємниці діяльності цього стоматолога-резидента.— Адже все почалось тоді, коли за лікування моїх зубів узялись ви.

Я не збирався розповідати ні про ті радіостанції, музику яких приймала моя голова, ні про майже систематичний зв'язок із Америкою, де старший куди пошлють мав стільки зустрічей і пригод, свідком яких мені пощастило стати. Крім того, я побоювався за своє життя. Тепер, коли я майже викрив його, районний стоматолог постарается ліквідувати мене. Очевидно, запропонує знову сісти в зубопротезне крісло... Можливо, вихопить із шухляди столу безшумний пістолет... А ота масивна авторучка, що лежить на підвіконні, часом не секретна вогнепальна зброя?..

— Бачите, я не спеціаліст ні з радіотехніки, ні з телебачення,— уникливо сказав він.

Еге, це не той, у кого розуму багато, та вдома не ночує, і не той, що носить баранячу шапку на баранячій голові! Так і знав, що почне виляти хвостом і викручуватись... А може, отой татарський загін, що навесні хотів полонити мене під Яблунівкою, навіть шовковий аркан накинув на шию, організовано не кимось, а саме оцим стоматологом-резидентом? Може, отой гітлерівський офіцер, із яким довелося зіграти під дулом пістолета партію в шахи, теж у тісному зв'язку з оцим капловухим лікарем?

— Ні з радіотехніки, ні з телебачення,— по паузі повторив.— Я тільки стоматолог. Проте я не міг не міркувати над феноменом чудвинського комірника, як тепер не можу не міркувати над вашим феноменом. Подібне явище — унікальне...

— Ще б пак! — вихопилось у мене.

— Подібний випадок досі трапився лише в Аргентині з одним чередником, що пас худобу в савані. Аргентин— ський чередник також із дитинства страждав на зуби, також лікувався і також чув у своїй голові голоси радіостанцій, що працювали на різних хвилях. Про аргентінця писали, як про феноменальний курйоз... Аргентінський чередник, чудвинський комірник, а тепер ось ви... Зіставивши деякі дані, я дійшов висновку, що такі випадки — не курйози, а закономірність у наш час.

— І чим ви пояснюєте таку закономірність? — нетерпляче поспитав я як заінтересована сторона.

— Я дійшов ось якого висновку,— повторив районний стоматолог, зводячись із-за столу й повільним рухом правої руки беручи з підвіконня авторучку, яка мені здалася секретною вогнепальною зброєю. Я заціпенів у передчутті пострілу й близької своєї загибелі. Задумливо покрутивши авторучку між пальців, стоматолог поклав її назад на підвіконня. Сказав: — Лікуючи вас із дитинства, вашу голову начиняли всякими металами. Ваші нижня та верхня щелепи обертались на склад фториду натрію, сульфату цинку, гліцерофосфату кальцію та інших елементів... Також струс мозку в найрожевіші роки існування. А тепер ось — три золотих зуби, два платинових, один залізний... Крім того, кілька дупел, систематичні напади болю...

— Куди ви хилите? — знову зірвалось нетерпляче з мого язика.

— Хилю ось до чого... Очевидно, метали, якими начиняли вас досі й продовжують начиняти тепер, обернулись у вашій голові на унікальну детекторну систему. Ця ваша детекторна конструкція — живий радіо-телетранзистор, де є свої конденсатори, трансформатори, колектори, індикатори, кінескопи, контури і так далі. Розумієте, ви — комбайн! Але таким комбайном ви могли стати не просто завдяки захворюванню на зуби та лікуванню, а ще й через те, що звивини кори головного мозку у вас також неординарні.

Очевидно, слід брати до уваги особливості свідомості і підсвідомості, генетичний код, специфіку фізіології. Не слід скидати з рахунку й зодіак, під яким народились.

— Навіть зодіак? — вирвалось у мене.— Значить, сузір'я Вола також вплинуло?

— А ви ж думали!—повчально проказав районний стоматолог.— Тут важлива кожна дрібниця, а вплив зо— діака — не з маленьких дрібниць. Можливо, ви випромінюєте ультразвуки! Прекрасно знаєте, що вдаючись до високих частот, дельфіни в морях та океанах розмовляють між собою, обмінюються інформацією. Так само кити, кажани, комахи... Звичайно, у вашій голові утворилось й електромагнітне поле, без якого ви б не стали таким феноменом... Повторюю, я не спеціаліст із радіотехніки, кепсько знаюсь на принципах дії телебачення, я звичайний зубний лікар, тому мені важко зрозуміти й пояснити цей феномен. Ви живете в столиці, зверніться до столичних фахівців, а також до кібернетиків, до людей, що працюють в електроніці. Не сумніваюсь у тому, що вашу хворобу слід вивчати комплексно, й діагноз здатні поставити вчені, що є спеціалістами з найрізноманітніших галузей знань. Я ж, бачте, не володію такими різноманітними знаннями. Тому відмовляюсь від подальшого лікування ваших зубів, їдьте в Київ чи в Москву.

Так сказавши, районний стоматолог знову взяв автоматичну ручку з підвіконня, і знову в мені пробудився страх, хоч, може, й слабкіший, ніж перше. Так і не вистреливши в мої груди з цієї секретної зброї, стоматолог сховав її до шухляди в столі. Й сказав:

— Еге ж, їдьте в Київ чи в Москву зі своїми хворими зубами, з підпільними коливальними контурами, діодами, анодами, тріодами, опорами. Лікуйтесь! Тепер ви, либонь, працюєте тільки на одному каналі? Згодом, коли замість нижньої чи верхньої щелепи вам поставлять протез, може, працюватимете й на двох чи трьох каналах. Ви — загадка фізіології й техніки, трудно вгадати, піде лікування на користь чи на зло.

Приголомшений почутим і пригноблений пережитим, я зусиллям волі відірвав руку від зубопротезного крісла. Востаннє глянув у бляклі, як осінній туман, очі районного стоматолога, в якого капловухість була найпримітнішою рисою. Коли йшов до дверей кабінету, зовсім не боявся, що раптом у спину мені прогрімить постріл із Вогнепальної авторучки чи іншої зброї. Стало зрозуміло, що невиразний цей лікар не міг бути завербованим агентом ЦРУ, інакше б він не розкривав своїх карт, не розказував би про арген— тінського чередника й чудвинського комірника, не посилав би в Москву чи в Київ для комплексного обстеження спеціалістами в багатьох галузях знань.

Сівши у "Волгу", подався у Яблунівку. В голові — хоч би сигнал якоїсь радіостанції, хоч би шерех атмосферних розрядів. Тихо й пусто. І я щиро пошкодував, що вже не побачу Хоми за океаном.

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ДРУГИЙ,

де мовиться про те, що до Яблунівки добився мандрівний гіпнотизер, про котрого колись довідається вся мисляча Європа, а також змальовано картину колективного сну в колгоспі "Барвінок"

Гастролюючи по району, навідався і до Яблунівки мандрівний гіпнотизер. Дозвіл на проведення своїх сеансів гіпнотизер мав не тільки від обласного та районного відділів культури, а й від районного управління сільського господарства, а й начебто від самого начальника районної міліції товариша Венеційського, хоч добре всім відомо, що ні управління сільського господарства, ні міліція досі ніякого відношення до гіпнозу не мали. Гнучкий, як очеретина на вітрі, і худий, наче він був серед в'язнів Освенціма й по нинішній день не відгодувався, гіпнотизер усіх вражав своєю зовнішністю. Розпатлане волосся на голові нагадувало вороняче гніздо, з якого ось-ось має вирватись чорна захарчована птаха з пронизливим карканням. Темні очі нагадували вуглики, що не тліють, а палахкотять пекельної сили вогнем, який, либонь, зрідні тому вогню, що тримають чорти у пеклі під казанами зі смолою. Тонкогубий рот то стискувався до розмірів маленької дучки, у яку й бджола не влетить, а то розтягувався аж до вух, утворюючи отвір, у який могла б шаснути лисиця. Гіпнотизера можна порівняти з чорногузом, котрий начебто занепокоєний близькою небезпекою й чекає її звідусюди, ось-ось пострибає хутчіше, зірветься на біг і, гойднувши крильми, полетить. Коли гіпнотизер уперше пройшов по вулицях Яблунівки характерною своєю ходою чорногуза, стрічні жінки чомусь захвилювалися, стривожились, і всі відчули

дражливий та млосний холодок у грудях. Колгоспникам здавалось, що пронизливим поглядом гіпнотизер проникає не тільки в їхні душі, бачачи там високе й дрібне, благородне й нище, а також читає, наче сторінки книги, їхнє минуле життя, а також читає майбутнє, й немає для нього ні загадок, ні таємниць, ні секретів.

Нанісши короткий візит ввічливості голові колгоспу "Барвінок" Михайлу Григоровичу Диму в конторі правління, гіпнотизер сказав:

— Зважте, я маю ексцентричну уяву, завжди екзальтований, за натурою — аскет. Сьогодні мене знають лише колгоспники кількох областей, та скоро про мене довідається вся мисляча Європа. Я геніальний фізіономіст. Придивившись до силуету чи профілю, до ротів та очей, до вух, носів та підборідь, я здатен прочитати людську вдачу. Не дивуйтеся, я маю містичний нюх, який здатний осягнути все. Я можу судити про особистий морально— етичний кодекс людини з того, якої довжини в неї руки — до колін чи за коліна. Чоловік хоробрий чи страхопуд — про ці риси я можу судити з того, яке саме в нього волосся на голові — щетинисте чи ні. Про довговічність і силу людську я можу довідатися з того, де в людини пуп на животі — посередині чи вище. Ваш широкий рот, Михайле Григоровичу, свідчить про те, що ви хоробра людина.

— Ай справді я був хоробрий на фронті! — зрадів почутому голова колгоспу.

— Я визначаю людську вдачу по скронях, лобах і щоках. Голоси також виказують мені таємниці людської душі. Той, хто весь час крутить головою, видає мені свою вдачу з головою. Ямка на підборідді говорить ой як багато! А також вена на лобі, а також низькі чи високі брови. Зовнішність зовсім не оманлива, зовнішність не перестає розказувати про людину.

— А де ви набрались так багато знань? — поцікавився Михайло Григорович.

— Я черпав свої знання в траві, в слові, в камені,— загадково мовив гіпнотизер.— Я зриваю маски і мімікрію, мені до снаги розуміння найтонших підтекстів.

— Ну, в Яблунівці маски та мімікрію зривати не треба, в селі такі не водяться,— задумливо мовив голова колгоспу.— Звісно, зустрінетесь з трудящими, погомоніть про своє ремесло, а вони перед вами позвітують за свої здобутки. Бо маємо чим похвалитись.

І голова колгоспу "Барвінок" усміхнувся вдоволено, йому, звичайно, хотілось, аби гіпнотизер прочитав, як відкрити книжку, не одного з яблунівців. Хоч сам і не гіпнотизер, проте, не хвастаючись, може кожному заявити, що вміє читати колгоспників не згірше, ніж мандрівний гіпнотизер. І не за довжиною рук (до колін чи за коліна ті руки), а за їхньою працьовитістю. Й не по тому, де в колгоспника міститься пуп (серед живота чи вище живота), а по тому, надриває чи не надриває він пупа в ім'я загальної справи. Проте хай виступить перед яблунівцями оцей перелітний маг, про якого згодом знатиме вся мисляча Європа, хай продемонструє своє мистецтво. То більше, що є дозвіл районного та обласного відділів культури, а районне управління сільського господарства і сам начальник районної міліції товариш Венеційський не заперечують. Та й коли ще в Яблунівку навідається якийсь гіпнотизер чи маг!

Прощаючись, гіпнотизер подивився на голову шановного голови колгоспу довгим і

проникливим поглядом, що той аж здригнувся. Тим чіпким, магнетичним поглядом гіпнотизер обмацував череп Михайла Григоровича, намагаючись по характерних випуклостях, шишках і вм'ятинах вивідати дані про орган обережності, проникливості і невпевненості, а також дані про орган шанобливості й моральної чистоплотності, а також дані про орган дотепності й дані про математичну шишку. Навіть не торкнувшись пальцями голови шанованого голови колгоспу, а тільки обмацавши її професійним магнетичним поглядом, гіпнотизер за якихось півхвилини знав не тільки розгадані загадки душі Михайла Григоровича, а й майбутнє його, а й долю.

Увечері Будинок культури мало не розсідався на всі боки від тьми-тьмущої яблунівців, що зійшлись на сеанс колективного гіпнозу, який мав бути даний мандрівним гіпнотизером. Мабуть, стільки людей збиралось у селі докупити лише тоді, коли відбувався вікопомний виїзний товариський суд над позиченим чоловіком. Пригадуєте, на просторому подвір'ї в спекулянтки й пройдисвітки Одарки Дармограїхи, коли та посадила грибка маслючка на ланцюг, а сама повіялась десь на торговицю? Тоді ще сороки вели репортаж із засідання товариського суду, умить розносили вісті по всьому світу!.. Так от, зібралось людей не менше, ніж на тому судовому засіданні, бо ж кому не кортіло на своїй шкурі відчутти гіпнотичну магію!

Багато загадкового в нашій розповіді, проте, либонь, ми приступаємо до найзагадковіших подій, що відбулись у Яблунівці, дякуючи заїжджому гіпнотизерові.

Кажуть, можна загіпнотизувати крокодила. Як? Опинившись десь на ріці Ніл, стрибнути з човна крокодилові на спину. Далі слід заглянути в очі крокодила своїми гіпнотичними очима. Потім якнайрішучіше зімкнути крокодилу щелепи, щоб він не міг відкусити ногу чи перекусити навіпіл. І вже крокодил — загіпнотизований.

До заціпеніння й каталепсії можна довести домашню курку й кішку, а також собаку, кролика, індика, а ще жабу, а ще лева. Як? Підійдіть до собаки, приспійте її пильність, ухопіть обома руками й переверніть на спину, так тримайте. Собака — в стані заціпеніння й каталепсії. Звичайно, вам важче потрапити в африканські джунглі, та коли потрапите й зустрінетесь у тропічних хащах із царем звірів — левом, ту саму операцію проведіть і з ним.

Отже, не вдаючись у теорію й технологію проведення гіпнозів, маємо намір лише констатувати факт отакого масового й цілком добровільного гіпнозу в колгоспі "Барвінок" саме тоді, коли старший куди пошлють ось-ось мав повернутися з-за океану на рідну землю. Про цю загадкову подію згодом у газетах не писали, бо здавалась вона дуже неправдоподібною, зате багато говорили на всяких нарадах по обміну досвідом, на зльотах передовиків.

У чому ж річ? А річ у тому, що... Авжеж, яблунівський колгоспник — це вам не нільський крокодил, не африканський лев, навіть не восьминіг, якого, виявляється, також можна загіпнотизувати!.. А річ, значить, у тому, що заїжджий маг (цей, очевидно, істеричний психопат, наділений загостреним комплексом самоствердження, ця гіпертрофо— вана особистість) під час сеансу колективного гіпнозу в Будинку культури зумів навіяти сон усім присутнім. Усі, хто подався на зустріч із гіпнотизером,

виявились хорошими сомнамбулами, всі послухались його волі, всі заснули в просторому Будинку культури: хто в кріслах, хто в проходах між кріслами, хто коло самісінької сцени, хто в коридорах. Звісно, тим, що в кріслах, спалось легше й приємніше, ніж тим, хто скорився магнетичному впливу гіпнотизера й заснув на підлозі. Спали чоловіки й жінки, хоч подекуять, що жінки важче піддаються гіпнозові. Спали баби й діди, хлопчики й дівчатка. Спали трактористи й комбайнери, фуражири й свинарі, телятниці й доярки. Ніхто не куняв і не дрімав, ніхто не перебував у стані легкої сонливості чи прострації,— всі спали надійно й міцно, бо, видно, заїхав у Яблунівку справді гіпнотизер першої руки, про якого згодом таки довідається мисляча Європа.

Напевне, цікаво наголосити на тому, що ніхто з присут" ніх у Будинку культури не став боротися з навіюваннями гіпнотизера. Не виявилось і таких, що вирішили свідомо прикинутися загіпнотизованими, а насправді ж ніяка гіпнотична сила не брала їх. Можливо, в такій винятковій ситуації хтось із яблунівців — не борючись із гіпнотизером, а йдучи йому назустріч! — навіть зайнявся самогіпнозом, щоб добре поспати.

Слід наголосити й на такій характерній обставині: гіпнотизер не вдався до того навіювання, яке декому могло б здатись якщо не провокаційним, то бодай підозріливим. Про що йдеться? йдеться про те, що, наприклад, міг викликати в яблунівських колгоспників усякі галюцинації. Листоноші Федору Горбатюку міг навіяти, що той — будильник, який заводиться, і, завівши листоношу привселюдно на сцені, наказав би йому через три хвилини задзвонити. Й гадаєте, листоноша не задзвонив би? Повіривши в те, що обернувся на будильник, він задзвонив би рівно через три хвилини, тюлечка в тюлечку, як і був заведений гіпнотизером. А хіба не зміг би навіяти зоотехнікові Федору Невечері, що той — неандерталець із дубцем у руках, а в лісі йому здибався тигр. І зоотехнік, перейнявшись магією наслання, перебуваючи у трансі, кинувся б із дубцем на тигра, щоб захистити своє життя, щоб убити страшного звіра, а з його шкури пошити модний і теплий одяг. Гай— гай, скільки експериментів міг. би провести на сцені яблунівського Будинку культури мандрівний гіпнотизер, та не провів, за що йому годилося б подякувати. Подякувати, скажімо, за те, що не навіяв директорів школи Діодорові Дормидонтовичу Кастальському, наче йому три роки й треба гратись у пісочку. І перед очима своїх колишніх і теперішніх учнів сидів би Діодор Дормидонтович на сцені й пересипав із пригорщі в пригірщ невидний пісок. А якби спекулянтці й пройдисвітці Одарці Дармограїсі навіяв, що до неї ось додому прийшов позичений чоловік Хома, й жінка привселюдно на сцені почала чи то пригощати грибка маслючка, чи то ліжко стелити, чи то світло гасити, щоб уже роздягатись?.. А якби раптом зумів навіяти комусь із дідків — Гапличку чи Бенері,— що той став не кимось, а американським президентом, і заходився вивідувати, як у нього діла на сімейному фронті, на політичному, на передвиборному фронті, бо фронтів у американського президента ой як багато, й на всіх треба стояти на смерть. Можна собі тільки уявити, що наговорив би дідок — Бенеря чи Г апли— чок,— відчувши себе в ролі

президента. Отож годиться щиро подякувати заїжджому магу за те, що він не вдався до цього індивідуального перевтілення, як і до колективного. Авжеж, у його арсеналі був прийом і колективного перевтілення: можете уявити, як, загіпнотизовані, по сцені бігають двадцять двоє колгоспників і грають у футбол, б'ючи невидним м'ячем по невидних воротах, слухаючи сюрчок неіснуючого футбольного рефері і виконуючи команди, які насправді не лунають із його вуст!

Може, ми б узагалі не згадували про цей приїзд гіпнотизера до Яблунівки, обійшли мовчанням, як обходимо багато інших, важливіших фактів, та в загальному ланцюжку подій повальний сон, навіяний гіпнотизером, займає своє цікаве місце. Повальний сон увійшов у історію колгоспу "Барвінок", про нього й нині розказують легенди, анекдоти й нісенітниці, отже, в нашій пісні пісень про Яблунівку про цей гіпнотичний сон має бути своя пісня.

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ТРЕТІЙ,

у якому йдеться про повернення Хоми в обітовану Яблунівку, про робота Васю, котрий гайнув у світі слідом за гіпнотизером, щоб той обернув його силою свого мистецтва на пляшку української горілки з перцем, а також змальовується колгоспна ферма

І тому має бути ця пісня, що Хома — старший куди пошлють і грибок маслючок, позичений чоловік і знаменитий мандрівник, гість американського континенту й поборник прав трудящої людини в усьому світі! — повернувся додому саме під час цього колективного сну яблунівців.

Пригадуєте, що проводжання старшого куди пошлють за океан обернулось на всенародне свято, на велике театралізоване дійство, в якому Яблунівці явили всю глибину своєї художницької душі, сповитої в пелюшках щедрості, гумору і привітності?

Коли Хома ступив на рідну землю, грибка маслючка не зустріла навіть рідна жінка Мартоха, надійно підперезана поясом цнотливості. Не зустрів і не кинувся в обійми навіть відданий та палкий бойовий побратим Дмитро Волосюк, із яким Хома на жодному з фронтів не воював, то більше, що бойовий побратим, будучи комісований за станом здоров'я, всю війну просидів у тилу.

Зійшовши по приставному трапу з літака й на прощання усміхнувшись вродливій нашій стюардесі, котра ні в чому не програвала мегатонним у своїй породі заокеанським секс— бомбам, Хома відчув під ногами рідну свою землю — й сльози радості блиснули в очах позиченого чоловіка. Змарнілий від подорожі та від пригод, навіть постарілий від переживань за вдале проведення місії, що звалилась на його плечі, Хома в цю урочисту хвилину мало не плакав. І якби хтось зараз із яблунівців побачив — знайомі й дорогі риси обличчя, знайома усмішка, знайомий одяг! — то теж не зумів би стримати сліз розчулення, радості й щастя, що, нарешті, знову бачить Хому живим і здоровим, упевненим у собі.

Турбореактивний літак, залишивши смугу в небі, зник за обрієм. Скільки сягало око грибка маслючка, слався пшеничний лан, мало не видзвонюючи туго налитим колоссям. Стояв переддень жнив, сьогодні-завтра мало настати свято зажинків.

Повітря пахло достиглим зерном, духом хлібної ниви, а ще розмореним дурманом полину та чебрецю, польового різнотрав'я. До пшеничного лану примикала бурякова плантація, темніючи на сонці важкою соковитою зеленню листя. Ластівки пролітали низько над землею, щебечучи,— лише вони вітали Хому з поверненням.

Старший куди пошлють, узявши до рук валізу з гостинцями й сітку-авоську з апельсинами, мандаринами та бананами, рушив до Яблунівки, до якої було рукою подати. "Низький уклін тобі, Яблунівко",— прошепотів самими губами розчулений грибок маслючок, і горло йому перехопила судома. Ранні й пізні ягоди на вишнях було зірвано, бо ж пора яка стояла, зате гілля яблунь і груш у садах вгиналось од рум'яних та жовтих плодів. "Такий благословенний ранок,— подумалось Хомі,— а чомусь не видно нікогісінько — ні на обійстях, ні на городах, ні на вулиці. Тільки голодні кури сокочуть і собаки валують. Де ж Яблунівці? Де ж Мартоха?"

З повідомлень зарубіжної преси старший куди пошлють знав про те грандіозне свято, яке почнеться на рідній землі на честь його повернення. Але, проходячи мимо сільського стадіону, Хома не помітив там напливу спортсменів, які змагаються з легкої атлетики чи з футболу, піднімають штангу чи кидають гранату, в чесній боротьбі виборюючи почесний приз. Біля колгоспної контори, де мав би відбуватись мітинг, де мав би грати духовий оркестр, сяючи начищеними до блиску інструментами, вітрець по широкому майдану перекочував голубине пір'ячко.

Чим ближче Хома підходив до тваринницької ферми колгоспу "Барвінок", тим дужчим ставав рев худоби. Чого б їй ревити посеред літа, коли стільки паші? І хоч година рання, сонечко недавно зійшло, перламутрова роса іскриться на траві та на листі, але ж годилося б уже вигнати чи на пасовисько, чи до літнього табору.

Передумавши йти додому, Хома звернув до ферми. Й тому, що давненько не бував тут, блукаючи заокеанськими манівцями. І тому, що серце заболіло й душа заголосила,— а в кого б не заболіло, а в кого б не заголосила від того сумного ревиська!

Залишивши під дверима подорожню валізу та сітку-авось— ку з помаранчами, грибок маслючок став на порозі ферми. Худоба, що давно не бачила його, спершу повмовкала в своїх станках, повтелющувалась у старшого куди пошлють здивованими очима, а потім як зареве радісно! Та такими сурмистими голосами, що мертві мали б попідводитися я могил. Та так злагоджено, що навіть народна хорова капела чи ансамбль бандуристів не змогли б дорівнятись.

Ревли, вітаючи грибка маслючка, корови. Своїм ревом наче казали: "Бодай більше не діждати своє серце за тобою, Хомо, на шматки рвати, а щоб ти від нас лиця не відвертав, дай боже тобі жартувати, аби не хорувати, нехай тобі бог здоров'я прибавить у ручки, в ніжки і в животик трішки! Ото як не буде риба раком, так тобі не бути американським пастернаком. Ото не тикай більше пальцем у небо вишне, на якому начебто живе Всевишній, ото бери тваринницьке діло в свої руки і щоб позбавити нас від муки, задай коровам корму — кожній потрібну норму!"

Так яблунівська худоба ревла-співала де в риму, де без рими. Бо таки любила Хому, бо таки не могла без Хоми: хоч різні за вдачею — міцні на любов, на любов і смак

товариш не всяк, із перцем чи не з перцем, аби з добрим серцем. А грибок маслючок, віддячуючи за ту любов колгоспної худоби, вже заходився моторно коло кормороздавача. Увімкнув кнопку — й набрав кормів, увімкнув кнопку — й кормороздавач рушив по лінії, увімкнув кнопку — й корми висипались у ясла. І працьовитий Хома, що зголоднів за натхненною й сумлінною роботою, вмить завдав корму всій худобі. А тому-то ритуальне вітальне мукання корів дедалі стихало, аж поки й зовсім затихло, тільки чулось на фермі ремігання, сопіння й пирхання.

— Та мені ж робити, мов п'яному з гори котитись! — вигукнув Хома на всю тваринницьку ферму, зовсім забувши про те, що порається коло худоби, може, в найкращому своєму святковому одязі.— Для мене робота — наче дівка на порі, а я коло неї — наче жених у дворі. Робота мені ще ніколи не піднесла печеного гарбуза. Я та робота — завжди рівня, спаруємось швидше, ніж спарують голубку та півня. Нема такої роботи, щоб не по нашому пір'ю.

Так сам себе вихваляв Хома перед худобою, давши раду й навівши лад на тваринницькій фермі. Слід було й гній вичистити, отже, грибок маслючок увімкнув механічну гноє— чистку, себто взяв до своїх трудових рук вила-згрелі, порався коло діла, приспівував:

— Ой чук, поберемось та будемо панувати: ти будеш свині пасти, а я буду заганяти!.. Я робити добре вмію, піч топлю, руки грію, руки грію, плечі парю, не йди, Грицю, бо ударю!..

Очевидно, те ритуальне вітальне ревисько худоби, яким вона зустріла повернення Хоми з-за океану, розбудило, нарешті, в Будинку культури всіх яблунівців, загіпнотизованих заїжджим магом. Попросинавшись хто де, вони про— чумувались, позіхали, чухали намуляні вві сні боки, кректали, здивовано приглядаючись одне до одного й намагаючись пригадати події вчорашнього дня. Де гіпнотизер із палахкими очима пекельної сили, якої, мабуть, позичено з чортів, що розігрівають смолу під казанами? Гіпнотизера й слід прохолов, на сцені не зосталась і найдрібніша дешиця з реквізиту, що нагадувала б про вчорашній колективний сеанс. Голова колгоспу Михайло Григорович Дим отямився першим і геть вискочив, наче його смуток узяв! Досі був чистий у колгоспних ділах, як риб'яче око, чуткий до потреб трудящих, мов утка, густий у морально-виховній діяльності, як патока, а тепер уже собак навішають на нього, доведеться розплачуватись авторитетом!

Слідом за головою колгоспу дременував геть, наче його лють турнула, листоноша Федір Горбатюк, бо ж кореспонденція на пошті не ждала, та й не любив чоловік правити за посміховисько для інших. Рідна жінка старшого куди пошлють Мартоха зраділа, що прокинулась у третьому ряду на третьому кріслі не з кимось, а з білим лебедем на колінах. Авжеж, прийшла на сеанс колективного гіпнозу разом із лебедем, і птиця, загіпнотизована, спала з усіма колгоспниками. Схопивши лебедя, Мартоха також гайнула геть, наче за лихою годиною погналась. І зоотехнік Невечеря полетів так, наче його взяло та понесло поверх дерев, а за ним і доярка Христя Борозенна з малим Хомком, наче їх горою підняло!.. І так у содомському поспіху, уникаючи

дивитись в очі одне одному, розбігався весь яблунівський люд — наче хотів круг світа піти, наче хотів туди не дійти, а назад не вернутись! Бо ждала робота, бо день надворі ждав, бо ждало життя, а щоб скис отой гіпнотизер, де він тільки взявся на їхню голову, а щоб його злидні побили, а хай би його мир не знав, не тільки мисляча Європа!

Серед яблунівського люду на сеансі колективного гіпнозу був і робот Вася, це електронне диво колгоспної дійсності. "Ну, гаразд,— міркувалось йому на сеансі,— живих людей, можливо, маг і ухоркає, навіє сни, а от мене?.. Хай спробує втовкмачити в мою чітку програму, що я не заміняю старшого куди пошлють на фермі, а граю на скрипці, що я Давид Ойстрах. А якщо не скрипаль Давид Ойстрах, то гілляста береза, що тріпоче срібним листям на весняному вітрі. А якщо не Давид Ойстрах і не гілляста білокора береза, то, скажімо, каса в колгоспній конторі. Каса, повнісінька грошей — і карбованцями, й троячками, й п'ятірками, а найбільше там сотенних купюр і півсотенних. Можливо, мені найдужче кортить уявити себе колгоспною касою, отаким вогнетривким сейфом, до якого не підходить жодна злодійська відмичка, бо замок — із електронними секретами, адже я електронне чудо!" Проте, на жаль, заїжджий гіпнотизер не почув внутрішнього голосу робота Васи, не обернув ні на скрипаля Давида Ойстраха, ні на гіллясту білокору березу, ні на вогнетривкий сейф, повний грошей, а своїм гіпнотичним мистецтвом приспав разом із усіма колгоспниками. І робот Вася піддався могутнім чарам навіяння, хоч, як ви знаєте, до живих людей не належав... А вранці, пробуджений ревом худоби на фермі, робот Вася згадав учорашні свої мрії, які так і zostались мріями. Ех, добре було б і справді хоч уві сні побути колгоспною касою, вже б робот Вася якось зумів одімкнути надсекретні електронні замки, бо ж сам наділений електронною кебетою, і вже — тільки вві сні, звісно! — мав би з чим гайнути до буфетниці Насті, щоб відвести електронну душу, щоб пригостити — звісно, тільки вві сні! — і друзяк усіх своїх, котрі й самі позбігалися б, нюхом відчувши, що робот Вася обернувся на повну колгоспну касу...

Отже, прокинувшись після сеансу колективного гіпнозу, порозходився яблунівський люд — хто по домівках, хто до роботи. Як пам'ятаєте, голова колгоспу Дим гайнув до контори, листоноша Горбатюк на пошту, Мартоха з лебедем побігла додому, інші — хто до телят, хто до поросят, хто до автомобілів чи комбайнів. І знаєте, спершу й робот Вася хотів летіти на ферму, та, видать, після вчорашнього сеансу колективного гіпнозу стались у його свідомості, себто в програмі, якісь химерні зміни. А чом би й не стались? Вплив гіпнозу на роботів узагалі не досліджений, такі експерименти не ставились ні в нас, ні за кордоном. Діло темне, як то мовиться, отже, змін у програмі можна чекати найнесподіваніших.

Значить, спершу летів робот Вася на тваринницьку ферму, як і було йому підказано програмою, та раптом, коли проходив повз автобусну зупинку, індикатори на лобі закліпали, заморгали то зеленим, то червоним, то оранжевим світлом. Либонь, лічильник випромінювання посилав йому, якісь дуже гострі й тривожні сигнали прямисінько в електронний мозок. Стоячи під явором, на якому виспівувало птаство, робот Вася то випускав шасі, то ховав. І щось відбувалося з його антеною. Коли антена

вмикалась, тоді кепка-восьмиклинка з вузьким козирком підскакувала вгору, а коли антена вимикалась, тоді ця сама кепка-восьмиклинка різко падала на голову, наче білок із розбитого яйця на гарячу сковороду.

Очевидно, не слід критися з тим, які зміни відбулись у програмі робота Васі (до речі, в єдиного з тих, хто побував на сеансі колективного гіпнозу). Він надумав їхати в світи й ловити вчорашнього мага-віртуоза й просити, щоб той знову явив чари свого магічного мистецтва. Ні, не треба обертати робота Васю на скрипаля Давида Ойстраха, не треба перетворювати на гіллясту березу, що шелестить на вітрі срібним листям, не треба обертати й на вогнетривкий сейф у колгоспній касі, повнісінький грошви. Хай він оберне робота Васю на пляшку української горілки з перцем. На повну-повнісіньку пляшку, де на денці червоніє один чи навіть два вогнисті стручечки. І щоб цей стан для робота Васі був не минуший, не півгодинний чи годинний, а вічний, і кінця-краю не було цьому стану і нині, й прісно і вівки-віків!

І, дочекавшись рейсового автобуса, робот Вася проворно, попереду молодичь із клунками, шаснув до салона, й індикатори його в передчутті майбутньої великої втіхи кліпали всіма барвами сонячного спектра. "Ну,— міркував робот Вася,— коли той гіпнотизер не захоче обернути мене на пляшку української з перцем, то бодай на кухоль свіжого "Жигулівського" пива з шапкою піни!" Над антеною, що вмикалась і вимикалась, кепка-восьмиклинка на голові в робота Васі злітала й сідала, нагадуючи метушливе крило, що від нетерплячки хоче летіти попереду самої птиці...

Наспіла пора попрощатись і нам із роботом Васею, то більше, що автобус рушив, відвозячи в далину це складне кібернетичне диво. Звісно, шкода розлучатись, однак розлука іноді буває не менш приємна, ніж зустріч. Усім нам колись доведеться розлучитись, на жаль... Не знаємо, чи здивався робот Вася з мандрівним гіпнотизером, не знаємо, обернуто його на пляшку української з перцем чи на кухоль свіжого "Жигулівського" пива з розкішною шапкою піни над вінцями. Оце незнання, як і недовомленість, іноді надають несподіваного аромату розповіді, й хоч автор не гіпнотизер, та давайте спільно вдамо (не приховуючи іронічного усміху тямковитих очей), що саме такого ефекту й досягнуто, коли мовиться про дальшу долю робота Васі.

Хоча самовільна втеча Васі з колгоспу "Барвінок" і знаменна, і закономірна: адже на свій пост повернувся з заокеанських мандрів сам старший куди пошлють. І ніякий робот Вася не здатен замінити Хому, для якого робити — мов із гори котитись, і легіони кібернетичних чудес у близькому майбутньому не замінять таке чудо, як людина, котра, ходячи ревню коло землі, натерла трудові мозолі навіть на сумлінні, навіть на любові до цієї землі!

З корабля, як то мовиться, Хома подався не на бал, а з корабля "Аерофлоту" гайнув на тваринницьку ферму колгоспу.

Й коли сюди поприходили припізнілі після сеансу колективного гіпнозу фуражири, доярки, телятниці, вони нітрохи не здивувались, що худоба напоєна й нагодована, доглянута й сита. Нітрохи не здивувались, що Хома вже, поки вони покотом спали, повернувся з далекої Америки. Не здивувались, що зі згрелями в руках зустрічає їх на

фермі. Так мало бути, так і є. Подумаєш, Америка! Колись до Великого Вербчого було важче дістатись, ніж тепер за океан. Подумаєш, здивався з радником президента! Ти спробуй зустрінься із своїм сусідом, який рік тому позичив у тебе тисячу карбованців на будівництво хати: храмину зведено, сусід там живе із жінкою та дітьми, а самого не видно, мов крізь землю в Америку провалився.

Дехто вітався з Хомою, а дехто й мовчки проходив мимо, наче вже бачилися сьогодні й недавно розійшлися. Але всі дивувалися зі святкового одягу грибка маслючка, з того одягу, якому немає зносу ні вдома, ні за океаном. Дивувалися, мабуть, тому, що тут була ферма, а не господа спекулянтки й пройдисвітки Одарки Дармограїхи, тут був новітній тваринницький комплекс, а не літня резиденція радника президента, отже, слід зодягатись так, як до роботи.

Гомоніли про всяку всячину. Чи про тих пристойних, де поставиш — стоятимуть. І про те, що всі Мини з глини, і про якусь чудасію з нашого Федосія, й про Адамові літа з починку світа. А також про те, що не було в зайця хвоста й не буде, що когось там женили дрючком коло хати, що хтось там не співає басом, а тільки басом дивиться.

А пригадайте, як готувались до зустрічі Хоми! Які промови тренували, яку наочну агітацію оформляли, як м'язи для спортивного свята гартували! І все те—наче рукою зняло. Якби хтось розказав, то автор не повірив би, й ви також не повірили б, а тут своїми очима бачили, тут самі маємо розказувати про цю дивовижу, хай інші нам не вірять.

А в усьому, либонь, винуватий отой маг заїжджий, що давав сеанс колективного гіпнозу в колгоспі "Барвінок". Добре, що пропав безслідно, як гнила колода, а якби не пропав, а якби й далі чудеса свої творив? Бач, приспав усіх! Бачте, всенародне свято зустрічання Хоми з-за океану перетворив на трудовий будень. Ще настане час, коли Яблунівці не простять собі такого повального гаволовства, ще колись зрозуміють, що гіпнотизер той заїжджий обідрав їхню радість, мов Сидорову козу, що облупив їхнє щастя, як кат Микиту. Але ж самі Яблунівці, звісно, й трохи не винуваті, бо ще не навчилися боротися з магнетичною силою гіпнозу.

Старший куди пошлють порався на фермі, прислухаючись до балачок, ні про що не розпитуючи і все менше дивуючись. А далі й собі прилучився до спільної балачки. Мовляв, віз у лісі, а хомут за лісом у болоті, а коняка — чорти її знають де, як же поїхати по соломі?..

Трудовий солодкий піт заливав Хомі очі, геть розмиваючи образ далекої Америки.

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ЧЕТВЕРТИЙ,

де змальовано зустріч Хоми з рідною жінкою Мартохою

Мартоху чули не тільки на кутку, а й по всій Яблунівці — і де тільки вона вміє слів назбирати ягідка по ягідці, що одне від одного гіркіше? Інша жінка раділа б, що чоловік нарешті повернувся додому, а цю якийсь гедзь укусив. Очі її стали недобрі, наче вони звикли в темряву дивитись, а від світла кривитись, і здавалось, що їх уже не виправить ні заступ, ні лопата. Хтось чужий, на Мартоху дивлячись, подумав би: "Еге, бійся цапа спереду, коня ззаду, а отакої яблунівської молодиці навкруги". Хтось чужий подумав

би, тільки не Хома, який не боявся рідної жінки Мартохи ні спереду, ні ззаду, ні навкруги, бо з усіх боків мав до неї підхід. Але ось тепер, повернувшись із-за океану, грибок маслючок шукав цей підхід, тільки ніяк не міг знайти: загубився — й кінці в воду чи ще яка холера.

Отож Мартоху чула вся Яблунівка, гадаючи: "І чому вона кричить, як на батька, наче її за воло вхопили, наче найнялась? Ото якби Хома їй сказав, як ножичком відрізав, то не верещала б, як дідько. Ну, з'їздив чоловік до Америки — з ким не буває? Ну, може, перехилив чарчину з товстосумом — у наш час усі п'ють. Ну, може, там глянув на заокеанську секс-бомбу, але ж чоловік не янгол, щоб не согрішити, й не чорт, щоб не покаятись!"

Мартоха лихою іскрою прискала з сіней до хати, з хати до сіней, а то до музею імені Хо Хо Прищепи, то до погребя, то до хліва, то на город. І Хома скрізь бігав за нею, мов місяць за сонцем, усе благав заспокоїтись і втихомиритись, а Мартоха ще дужче розпалювалась, наче всю її доброту, лагідність і поступливість п'явки випили.

— Корова ненапувана! — летів її голос зегзицею. — Чув чи не чув? Кажуть, тепер начебто худоба в людей краще доїться, коли слухає "Арлезіанку" Бізе. А він поперся в Америку — й не думає про "Арлезіанку"!

— Купимо "Арлезіанку" для нашої корови, хай слухає, хай доїться, але чого ж ти, Мартохо, випускаєш пазурі, мов поліський злодій?

— Вже як зима настане, то він подумає про "Шехереза— ду" Римського-Корсакова!

Кмітлива й тямуща Яблунівка, слухаючи ту балачку, міркувала так: "Хитрує ж Мартоха, як собака за вечерею. Бач, не зустріла Хому з літака, бач, проспала після гіпнозу всю ніч із лебедем у Будинку культури, то тепер на чоловіка з мокрим рядом насідає, наче грибок маслючок і справді в чомусь винен. Е-е, найкраще захищатись — це нападати. Доказувати, що з Хомою пива не зварिश, що йому й покришка не потрібна, бо горщик пустий, що даремно гнався до тієї Америки, мов дурний до образів. Еге ж, посмійся, кума, що дурень Хома, але ж усі люди кажуть, що й ти без ума!"

— Ну, Мартохо! — слізно благав грибок маслючок, і лице його з шоколадною заокеанською засмагою кривилось, як ковальський міх. — Та давай же поцілуємось, та давай же обіймемось!

І підступав до рідної жінки Мартохи в саду під яблунею, а хитра бестія ховалася за грушею.

— Повезли його в ту Америку, як козу на ярмарок! — видушувала гнівні слова, як чорта душать у верші. — То йому на мислі ота французька горлодерка, що аж за океан до нього на мітлі реактивній полетіла, бодай на неї зима прийде так, як приходить на шолудивого пса!

— Та хай би я сам себе поминав, коли ми там із нею здибались!

— А щоб ти колом став коло тієї французької горло— дерки! — кляла, як уміла, Мартоха, а вміла ж вона славно, бо доводилася рідною донькою не комусь, а українському народові. Народові, котрий виражає свою душу не тільки в таких мистецтвах, як пісня чи побрехенька, дума чи анекдот, легенда чи каламбур, а й у

прокльонах, грозьбах, лихих побажаннях, плачах та голосіннях. Авжеж, і в прокльонах, досягаючи в цьому жанрі мистецькому іноді вершин світових.— А щоб ударило на вас обох із ясного сонця! А щоб вас самі познаходили глибока вода та високе гілля. Бач, нав'язав на мене пояса цнотливості, а сам давай за океаном крикати, як отой ворон, що жир має.

— Де був, то був, аби вдома ночував,— винувато муркнув Хома, хоча й не був у чомусь винуватий.

— А якщо ти такий святий та божий, а якщо ти й справді не здибався з французькою горлодеркою, то скажи: чому це пані радникова так готувалась тебе зустрічати, га? Коли ото тебе в Америку чи хвилюю прибило, чи духим тихим прикотило?

— І горщик із горщиком стрівається, як страва вариться,— загадково мовив Хома, бо й сам до пуття не відав, чому пані радникова й справді так готувалась. І хоч там не було гостини під лиху годину, а все ж приємно: на що мали, на те й приймали.— Та я ж подався на виступці.

— Подався на виступці! — перекинула Мартоха від груші,— Щось я не пам'ятаю, аби вона ще так для когось і варила, і смажила, і патрала, і в'ялила, і солила! Ти ж бач, вона для мого Хоми зготувала і полядвицю, і сальник з гречаною кашею, верещаку, порося з хроном, рубці по— українському...

— Та не поласився я на те порося з хроном,— жалібно проскімлив Хома від яблуні.

— А якби поласився, то я з тебе зготувала б таке порося з хроном, що люди яблунівські пам'ятали б до десятого коліна! — мовила Мартоха від груші.— Замандюрилось йому задимлянки гусячої та потапців із салом, коржиків батуринських та коржиків-свистунів!..

— Та ніяких коржиків-свистунів я й не куштував там,— наче аж продзявкогів грибок маслючок.

— А якби скуштував, ти б у мене сам на все життя став таким коржиком-свистуном, що чули б тебе у Великому Вербчому, у Чудвах, у Сухолужжі, в Москві і в Києві. А ще б чули аж за океаном, який то славний у Яблунівці є коржик-свистун. Бач, він і за океаном гречку шукав, наче йому в колгоспі мало. Ти б там налишав безкоровайних синів, якби тільки дали тобі волю, були б у тебе оті без— коровайні що біленькі, що чорненькі. Ох і дурна я, дурна! То через мою вдачу зажив ти по всіх світах слави позиченого чоловіка. А без цієї слави ніхто б на тебе не глянув, був би ти такий хороший, що тільки чортам за гроші!

— Я все мовчу, Мартохо, мовчу,— шепотів, прибитий жінчиним гнівом старший куди пошлють.— Язик мов у постолах. Ні з губи мови, ні з носа вітру...

— Ще б пак! Ще б йому говорити, мов свині з каченям! — наскіпувалась Мартоха, мов на батька.— Французька горлодерка йому потрібна, наче злодієві шибениця!.. Пані радникова в нього шукала того, чого не положила!.. Та ще й кажуть, що й до якоїсь бомби лазив, а потім через вікно тікав із хати! Авжеж, не первина...

— До якої бомби? — пробурмотів старший куди пошлють, трохи й призабувши про

секс-бомбу, яка знайомила його в аптеці з нирками, серцями, кістками, мізками.

— До якої бомби!..— перекинула Мартоха.— Замакітрилось, еге? Від людей чула, знаю. До отієї, що мізки хотіла твої забрати для Америки, наче вже тій Америці щось допоможе на цьому світі.

— Мартохо! — згадав грибок маслючок про звабливу заокеанську секс-бомбу.— Ну, закидала вона вудку в чужу будку, хотіла витягнути як не сіряк, то свитку, але ж марно!

— Марно!.. Чомусь вона тебе вибрала, еге? Чомусь вона свою вудку не закидала у будку до діда Гапличка чи до діда Бенері?.. Бач, навіть із бомбою не побоявся сплутатись! Чи тобі по фронтах мало було отих бомб? А гранат? А мін?

О лишенько моє! Скажи, й ти б ото поліз у своєму віці гречку толочити до бомби? Що тепер у Яблунівці казатимуть на мене й на тебе!..

Справжнє горе тіпало Мартохою, оте горе, що гострить розум, оте горе, по яке Хома ходив за море, оте горе, що зачепилося за горе. Старший куди пошлють, дивлячись на свою рідну жінку, почувався так, наче й справді біди накоїв, отієї біди, що вимучить і виучить, отієї біди, що невідомо де вродилась, а до Хоми вчепилась, отієї біди, що як учепиться, то на спину стеребиться.

Яблунівка, слухаючи їхню сварку-гризьбу, думала: "Ти бач, чорний баран, рябе ярча! Хома пищить, як хижий птах каня, а Мартоха жує йому голову. Та дав би Хома рукам волю, аніж терпіти таку неволю. Жаль, що руки в чоловіка не сверблячі, жаль, що гладить-гладить жінку за шерстю й не погладить ні разу проти шерсті. Хоч Мартоха конем і не стане, а годилося б накинути на неї сідло, годилося б накинути шори та взяти в руки гарапник".

Так думала Яблунівка, проте мовчала, тому й —не могла Мартоха почути, як то про неї село міркує. Хома коло неї вже так і сяк тетерився — не помагало, хоч у пустий слід тупицею. Як затялась через отих жінок заокеанських та заморських: французьку горлодерку, секс-бомбу і пані рад— никову. Та ще, звісно, затялась тому, що вчора проспала з лебедем у Будинку культури на сеансі колективного сну

1 не зустріла ниньки Хому з літака.

— І в хату не пушу! — сказала, замкнувши сіни .зсередини. Далі відімкнула на хвилику, щоб крикнути: — Й не треба мені твоїх гостинців — бубликів та бананів.

Бідному Хомі — хоч провались у безодню, хоч на кутні смійся, хоч жди обуха, як віл. Осиротілий душею, як штур— пакуватий деркач, Хома поволеньки здерся на постамент під ясенем, сів на стільчику й запечалився чомусь. Запечалився, як отой голий, який мусить тікати, щоб не обдерли. Й хоч погляд у Хоми заливався гострий, мов бритва, та все ж став голий, як бубон. І, либонь, у своїй зажуреній позі скидався грибок маслючок на отого святого, з котрого, як і з голого, не візьмеш нічого.

Яблунівка, жаліючи невинного Хому, так міркувала про Мартоху: "У неї драгунська совість, у неї з сорому очі не вилізуть, бо вона їх запродала псові, а чортові душу. Ген примостивсь Хома на постаменті, мов сорока на колу, й думу думає велику про свої заокеанські мандри, а ота норовиста, мов кобила, Мартоха не пускає чоловіка й через

поріг ступити. З такого лиха лице в нього стало красне, як кармазин, губи посиніли, як буз, повіки зжовтіли, як жовток, очі почервоніли, як жар. Та він схопився б, як опарений, якби Мартоха ласкаво покликала. Та якби вона взяла його в широкі, як решетилівська толока/обійми, то грибок маслючок повиснув би в неї на шиї, як пес коло ятки".

Так думала жаліслива та сердечна Яблунівка, дивлячись на старшого куди пошлють, що, добившись із Америки додому, тепер мусив гибіти на власному постаменті, бо клята Мартоха так збиткувалася з чоловіка, що й до хати не пускала. Й чи вона, зрештою, вгадала, які то думки снуються Яблунівці, чи сама зласкавилась, а тільки раптом одчинила сіни й озвалась голосно:

— Й чого це ти, Хомо, сидиш на постаменті, як на жару? Та нех западуться всі вони — й французька горлодерка, й пані радникова, й секс-бомба, щоб ми через них сварились.

Хома ледь-ледь повеселів, зрозумівши, що Мартоха його манить, мов kota мишею.

— Ото вештався скрізь та волочився, та однаково до хати добився, бо немає над Мартоху жінки в світі, правда? Як би тобі велось без мого догляду, га?

— Еге ж, розсипався б дід, якби баба його не підперезала,— згодився Хома.

— Та чого ж ти, Хомонько, не йдеш до хати, га? — аж виспівувала Мартоха.— Та чого ти мені так рад, як сирота трясці? Скучила ж я за тобою, з далеких доріг виглядаючи!

Чи багато нашому братові чоловікові треба? Треба мало: хай борщ без сала, аби жіноча душа пристала, хай у голову жінці зайде і вона тебе за піччю знайде, хай ти полеш просо за током, а жінка пасе тебе закоханим оком. Отож схопився Хома із постаменту, як опарений, гайнув до Мартохи, в її широкі, як решетилівська толока, обійми й повис у неї на шиї, як пес коло ятки. Бо справді заскучали одне за одним. Бо хоч і не до молодості обом велось, але ж любов свою не розтринькали й не проциндрили, отож хай буде їхня доля всім завидна.

Обійнявшись та поцілувавшись, хай вони йдуть до хати, а ми слідом за ними не переступимо порога й не станемо заважати. Авжеж, не станемо заважати, бо є обом про що побалакати. Хай Хома розповість, що бачив за океаном, бо ж Мартосі страх як кортить послухати, щоб потім бігати по Яблунівці й, наче ота гречана каша, хвалитись, що вона з коров'ячим маслом зуміла родитись. А може, пані радникова кланялась Мартосі низенько в ноги та в гості запрошувала? А може, пані радникова й гостинець якийсь передала, бо ж негоже випроводжати з дому гостя з порожніми руками!.. І, звісно, Хомі цікаво почути за сільські новини — в кого що народилось чи хто помер, хто взяв шлюб, а хто розлучився.

Отож хай Хома з рідною жінкою Мартохою йдуть нарешті до хати й гомонять ладком. Не забуваймо й про те, що пояс цнотливості, яким грибок маслючок замкнув товар у лавці, коли ладнався за океан, і досі не знято. Не були ми свідками, як той пояс зодягався, не збираємось бути свідками, як пояс цнотливості й знімається. А може, ніякого пояса цнотливості не було й нема, хтось набрехав, аж закурилось. Еге ж, у яких

промтоварах дістав би Хома пояс цнотливості, коли не завжди звичайний ремінь знайдеш? А якщо сам пошив, то в кого міг навчитись?

Може, воно то так, та тільки трошки не так!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ П'ЯТИЙ,

де мовиться про драматичний любовний трикутник, вибудований Мартохою, Хомою та лебедем, а також про піднебесну лебедину пісню, проспівану для смертної яблунівської жінки

По світах блукаючи та з радником президента зустрічаючись, Хома відірвався мимоволі від рідного ґрунту, а, як ви знаєте, на рідному ґрунті стались деякі переміни, бо життя — це і є низка перемін, наче в'язанка бубликів. До таких перемін слід віднести й появу лебедя в хаті старшого куди пошлють. Отого лебедя, якого знайшла Мартоха у шелюгах над яблунівським ставом. Отого лебедя, від якого мала розраду, бо крутився на обійсті, наче якийсь білосніжний неземний дух. Отого лебедя, про которого так багато гомоніла Яблунівка. Начебто Мартоха стерялась розуму й живе з великим і красивим птахом, бо Хома за океаном. Геть забула Яблунівка про пояс цнотливості, наче лебідь здатен був той пояс цнотливості перехитрувати.

Вже давно загоїлось лебедине крило, скалічене за якоїсь okazji-пригоди, вже, здавалося б, можна було довіритись обом своїм здоровим крилам і летіти в безмежжя білого світу, шукати побратимів чи в плавнях Дунаю, чи в пониззі Дніпра, а чи на плесах стрімкого Дністра. Адже десь повинен був мати вірну подругу, яка не забулась, яка виглядає і, можливо, по-материнському турботливо піклується про їхніх дітей-лебедят! Невже лебедеві зійшла вона з мислі, розтанув її образ у лебединому серці?

Спитати б у лебедя, щоб довідатись, та хіба відповість?

Через городи й левади ходив до ставу, де плавав і купався разом із свійськими сірими та білими гусьми. Всі милувались із гордої та красивої птиці, й не одне дівоче серце спалахувало ревнощами до Мартохи. Авжеж, хоч і в літах, але ж дивись, як хитрує: чоловік повіявся за океан, а жінка лебедя в хату пустила жити!

Багато легенд складено про лебедину любов та лебедину вірність, а про любов лебедя до земної жінки майже немає. Ми також не станемо складати такої легенди, бо не хочемо вірити в достовірність яблунівських пліток, поговорів, обмовлянь. А тільки скажемо, що з поверненням Хоми з-за океану лебідь став сам на себе не схожий. Сипне хазяйка пшениці чи гороху, а лебідь не їсть, лиш дивиться зажуреними очима, сурмисто вигинаючи прекрасну шию. А коли побачить грибка маслячка в сінях чи на подвір'ї, то так уже високо витягує вгору дзьоба, наче сонце в небі хоче дзьобнути. І голосно шипить, наче погрожує.

— Чого ти, лебедіку, гніваєшся, що Хома повернувся? — допитувалась Мартоха.

Лебідь тупцяв лапами по землі й знову шипів.

— Як побачить мене, то весь час шипить, наче свариться, — сказав Хома.

Бував по світах, усякої дивини чоловік набачився. І автомобільну цивілізацію бачив, і медичне обслуговування собак за океаном, і свинарський комплекс, що виготовляє масові партії забійного гарматного м'яса для найгарячіших точок планети. Навіть мало

свою смерть не побачив у тому "кадилаку", в який підкладено міну. А виявляється, що найдивовижніша дивовижа чекала на Хому не десь у так званому вільному світі, а вдома!

— Люди всяке плещуть про тебе й про лебедя,— мовив Хома,— та я не вірю їм.

— Ще б пак! Під замком стільки висидіти!

— Але якийсь і справді він чудний, цей лебідь. Либонь, не байдужий до тебе, еге?

— Не казав, не знаю,— зніяковіла Мартоха. Їй, звісно, солодко лоскотало пиху, що сподобалась лебедеві, бо жінка завжди дорожить чужою увагою — і чоловічою, і лебединою.

— Ой, Мартохо, чи не хитруєш ти? Але ж і хитрого лиса можна зловити!

— Я не отой циган, що сонцем крутить.

А що лебідь не переставав гороїжитись проти Хоми, все покрикував, усе крила сердито попускав донизу, все гнівно шию витягував догори, то грибок маслячок мусив сказати:

— Де це видано, щоб мене та з мого двору виживали? Поки вештався по тій Америці, в хаті інший хазяїн появився.

— Не май зла в серці до лебедя, Хомо. Звикне до тебе, помириться.

— Яз лебедем не сварився, то й не збираюсь миритись. Ти диви, який скажений!

— Лебідь не скажений,— заперечила Мартоха.— Він такий ніжний, як плавлений віск!

— Як плавлений віск? — похмуро перепитав грибок маслячок.

— Еге, як плавлений віск,— повторила Мартоха, не вловлюючи грози в голосі чоловіка.

— Може, ти хочеш, щоб я з дому пішов?

— А чого тобі з дому йти? — не втямила.

— Тобі, Мартохо, хоч сова, аби з другого села?

— Схаменися, цюцю босий, не толочи проса. Порівняв лебедя з совою!

— Еге ж, неспроста Яблунівка язиками плеще. Значить, жінко, вибирай: або я, або лебідь!

Стояли на обійсті перед Мартохою — розгніваний Хома, аж золоті жуки йому з очей прискали, й розгніваний лебідь, у якого дикий клекіт виривався десь із глибини грудей. Жаль було Хоми, з яким стільки пережито й звідано горя та щастя. Жаль і лебедя, який утішив Мартошину душу в самотності. Обох жаль — і Хому, й лебедя!

— Обох вас вибираю, Хомо,— сказала.

— Або я, або лебідь,— уперся старший куди пошлють, наче отой лапоть, якого скільки не вари, а він усе догори.— Ні своє хазяйство, ні тебе не збираюсь ділити навіть із лебедем.

— І скупий же ти, Хомо! В тебе копійка скаче, а карбованець плаче. Ти останньої сорочки не знімеш і не віддаси.

— Я, Мартохо, чужого не хочу, а свого не попущу, бо коли чуже візьму жменькою, то чорт моє візьме міркою. А твій лебідь який? Вилікувала, доглянула, а він так

оддячив? Не дороге йому своє латане, а закортілось чужого хапаного. Хай собі летить до Чорного моря, а не вештається по Яблунівці, поки йому яблунівські парубки не перебили крил і ніг.

Еге, неспроста, видать, село гомоніло про лебедя та про Мартоху! Мудрій та красивій птиці і пояс цнотливості не завада.

— Або я, або лебідь,— утретє повторив грибок маслючок.— Якщо тобі цей лебідь дорогий, то я таки знайду дорогу до французької горлодерки. А перед тим ще й до сільради напишу.

— Про що напишеш? — сполотніла жінка, почувши про французьку горлодерку і про сільраду.

— Напишу, що до тебе лебідь у прийоми пристав. А товаришеві Венеційському напишу, що лебідь живе без прописки. Та й безпаспортний він птах, його прописати не можна.

Замислилась Мартоха гірко. І Хому жаль, і лебедя шкода. Обоє стоять перед нею, переживають, обоє ревнують: кого вибере? Та, видно, ведмедя не налигаєш, правду кажуть... Хома буває злий, мов муха в спасівку, візьме й напише до сільради чи самому товаришеві Венеційському, а то, не роздумуючи, смиконе до французької горлодерки, аж смуга ляже. Одрізаного не приставить, ото ж десять раз одміряй — і ні разу не відріж.

— Хомонько мій золотий! — щиро мовила жінка, падаючи чоловікові на груди.

Й коли білий гордий лебідь побачив, що Мартоха впала на груди грибка маслючка, обіймаючи його в нападі любові, то зашипів гнівно й голосно, в горлі йому заклекотіли ревності. Бо, звісно, хіба він міг не любити жінку, що врятувала, вилікувала й доглянула? Жінку, яку тепер обіймав чоловік — ну що з того, що законний? Хіба до законного не ревнують закохані чужі чоловіки і, як бачимо, навіть птиці?

Білий лебідь дрібно переступив ногами червоними, крила його розложисто гойднулись, і вже велика й красива птиця бігла по споришевому моріжку, вже й злетіла над городом у повітря. Так довго не літавши, лебідь уже, здавалося, міг і розучитись у гурті свійських гусей та качок, із якими зазнайомився на яблунівських ставах. Та не розучився, горе й сліпі ревності повернули йому майстерність вільного польоту.

Лебідь, кружляючи, злітав усе вище й вище, аж поки піднявся мало не до фіалкової хмари, що завмерла над хатою грибка маслючка.

— А що, коли зараз кинеться сторчголов донизу? — злякано сказала Мартоха.— Коли лебідь губить лебідку, то вбиває сам себе... Ти, Хомо, як отой скупий, що збирає, а чорт калитку шиє.

Лебідь літав високо над Яблунівкою, черкаючи крильми фіалкову хмару. Грибок маслючок ізблід.

— Ти, лебедю,— прошепотів,— на чужий коровай очей не роззявляй.

— Ой, лебедикку мій, лебедикку! — заломлювала руки Мартоха до неба.

— Чує кіт у глечичку молоко солодке, та морда коротка,— шепотів Хома.

Та лебідь не кинувся заради Мартохи сторчголов на землю, не загинув на її

подвір'ї, щоб серце в жінки облилось кров'ю від жалю й співчуття, щоб душа її здригнулась від саможертвності такої великої любові. Може, там, у небі, у вільному прекрасному польоті згадалась білому гордому лебедеві його вірна подруга лебідка, що чекає не дочекається, може, згадався йому виводок малих лебеденят, які також не діждуться батька? Хто відає! А тільки втямив, либонь, птах, що має співати свою лебедину пісню не для земної жінки, що має назавжди викинути її образ зі свого лебединого серця. Він прощально курликнув. Те курликання Мартоха вловила не так вухами, як єством чутливим. Курликнувши, лебідь полинув над Яблунівкою в синю далечінь, усе віддаляючись і віддаляючись, аж поки зовсім зник, розтанув... Може, полинув у плавні Дунаю, може, в гирло Дніпра чи пониззя Дністра, де водяться такі самі прекрасні птахи, від яких він відбився через випадкове каліцтво.

— Лебедику мій, лебедику! — не приховувала свого горя Мартоха.

— Так, як вода умила,— бубонів грибок маслячок, радий, що переміг у цьому поединку з лебедем,— Був там, де тепер нема, шукай вітра на облозі.

— Усе тінь минуша, одна річ живуша,— журилась Мартоха.

— Були і в кози роги, та стерлись,— бубонів Хома.

Хай одне радіє, а друге журиться, хай. Та ми знаємо, що завжди Мартосі пам'ятатиметься лебідь, завжди мари— тиметься лебедине піднебесне курликання, завжди здаватиметься, що немає в світі чистішої й святішої любові над чисту й святу любов лебедину!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ШОСТИЙ,

у якому розгадуються всі таємниці, котрі досі ховалися за сімома замками, а також розказано про останню зустріч із основоположником естетики рухомого мистецтва

Наспіла пора, коли я відчув себе на розумі слабким, як учетверо вірьовка, й заходився шпетити себе в знахарчиній хаті: "Я німечний, непроворний! Мої думки — трихи та мнихи, нема оддихи. Я ледачий: сиджу, надуваюсь, три дні в чоботи озуваюсь. А коли ляжу, то лежу, мов галушка, і за лежанням не захоплю сидіння, а через сидіння не впаду в лежіння. Ще ж не бачили в Яблунівці такого міщуха, котрий вдень спить, а вночі кукурікає, то побачили".

У ложний пафос самобичування впав я пізніше, а перед тим трапилось кілька подій, які розвіяли клубки туману, котрими покриті деякі мої яблунівські пригоди.

Вранці якось я готував каву на газовій плиті, коли до знахарчиної хати зайшла дівчина. Це була дівчина, з якою востаннє зустрівся тоді, коли в лісі поламалась моя "Волга" і я на попутній машині хотів під'їхати до районного містечка. У тій машині сидів і гітлерівський офіцер, із котрим я колись зіграв партію в шахи під дулом пістолета.

Надворі мрячило, й на її волоссі мерехтіли дощові краплини. Її виразисті й круглі, як старовинні срібні монети, очі теж були наче омиті літнім дощем, так блищали та світилися.

— Здрастуйте,— привіталась приємним грудним голосом, що наче оксамитом забринів.

— Здрастуйте,— відповів я не без спантеличення.

— Ви мене впізнали чи ні? — поспитала дівчина, переминаючись у порозі з ноги на ногу.

Ще б я не впізнав Соломію! Наче в калейдоскопі, промайнули в пам'яті всі наші зустрічі. Їй та найперша в Будинку культури, коли вона з природним драматичним пафосом говорила про любов... Ага, любов — це біла надія проліска, що зріс на лісовій галяві в промінні ранкової зорі... Велемудро, але щиро... Їй та друга зустріч, коли навідувалась уже сюди, в знахарчину хату, і в великій материнській тузі говорила про сина Максима, якого начебто спородили удвох із нею, а жорстока доля забрала славного хлопця... Їй згадав оту зустріч коло ставу, коли в моїй голові лунала шпарка мелодія гопака і я не міг не скоритись їй, не міг не пуститись навприсядки, і несподівано появилася на березі вона, й ми танцювали гопак удвох...

— Авжеж, упізнав,— усміхнувся я трохи вимушено.— Сідайте, прошу, на лаві.

Дівчина зраділа моїй усмішці й відповіла такою сяйливою усмішкою, що в її промінні душа моя раптово посвітлішала й розвиднилась, як розвидняється земля на світанку.

— Я прийшла до вас попросити вибачення,— сказала, слухняно сівши на лаві. Очі її срібні яскріли серед намальованих на стіні квітів. Руки поклала на колінах, і в усій постаті відчувалась легка, непригноблена винуватість.

Вибачення? Чи не за те, що їхала в одній машині з гітлерівським офіцером?.. Я запропонував їй випити чашечку розчинної кави, й дівчина не відмовилась. Дрібно сьорбала духмяний напій за отим столом, де й було зіграно шахову партію під дулом пістолета. Інтуїтивно я відчував, що сьогодні має розв'язатись чимало загадок, котрі переслідували мене в Яблунівці. То більше, що я й сам уже почав здогадуватись про деякі секрети...

— За віщо ж ви хочете вибачитися? — поспитав я чемно.

— За все,— відказала Соломія.

— За все,— мимоволі повторив я, зітхнувши. Зітхнув, бо, можливо, не хотів, аби ця дівчина вибачалась переді мною за все.

Соломія вмовкла, збираючись із словами й думками. Її щоки порожевіли від хвилювання, а довгі вії тремтіли, мов ефемерні крильцята ефемерного метелика. Здається, дівчина потай раділа, що зараз може пити каву й не розмовляти.

Я згадав той драматичний вечір, коли Соломія, вбита горем, навідалась до знахарчиної хати, говорила нестямні речі про вмерлого сина Максима. Як вона тоді сказала? І я згадав уголос:

— Втратила глузд і я, твоя Соломія, яку ти так солодко називав своєю коханою...

— Не треба! — ледь прошепотіла дівчина, й чашечка затремтіла в її руці.

— Хіба я не можу сподіватись на його воскресіння? — пригадалися тодішні її слова.— Адже християни вірять у воскресіння Христове...

— Благаю вас, не треба,— знову прошепотіла дівчина, страждаючи.

Поставила порожню чашечку від кави на стіл і боялася зводити на мене глибокі

срібні очі.

— Не тільки вибачте, а й простіть, що я була така з вами жорстока. Але я тоді не задумувалась над жорстокістю вчинків, можете повірити?

— Можу повірити,— мовив я, мало що тямлячи з її плутаної мови.

— А вибачити й простити?

— Можу вибачити й простити...

— О! — зраділа Соломія, і я відчув на щоці поцілунок її свіжих, поривчастих уст.— Якби не втрутився сам товариш Венеційський, то я б, може, не усвідомила, не покаялась, і все тривало б далі так, як досі...

,— Сам товариш Венеційський?!

— Еге ж, начальник районної міліції. Люди йому наші яблунівські про все написали. І не тільки яблунівські, а й з Великого Вербчого писали, із Чудв, із Сухолужжя.

— Із Сухолужжя та Великого Вербчого писали про вас, Соломіє? — оторопів я.

— Й про мене також,— прошелестіла винуватим голосом дівчина.— Тому сам товариш Венеційський наказав у всіх попросити вибачення. У вас також... Велике вам спасибі!

І не встиг я схаменутись, як знову відчув на щоці поцілунок її гарячих уст, і вже вона, легка й радісна, переступала поріг знахарчиної хати, бо, видно, таки квапилася,

— Звідки ж ви хоч? — устиг я запитати в спину.

— Із Сухолужжя! Там я в бібліотеці. Дам почитати "Позиченого чоловіка",— вже відповіла з сіней.— Хоч і велика черга записалась на книжку, та я вам без черги дам.

І зникла, як буря. Як прекрасна руйнівна буря, що випалює душу, аби в душі зросло зело неясних надій, щемкої тривоги в передчутті майбутнього.

Звісно, я не знаменитий Шерлок Холмс. Так само я не знаменитий інспектор французької поліції Мегре, створенню образу якого віддав мало не все своє життя Жорж Сі— менон. Проте здається, що будь-хто, поживши в Яблунівці того літа і ставши мимовільним учасником багатьох загад— нових пригод, обернувся б на детектива. Авжеж, на дилетанта, без високої кваліфікації, але на детектива. Отож після відвідин Соломії я вже здогадувався, як розгортатимуться подальші події.

На ці події вплинути я не міг, залишалося терпляче очікувати. Саме заслухався туркотінням горлиці, що линуло у відчинене вікно, коли в сінях прошаруділи обережні кроки. Зовсім тихі, наче то ступав безплотний дух. Насторожившись, я ждав, коли відчиняться двері.

Вірите ви чи не вірите в інтуїцію? Я вірю, принаймні в свою. Відчинились двері, і, як я й сподівався, поріг переступив колишній гітлерівський офіцер.

Кажу — колишній, бо не було на стрункому парубку ні фашистської форми зі зловісними нашивками на рукавах та на грудях, ні важкого "вальтера" в руці. Розхристаний комір світлої кремової сорочки відкривав міцні засмагли груди. Білі джинси підперезано широченним чорним ремнем із пряжкою-бляхою, котра скидалась на дзеркало, здатне відобразити весь довколишній світ. Із першої нашої зустрічі запав у пам'ять погляд його ясних, мов акацієвий цвіт, очей, які наче хлюпали

свіченням підпаленого спирту, які погрожували смертельним опіком. Зараз у цих очах тремтіла мало не дитяча провинність.

— Дозвольте?..

Коли ми грали пам'ятної ночі пам'ятну шахову партію, цей молодий і симпатичний садист так і не обізвався ні разу, своїм зловісним мовчанням нагнітаючи й напружуючи відчуття смертельної небезпеки. Голос, виявляється, в нього м'який і мелодійний, як у дівчини.

— Дозвольте?..— вдруге озвався цей непрошений гість, бо я мовчав.— Доброго дня!..

— Вас прислав сюди сам товариш Венеційський? — звівшись із-за столу, похмуро спитав я.

— Так,— відказав парубійко з порога.

— А своїм розумом ви не могли здогадатись прийти?..

— Бачте...— пробурмотів він і прикусив язика.

— Сподіваюсь, на цей раз ви прийшли без "вальтера"?

— Без "вальтера"! — ледь повеселішавши, відказав перевдягнений гітлерівський офіцер, що прийшов за повелінням самого товариша Венеційського. І розвів руками, показуючи трудові мозолясті долоні.

— І без шахівниці?

— І без шахівниці,— відказав. І додав зі щирим захопленням: — Зіграли ви тоді здорово!

— Так уже й здорово,— заперечив я, хоча похвала полестила. Звідки цьому ситому й здоровому парубійку знати, що в ту ніч я перевершив свої шахові здібності! Адже йшлося не так про боротьбу в шахах, як про ідеологічну боротьбу. Я й зараз відчував гордість, що переміг у тому смертельному поєдинку. Зрештою, я не міг не перемогти, не міг не здолати долю.

— Повірте, що здорово! — заходився переконувати мене цей перевдягнений гітлерівський офіцер.— Я сам граю на рівні кандидата в майстри спорту, в районі всіх на лопатки кладу. Знаєте, не люблю програвати, а тоді довелось-таки програти.

Не люблю програвати!.. Я згадав, як його рука тяглась до "вальтера", та в останню мить він зумів перебороти своє бажання розправитися зі мною якщо не на шахівниці, то силою зброї. Помітивши, що від спогадів я змінився на обличчі, перевдягнений гітлерівський офіцер сказав:

— Ви могли б стати чемпіоном нашого району!

Мені знову полестила похвала, й лице моє відм'якло мимоволі. Помітивши, що може маніпулювати моїм настроєм, як заманеться, він сказав не без лукавої запопадливості:

— А там стали б чемпіоном області! Чемпіоном республіки! Країни! Світу!

Хто б не всміхнувся з радості від таких лестощів! Усміхнувся, звісно, і я, відтанувши душею і вже зовсім не маючи з серця зла за ту гру в шахи під дулом пістолета.

— Гарзд, що сьогодні навідався без "вальтера" і без шахівниці.

— "Вальтер" конфіскував сам товариш Венеційський.

— Давно пора. Передай самому товаришеві Венеційському, що ти ходив до мене просити вибачення. Сподіваюсь, таку партію ти зіграв тільки зі мною? Бо не в кожного можуть витримати нерви, хтось і на інфаркт спроможеться вже в королівському гамбіті, навіть не в ендшпілі. Йди!

Він вилетів із хати ще прудкіше, ніж Соломія. Гм, від чемпіона району — до чемпіона світу! Зійти на шаховий Олімп — хто не мріє про такий тріумф?.. Лишенько, як мало треба людині, щоб вона забула й простила! Просто треба, щоб кривдник під'їхав до неї на кривій, щоб очі замилив і за ніс поводив. Глибоко приховане шахове самолюбство — ось та струнка, на якій зіграв оцей хитрунець. Навіть не сказав, хто він і звідки. Та, зрештою, це не має ваги.

Ви вже здогадуєтесь, либонь, що після навідин Соломії та переодягненого гітлерівського офіцера, котрий так і не відрекомендувався, я став чекати на татарську орду. Авжеж, мали вони ввірватись на знахарчине подвір'я не на косма— тих степових конях і не з кривими ятаганами дамаської сталі в руках, не з горловим криком хижих зайд і не з розбійницьким шовковим арканом... Справді, незабаром зупинилось під хатою дві легкові машини, з яких висипало близько десятка парубків. Я не став очікувати гостей у хаті й вийшов назустріч.

Їхня спішена ватага вже вступила у ворота. Вирлоокі, щелепасті, лобаті, з кривими та горбатими носами, широкі в плечах. І зодягнені — хто в джинси чи бостон, хто в льон чи кримплен, хто в полотно чи шерсть. Ступали дружно, впевнено, наче молотами гатили в землю. Оточили з усіх боків, немов у бран узяли, й на мить я знову відчув на шії доторк шовкового аркана.

— Доброго здоров'ячка! — привітались.

— Не від самого товариша Венеційського? — поцікавився я для годиться.

— Від самого товариша Венеційського,— пролунала відповідь.

— Хочете нарешті взяти мене в ясир? — спромігся я на невдалий жарт.— І відвести десь на невольничий ринок у Бахчисарай чи в Кафу?

— Та ні,— стали запевняти похмуро, блимаючи спідлоба, зизом чи косо.

— Значить, на невольничий ринок іще далі, аж у Стамбул?

— Та зовсім ні,— супились вони, хмарились та бурмо— сились.— Сам товариш Венеційський прислав, аби покаялись перед вами та вибачення попросили.

Ой, не стерся ще в моїй пам'яті отой доторк шовкового аркана! Мимоволі я підніс руку вгору й помацав горло. Непривітні ординці стали ще непривітніші — справжня татарва!

— Гаразд, хлопці, йдіть... Передайте самому товаришеві Венеційському, що зустрічалися зі мною.

Повернулися спинами й ордою посунули до воріт. По— втискували свої дебелі тіла в машини, й гуркнули мотори. Післяполуднєве сонце зарожевило куряву, що знялась у вулиці від прудких коліс. Криво всміхнувшись сам собі, я сів під грушею на поліно, цюкане-перецюкане сокирою: очевидно, знахарка на цьому поліні рубала дрова. З поля

долинав гуркіт комбайнів: кипіли жнива, в розпалі було збирання врожаю. Я подумав про те, що тепер, після всіх недавніх гостей, мені найдужче кортіло б побачити моїх визволителів козаків, що в той весняний день порятували з яничарського полону. Проте не сумнівався, що козаки не навідаються з візитацією, бо вони — молоді шофери, комбайнери, механізатори широкого профілю — зараз на збиранні врожаю. Якщо не в Яблунівці, то в Сухолужжі, в Чудвах, у Великому Вербчому, по інших селах району.

Сидячи під грушею на поцюканому поліні, очікував я зовсім на іншого гостя. Час тягнувся неймовірно повільно, мовби в нього, лінивого, був слід по золотому. Від літньої спеки широкі лопухи під тинном попускали свої капловухі вуха. Пахло сухою курявою й гарбузовим гудинням із городів. Безконтрольно я поглядав раз у раз на наручний годинник, дивуючись: чому бариться саме той гість, на якого я так нетерпляче очікую і який ну просто зобов'язаний висповідатись переді мною! Й коли на вулиці за бузиновими кущами майнула знайома постать, я став напрочуд спокійний. Так, напевне, спокійно почувається в могилі отой Гаврило, який не вмер, а галушка задавила.

Нарешті гість ступив на подвір'я. Й поки дибцяв до груші, я пильно роздивлявся оцю тінь, яка ще так недавно була здоровим, тілистим чолов'ягою. В очах його, здавалось, чоловічки догори ногами стали. Це в тих очах, де ще зовсім недавно мовби космічний пил мерехтів, а зіниці скидались на зоряні галактики. Гострий горбатий ніс, який нагадував форштевень старовинної турецької фелюги, ще дужче загострився: таким гостряком можна було б колись, ідучи в морську атаку, протикати наскрізь судно супротивника. А де поділися соковиті червоні губи, що красномовно, хоч, може, й безслівно говорили про любителя прянощів земного буття? Здавалось, обросли губи порохом смутним та печальним. Куди вже там, щоб у малюнку тих губ угадувалась владолюбна людина.

От що сталося з тим, хто не так давно нагадував Мефі— стофеля доби не гетевської, а нашої. Можливо, саме такого вигляду й повинна прибрати душа митця після титанічних творчих мук, тоді, коли тіло зникає, самознищується, а душа зостається гола-голісінька, безтілесна?

— Ви прийшли до мене за наказом самого товариша Венеційського? — звівся я з поліна під грушею назустріч давно очікуваному гостю — художнику. Авжеж, як ви вже догадались, на знахарчине обійстя ступила нога художника— бороданя. І відзначивши, що борода в нього зосталась на диво густа й пишна, я додав: — За наказом начальника районної міліції?

— Так,— мовив художник плюсклим голосом плюсклого пророка.

— Ваші колеги встигли нанести мені візити раніше,— мовив я, вирішивши грати відкритими картами й не приховувати козирів. Та й чом би мав приховувати, коли всі козири були в моїх руках.

— Тепер моя черга,— мовив художник, і голос йому затремтів, мов остючок на вітрі.— Сам товариш Венеційський наказав просити у вас вибачення, пригрозивши, що в разі непослуху розцінюватиме мою творчу діяльність за статтями карного кодексу.

Мовляв, деякі аспекти моїх експериментальних пошуків у мистецтві пахнуть криміналом.

— Можливо, й так,— мусив я визнати слухність міркувань начальника районної міліції, котрий судив про мистецтво бороданя зі своєї адміністративної дзвіниці, зведеної на строгому кодексі.

— Знову невдача! — зітхнув.

— Так, знову невдача,— не став я втішати його вражене творче самолюбство.

І справді, в Яблунівці він звідав не тільки втіху мистецького самоствердження, а й низку прикромів і невдач. У пам'яті промайнули деякі епізоди... Ось у фойє Будинку культури бородань перемальовує на стіну налігану натуру — червоної масті, з вигнутими вінком рогами, з рожевим вим'ям корову з колгоспної череди. Основоположник естетики рухомого живопису! Сподівався, що намальована худобина доїтиметься, даватиме шкіру, шерсть, м'ясо. Сподівався, що в майбутньому всі стануть художниками. Рухомий живопис мав сприяти росту матеріального добробуту трудящих, а також розквіту самотніх індивідуальностей. На жаль, оту корову, що правила за прототип, вибракували, вона потрапила на бойню, й голова колгоспу сказав, що не можна серед селянської маси пропагувати образ такої корови, це в корені суперечить принципам рухомого живопису.

Далі він намалював на стіні у фойє новітній комбайн, котрий наче щойно зійшов із заводського конвейера. Намалювавши комбайн, бородань явив себе справжнім генієм мотвила, проте, як з'ясувало правління колгоспу на чолі з Димом, генієм не вповні. Бо припустився незначних неточностей: мотвило вийшло трохи менше за розмірами, центруюча втулка не відповідала ГОСТу, ланцюжок транспортера закріплено неправильно, недосконалий у технічному відношенні кронштейн... Авжеж, комбайн із таким мотвилом не міг прямісінько зі стіни рушити на колгоспні поля, щоб збирати високий врожай. Брак, чистісінький брак!

А картина весняного поля, трактори, сівалки, з сошників летіть зерно в рахманний ґрунт? А на передньому плані— купа суперфосфату, мішки з зерном?... Здавалось, краще не намалюєш. Проте правління "Барвінку" на чолі з Димом забракувало. Мовляв, автор не поставив перед собою надзавдання. Навіть якась піонерка помітила один із про— рахунків митця: на картині не передбачено біологічний захист рослин від шкідників!.. Отже, основоположник естетики рухомого живопису припускався помилок прикріпих одна за другу.

А хіба панно трудової слави принесло бороданеві творче задоволення і перемогу? Хіба нарешті він зміг би сказати сам собі, що його новаторська дорога в мистецтві — правильна, що саме такою дорогою слід йти далі, народжуючи масу послідовників і епігонів, шкіл, шкілок, течій, груп і угруповань? Поклавши руку на серце, він так сказати не міг. Хоч панно трудової слави й виміряно розумом могутнім, але ж і воно не стало закономірним вінцем творчості, подією в світовому мистецтві...

Ми стояли під грушею на знахарчиному подвір'ї. Листя на гіллі ледь гойдалось од легкого й теплого вітерцю, й на виснаженому обличчі художника ворухилось

мереживо тіней. Я болісно відчував на собі погляд його нужденних та злидених очей: такими очима, либонь, можна дивитись якщо не з шибениці, то з самісінького пекла. Не хотілося б мені бути в його шкірі, не хотілося б звідати такого розпачу, що, дивись, і душу, наче пташку, вигнав би з тіла.

— Невже ви не здогадувались, що невдача — закономірний результат ваших пошуків? — поспитав я.

Перше ніж обізватись, губи йому судомно здригнулись, наче биті електричним струмом.

— Прокладати нові шляхи в мистецтві завжди важко,— сказав.— Та й хіба митець не має права на помилку?

— На помилку, яку змушений виправляти начальник районної міліції сам товариш Венеційський?

Погляд у бороданя знову став злидений та бідний: якби до бідноти такого погляду докласти ще копійок зо три, то можна купити бублик.

— Своїми поразками я, либонь, уже заплатив по обух.

— То ще тільки сто кіп за петрушку... А доведеться втратити ще сто кіп за рибку! — Зрештою, я не міг стримати свого здивування: — О, яку фантазію треба мати!

Іскри диявольської гордості саянули в його дешевій, мов хрін на базарі, пустоті очей. Либонь, і справді пишався своєю фантазією: вродився пирогом, тому й пирожився.

— Хоч почув од вас однісіньке слово визнання, спасибі.— Пожвавішавши від моєї скупі похвали, бородань уже начебто не скидався на голову дохлого лева, а швидше — на хвіст живого собаки.— О, ніхто з сучасників не міг би дорівняти до мене буйством фантазії! Згодьтесь, що ідея рухомого живопису, який я намагався утвердити в Яблунівці, є грандіозною ідеєю. Грандіозну мистецьку ідею навряд чи висувало людство за всю історію існування цивілізації. Від ідеї рухомого живопису я перейшов до ідеї рухомого театрального дійства. Згодьтесь, що перед моєю системою блякне театральна система Немировича-Данченка й Станіславського та всі інші системи.

— Так, блякне,— мовив я саркастично.

— О!—зрадів бородань, не вловивши сарказму.— Розумієте, я вирішив узагалі відмовитись від сцени. Геть сцену! Дія п'єси має відбуватись в атмосфері життя живого. Вся земля — сцена. Актори змішуються з глядачами, й подеколи актори поводяться, як публіка, а публіка, як актори. Й зрозумійте такий важливий принцип: актори не грають, а живуть у виставі насправжки! Себто насправжки їдять і п'ють, обіймаються й цілуються, кохаються й народжують дітей. Епізоди вистави не розігруються, а буквально втілюються в життя. Себто, довколишня дійсність і дійсність п'єси — адекватні, між ними немає ніякої різниці. Лише за такої умови вистава не просто набирає великої життєвої правдивості, а стає самим життям. Розумієте? Не якась там життєва достовірність чи правдоподібність, а саме життя! Ось який мистецький ефект передбачається ідеями рухомого театру.

На знахарчиному подвір'ї під грушею бородань викладав мені основні принципи,

основоположні засади рухомого театру. Пожвавішавши, вже не скидався на безтілесний дух, що неприкаяно никає по Яблунівці. В очах замерехтіло космічним гострим пилом, зіниці знову нагадали далекі зоряні галактики, і, здавалося, серед того космічного пилу та зоряних хурделиць видимо народжуються якісь химерні чорти з чортенятами, біси з бісенятами, великі дідьки та малі.

Щоб реалізувати ідеї рухомого театру, він зібрав хлопців та дівчат із багатьох довколишніх сіл. Реквізит виготовляли самі. П'єсу написав він, бородань. У п'єсі йдеться про долю Яблунівки від сивої давнини по нинішній день. Авжеж, у п'єсі діє загін ординців-степовиків. Авжеж, не можна було обійтись без козацької чоти. Фашистські солдати, гітлерівський офіцер. А також червоноармійці. І — драматична доля дівчини, що символізує долю Яблунівки упродовж століть. Скільки випало їй звідати, зазнати, пережити, проте злигодні не зламали її душу, історичні бурі не понівечили мрійливого й чистого ества. Наділена невмирущістю й незнищенністю, вона жила не тільки в минулому, а й сьогодні, а й житиме вічно.

Сонце хилилось до обрію, з поля долинав гуркіт комбайна. І якби не той гуркіт комбайна, то здалося б, що в глибокій літній тиші Яблунівка прислухається до палкої мови художника-бороданя, який зв'язався в задумах. Авжеж, ніхто б не відмовив цьому самородку ні в буйстві фантазії, ні в унікальній самотності. Рівних йому тепер нема, а в минулому міг дорівнятися своїм генієм хіба що доктор Фауст.

Вкотре я відчув на шиї доторк шовкового аркана, на якому мене мали повести в неволю, якби не визволили козаки на весняній яблунівській околиці. А я ж тоді гадав, що з часом, із цією матеріальною субстанцією, стався якийсь катаклізм, що час минулий перемішався з часом сьогоднішнім, тому-то й довелось у космічну епоху зустрітись з живими ординцями й козаками!.. Я згадав свої зустрічі з Соломією — і першу в Будинку культури, і другу, коли дівчина навідалась до знахарчиної хати. Їй оту, коли вона їхала до району в одній машині з гітлерівським офіцером, очевидно, мали десь там у гущі життя живого розіграти один з епізодів п'єси... Я згадав також весняну ніч, коли зіграв партію в шахи з озброєним фашистом. Зіграв партію в шахи не колись, а тепер, через багато років після війни. І виграв так, як, очевидно, виграв би в час війни. Мимоволі я став не глядачем, а учасником спектаклю. Але ж, мабуть, не спектаклю, а життя живого, бо принципи рухомого театру, сповідувані цим бороданем, передбачають тотожність спектаклю і життя, стирання будь-якої межі між мистецтвом і дійсністю!

І я вкотре відчув доторк шовкового аркана на шиї...

І в очі глянула погрозлива цівка "вальтера"...

— Мій спектакль мав неодмінно закінчитися колосальним успіхом. На жаль, дехто з трудящих не зрозумів принципової новизни постановки, посипалися скарги в різні інстанції. Мною зацікавилися слідчі органи, міліція. Звичайно, в першу чергу винуватий я. І винуватий у тому, що в своєму художньому методі припустився прорахунків. Тільки не втямлю, яких саме?..

—— Слідчі органи, либонь, допоможуть зрозуміти про— рахунки в художньому

методі.

— Так, так,— згодився бородань.— Я з нетерпінням чекаю, коли почнеться слідство. Результати слідства найбільше потрібні мені, щоб удосконалити метод. Щоб у майбутньому взятися за постановку ще грандіознішого спектаклю. О, скільки задумів, скільки ідей!

— І ви обходились без помічників, без асистентів?

— Подеколи радився з народом, авжеж. Як його? З отим позиченим чоловіком, із грибком маслючком, що зветься Хомою. Він знавець місцевих звичаїв, нових обрядів, історії Яблунівки. На жаль, я не в усьому приставав до його порад. А якби приставав, то, може, все обернулося б по— іншому, діло не дійшло до слідчих органів?

— Можливо, не дійшло б,— згодився я.— Хома не знався і не знається зі слідчими органами, хоча життя його напрочуд багате пригодами.

— О, скільки задумів, ідей! — вигукнув бородань.

Очі горіли фантастичним блиском у цього златоуста, в цього шаленого одержимця, сповненого творчого честолюбства. Гаразд, у Яблунівці він хотів показати долю Яблунівки від давнини по нинішній день. А коли йому запраг— неться, скажімо, поставити спектакль, де йтиметься про долю людства від печерного віку по космічний і, виходячи із настанов свого методу рухомого театру, він захоче мати за сцену всю землю? Які живі епізоди, які криваві пригоди, які драматичні події чекають у такому спектаклі як на акторів, так і на глядачів мимовільних, а глядачами в такому разі мають стати всі народи усіх країн...

Ізсутулившись, він подибцяв до воріт, а я пильно дивився в спину, сподіваючись, що бачу його востаннє і, відверто кажучи, зовсім не мріючи про нові зустрічі. У ставленні до методу рухомого театру і до методу рухомого живопису, як і до їхньої художньо-економічної системи, я повністю підтримую позицію начальника районної міліції самого товариша Венеційського. Він не тільки глибоко зрозумів, а й дійшов точних висновків, а й вдався до рішучих дій.

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ СЬОМИЙ,

де мовиться про химерну поведінку грибка маслючка, а також розказано про самобичування автора, котрий надумав чужими пирогами та своє горе поминати, котрий зумисне вкрав, а потім зумисне й кається

Отже, старший куди пошлуть бодай частково, бодай консультантом, із яким не згоджуються, а все-таки виступав як один із творців методу рухомого театру! Либонь, добре, що з Хомою не згоджувались, а то довелося б і йому тримати відповідь перед прокуратурою і судом, а то б і його дочекався я в гості до знахарчиної хати. Поміркувавши, дійшов висновку, що саме до грибка маслючка й повинен був звернутись бородань за порадами. Адже знав Хома історію рідного краю, звичаї яблунівського люду були його кривими звичаями. Не кажучи вже про те, що літав і за океан, надивився звичаїв заокеанських, міг порівнювати, здатен подивитись на сільське своє життя очима, що посвіжішали й помудрішали в поїзді.

Коли після розмови з художником-бороданем мені відкрилась ця потаємна сторінка

з прихованого буття позиченого чоловіка, розсіявся туман над деякими іншими пригодами. Пригадалась мені давня розмова в його хаті, коли западав сизий, мов голубине крило, вечір, і над верхівками яблунь через відчинене вікно світилась апельсинова шкурочка місяця. Грибок маслючок тоді говорив про славу, яка зрідні неславі, клявся не нести свій талант на європейські ідеологічні смітники. Тоді ж ми почули страхітливую звістку про тропічний ураган неземної сили, що приніс стільки руйнацій і страхіть... Так, на честь яблунівського колгоспника Хоми Прищепи, який написав роман "Позичений чоловік", цей ураган століття було названо "Хома"... Саме в той вечір я й побачив грибка маслючка на моріжку за садом серед кінних козаків, почув уривки їхньої балачки і, здається, вразився побаченням не менше, ніж звісткою про ураган століття.

Тепер, після зустрічі з бороданем, я розумів, що Хома й не міг не зустрічатись із самодіяльним козацтвом. Очевидно, давав якісь поради, настанови. Консультував, як їм природніше поводитись, як триматись в сідлі на коні, як володіти зброєю, бо знань старшому куди пошлють не позичати.

Згадалось, як після пам'ятного всенародного проводжання Хома сам поночі йшов на літак, який мав сісти на яблунівській околиці. За ним скрадалась тінь, що згодом обернулась на гітлерівського офіцера, котрий тримав смертовбивчу зброю в руках. Тепер я знаю, що то скрадався назирці самодіяльний артист, розігруючи живу сцену в манері методу рухомого театру. Але ж тоді я не здогадувався про такі таємниці, та й ніхто не здогадався б на моєму місці. Отож і зрадів, коли застугоніла ніч, почулось хоркання коней, дзенькнули вуздечки, заспівали шаблі, защебетали зведені курки кремінних пістолів,— і козаки, що виринули з мороку ночі, забрали з собою гітлерівського офіцера, й старший куди пошлють вільно зміг сісти на авіалайнер, що звершував екстраординарний міжнародний рейс Яблунівка — аеропорт імені Джона Кеннеді.

Правду кажуть Яблунівці: бідні не тим, що нічого не мають, а бідні тим, що нічого не знають. Тепер я відчув себе багатим не тому, що багато прожив, а тому, що багато пережив. Еге ж, не кожному пощастило мимоволі зіграти в рухомому театрі, а мені не тільки пощастило, мені вдалось навіть порятувати свої голову та ноги, а міг же позбутись, міг!

Відчував, що скоро вже мала послатись дорога з Яблунівки на Київ, і серце занило...

А що Хома не йшов до мене, то я намислив піти до Хоми. Авжеж, знайшли б слова і для розмови, й для бесіди, й для балачки. Але, як то мовиться, щастя з нещастям в одних санях їздять: я передчував щастя побачити грибка маслючка, а звідував нещастя, не бачачи його. Бо варто мені ступити на обійстя, де височіє постамент під ясенем, як Мартоха казала, що Хома на фермі коло худоби. Варто поткнутись на ферму, як зоотехнік Невечеря чи хтось із доярок казав, що Хома в бібліотеці. В бібліотеці казали, що старший куди пошлють на засіданні правління колгоспу, де мовиться про сьогорічний врожай. На правлінні казали, що великий мандрівник дременував до

буфетниці Насті. Буфетниця Настя казала, що той начебто поплуганився до Хри— сті Борозенної подивитись на свого названого синочка Хомка Хомовича. Христя Борозенна казала, що слід грибка маслючка щойно прохолов, треба йти до Мартохи. А Мартоха казала...

Коло замикалось. Хома став такий швидкий, аж на ньому шкура говорила, такий верткий, що й з-під ступня викрутиться. Вже ось-ось, здавалося, зловлю його, наче рибіну в каламутній воді, а він в'юном вислизав із-поміж пальців. А я ж у Яблунівці теж став хитрий як чорт, дурний як ворона, впертий як свиня, ото ж і ганявся за ним, ото ж і наврипився спіймати. Але ж і Хома такий, що хоче з лавки впасти й тіла не забить, він, може, й кудкудаче десь на чужому городі, зате на своєму несеться. Зрозумів, що хочу щось вивідати в нього про Америку, а раз вивідати, то наче вкрати й не повернути. А не для того, може, старший куди пошлють добивався аж за океан, щоб потім його вдома обкрадали, навіть якщо ті злодії — ох і великі цабе, навіть не з Яблунівки, а з самого Києва!

І коли Хома став ховатись від мене зі своїми розповідями про Америку (адже я знав так мало про його перебування за океаном, адже я так багато не знав про походеньки грибка маслючка на далекому континенті!), то мимоволі я й справді відчув себе злодієм, якого повсюдно чути, отим, хто догадався — і вареники в шапку. Почувався хватом, що зцибрив і вдає, наче не він. Бо хіба не з такою метою вибирався колись із Києва до Яблунівки? Не з метою пізнати подільську Яблунівку та знаменитого позиченого чоловіка в рідному селі? Бо здавалось, наче то грибок маслючок украв у мене отой роман, який став усепланетним бестселером, заживши розголосу і в позаземних цивілізаціях, а заодно вкрав усепланетну і галактичну славу!

Раніше, коли їхав до Хоми, то здавалось, наче він обікрав мене.

Тепер, коли мав їхати з Яблунівки, почало здаватись, наче то я обікрав Хому.

І я змусив себе схаменутись, не бігати слідом за грибком маслючком: на чуже пшінце укріпцю не приставляй, чуже добро — чужі й сльози. Хай і для Хоми щось дістанеться із тих вражень, що привіз додому з-за океану, хай застаються на хазяйстві. А то й справді, де це видано, щоб у чоловіка геть-чисто все забрати?.. Щоб перестати гасати слідом за грибком маслючком, який скрізь моторно тікав од мене, я став зумисне розпикати в собі сором за неблаго— чинні вчинки. Батожив своє сумління заповідями: не руш чужого, не бери, де не поклав, чуже переступи, та не займи. Й до того добатожився й досамобичувався, що ходив скрізь червоний, мов рак печений, що палахкотів серед люду, мов іскра, що інколи здавалось, наче провалився крізь землю по коліна, а то до пояса, а то з головою гулькнув у безодню розверсту. Ось що таке сором, коли щось зумисне вкрадеш, а потім зумисне і каєшся!

Бо чом не покаятись, коли Хома нарешті оцінив тебе так, як того пана, що в соломі спить і зубами ськається!

Наче сказав, що ти хоч великого роду, та песького ходу, що пошився ти в пеську шкуру. Отож, коли ти такий добрий, як собака вві сні, не хочу з тобою знатись.

Чи переживу я коли таку соромоту? Попався, коли чужим потом грівся, коли

чужими пирогами та хотів своє горе поминать... Але ж, не зазнавши горя, не знатимеш і радості! Хто це сказав? Моя соромота?.. Терпи горе — добро буде! Те знову під'юджує моя соромота?

Лишенько, що тільки коїлось і коїться в Яблунівці з моїм сумлінням і моєю совістю! Невже такі прикросі близькі всім тим, хто береться за перо, хто прагне якщо не перевершити, то бодай дорівнятись до грибка маслючка, до старшого куди пошлють, до Хоми, що написав роман "Позичений чоловік"?

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ВОСЬМИЙ,

у якому знову йдеться про День сміху в Яблунівці, коли з автора, либонь, сміються всі: ні живі, ні вмерлі, ні швець, ні мнець, а чортзна-що, а також ні грач, ні помагач, і оті недужі, що сіли та й хліб поїли

Вся Яблунівка знала, бачила, чула, що я бігав за Хомою, а грибок маслючок тікав.

І чи то ввижалось, чи насправді так відбувалось... Могло ввижатись, а могло й відбуватись, бо хоч слідчі органи району й зайнялись ділом рухомого живопису і рухомого театру, бородань перебував на волі. Перебуваючи на волі, він міг зробити ще одну відчайдушну спробу довести життєздатність свого мистецтва, щоб реабілітувати себе в очах громадськості, потерпілих од його мистецтва громадян, а також начальника районної міліції самого товариша Венеційського.

Пригадуєте, колись щойно по своєму приїзді у Яблунівку я потрапив на засідання правління колгоспу, де мовилось про нові звичаї та обряди, гідні нашого способу життя?

Щороку проводити День сміху під гучні аплодисменти запропонував тоді старший куди пошлють. І, либонь, запропонував не без підказки бороданя, з котрим уже тоді злигався.

Тепер — жнива, День сміху в Яблунівці, напевне, проведуть по закінченню осінньо-польових робіт. А зараз, очевидно, вже потроху стали готуватись. Але, виходячи з принципів рухомої естетики рухомого живопису й рухомого театру, винайдених несамопитим бороданем, стали готуватись не на сцені в Будинку культури, а в житті живому: на тваринницькому комплексі, в магазинах, на пошті, в школі, в лікарні, в колгоспній конторі. Варто було комусь із яблунівців здибатися зі мною, як вони починали сміятись чи усміхатись. Авжеж, чом їм не сміятись чи не усміхатись, коли кожному відомо, що я ганявся за Хомою, а Хома повсюди тікав од мене!

В тому, якими усмішечками мене зустрічали Яблунівці, я вгадував режисеру бороданя, його демонічну руку. Затятий, і на суді не покається, і після винесення судового вердикту вважатиме, що за його мистецтвом — майбутнє! Але як почуватись і поводитись мені, коли ось у цю хвилю його мистецтво спрямоване проти мене, має таку точну адресу?

Здавалось, той День сміху вже почався, він присвячений тільки мені, він супроводжує скрізь, куди ступлю. Сміялись усі. І той, хто багато їсть і п'є і хто у розум не тне. І той, кому дай і наддай — то все мало. І ті ліниві, що двічі ходять, і ті скупі, що двічі платять. Розтягували роти в усмішках старі діди, в яких болить бік дев'ятий рік, та

вони не знають, у котрім місці, й оті недужі, що сіли та й хліб поїли, й оті хворі, що в них волосся попухло, й оті немічні, яких і довбнею не доб'єш. Глузували з мене оті працелюби, котрі три дні мелють, а за півтора дня з'їдять, котрі ївши гріються, а роблячи мерзнуть, котрі стільки зроблять, як комар надзижчить. Здавалось, насміхається з мене й оте каміння, під яке вода не тече, і циганська кобила, що день біжить, а три дні лежить, і насміхалася свиня у барлозі, а птах у дорозі, й оті коти, що звикли очі жмурить та голови ховать, і отой вовк, котрий би здох, якби довго лежав. Здавалось, регочуть із мене й усі яблунівські мухи: які по смолі лазять, дибають по сметані, крутяться в окропі, звиваються у мазі. Потішались ні живі ні вмерлі, а також оті, що сидять, як засватані, що сидять, як морква в грядці, що сиднем сидять, а потім каменем сядуть. Лукаво підморгували при зустрічі зі мною ні швець, ні мнець, ні чортзна-що, а також ні грач, ні помагач, а також дуга в лісі, а хомут у стрісі, а ще і аршин — не сукно й глек — не вино!

З мене реготала вся Яблунівка, цьому Святу сміху кінця— краю не бачилось. Очевидно, так і мало завершитись моє перебування на цій землі обітованій. На цій землі обі— тованій, що родить хліб і любов, котра, як перстень, не має кінця і сильніша смерті. Що родить яблука і щастя, котре, як трясця, кого попаде, того й трясє. Що родить мальви і долю, котра не курка, її решетом не накриєш. А ще на цій землі родить щедро правда й добро, мудрість і розум, честь і відвага. А які тут багаті врожаї широкого сердечного слова збирають, лукавства й сміху, пісень і легенд, ласки й ніжності. А ще ж, звісно, і прислів'їв небачені врожаї! Отих прислів'їв, про які яблунівський люд пророчо каже, що пословиця плодюча й живуца, що пословиця повік не зломиться, що без пословиці не проживеш, що пословицю ні обійти, ні об'їхати, що на пословицю нема ні суда, ні розправи. Пословиця — в своєму краї пророчиця!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ДЕВ'ЯТИЙ,

чи не найзагадковіший розділ роману, котрий благополучно наближається до кінця

В небі переморгувалися зорі, наче то розмовляли між собою душі померлих. А може, розмовляли пращури не тільки між собою, а й зі своїми нащадками, нині й прісно живущими на землі? Чумацький Шлях лежав над моєю головою як фатальна стежа вічності, по котрій ішли в давнину, йдуть сьогодні, йтимуть завтра. Здавалось, отак із цієї яблунівської вулички, що пахне курявою, кропивою та блекотою, можна легко ступити на зірчато-грудкуватий Чумацький Шлях, ось варто лишень із вулички вийти в поле, сягнути обрію, а там із обрію — прямісінько в небо!

Та в оце свіже літнє передрання я йшов зовсім не до польового темного обрію, щоб там із путівця ступити на Чумацький Шлях. У цю пору від знахарчиної хати, скрадливо озираючись, я простував безлюдним селом до обійстя грибка маслючка. Дійшовши до його яблуневого саду, я зупинився прислухаючись. Шелепнувши по листю, під ноги впала грушка-лимонка, і я мимоволі здригнувся. Неподалік брехнув пес — і душа моя вступила в п'яти, щоб потім поволеньки, млосно спливати догори. Якась нічна кузька сіла на щоку, й лице моє судомно сіпнулось, наче від удару нечистої сили. Хто б подумав, що так потерпатиму від стра— хів, так остерігатимусь! А як замишляв це діло,

то здавалось: дарма ярма, аби воли були, дарма воли, аби ярма були...

Зважившись, переліз через вориння й опинився в саду. В хаті грибка маслючка не світилось, вікна блимали темними блимаками. Черкнувши по носі, впало яблуко, і я аж присів до землі. Оготавшись, випростався, бо хоч жижки й дрижать, але не годиться наживати п'ятами. З охолодим серцем, навзгінці подибцяв попід гіллям, що ламалось від яблук. Ось нарешті і ясен, під яки^ колись Хома любувався Мартохою, що при місяці походжала в білій сорочці по садку...

Йдучи до садиби грибка маслючка й продираючись через сад, я побоювався, що когось таки застану під ясеном на постаменті, бо святе місце порожнім не буває — ні вдень, ні вночі. Й наче гора з пліч ізсунулась, коли вгледів, що на постаменті в цю глупу пору — нікогісінько!..

Свого духу боячись, я підступив до постаменту і, вкотре подивившись на блимаки темних вікон, по приставленій знизу цеглі обачно здерся вгору. Навпочіпки, навіть не розгинаючись у попереку, примостився на дерев'яній лавчині, що завжди стояла на постаменті — і для Хоми, й для будь-кого з охочих. Лавчина, вистигнувши й змокрівши від нічної роси, холодила сідницю, проте від того холоду я не почувався, як узимку отой Савка у свитці, в котрої чомусь рукавів нема. Від холодної лавчини струмувала дивна сила. Й та сила давала почуватись так, наче я хоч і голий, та в поясі, хоч і голий, та в підв'язках, хоч і голий, зате пи!н— ний. Та сила дедалі випростувала мене на лавчині, вже я сидів рівно, випнувши груди й розгорнувши плечі. Далі та сила звела мене й поставила на постаменті. Вже я почувався отим, що вдома мотузкою хліб ріже, а в городі і те' і се; почувався отим, що хоч у нього куліш, зате на виделці. Так стоячи на постаменті, я дивився звисока, а нічого не бачив, бо здавалось, що зловив зайця за хвіст і вхопив місяця зубами! Ну, думаю, тепер мене і пальцем не торкни, тепер я через губу не плюну, тепер до мене без ломаки ніяка холера ні приступ!

Та хоч стояв під ясеном на чужому постаменті, себто на краденому, й почуття начебто крадені переживав, та й гадки не мав, що може дістатись на горіхи, що буде катюзі по заслuzі, що прийде і на пса мороз. І не боявся, що, може, зараз із хати вискочить розгніваний Хома і почне мені березовим пером виписувати не одну іжицю й постарається заслати туди, де козам роги правлять. Бо здавалось, що постамент мій, що ніколи вже звідси не вступлюсь.

Так думаючи, спершу я дерев'янів на чужому постаменті, гордо склавши руки на грудях, дивлячись перед собою й нічого не бачачи. Далі наче вже на суху глину обернувся, котра не може розповзатись по боках так, як мокра. А вже потім наче гранітним став: руки-ноги гранітні, груди гранітні, голова й очі в голові гранітні, а ще ж думки та почуття гранітні. Швидше всього, що з житомирського граніту, із якого в Яблунівці та по довколишніх селах рубають і тешуть пам'ятники. В грудях моїх чулось гранітне серце, а по гранітних жилах текла, звісно, гранітна кров. І ноги мої гранітні поприросли до цегляного постаменту, зведеного з цегли колгоспом "Барвінок" під майбутній пам'ятник старшому куди пошлють, і з підошов моїх ніг у цегляний постамент, здавалось, попроростало рясне гранітне коріння. Я вже так приріс, так

укоренився, що не схитнула б ніяка буря, ніякі історичні катаклізми не схитнули б, не вирвали б, не зруйнували б. І вже в моїй гранітній голові снувались гранітні честолюбні мрії, як упродовж багатьох майбутніх років до моєї гранітної замисленої постаті приходять прочани-подорожани, щоб схилитись шанобливо, щоб прочитати гранітну мудрість у моєму гранітному погляді, щоб відчутти гранітне благословення моєї гранітної душі. Авжеж, приходитимуть, аби нести по землі живі легенди про мою гранітну велич, аби завжди відчувати на собі гранітну жив— лющість мого гранітного благословення.

Так мені з доброго дива міркувалось на чужому постаменті, бо, либонь, тільки на постаменті можуть навідувати людину такі думки, мріяння, візії. Чи то пак — не людину навідувати, а пам'ятник, причому пам'ятник не рукотворний, а живий, що зі своєї доброї волі обернувся на граніт.

І враз у хліві грибка маслючка проспівав півень. Той півень наче кинув жарину вогню в суху соломку, бо за хвилю йому відповіли з ближчих сусідських обійсть, потім із дальших, іще з дальших,— і скоро півні співали по всій Яблунівці. Їхні лунки горлянки наче палахкотіли смолоскипами, наче видихали назустріч близькому ранку струмені палахкотючого вогню, й ті окремі струмені вгорі над селом зливались у голосне, золотисте вогнище, яке цвіло, здається, все розкішніше, все палкіше. Це було ритуальне древнє вогнище, запалене лунками горлянками яблунівських півнів на пошанування досвітку, на пошанування сонця, яке ще ховалося за обрієм.

Усяка нечиста сила споконвічно боялась голосу півнів. Отож ота нечиста сила, яка на постаменті вступила в моє тіло, також злякалась пташиного співу й поволеньки стала звірюватись з мого ества. Здалось, що гранітне коріння вже не так міцно тримається за постамент, що не так лунко б'ється гранітне серце у гранітних грудях, поменшало гранітних думок і гранітних мрій у гранітній голові.

А коли згодом ударили вогненними сурмами другі півні, складаючи полум'яну осанну світанню, то я відчув, що я вже не гранітний, а наче з глини виліплений, можу розбитись і розсипатись.

А коли вдарили й треті півні, то моє тіло здерев'яніло, й думки здерев'яніли, й мрії здерев'яніли. Від наглої втоми підкошувались ноги, й хотілося сісти на лавчину, щоб відпочити, проте інерція недавнього самозвеличення тримала вертикально.

Тоді з хліва долинула музика. Очевидно, почалась ранкова трансляція для породистої корови, аби вона більше дала молока й вищої жирності. Чи то щипком, чи то медіатором добувався ніжний ліричний звук, який раз у раз повторювався. Якийсь віртуоз грав на старовинній грецькій кіфарі. Звуки кіфари, що долинали з хліва, де стояла породиста корова, остаточно вигнали нечисту силу з мого ества. Ноги підкосились у колінах, і я впав рептухом на лавчину. А що замість нечистої сили в душі поселився страх (а що, коли Хома зараз вигулькне з хати із замашним кимаком, щоб утришияти гнати самозваного злодія?), я животом ісповз із постаменту. Подерши штани, прожогом кинувся через садок, і гілля яблунь та вишень дряпало обличчя, сікло по щоках. І здавалось, що кожне деревце кричить услід: "Ти ловкач, який і рідного батька

продасть, якби знайшов охотника на старе луб'я!" Кожен пеньочок волав: "Такий злодій як увійде в комору, то хоч би гадюка лежала, то зжене та вкраде!" Кожна галузка випоминала: "Це отой шахрай, що зовсім дурний: з чужого воза бере, а на свій кладе!" А я тікав по землі, наче журавель у небі, хоч, може, оті звинувачення яблунівської природи й були мені корисні, мов сліпому дзеркало, чи так потрібні, як собаці пята нога. Я тікав, щоб не зловили на гарячому, боячись отієї щирої правди, яку хоч засип золотом, затопчи її в болото, а вона все-таки наверх вийде!

РОЗДІЛ СІМДЕСЯТИЙ,

останній і завершальний, у якому автор сідає в автомашину, прощається з благословенною Яблунівкою й по дорозі до Києва міркує про невичерпний творчий геній українського народу

Зубний біль минув, наче рукою зняло, а разом із зубним болем пропали радіобіологічні та телебіологічні мої здібності. Потай сподівався, що повернуться, згадуючи обнадійливі слова районного стоматолога: якби розжився на вставні верхню та нижню щелепу, то міг би приймати телевізійні станції по кількох каналах, а також працював би на ультракоротких хвилях. Коли й де сподоблюсь такого химерного щастя, коли й де матиму таку рахубу?..

Коли востаннє виходив зі знахарчиної хати, почувався так, наче душа моя досі була зодягнена в отой чародійний мальований квітник, а тепер я мушу кожну квіточку зняти з душі, з серця, мушу вирвати їх зі своїх думок, бо ж попроростали в думках глибоко. Попрощався з хатою знахарчиною в той пам'ятний літній день, попрощався з садом, із подвір'ям. Бусол сів біля комина, клацнув дзьобом — і зірвався, далі полетів над деревами, а я дивився на бусла так, наче із птахом теж прощався назавжди, наче він зникав із моєї душі так, як оті мальовані квіти.

Сів у машину, виїхав у вуличку, а потім причинив ворота, що скрипнули жалібно, наче заплакали. Надумавши востаннє проїхатись по Яблунівці, я вів машину повільно, бо до всього хотів приглянутись і все запам'ятати. Назустріч трапилась вантажна машина, в кузові якої золотом світилося зерно пшениці. Яскраві мальви цвіли по обійстях та по узбіччю дороги, і їхні гарячі пелюстки нагадували дівочі щоки. Проїхав коло хати грибка маслючка, сподіваючись, що таки пощастить бодай краєчком ока вгледіти цього видатного характерника колгоспної епохи, проте не помітив ні його, ні рідної жінки Мартохи.

На цегляний постамент під ясенем здерся півень — великий, гребенястий і вогненно-рудий. Чи не отой голосистий будимир, котрий учора перед досвітком озвався полум'яною сурмою, очутивши всіх яблунівських півнів? Либонь, той, що своїм співом прогнав нечисту силу з мого єства, а заодно зсадив із чужого постаменту.

Бач, тепер сам бронзовіє в погорді, бо свійському птахові також кортить повеличатись! Що людина, що птах — одного поля ягоди, мають багато схожих звичок, спільного

в норіві. І людина, і птах прагнуть самоствердження, прагнуть вічності.

Яблунівський Будинок культури білів у сонячному промінні, неначе велетенський

морський лайнер, що приплив із далеких водних просторів і тепер завмер у штилі сільського дозрілого літа. Які грандіозні мистецькі ідеї тут народжувались і вмирали, які шедеври творились і руйнувались у прах, бо їхні руйнування і смерть були вже закладені в основі методу рухомого живопису і рухомого театру. Стане чи не стане в майбутньому цей Будинок культури пантеоном новітнього мистецтва, основоположником якого в такому нелюдському самозреченні намагається стати бородатий одержимець із сатанинським поглядом? Де він тепер? Чи не дає часом слідчому свідчення в справі, яку порушено проти нього? А може, шукає адвокатів, котрі могли б захистити, відстояти його принципи? Трудно сказати, проте можна не сумніватись, що він не здасться, що боротиметься, марно сподіваючись на перемогу.

Цвинтарний сторож дядько Опанас вигулькнув із бічної вулички і, вгледівши мою машину, підніс руку. Дивно, яка мандрівочка пахне йому? Спинившись, я мовив у бічне відчинене віконце:

— Вам куди, дядьку Опанасе?

— Та наче нікуди,— промимрив цвинтарний сторож. Проте дивився так, наче мав якусь потребу.— А ви вже, либонь, їдете з Яблунівки?

— Спішив починати, а тепер спішу кінчати,— відказав я непевно.

— Може, ще коли навідаєтесь?

— Чому б і ні?.. Що має висіти, то не утоне.

— Приїжджайте, чоловіче добрий, у нас тут славно,— чомусь зрадів дядько Опанас.— У нас і хліб, і до хліба. Та й люд водиться всякий. А як умрете й на той світ підете — теж не пропадете!

— Як це так: умру—й не пропаду?—отетерів я від почутого.

— А так! Я вам славне місце підберу на яблунівському цвинтарі!

— Он як,— посмутнів я душею, поглядом і обличчям.

— Серед кращих небіжчиків лежатимете, чуєте?

— Чую, чую...

— Бо так ви мені до вподоби припали! — зізнався в добрих почуттях до мене дядько Опанас.— Коли хочете — й калину посаджу вам у головах.

— Спасибі за калину...

— А ще якби радіо провели в кожную могилку, чуєте, то й зовсім було б не злецько. Ви які передачі любите слухати?

— Більше про футбол, про київське "Динамо"...

— Так що приїжджайте! В нас тепер скрізь культура, а буде ще ліпше. Я свою роботу люблю, бо кожен має любити свою роботу, правда? А я — з майстрів свого діла, чоловіче добрий! І я колись помру, то менше лиха знатиму, й мені в головах хтось калину посадить. І прощальне слово скажуть: рив, доки жив, а по смерті його зарили.

Цупкий дебеляка, наче виточений зі столітнього дуба, цвинтарний сторож палахкотів полум'ям смоляних очей, радий, що може потішити людину, здатен пообіцяти піклуватись по смерті...

Попрощавшись із дядьком Опанасом, рушив. Правлячи машиною, захоплено

міркував про творчий геній цвинтарного сторожа, котрому, либонь, так і не вдасться реалізуватись та розквітнути. На околиці звернув ліворуч, до ставів на луги, де мене було зловлено колись на шовковий аркан, котрий і досі зберігається в багажнику автомобіля.

Поминувши луг, обернувся — Яблунівка віддалялась до обрію, наче в небуття відсувалась. На прощання я всміхнувся їй, наче рідній, і в грудях затремтів холодний біль...

Хліб у полях уже скошили, стерня де біліла вапнякової барви гострими трубками, а де й золотіла мініатюрними сурмочками — цілі оркестри простирались при самій землі, оркестри тихі, мовчазні. Вимолочена солома пухнатіла кучугурами снігу, поміж яких довгою вервечкою дибцяли гуси, несучи повні вола й сонно покиваючи дзьобатими головами... Курний путівець вивів до траси, тут я звернув ліворуч, і машина моя "Волга", наче космічний апарат, легко полинула в космічному просторі погожого літа, що ось засміялось нескошеною гречкою, спалахнуло випаленою рудою глиною достиглої кукурудзи, тьмяно зблиснуло лавою соняшників, далі зблищало важкою листатою зеленню цукрових і кормових буряків.

Меланхолійний лад душі навівав мінорний настрій, і здавалось, що не тільки це лагідне літо відпливає в небуття і його не можна втримати, а й зникає в небуття щось значно суттєвіше в мені самому: в почуттях і думаннях, у мріях і сподіваннях...

А Яблунівка насправді цього літа склала дивовижний зміст мого життя чи привиділася?..

Село Чудви постало вздовж траси виразною в усіх своїх подробицях явиною, і ця явина невмолимо відпливала назад, бо машина котилась і котилась у неоглядному космосі літа, Чудви видимо обертались на ілюзію, на спомин, на прекрасне марення.

Проминувши поля за Чудвами, я в'їхав у Сухолужжя. Збавивши хід автомобіля, роззирався по боках, намагаючись вгадати, де ж тут міститься сільська бібліотека. Адже тоді, коли Соломія навідувалась до знахарчиної хати, щоб, за наказом начальника районної міліції самого Венеційського, попросити в мене вибачення, вона запрошувала до себе в бібліотеку в Сухолужжі. Мовляв, дасть почитати поза чергою роман "Позичений чоловік"! Я всміхнувся при цьому спомині. Дивно, та й годі... Ось чому на душі так, наче ті наші зустрічі, розмови, драматичний пафос її почуттів — щирі й справжні, а не вигадані в ім'я концепцій рухомого театру? Чому на душі так, наче я міг прожити зовсім інше життя, саме таке, яке задумав затятий одержимець, основоположник химерного нового псевдомистецтва?

Здавалось, варто ось зараз відшукати Соломію в Сухолужжі — і це сподіване непрожите життя, яке завжди видається кращим за суще, стане явиною... Я вже мало не зупинив машину, щоб у зустрічного школярика з книжками під пахвою розпитати про бібліотеку. Та вчасно переборов химерне бажання — переборов, неначе сам у пригорщах стиснув своє серце, відчувши глухий, нюючий біль. Машина покотилася через Сухолужжя, й село тікало від мене, западаючи в небуття так, як іще недавно втекла знахарчина хата, Яблунівка, луги яблунівські й поля.

Промайнули Малі Дубові Гряди, розсівшись на горбах, що нагадували рубану віршовану драбинку поета Володимира Маяковського...

Майнула Липівка, наче святкова полив'яна таріль, де майстерною рукою намальовано кожне обійстя й кожну вуличку, садки, ставки, постаті людські...

Кривошиї, вигнувшись біля підніжжя горбів, нагадували старий кінський хомут.

На околиці Гончарів якийсь чоловік підніс догори руку, голосуючи. Я вже мало не зупинив машину, та в останню мить приглянувся пильніше — і впізнав бойового побратима Дмитра Волосюка! Груди його зліва і справа блищали від безлічі орденів та медалей, від нагородних колодочок. Очевидно, всі ці бойові відзнаки він випросив у тих, хто домігся їх ціною своєї крові, хоробрістю, мужністю, мало не наклавши головою. Або ж повіддавали йому якщо не вдови, то діти чи внуки тих фронтовиків, що повмирали геть по війні — від давніх ран, від колишніх травм, від контузій. Дмитро Волосюк стояв на околиці Гончарів у сяйві чужих нагород, які й на його грудях не втратили свого блиску, й нагадував новітнього витязя.

Трудно сказати, чому я не зупинив машину, а проїхав мимо. Чи не тому, що пошкодував Дмитра Волосюка? Адже йому не вдасться обманути мене, адже я знаю про нього якщо не все, то принаймні все.

Майнуло Велике Вербче, далі Білоконі...

Літні села я сприймав як безмежну книгу рідної землі і рідного народу. Кожне село — наче окремий і неповторний розділ. Такий, як Яблунівка з велемудрим і велехитрим грибком маслячком, із роботою на полях і на фермах, із новими та старими обрядами і звичаями, з народженнями людськими й смертями, з пригодами химерними й непорозуміннями ще химернішими, з піснями, з лукавим сміхом та зі словом — дотепним і розумним, веселкової барвистості і небесної незмірної глибини! І якщо розділ цієї книги, пойменований Яблунівкою, такий казково багатий і невичерпний, то яка ж казково багата й невичерпна вся книга, в котрій незчисленна кількість розділів і ще незчисленніша кількість сторінок. Ось щойно я тільки проскочив через кілька таких сторінок, пролетів на машині через Білоконі, Велике Вербче, Гончарі, Кривошиї, Липівку, Малі Дубові Гряди...

Коли й кому до снаги прочитати всі ці сторінки поспіль, щоб відкрився могутній зміст усієї книги, щоб явився дух її у своєму вічному поступуванні вперед, у майбутнє? Хто той богатир і велет? Очевидно, цей богатир і велет — сам народ наш.